

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI**

**TOPLUMSAL HAFIZA BAĞLAMINDA TÜRK SİLAHLI
KUVVETLERİNİN “SİVİL” KANADI: SUBAY EŞLERİ**

DOKTORA TEZİ

Sevcan KARCI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Füsun ÜSTEL

Temmuz 2018

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması kişisel belleğimin bir ürünü. Doğduğum, 1999 Gölcük depremine kadar hayatımı şekillendirdiğim küçük kasabaya, Değirmendere'ye, zihinsel olarak dönüşümün sonucu. Kişisel belleğimin, toplumsal bellekle çakıştığı alanı sorguladığım bir saha çalışmasının yorumlanmasından oluşan bu tez çalışması, her tez çalışması gibi, uzun bir emek.

İlk olarak bu zorlu yolda bana her zaman yol gösteren, akademik yolculuğumun kahramanı olan Prof. Dr. Füsün ÜSTEL'e teşekkürü bir borç bilirim. Bu yolculuğun bir kısmına tanıklık eden Prof. Dr. Fatmagül BERKTAY'a da şükranlarımı sunuyorum. Tez izleme komitemde yer alan Doç. Dr. Birol CAYMAZ'a ve Prof. Dr. Birsen ÖRS'e katkılarından dolayı teşekkür ediyorum. Bölüm Başkanım Doç. Dr. Fulya AKYILDIZ'ın destekleri olmasaydı bu tez çalışmasını sonuçlandırmam mümkün olmazdı. Son selamım ise beni bu süreçte sürekli cesaretlendiren Dr. Cemil YILDIZCAN, Nesrin BAHTİYAR ve Dr. Didem DENİZ'e...

Türkiye tarihinin zorlu dönemecinde benimle görüşen kişisel deneyimlerini bana anlatan görüşmecilerime çok teşekkür ediyorum. Sizler benimle hayatınızı paylaşmasaydınız bu tez çalışması çok değersiz olacaktı. Son teşekkürüm ise aileme ve arkadaşlarıma, bana gösterdikleri sabır, güven ve sevgi için.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
RÉSUMÉ.....	v
ABSTRACT	xi
ÖZET.....	xvii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM : TOPLUMSAL HAFIZA TARTIŞMALARININ FARKLI BOYUTLARI	8
1.1. Toplumsal Hafıza Çalışmalarının Gelişimi	11
1.1.1 Hafızanın Sınırları, Alanlar Arasındaki İlişki	12
1.1.2 Hafıza, Mekan ve Toplumsal Cinsiyet İlişkiselliği	15
1.1.3 Tarih ile Toplumsal Bellek Arasına Konulan Sınır	18
1.2 Grup ve Hafızanın Evliliği.....	19
1.2.1 Hatırlamanın Araç Halini Alması	20
1.2.2 Anma Törenleri ve Ritüeller: Belleğin Kurulması.....	24
1.2.3 Törenler ve Ritüeller	25
1.3 Grup Hafızasına Bir Örnek: Ordu	26
1.3.1 Bir Hafıza Alanı Örneği: “Total Kurum” Tartışmaları.....	29
1.3.2 Üniformalı Yurttaşlar: Subaylar	32
1.3.3 Ordunun Paydaşları Üniformasız Askerler: Subay Eşleri	35
2. BÖLÜM: TOPLUMSAL CİNSİYET VE HEGEMONİK ERKEKLİK TARTIŞMALARI	42
2.1. Farklı Kadınlık Halleri	44
2.2. Erkeklik Çalışmalarının Mihenk Taşı: Hegemonik Erkeklik	45
2.2.1 Hegemonik Erkeklik Argümanları.....	48
2.2.2 Modele Gelen Eleştiriler	51
3. BÖLÜM: TOPLUMSAL HAFIZADA YENİ BİR KADINLIK VURGUSU: MÜTEKABİL HEGEMONİK KADINLIK	57
3.1. Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi.....	57
3.2. Tezin Yöntemi	62
3.2.1 Sahanın Arka Planı	65
3.2.2 Sahanın Hikayesi	68

3.3	Hegemonyada Bir Çatlak: Öznelliğin İnşası	73
3.3.1	İçerisi Dışarı: Toplumsal Hafızada Bir Güvenlik Arayışı	80
3.3.1.1	Rütbeler Arası Karşılaşma Mekanı: Kuaför	85
3.3.2	Yeni Kadınlık Kurgusu: Mütakabil Hegemonik Kadınlık.....	90
3.3.2.1	Hegemonik “Alyans” : Mütakabil Hegemonik Kadınlık Tartışmaları.....	100
3.3.2.2	Dikkat Çekmeme: Ordudaki İlişkiler	107
3.3.2.2.1	Hafızanın “Ortaklığı” ve Bu Ortaklığın Zihinsel Arka Planı	114
3.3.2.2.2	Karmaşık Bir İktidar Alanı: “Vurgulanmış Kadınlık Hali”	123
3.4	Çeperdeki Kadınlık Hali: Bileşik Kaplar	129
3.4.1	Soyadıyla Var Olmak: Kapının Gizemi	134
3.4.2	Toplumsal Hafızada Bir Kurgu:Mütakabil Hegemonik Kadınlık.....	141
3.5	Sıradan Hayatlardan, Verili Yolculuklara	158
3.5.1	Katmanlı Cinsiyet Rollerinin Eril Tahakküm Sarmalındaki Konumu.....	161
3.5.1.1	Eril Tahakküm Sarmalında Evliliğin Rolü	168
3.5.1.2	Füzyon Hegemonya: Eşinin Kimliğiyle Kadınıki Arasındaki Geçirgenlik.....	174
3.5.1.2.1	İkincil Konumun Çimentosu: Anelik	181
3.6	Müzakere Yöntemiyle Direniş	186
3.6.1	Evlilikle Birlikte Değişen Algılar	192
3.7	Hafızada Farklı Bir Kurgu Hali: "Vardiya Bizde Platformu"	201
3.7.1	“Üniformalı Subay Eşleri”nin Silivri Yolculuğu.....	203
3.7.2	Değişen Gündelik Hayat Pratikleri	207
3.7.3	İçerisi, Dışarı: Muğlak Bir Hafıza Alanı	209
	SONUÇ.....	212
	KAYNAKÇA	223
	EKLER.....	237
	EK-1 Görüşme Bilgi Formu	237
	Ek-2 Görüşmeci Kılavuzu	238
	Ek-3 Görüşmeci Listesi.....	239
	ÖZGEÇMİŞ.....	244

RÉSUMÉ

Cette thèse vise à aborder les modalités de la construction des régimes du genre, autour du concept de “la féminité hégémonique correspondante” et à partir des entretiens approfondis réalisés avec des femmes mariées aux officiers. Il paraît impossible de comprendre la façon dont on produit les régimes du genre sans dévoiler la hiérarchie qui réside implicitement au cœur de plusieurs récits historiques. C’est pour cela qu’introduire les nouveaux sets de concepts créés par la croissance de l’importance accordée aux travaux de la mémoire collective, peut nous fournir d’importants outils pour expliquer les relations du pouvoir. Mais chaque démarche qui vise de décoder le système patriarcal sans exprimer les différences entre les femmes ne sert qu’à renforcer le système. Il faut donc libérer les analyses de la mémoire collective des catégories de la masculinité existantes et des relations du pouvoir. Cette relationalité ne peut être construite que par le biais de l’analyse de la mémoire collective.

Selon Halbwachs, l’homme ne remplit la fonction de l’évocation que quand il est en interaction avec le groupe dont il appartient et que dans le cadre de ce groupe; même les libertés individuelles de l’individu ne prennent leurs formes qu’au sein de ce groupe. Comme l’indique Halbwachs, le groupe se rappelle ensemble et par conséquent l’individu se rappelle avec le groupe. Même si le lieu change, le groupe continue de se rappeler ensemble et l’individu continue de s’identifier avec le groupe. En créant les mémoires individuelles on fait face aux différentes constructions ou on devient leur partie intégrante. La sélection, l’oubli, la tournure, la diminution sont quelques-unes de ces modalités qui servent à réanimer la mémoire. Pendant la réanimation de la mémoire, certains moments existants dans la mémoire sont pris comme points de référence. Pour les femmes, le plus important de ces moments est le mariage.

Connell définit la masculinité comme une position configurée par "*les pratiques acquises au sein du genre social et en fonction de l'interaction de l'homme avec la femme et les impacts de ces pratiques sur l'expérience corporelle, la personnalité et la culture.*" Connell affirme que le point commun des différentes masculinités est leur consensus sur le point de dominer les femmes et conçoit la masculinité hégémonique comme un mécanisme qui permet aux hommes qui détiennent le pouvoir à imposer les valeurs de la masculinité qu'ils possèdent aux restes de la société.

Dans cette thèse on a examiné la façon dont la vie hiérarchique des femmes qui ont été introduites dans l'espace de la mémoire institutionnelle de l'armée par le biais du mariage, se construit dans la vie sociale. Avec l'entrée des femmes dans un nouveau espace de la mémoire, leurs supporteurs et leurs concurrents dans cet espace se précisent aussi. Les nouvelles arrivées dans l'espace commencent par découvrir cet espace puis choisissent d'entrer dans une lutte afin d'y acquérir plus de rôles. Des groupes définis expriment leurs différences d'autres groupes par le biais de l'identité du groupe qu'ils construisent entre eux. Ces groupes doivent leur succès à la mémoire c'est-à-dire à leur habileté de créer une passé commune, de former des liens entre les générations et de construire une mémoire collective. Quant à l'exercice de la masculinité il existe un rideau symbolique dans la mémoire collective et ce rideau sépare des types de comportements visibles de ceux qui doivent rester cachés. Les comportements à exposer aux spectateurs avec fierté sont présentés devant ce rideau alors que ceux qu'on doit dissimuler des spectateurs sont cachés derrière.

Dans le cadre de ce travail, on a réalisé des entretiens approfondis avec des femmes des officiers pour pouvoir évaluer la nouvelle relation avec l'armée que les femmes forment dans la mémoire collective, par le biais du mariage. Les entretiens approfondis sont organisés en fonction de la hiérarchie des grades. On a pris comme point de départ les questions suivantes:

Est-ce que les femmes mariées aux officiers et appartenant à la section civile de l'armée se sont organisées dans un système de grades similaire à celui des hommes, dans leur vie quotidienne? Comment est-ce que ladite hiérarchie entre les femmes est codée dans la mémoire collective? Est-ce qu'il y a des différences ou des similarités entre les pratiques quotidiennes des femmes dont les époux ont des grades différentes?

Dans une première partie de la thèse, on a examiné la relation de la mémoire collective avec le groupe, le lieu et le temps, en se basant sur ces évaluations. On a essayé de dissenter sur les modalités de la construction de l'armée dans la mémoire collective, comme une institution totale. Dans une deuxième partie, on a examiné la relation du genre social avec la mémoire collective, dans le contexte de l'interaction entre les différentes masculinités et féminités. Et dans la troisième partie on a abordé la notion de "la féminité hégémonique correspondante" à partir des entretiens approfondis réalisés avec des femmes des officiers.

La féminité hégémonique correspondante est l'interprétation du concept de la masculinité hégémonique de Connell, qui va de paire avec la conceptualisation de la mémoire collective d'Halbwachs. Le concept de la féminité hégémonique correspondante est l'adaptation par les femmes des pièces des schémas de la masculinité dominante qui leur sont utiles, pour pouvoir reconstruire leur propre féminité dans le domaine de la mémoire. Cette procédure d'addition est au-delà d'une simple fusion. Les pièces ajoutées sont choisies soigneusement pour leur qualité d'être des pièces significatives qui permettront aux femmes de s'emparer d'une part du domaine du pouvoir hégémonique de la masculinité. Cette condition de la féminité existe dans le contexte du partage du pouvoir plutôt que le contexte de la transformation du pouvoir. Elle est donc en rapport avec le processus de la transformation des femmes en des sujets mais comme elle est plutôt relative à l'aspiration de créer une domaine d'hégémonie commune, elle ne peut partager le pouvoir que partiellement. Elle est dépourvue de la capacité de transformer les relations du pouvoir.

Comme la masculinité hégémonique nécessite l'approbation des femmes, la femme qui entre dans une nouvelle espace par le biais du mariage imite l'hégémonie de son mari. Et alors c'est une hégémonie hybride. Ça ne produit pas une nouvelle hégémonie comme la masculinité hégémonique. Son point de référence est la masculinité hégémonique, elle est influencée par elle mais elle n'est pas sa copie, elle est hybride. Elle est projective et parallèle à l'hégémonie de l'homme. On ne peut pas l'imaginer séparément. L'habitus et des différentes masculinités et des féminités sont soumis à cette hégémonie. Cette spirale de la production de la dominance masculine ne peut être surmontée qu'en examinant la façon dont les femmes produisent les pratiques de la vie quotidienne dans des différentes domaines. La plus

importante particularité de la féminité hégémonique correspondante est de ne pas construire son domaine d'hégémonie propre et d'être lié à et dépendant du pouvoir masculin. Sa force, son pouvoir, sa continuité, sa dissuasion sont totalement liés à l'hégémonie masculine.

D'autre part, Connell affirme que la masculinité hégémonique dépend de l'approbation des femmes mais la relationalité qu'on essaie de dissenter dans le cadre de cette thèse se diffère de celle traitée par Connell car lui, il nous explique que la masculinité hégémonique nécessite l'approbation des femmes pour sa continuité tandis que dans le cas de la féminité hégémonique correspondante il est question d'un besoin lié au processus de l'existence. La masculinité hégémonique existe, elle s'est formée, elle s'est produite. Elle a besoin de l'approbation des femmes pour sa continuité. En contrepartie la féminité hégémonique correspondante a besoin d'une concurrence entre les femmes. Et autant les femmes sont inclinées à s'efforcer de prendre une part de ce domaine de l'hégémonie, autant la masculinité hégémonique s'alimente de cette concurrence. À ce point nous n'avons rien à ajouter à Connell. Le travail sur le terrain a relevé que la masculinité hégémonique n'a pas seulement besoin de l'approbation, du consentement et de l'acceptation mais tout cela mis à part, elle a surtout besoin d'une lutte entre les femmes. Et cette concurrence est un peu différente. Ce n'est pas cette sorte de concurrence féminine qu'on rencontre entre les femmes ordinaires à propos de "comment elle s'est habillée aujourd'hui?" ou pour "séduire" l'homme d'une autre femme. Bien au contraire, c'est une concurrence symbolique plutôt vague et implicite, qu'on mène généralement d'une manière furtive. La féminité hégémonique correspondante doit d'ailleurs sa force et son élasticité, c'est-à-dire sa qualité d'articulation à ce mystère.

Avec le mariage, les femmes apprennent la condition d'être l'épouse d'un officier, accompagnée des nouveaux types de comportements. En d'autres termes, elles donnent une nouvelle forme à leurs comportements. Des déplacements réalisés conformément aux coutumes permettent de créer un cycle dans la mémoire. Les femmes acquièrent de leur époux des informations sur la vie dans les logements et utilisent les savoir-faire "valables" qui existent dans leur mémoire pour pouvoir faciliter leur vie quotidienne. Des différents procédés comme des déplacements leur apprennent les règles de la vie dans les logements. De nouveaux codes se forment au

sein de la mémoire collective et la femme se transforme dans son nouveau lieu, dans sa nouvelle famille qu'est l'armée. Les nouveaux types de comportements qu'on produit pendant la transformation démontrent aussi au sujet les limites des nouvelles modalités d'existence. La mémoire collective que la femme appartient, se construit au point d'intersection du pouvoir que possède la femme venue antérieurement aux logements, avec la hiérarchie spatiale que les logements produisent. En général on perçoit le mariage comme une menace contre les activités globales de l'armée. L'armée produit la stratégie du mariage qui servira le mieux à ses intérêts. L'armée est l'une des institutions primordiales à apprendre aux femmes la hiérarchie à travers les grades, à leur faire soumettre aux mécanismes du contrôle. La classe ou la position sociale d'une femme qui entre dans l'armée comme la mariée, est déterminée par rapport à la grade de son époux; on attend d'elle d'organiser sa vie conformément aux déplacements qu'impose le travail de son mari, de se voir comme son assistante. En se mariant à un soldat, la femme fait partie de l'armée et s'introduit dans une vie dont chaque domaine est militarisé. Les femmes mariées aux officiers construisent leurs pratiques de la vie quotidienne au sein de la mémoire collective, en se créant une espace du pouvoir qui est le reflet des grades des hommes; produisent les stratégies du renforcement du pouvoir et de la domination dans la vie des logements, dans un domaine hégémonique qui dépend des grades de leur époux, qui n'est pas autonome des hommes. En codant les grades dans la mémoire collective elles propagent ce codage jusqu'aux enfants. La grade du père se reprend, se transfère à la femme, puis de la femme aux enfants et ceci jusqu'à la famille entière, juste comme un système du récipient combiné. Même si la femme se plaint des longues expéditions et de rester séparée de son mari pendant les premières années du mariage, elle sait que cela est la conséquence du devoir sacré de son époux.

Les femmes qui se trouvent aux périphéries sont les locomotives du processus de la construction des valeurs de la masculinité souveraine. Pour ainsi dire, les femmes qui se trouvent aux périphéries se fonctionnent comme une tranchée: elles entourent, protègent la masculinité hégémonique et servent d'obstacle contre ceux qui s'opposent aux valeurs de cette masculinité hégémonique. Ceux qui sont exclus de la masculinité hégémonique ne se heurtent pas à un mur car comme c'est aussi affirmé par Connell, la masculinité hégémonique ne désire pas détruire les autres. C'est pour cela que les femmes qui se trouvent aux périphéries ne créent pas un effet

du mur mais un effet de la tranchée. Elles forment une périphérie qui absorbe les attaques éventuelles contre le processus de la construction de la masculinité hégémonique. La féminité hégémonique correspondante fonctionne dans ce contexte, comme un papier de tournesol. Elle est pour ainsi dire, la copie de la masculinité hégémonique mais c'est une copie plus pale. Il n'est pas facile d'énumérer ses caractéristiques comme la masculinité hégémonique. C'est un processus plus complexe. La plupart du temps, les femmes qui se trouvent aux périphéries acceptent pas le fait qu'elles se trouvent aux périphéries. La féminité hégémonique correspondante est synchronisée avec la masculinité hégémonique et la masculinité hégémonique attire tous les différents modèles de la masculinité et de la féminité autour d'elle, comme un aimant. En conclusion, les femmes entrent dans une espace plus masculine par le biais du mariage. Elles doivent dorénavant gagner moins d'argent que leur époux, bâtir les fondations solides du foyer et être une bonne mère pour ses enfants. On peut dire que cette domination masculine crée un effet à double couche chez les femmes qui entrent dans l'armée par le mariage. En apprenant l'organisation hiérarchique du lieu de la mémoire où elles sont nouvellement incluses, les femmes entrent dans la lutte d'acquérir une part du domaine du pouvoir. Dans ce domaine du pouvoir, la femme qui arrive mieux à utiliser les apports de la grade de son époux atteint la chance de proclamer sa propre féminité hégémonique correspondante et prend sa part de la masculinité hégémonique.

Mots-clés: Mémoire Collective, Sociologie de l'Armée, Féminité Hégémonique Correspondante, Masculinité Hégémonique.

ABSTRACT

On the basis of ‘mutual hegemonic femininity’ concept, the present thesis has brought forward how gender regimes are fictionalised in the collective memory by considering the deep interviews with the women married to male military officers. It is not seemed possible to comprehend how gender regimes are produced without revealing the implicit hierarchy in many historical narratives. Therefore, with the increasing importance to the collective memory studies, including new concept sets into the analyses could provide significant tools in terms of explaining power relations. However, each attempt to decipher the codes of patriarchal system without considering the differences among women serves to the empowerment of the system. Thus, it is necessary to detach collective memory analyses from the present hegemonic masculinity categories and power relations. The relevant relationality could only be carried out through collective memory analyses.

According to Halbwachs, a person, when he is only in the interaction with the group he belongs to, fulfills the function of recalling by considering the frame of this group and even his individual freedoms get shaped in this group. As Halbwachs states, the group recalls altogether and consequently the individual recalls with the group. Even if the place gets different, the group keeps recalling together and the individual carries on his identity with this group. While personal memories are formed, they either encounter different constructions or they become a part of them. Selecting, forgetting, distorting, decreasing are one of those methods and memory gets refreshed through those ways. For the refreshment of the memory, some moments in the memory are taken as the reference points. Of all those moments, the most important one for women is marriage.

Connell defines masculinity as a position which gets shaped with “*the practices acquired as a result of the interactions between men and women in gender and effects of those practices on physical experience, personality and*

culture."Connell suggests that the common point of different masculinities is the consensus which they reach at the point of keeping women under pressure and describes hegemonic masculinity as a mechanism which enables the imposition of masculinity values of the men who hold the power to the rest of the society.

In this thesis, how the hierarchical lives of the women who involve in the institutional memory domain of the army through their marriages are fermented in social life has been examined. Once those women involve in this new memory domain, their supporters and competitors become evident. The ones who have just arrived in the domain first get to know the domain and then they prefer getting into struggle in order to get more roles in this domain. Some specific groups express their differences from other groups through their group identities which they have formed in themselves. These groups owe their successes to the memory, that is, their ability of creating a common past, making connections through generations, forming a collective memory. For the fulfillment of masculinity, there is a symbolic curtain and which of the behaviour patterns should be visible or which ones of them should be suppressed is determined with this curtain. Whereas the ones which will be shown to the spectators with a great pride are displayed in front of the curtain, the ones which will be hidden from the spectators are kept behind the curtain.

Within the study, by making deep interviews with the wives of military officers, new relationship which those women have formed in the collective memory with the army through their marriage was evaluated. The method was determined as semi-structured deep interview. Those interviews were organized according to the rank hierarchy. The study is based on those questions:

Have the women married to the military officers and who are in the unmilitary side of the army got organized in a similar rank system to the men in their daily lives? How has this relevant hierarchy among women been coded in the collective memory? Is it possible that there are similarities or differences among the daily life practices of the women whose husbands are at different ranks? Based upon those evaluations, the relation of the collective memory with group, space and time was examined in the first section of the thesis. The fact that how army gets formed in the collective memory as a total institution was discussed. In the second section, the relation between gender and collective memory was studied by considering interaction between different masculinities and femininities. The concept of "mutual

hegemonic femininity” was explained by considering the deep interviews with the wives of military officers in the field work in the third section.

The concept of mutual hegemonic femininity interprets Connell’s hegemonic masculinity through Halbwach’s conceptualization of collective memory. The concept of mutual hegemonic femininity is the adding some dominant masculinity patterns which women can take advantage to their own femininities in order to reconstruct their femininities in their memory domain. This act of addition is beyond a passive inclusion. The added parts are well-selected and they are significant parts which will support women to take a share from hegemonic masculinity power domain. The relevant femininity case exists based on sharing the power rather transforming the power. Therefore, it is related to women’s subjectivity process, yet it only shows the ability of sharing the power partly since it is related to the enthusiasm of creating a common hegemony domain. It is lack of the ability of transforming power relations.

As hegemonic masculinity needs women’s approval so the woman who has newly joined a new domain through her marriage imitates her husband’s hegemony. This hegemony is hybrid. It does not produce a new hegemony like hegemonic masculinity. It is affected by it, the reference point is hegemonic masculinity but it is not a copy, it is a hybrid. The hegemony of the man is both projective and corresponding. It cannot be thought independent from it. Habitus and different femininities and masculinities depending upon domain are liable to this hegemony. The relevant spiral production of masculine domination can only be overcome by examining how women produce their daily life practices in different domains. The most important feature of mutual hegemonic femininity is the fact that it does not create a distinct hegemony domain but it is related and addicted to masculine domination. Its power, force, sustainability and deterrence are completely based on masculine hegemony.

On the other hand, Connell explains that hegemonic masculinity is dependent on the approval of women. However, what I mean to explain here is different from the relationality that Connell mentions because Connell tells us that the sustainability of hegemonic masculinity needs women’s compliance. However, there is a need related to process of existence for mutual hegemonic masculinity. There is hegemonic masculinity, it has originated and occurred. It needs women’s compliance

for sustainability. Instead, mutual hegemonic femininity needs a competition among women. As much as women are enthusiastic to make an effort to take a share from this domain of hegemony, hegemonic masculinity gets benefit from this competition. At this point, there is something I need to add Connell's remarks. The field work shows that hegemonic masculinity does not only need an approval or a compliance but also needs something different like a struggle among women more than those. The relevant competition is a bit different. It is not an issue of who wears what today among ordinary women or it is not a femininity war which is based on seducing a man who is already in a relationship with another woman. On the contrary, most of the time, it is symbolic competition which is carried out secretly and indistinctively. Mutual hegemonic femininity already takes its power and flexibility, that is, ability of articulation, from this mystery.

With their marriage, women relearn the case of being a wife to a military officer in company with new behaviour patterns. In other words, they reshape their own behaviours. The fact that appointments are made according to a precedent provides a cycle formation in the memory. The women receive the information about the life in public housing and they use the information in the memory in order to facilitate their daily lives. Different methods such as appointments teach women the rules of public housing life. New codes originate in the collective memory and women gets transformed in their new place and in their new family, which is army. New behaviour patterns which are produced during transformation also show the limits of the new existence methods to the subject. The collective memory to which the woman belong is fictionalised in the point where the dominance the preceding woman in the place has and the hierarchy the public housing produces spatially intersect. In general, marriage is perceived as a threat to the global actions of an army. An army produces the marriage strategy which will serve to its benefits in the best way. The army is one of the most leading institutions which teach women hierarchy by considering ranks and make them obey the supervision mechanisms. The social class or position of a woman who married into the army is determined by her husband's class or rank; she is expected to rearrange her own life by considering her husband's appointments and she is asked to see herself as the assistant to her husband. In other words, a woman becomes part of the army and she involves in a life which is totally militarized. The women married to military officers fictionalise daily life practices in the collective memory by creating a power domain which is the

projection of the men's ranks; and they produce empowerment and suppressing strategies in the public housing life which is a hegemonic field dependent on their husbands rank and which is not independent of men. While they are coding those ranks in the collective memory, they extend them to the children. Just like combined vessels, the rank of the father extends and it is transferred to the wife, from wife to the child, that is to the whole family. Although the woman complains about the long journeys in the first years of her marriage and being far away from her husband, she knows that it is because of her husband's sacred duty.

With their marriage, women learn how to become a wife to a military officer. In other words, they reshape their behaviours. The fact that appointments are made according to a precedent provides a cycle formation in the memory. The women receive the information about the life in public housing and they use the 'appropriate' information in the memory in order to facilitate their daily lives. Different methods such as appointments teach women the rules of public housing life. New codes originate in the collective memory and women get transformed in their new place and in their new family, which is army. New behaviour patterns which are produced during transformation also show the limits of the new existence methods to the subject. The collective memory to which the woman belongs is fictionalised in the point where the dominance the preceding woman in the place has and the hierarchy the public housing produces spatially intersect.

The engine of the construction process of hegemonic masculinity values are the women in the periphery. The women in the periphery almost function like a ditch. They surrender hegemonic masculinity, they protect it and they pose an obstacle to the ones who are against the hegemonic masculinity values. The ones which are excluded by hegemonic masculinity do not crash into a wall, because, as Connell states, hegemonic masculinity do not want to destroy the others. Therefore, the women in the periphery do not create an effect of wall but a ditch. It is a periphery which absorbs the possible attacks to the construction of hegemonic masculinity. Within this context, mutual hegemonic femininity almost function like a litmus paper. It is the copy of hegemonic masculinity, but an obscure one. It is not easy to list the features of it like hegemonic masculinity. It is a more complicated process because most of the time, the women in the periphery do not accept that they are in the periphery. Mutual hegemonic femininity is synchronised by hegemonic masculinity

and hegemonic masculinity, like a magnet, gathers all different models of masculinities and femininities around itself. As a result, women step into more masculine field through their marriages. Now, they should earn less than their husbands, they should build their home on solid basis and they should be good mothers to their children. It could be suggested that the masculine domination create a double-layer effect for the women who are married into the army. As the women learn the hierarchical organisation of the new memory domain in which they involve, they get into the struggle of taking a share from the power domain. In this power domain, the woman who takes advantage from her husband's rank in the best way gets a chance to declare her mutual hegemonic femininity and she gets a share from the masculine hegemony.

Keywords: Collective Memory, Military Sociology, Mutual Hegemonic Femininity, Hegemonic Masculinity.

ÖZET

Bu tez çalışması, erkek subaylarla evli kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmelerden yola çıkarak toplumsal hafıza içinde toplumsal cinsiyet rejimlerinin nasıl kurgulandığını "mütekabil hegemonik kadınlık" kavramı üzerinden tartışmaya açmıştır. Birçok tarihsel anlatıda örtülü olarak bulunan hiyerarşiyi, ifşa etmeden toplumsal cinsiyet rejimlerinin nasıl üretildiğini anlamak mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle toplumsal hafıza çalışmalarına verilen önemin artmasıyla oluşturulan yeni kavram setlerinin analizlere dahil edilmesi, iktidar ilişkilerinin açıklanabilmesi açısından önemli araçlar sağlayabilir. Fakat kadınlar arasındaki farklılıkları dillendirmeden ataeril sistemin kodlarını çözmeye çalışan her girişim, sistemin daha da güçlenmesine hizmet etmektedir. Bu nedenle toplumsal hafıza çözümlemelerinin mevcut hegemonik erkeklik kategorilerinden ve iktidar ilişkilerinden bağımsızlaştırılması gerekmektedir. Bahsi geçen ilişkisellik ancak toplumsal hafıza çözümlemeleriyle yapılabilir.

Halbwachs'a göre, insan sadece ait olduğu grupla etkileşim içindeyken o grubun çerçevesine göre hatırlama işlevini yerine getirir, bireyin bireysel özgürlükleri bile o grup içinde şekillenir. Halbwachs'ın da belirttiği gibi grup birlikte anımsar buna bağlı olarak birey grupla birlikte anımsar. Mekan farklılaşsa bile grup birlikte anımsamaya devam eder ve birey grupla özdeşliğini devam ettirir. Kişisel hatıralar oluşturulurken farklı kurgulama işlemleriyle karşılaşır ya da parçası olur. Seçme, unutma, çarpıtma, eksiltme bu yöntemlerden bazılarıdır ve bu şekilde hafıza yeniden canlandırılmış olur. Hafızanın yeniden canlandırılmasında hafızadaki bazı anlar referans noktası olarak alınır. Kadınlar için bu anlardan en önemlisi evliliğdir.

Connell erkekliği, "*toplumsal cinsiyet içinde erkek ve kadının birbirleri ile etkileşimleri sonucunda edinilen pratikler ve bu pratiklerin bedensel deneyim, kişilik ve kültür üzerindeki etkileri*" tarafından şekillendirilen bir konum olarak tanımlar. Connell farklı erkekliklerin ortak noktasının kadınların baskı altında tutulması

noktasında vardıkları uzlaş ı olduğunu söyler ve hegemonik erkekliği ise iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik değ erlerini toplumun geri kalanına kabul ettirilmesini sağlayan bir mekanizma olarak açıklar.

Bu tez çalışmasında, evlilikle birlikte ordunun kurum hafızası alanına dahil olan kadınların hiyerarşik yaşamının toplumsal hayatta nasıl mayalandığı incelenmiştir. Kadınların, yeni hafıza alanına dahil olmasıyla birlikte alandaki destekçileri ve rakipleri de belirginleşmiş olur. Alana yeni gelenler, önce alanı tanırlar daha sonra alanda daha çok rol üstlenebilmek için mücadeleye girmeyi tercih ederler. Belli gruplar, diğ er gruplardan olan farklılıklarını kendi içlerinde oluşturdukları grup kimlikleriyle ifade ederler. Bu gruplar başarılarını hafızaya; yani ortak bir geçmiş yaratabilme, kuşaklar arasında bağlantı kurabilme, kolektif bir hafıza oluşturma yeteneklerine borçludurlar. Erkekliğin icrası için toplumsal hafızada simgesel bir perde vardır ve hangi davranış kalıplarının görünür hangilerinin gizli kalması gerektiği bu simgesel perdeyle ayrılır. Seyirciye gururla gösterilecekler perde önünde sergilenir ve seyirciden saklanması gerekenler perdenin ardına gizlenir.

Çalışma kapsamında, subay eşleriyle derinlemesine görüşmeler yapılarak kadınların orduyla evlilik üzerinden toplumsal hafızada kurdukları yeni ilişki değ erlendirilmiştir. Yöntem yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme olarak belirlenmiştir. Derinlemesine görüşmeler rütbelere hiyerarşisine göre düzenlenmiştir. Çalışma şu sorulardan yola çıkmıştır:

Ordunun sivil kanadında yer alan subay erkeklerle evli kadınlar, gündelik hayat içinde erkeklerinkine benzer bir rütbe sistemi içinde örgütlenmişler midir? Bahsi geçen kadınlar arası bu hiyerarşi toplumsal hafızada nasıl kodlanmıştır? Eşleri farklı rütbelere kadınların gündelik hayat pratikleri arasında farklılıklar ya da benzeşmeler söz konusu mudur? Bu değ erlendirmelerden hareket edilerek tezin birinci bölümünde toplumsal hafızanın grup, mekan ve zamanla olan ilişkisi değ erlendirilmiştir. Ordunun bir total kurum olarak toplumsal hafızada nasıl kurulduğı tartışılmıştır. İkinci bölümde toplumsal cinsiyet ve toplumsal hafıza arasındaki ilişki farklı erkeklikler ve kadınlıklar arasındaki etkileşim üzerinden incelenmiştir. Üçüncü bölümdeki saha çalışmasında ise subay eşleriyle yapılan derinlemesine görüşmelerden hareketle "mütekabil hegemonik kadınlık" kavramı açıklanmıştır.

Mütekabil hegemonik kadınlık; Connell'in hegemonik erkeklik kavramını, Halbwachs'ın toplumsal hafıza kavramsallaştırmasıyla birlikte yorumlar. Mütekabil hegemonik kadınlık kavramı, kadınların hafıza alanında kendi kadınlıklarını yeniden inşa etmek için egemen erkeklik örüntülerinden işlerine yarayacak parçaları kendi kadınlıklarına eklemeleridir. Bu ekleme işlemi pasif bir kaynaştırmanın ötesindedir. Eklenen parçalar, özenle seçilmiş, kadınların hegemonik erkeklik iktidar alanından pay almasına destek olacak anlamlı parçalardır. Bahsi geçen kadınlık hali, iktidarı dönüştürmekten ziyade iktidarı paylaşmak üzerinden var olur. Bu nedenle kadınların özneleşme süreciyle ilişkilidir fakat müşterek bir hegemonya alanı kurma hevesiyle ilgili olmasından dolayı sadece iktidarı kısmi paylaşma yeteneği gösterir. İktidar ilişkilerini dönüştürme yetisinden yoksundur.

Hegemonik erkeklik nasıl kadınların onayına ihtiyaç duyuyorsa yeni bir alana evlilik yoluyla giren kadın da eşinin hegemonyasını taklit eder. Bu hegemonya hibrittir. Hegemonik erkeklik gibi yeni bir hegemonya üretmez. Ondan etkilenir, referans noktası hegemonik erkekliktir fakat kopyası değildir, hibrittir. Erkeğin hegemonyasıyla izdüşümseldir ve yöndeştir. Ondan ayrı düşünülemez. Bu hegemonyaya habitus ve alana bağlı olarak farklı kadınlıklar ve erkeklikler tabidir. Bahsi geçen eril tahakküm üretme sarmalı ancak kadınların gündelik hayat pratiklerini farklı alanlarda nasıl ürettiğini inceleyerek aşılabılır. Mütekabil hegemonik kadınlığın en önemli özelliği, müstakil bir hegemonya alanı kurmaması, eril iktidara bağlı ve bağımlı olmasıdır. Gücü, kuvveti, sürekliliği, caydırıcılığı tamamen eril hegemonyaya bağlıdır.

Diğer yandan Connell da hegemonik erkekliğin kadınların onayına bağımlı olduğunu açıklar. Fakat benim burada açıklamak istediğim Connell'in bahsettiği ilişkisellikten farklıdır. Çünkü Connell bize hegemonik erkekliğin sürekliliğini sağlamak adına kadınların rızasına ihtiyaç duyduğunu anlatır. Mütekabil hegemonik kadınlıkta ise var oluş süreciyle ilişkili bir ihtiyaç söz konusudur. Hegemonik erkeklik vardır, oluşmuştur, meydana gelmiştir. Sürdürülebilirliği için kadınların onayına ihtiyaç duyar. Buna karşılık mütekabil hegemonik kadınlık ise kadınlar arası bir yarışa ihtiyaç duyar. Kadınlar ne kadar bu hegemonya alanından pay almak için çaba sarf etmeye hevesliyse hegemonik erkeklik de bu yarıştan o kadar beslenir. Bu noktada Connell'a yapmak istediğim bir ekleme bulunuyor. Saha çalışması gösteriyor ki hegemonik erkeklik sadece onaya, rızaya, kabule değil hegemonik erkeklik

bunların yanında farklı olarak daha çok kadınlar arası bir mücadeleye ihtiyaç duyuyor. Bahsi geçen bu yarış biraz farklı. Kadınlar arasındaki sıradan bugün kim ne giymiş ya da başka bir kadınla beraberliği olan bir erkeği "ayartmak" için giriştiği bir "dişilik" savaşı değil bu. Aksine çoğu zaman gizliden yürütülen belli belirsiz simgesel bir yarış. Mütekabil hegemonik kadınlık zaten gücünü ve esnekliğini yani eklemlenebilir olma özelliğini de bu gizemden alıyor.

Kadınlar evlilikle birlikte subay eşi olma halini yeni davranış kalıpları eşliğinde yeniden öğreniyor. Bir başka deyişle kendi davranışlarını yeniden şekillendiriyor. Tayinlerin teamüle göre gerçekleştirilmesi hafızada bir döngü oluşmasını sağlıyor. Kadınlar eşlerinden lojman hayatına dair bilgileri alıyorlar ve gündelik hayatlarını kolaylaştırmak için hafızada yer alan bilgileri kullanıyorlar. Tayinler gibi farklı yöntemler, kadınlara lojman hayatının kurallarını öğretiyor. Toplumsal hafıza içinde yeni kodlar oluşuyor ve kadın yeni mekanında, yeni ailesi ordu içinde dönüşüyor. Dönüşüm içinde üretilen yeni davranış kalıpları, özneye yeni var olma yöntemlerinin de sınırlarını gösteriyor. Kendinden önce alana gelen kadının sahip olduğu iktidar ile lojmanların mekansal olarak ürettiği hiyerarşinin kesiştiği yerde kadının ait olduğu yeni toplumsal hafıza kurgulanıyor.

Genel olarak evlilik, bir ordunun küresel faaliyetlerine yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Ordu, çıkarına en iyi hizmet edecek evlilik stratejisinin üretir. Kadınlara rütbelere üzerinden hiyerarşiyi öğreten ve denetleme mekanizmalarına boyun eğmelerini sağlayan kurumların başında ordu geliyor. Orduya gelin giden kadının toplumsal sınıfı ya da mevkisi, kocasının sınıf ya da rütbesinden yola çıkarak belirlenir. Ondan kendi yaşamını, kocasının işinin gerektirdiği tayinlere göre ayarlaması, kendisini kocasının yardımcısı olarak görmesi istenir. Kadın bir askerle evlenerek ordunun parçası haline gelir ve her alanı militarize edilmiş bir yaşama dahil olur. Subaylarla evli kadınlar, erkeklerin rütbelerinin iz düşümü olan bir iktidar alanı oluşturarak gündelik hayat pratiklerini toplumsal hafızada kurgulamakta; eşlerinin rütbesine bağımlı, erkeklerden müstakil olmayan bir hegemonya alanında lojman hayatı içinde güçlenme ve ezme stratejileri üretmektedir. Toplumsal hafızada rütbelere kodlarken bu kodlamayı çocuklara kadar yaygınlaştırıyor. Adeta bileşik kaplar gibi babanın rütbesi, eşi; eşten çocuğa kadar bütün aileye doğru yaygınlaşıyor ve aktarılıyor. Evliliğin ilk yıllarındaki uzun seyirlerden ve kocasından uzak

kalmaktan şikayet etse bile bunun eşinin kutsal görevinden kaynaklandığını öğrendiği bir toplumsal hafıza içinde yeni kadınlık halini öğreniyor.

Egemen erkeklik değerlerinin inşa sürecinin lokomotif, çeperde yer alan kadınlardır. Çeperde yer alan kadınlar adeta bir hendek işlevi görürler. Hegemonik erkekliği, kuşatırlar, kollarlar ve hegemonik erkeklik değerlerine karşı çıkanlara karşı bir engel teşkil ederler. Hegemonik erkekliğin dışarıda bıraktıkları bir duvara çarpmaz. Çünkü Connell'ın da belirttiği gibi hegemonik erkeklik ötekilerini yok etmek istemez. Çeperdeki kadınlar bu nedenle de bir duvar etkisi yaratmazlar, bir hendek etkisi yaratırlar. Hegemonik erkeklik inşa sürecine gelecek saldırıları absorbe eden bir çeper. Bu bağlamda mütekabil hegemonik kadınlık adeta bir turnusol kağıdı işlevi görür. Hegemonik erkekliğin kopyasıdır. Fakat silik bir kopyasıdır. Hegemonik erkeklik gibi özelliklerini sıralamak kolay değildir. Daha karmaşık bir süreçtir. Çünkü çoğu zaman çeperdeki kadınlar çeperde yer aldıklarını kabul etmezler. Mütekabil hegemonik kadınlık, hegemonik erkeklikle senkronize edilmiştir ve hegemonik erkeklik bir mıknatıs gibi bütün farklı erkeklik ve kadınlık modellerini çevresinde toplamaktadır. Sonuç olarak, kadınlar evlilikle daha eril bir alana adım atarlar. Artık eşlerinden daha az para kazanmalı, yuvanın sağlam temellerini atmalı, çocuklarına iyi anne olmalıdırlar. Orduya gelin giden kadınlarda ise bu eril tahakkümün, çift katmanlı bir etki yarattığı söylenebilir. Kadınlar dahil oldukları yeni hafıza mekanının hiyerarşik örgütlenmesini öğrenerek iktidar alanından pay alma mücadelesine girerler. Bu iktidar alanında eşinin rütbesinin getirilerini en iyi şekilde kullanan kadın, mütekabil hegemonik kadınlığını ilan etme şansı yakalar ve eril hegemonyadan pay alır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hafıza, Ordu Sosyolojisi, Mütekabil Hegemonik Kadınlık, Hegemonik Erkeklik.

GİRİŞ

Bu tez çalışması, Türk Deniz Kuvvetlerine bağlı Gölcük Donanma Komutanlığında farklı dönemlerde görev yapmış, farklı rütbelerden erkek subay ve astsubaylarla evli kadınlarla yapılmış derinlemesine görüşmelerden yola çıkarak toplumsal cinsiyet rejimi hiyerarşilerini tartışmaya açmıştır. Tel örgülerle çevrili lojman hayatına evlilik sözleşmesiyle dahil olan kadınlar, askeri zihniyet ve değer sistemine de katılmış olur. Kadınlar, eşlerinin rütbelerini kuşanarak erkekler arası rütbe sistemine benzer bir hiyerarşi içinde gündelik hayatlarını sürdürmeye başlarlar. Tez çalışması, hiyerarşik yapının merkezinde değil, evlilikle eklemlendikleri hiyerarşik yapıya referansla çeperde yeralan "sivil kadınlar"ın ürettikleri toplumsal hafıza görüntülerini değerlendirecektir.

Çalışmada, Connell'in hegemonik erkeklik kavramına tekabül eden bir hegemonik kadınlık hali var mıdır? sorusundan yola çıkılmıştır. Connell, farklı erkekliklerin ortak noktasının kadınların baskı altında tutulması noktasında vardıkları uzlaşa olduğunu belirtir ve hegemonik erkekliği ise iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik değerlerini, toplumun geri kalanına kabul ettirilmesini sağlayan bir mekanizma olarak açıklar.¹ Buna karşılık Connell'a göre hegemonik bir kadınlık yoktur çünkü cinsiyet hiyerarşisi rejimi içinde kadın ancak hegemonik erkekliğe verdiği onayla var olabilir. Bu tez çalışması; ordu gibi total bir kurumun hafızasına, eşlerinin rütbeleri üzerinden katılan kadınların hegemonik bir kadınlık hali üretebileceği iddiasındadır. Yapılan saha çalışması, hegemonik erkekliğin kurumsal bir kurgu muyaksa kültürel bir süreç mi olduğuna dair süregiden tartışmalara, toplumsal hafızanın kavram setleriyle yanıt oluşturacaktır. Yöntem yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme olarak belirlenmiştir. Kalitatif yöntem kişilerin söylemlerini hayat hikayeleri anlatıları içinde değerlendirme imkanı verdiği

¹ R.W. Connell, James W. Messerschmidt, "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept", **Gender and Society**, Aralık 2005, Vol.19, No.6, ss.831-833.

için daha işlevseldir.² Yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler, rütbeler hiyerarşisine göre düzenlenmiştir.

Toplumsal hafıza; grup, mekan ve zaman arasındaki girift ilişkinin bir sonucudur. Evlilikle ordunun kurumsal hafızasına eklenen kadınlar, toplumsal cinsiyet rejimleri içerisinde farklı bir kadınlık hali üretir. Orduya gelin giden kadının toplumsal statüsü ve mevkisi, kocasının sınıf ya da rütbesinden yola çıkarak belirlenir. Kadından kendi yaşamını, kocasının tayinlerine göre ayarlaması, kendisini kocasının yardımcısı olarak görmesi ve dertlerle ordunun askerlerini meşgul etmemesi beklenir. Kısacası, kadın bir askerle evlenerek ordunun bir parçası haline gelir ve her alanı militarize edilmiş bir yaşama dahil olur. Militarizm toplumun tüm katmanlarının ordulaşması olarak kabul edilebilir. Alfred Vagts'ın tanımıyla militarizm, "*askeri zihniyet, askeri davranış ve karar verme biçimlerini sivil alana taşıyarak, askeri kurum ve usullerini sivil usullerden üste koyan her türlü düşünce ve değer sistemi ile duyguları*" kapsamaktadır.³ Yani militarizm askeri örgütlenmenin esaslarının toplumsal hayatın her alanına sirayet etmesidir. Kadınlar evlilikle eskiden yabancıları oldukları bir kurum hafızasının parçası haline gelirler. Dahil oldukları kurumsal hafıza içinde askeri değerleri performe eden taşıyıcılar haline gelirler.

Kurumsal bir yapıyı anlamak için sadece merkezinde yer alan erkeklere değil, ordu için en az erkekler kadar önemli olan çeperde yer alan "sivil" kadınların ürettiği pratikleri ve ilişkileri çözümleme çabasındaki bu tez çalışması, Türkiye'de ordu sosyolojisi alanında yapılmış, sınırlı sayıdaki çalışmaya katkı sunma çabasıdır. Ayrıca tez çalışması, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi öncesinde yapılmış bir saha araştırmasının bulgularına dayanması açısından Türkiye'de ordunun kurumsal yapısının değiştiği bir döneme ilişkin tarihsel bir not düşme imkanı da sunmuştur. Bununla birlikte çalışmanın sahasının, ordu gibi kapalı bir kurum içinde yürütülmüş olması ve orduya yönelik Kumpas Davalarının devam ettiği bir süreçte denk gelmesi sahada, büyük sorunlarla karşılaşılmasına da sebep olmuştur.⁴

² Stéphane Béaud, "L'Usage de l'Entretien en Sciences Sociales", **Politix**, No:35, 1996, s. 234.

³ Alfred Vagts, **A History of Militarism**, New York: Meridian Books, 1959, s.17.

⁴ "Ergenekon" Türkiye'de faaliyet gösterdiği ileri sürülen gizli silahlı örgüte verilen addır. Ergenekon Terör Örgütü olarak anılan yapı, sivil hükümete yönelik darbe planlamakla suçlanmıştı. Mayıs 2006'da gerçekleştirilen Danıştay saldırısı sonrası ilk kez ortaya atılan "Ergenekon" örgütüne ilişkin davalar, Haziran 2007'de başlamış, davalar yetmiş dört ay boyunca karara bağlanmamıştır. 12 Haziran 2007'de Ümraniye'deki bir gecekonuda bulunan el bombalarında örgüte ait olduğu iddia edilmişti. 6 Aralık 2010'da Gölcük Donanma Komutanlığında yapılan aramalar sonrası basına yansıyan "Balyoz Darbe Planı", "Ergenekon" örgütü davasıyla birleştirilmiştir. 6 Ocak 2012'de dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un tutuklanmasıyla kumpas davaları hız kazanmıştır. Yargılamalarda,

Çalışmanın sınırlılığıyla öneminin bu kesişimi, çalışmayı ordu sosyolojisi alanında farklı kılmıştır.

Çalışma kapsamında Gölcük'te 75 derinlemesine görüşme yapılmış, bu görüşmelerden 64 tanesi tematik analizle değerlendirilmiştir. Görüşmelerden iki tanesi erkek subaylarla yapılan kontrol görüşmesidir. Görüşmeler, subayların duhül edişini referans alan rütbelere hiyerarşisine göre düzenlenmiştir.⁵ Değerlendirilen 62 görüşmenin altı tanesi, astsubaylarla evli kadınlarla yapılmıştır. Görüşülen eşlerden; yirmi sekiz tanesi öğretmen, yirmi altı tanesi ise ev hanımıdır. Sekiz kadın ise özel sektörde çalışmaktadır. Görüşülenlerin otuz dört tanesinin ailesinde, asker kökenli bir yakını bulunurken yirmi iki tanesi ise Gölcük'te yaşayan ailelerden gelmektedir. Görüşmeler 2013 yılının Mart ayı ile 2015 yılının Nisan ayı arasında gerçekleştirilmiştir.

Gölcük Garnizon Komutanlığının kuruluşu 1920'li yıllara dayanmaktadır. 1929'da Garnizon içinde binaların yapımına başlanmıştır. 1950'li yıllarda Türk Donanmasındaki modernizasyon çabalarıyla beraber Gölcük Deniz Üssü, Türkiye'nin en önemli denizcilik merkezlerinden biri haline gelmiştir. Donanma Mahallesi'nde bulunan askeri lojmanların batısında Değirmendere, doğusunda ise Gölcük ilçesi bulunmaktadır.⁶ Gölcük'ün girişinde bulunan "Donanma Kenti, Gölcük'e hoş geldiniz" yazısı ve kentin merkezinde anıta dönüşmüş olan Muavenet Gemisi'nin pervanesi, askeri bölgeyle sivil bölgenin ne denli iç içe geçtiğini de göstermektedir.⁷ Ayrıca Yavuz Zırhlısı'nın pervanesi de Gölcük'ün girişinde durmaktadır. Bu tespit toplumsal hafızanın mekanla olan yakın ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Askeri üssün batı tarafında subay lojmanları, doğu tarafında ise astsubay lojmanları veteransane bulunmaktadır.

Gölcük Deniz Üssünde farklı rütbelere yaklaşık 500 subay (6 amiral, 50 albay, 50 yarbay, 90 binbaşı, vd.) görev yaparken yaklaşık 2300 astsubay görev yapmaktadır. Deniz subayları ortaokuldan sonra girdikleri askeri okul sınavları sonrası Heybeliada Deniz Lisesinde ve sonrasında Tuzla Deniz Harp Okulunda

107 celse sonunda hiç beraat verilmemiş, çeşitli rütbelere 363 emekli ve muvazzaf subay tutuklanmıştır. 21 Nisan 2016'da Ergenekon isimli bir terör örgütü bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

⁵ Subayların askerlik görevine başlarken yemin ettiği tarihi ifade eden kavramdır.

⁶ Gölcük'ün nüfusu, 2017 verilerine göre 161.117'dir.

⁷ Türk Donanmasının da katıldığı, NATO Kararlılık Gösterisi 92 tatbikatında Amerika Birleşik Devletleri'ne ait uçak gemisi tarafından fırlatılan füzeyle vurulması sonucu beş denizcinin şehit olduğu Muavenet gemisinin pervanesi kentin merkezindeki parkta, Yavuz Zırhlısı'nın pervanesi ise ilçenin girişinde bulunmaktadır..

toplam sekiz yıl eğitim görmekteydiler. Bu noktada, askeri okullara ilişkin açıklanan bu durumun, 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası değiştiğini belirtmek gerekir.⁸ Deniz Lisesi ve Deniz Harp Okulu tedrisatından geçmiş erkek subaylar kendilerini "ev sahibi" olarak görürken liseden sonra orduya katılan subayları, "kabak subay" olarak adlandırırlar.⁹ Ordudan emekli olmuş subaylar ise askeri jargonda "pinpon" olarak anılmaktadır. Erkekler arasında rütbelere dayalı hiyerarşinin yanında, askeri hayatın ürettiği kurumsal hafızanın gündelik hayat pratiklerine yansıyan farklı bir dili de bulunmaktadır.

Benzer bir dil, evlilikle orduya gelin gelen sivil kadınlar arasında da üretilmiştir. Gemideki, birlikteki kurmay subayların, üst kademelerdeki subayların eşlerine, kimi zaman gemi komutanlarının eşlerine, "hanımefendi" diyen "sıradan subay eşleri" bir gün "hanımefendi" olma hayaliyle farklı bir kadınlık hali üretiyorlar. Kadınlar lojman hayatı ve askeri düzen içindeki kamplarda, sosyal alanlarda, kermeslerde, balolarda, yardım geceleri gibi organizasyonlarda asker kocalarına benzer bir rütbe sistemi içinde, asker eşi olma haline uygun bir performans sergiliyorlar. Kadınlar, kimi zaman "hanımefendi"lerin gözüne girmek için kermeslerde birbirlerini "ezerken", bazen eşlerinin kurmay olabilmesi için sessiz kalıp tembihli bir kadınlık haline sığınabiliyorlar. Hanımefendinin sandalyesini çekmekten, çantasını taşımaya kadar uzanabilen bu yarış hali iktidardan pay alabilmek adına toplumsal hafızada olağan bir davranış kalıbı haline geliyor.

Subay eşi olma hali toplumsal hafıza alanı içinde hafıza görüntüleri ve çerçeveleri aracılığıyla oluşturuluyor. Bu nedenle kadınların toplumsal ilişkiler içindeki hiyerarşilerin üretilmesine nasıl destek oldukları özellikle kadınlar odak noktası alınarak tekrar sorgulanmalıdır. Olağan hale gelmiş, gündelik hayat pratiklerine sinmiş, kadınlar tarafından desteklenen eşitsizlikler dikkate alınmalıdır. Erkek egemen toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarını incelemekten cinsiyetçiliğin özgül dinamiklerini görmek mümkün değildir. Bahsi geçen hiyerarşilerin

⁸ 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrası orduya hızlı bir eğitim sonrası katılan yeni subaylara, eski subaylar "jet subay" adını takmışlardır.

⁹ Deniz subayları orta okuldan sonra sınava girerek donanmaya katılırlar. Bununla birlikte liseden sonra yapılan sınavlarla kısıtlı sayıda subay adayının direk Deniz Harp Okulunda eğitime başlama imkanı vardır. Bu durum şu şekilde gerçekleşmekteydi. Deniz Lisesinden başarısızlık ya da kendi isteğiyle ayrılan adayların oluşturduğu açık kadar Deniz Harp Okuluna direkt giriş için kontenjan açılıyor ve sınavla o yılki açık kadar subay adayı Deniz Harp Okuluna kabul ediliyordu. Liseden sonra orduya katılan ve sadece Deniz Harp Okulunda okuyan subaylara ordu hafızası içinde hem Deniz Lisesinde hem de Harp Okulu'nda okuyan "ev sahibi" subaylar tarafından "kabak subay" adı takılmıştır.

mayalandığı alan toplumsal hafızadır. Halbwachs'a göre; grup, mekan ve zaman arasındaki etkileşimin sonucunda toplumsal hafıza oluşur. Hafızanın aidiyetler üzerinden üretilmesini Halbwachs şu şekilde açıklar:

*"Verili olan eşsiz bir toplum değildir, grupların toplumdur.(..) Bir yandan her toplum, toplumsal grupların birleşimidir; diğer yandan her bireyin bireysel özgürlüğü, nihai olarak farklı gruplarda eşzamanlı art arda gelen aidiyetleriyle açıklanır."*¹⁰

Halbwachs'a göre, insan sadece ait olduğu grupla etkileşim içindeyken o grubun çerçevesine göre hatırlama işlevini yerine getirir, bireyin bireysel özgürlükleri bile o grup içinde şekillenir. Yani gruptan bağımsız değildir. Bireysel özgürlüklerin bile bağımlı olduğu toplumsal hafıza bir nevi bireyin çerçevesidir. Bu nedenle bir toplumdaki gruplar kadar kolektif hafıza vardır. Mekan farklılaşsa bile grup birlikte anımsamaya devam eder ve birey grupla özdeşliğini devam ettirir. Bahsi geçen özdeşlik ilişkisi toplumsal hafıza ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiselliği, bu hatırlama çerçevesinin gündelik hayat pratiklerine yansımaları keşfetmek için uygun bir zemin sunmaktadır.

Orduevlerinde evlenen, bu düğünlerde eşlerinin *mess-dress* giymesini, evlilik yüzüğü yerine eşlerinin çoğunlukla subay yüzüğünü takmasını, düğün törenlerine bir tarafta kadının gül diğer tarafta subayın kılıç tuttuğu bir koridorun arasından kılıç sesleriyle birlikte girmeyi, evlerinin salonuna eşlerinin mezun olurken kuşandıkları kılıcı bir tabloymuş gibi asmayı garipsemeyen bir kadınlık hali bu toplumsal hafızada üretilir.¹¹ Aynı kadınlık halinden ordu, tayin dönemlerinde ordunun düzenini bozmayacak şekilde hızla yer değiştirmesini, askerler seyirdeyken aileyi ilgilendiren özel sorunları tek başlarına çözmelerini ve erkeğin arkasında dimdik durarak bütün sıkıntıları göğüslemesini de beklemektedir.

Bir değer sisteminin toplumsal hafızada mayalanması ve bir zihniyete dönüşmesi için çeşitli kurumların ve farklı aktörlerin oynadıkları roller önemlidir. Farklı kadınlık hallerini anlamak ancak toplumsal ilişkilerin ve ideolojilerin kadınlar tarafından nasıl içselleştirilip kullanıldığının analiziyle mümkündür. Bahsi geçen analizi yapabilmek için bu tez çalışması "mütekabil hegemonik kadınlık" kavramsallaştırmasını önermektedir. Mütekabil hegemonik

¹⁰Maurice Halbwachs, **Hafızanın Toplumsal Çerçevesi**, Ankara: Heretik Yayınları, 2016, s.13.

¹¹ Mess-dress subayların törenlerde ve balolarda giydiği üniformaya verilen isimdir.

kadınlık kadınların evlilik yoluyla elde ettikleri erkeğe bağımlı, müstakil olmayan, iktidarı dönüştürme becerisinden ve isteğinden yoksun bir kadınlık halidir. Kavram üretme çabasında olan çalışmalar için Derek Layder şu uyarıda bulunur:

Öte yandan, teori geliştirmeyi hedef almış olan nitel verilere öncelik tanıyan araştırmalar- özellikle temellendirilmiş teori-, sürekli olarak yeni kavramlar üretme eğiliminde oldukları için çoğunlukla kavramsal bakımdan son derece yaratıcıdır. Ancak bu tür araştırmalarda, kavramsal keşfin hangi noktalarda, ne kadar sınırlandırılması gerektiği, ayrıca veri toplama ve analizi ile bağımsız teoriler arasında nasıl ve hangi noktalarda diyalog kurulacağı net değildir.¹²

Mütekabil hegemonik kadınlık, hegemonik erkekliğin yansımalarının ürünü olan farklı kadınlık örüntüleri ile hegemonik erkeklik kavramı arasındaki ilişkiselliği açıklama çabasıdır. Mütekabil hegemonik kadınlık kavramı, kadınların hafıza alanında kendi kadınlıklarını yeniden inşa etmek için egemen erkeklik örüntülerinden işlerine yarayacak parçaları kendi kadınlıklarına eklemelerini tasvir eder. Bu ekleme işlemi pasif bir kaynaştırmanın ötesindedir. Eklenen parçalar; özenle seçilmiş, kadınların hegemonik erkeklik iktidar alanından pay almasına destek olacak anlamlı bileşenlerdir. Bahsi geçen kadınlık hali, iktidarı dönüştürmekten ziyade iktidarı paylaşmak üzerinden kurulur, bu nedenle kadınların özneleşme süreciyle ilişkili fakat müşterek bir hegemonya alanı kurma hevesinin ötesine geçme kabiliyeti gösterememektedir.

Kadınların ikincil konuma itilmişlikleri Connell'in da belirttiği gibi yapısal bir sorun olsa bile¹³ bu yapısal sorunun her kadını aynı şiddette etkilemediğini söylemek mümkündür. Çeperdeki kadınlar, bir erkeği referans noktası olarak alırlar ve bu referans noktası üzerinden kendi konumlarını güçlendirmeye çalışırlar. Kadınlar arası eşitsizlikler toplumsal hafızada özdeş değildir, farklılaşır. Diğer yandan bu farklılaşmalar, kadının toplumsal hafızada bir özne olarak konumlanmasını engelleyen bir unsurdur. Bu tez çalışması; bu noktadan hareketle, kendi hayat hikayelerini "evlilik sözleşmesi" üzerinden kurgulayan kadınlık halini inceleyecektir. Audre Lorde'ün, "*farklı ezilmeler arasında bir hiyerarşi yoktur*"¹⁴ tespitinden hareketle farklı ezilmelerin hiyerarşisini takip ederek kadınlar arası ezme/ezilme

¹²Derek Layder, **Sosyolojik Araştırma Pratiği: Teori ve Sosyal Araştırmanın İlişkilendirilmesi**, Ankara: Heretik Yayınları, 2015, s.83.

¹³R. W. Connell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 126.

¹⁴ Çiğdem Yazıcı, "Toplumsal Cinsiyet ve Irk Kesişimlerinde Çoğulluğun İmkânını Düşünmek", s.63 içinde : (Der.) Zeynep Direk, **Cinsiyeti Yazmak**, Cogito, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

stratejileri değerlendirilecektir. Tezin birinci bölümünde Halbwachs, Ricoeur, Connerton ve Assmann'ın kişisel bellek ve toplumsal hafıza arasındaki ilişkiyi grup, mekan, zaman değişkenleri üzerinden açıklayan çalışmaları değerlendirilmiştir. Ordunun bir "total kurum" olarak toplumsal hafızada nasıl kurgulandığı bahsi geçen değişkenler aracılığıyla tartişılmıştır. İkinci bölümde toplumsal cinsiyet ve toplumsal hafıza arasındaki ilişki farklı erkeklikler ve kadınlıklar arasındaki etkileşim üzerinden incelenmiş, Connell'in hegemonik erkeklik kavramı açıklanmıştır. nc bölümde ise saha çalışması farklı temalar üzerinden görüşmecilerin anlatılarından alıntılar yapılarak detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Ayrıca mütekabil hegemonik kavramının belirleyici özellikleri, saha çalışmasına ilişkin üçüncü bölümde tartişmaya açılmıştır. eperde mevzilenmiş asker eşi kadınlar, mütekabil hegemonik kadınlık halinin en iyi örneklerinden biridir. Mütekabil hegemonik kadınlık; ilk olarak iyi bir evlilik yapmış, iyi şartlarda yaşayan kadınlar tarafından aidiyet hissedilen bir kadınlık halidir. Meslek sahibi olması, iyi bir aileden gelmesi ve iyi bir eğitim almış olması şart değildir. Bu özelliklere sahip olması onu alanda güçlendirir fakat zorunlu şartlar arasında bu özellikler yer almaz. nemli olan, toplumsal hafıza içinde mütekabil hegemonik kadınlık halinin beklediği dönüşümü yaşayabilecek uyumu gösterme yeteneğinde ve hevesinde olmasıdır. Ayrıca mütekabil hegemonik kadınlık halinin tıpkı hegemonik erkeklik gibi en önemli vurgusu heteroseksüellik üzerindedir.

1. BÖLÜM : TOPLUMSAL HAFIZA TARTIŞMALARININ FARKLI BOYUTLARI

Toplumsal hafıza kavramı kolektif hafıza, sosyal hafıza, toplumsal hatıra,sözlü tarih, karşı hafıza, yerel hafıza gibi kavramlar üzerinden tartışılmaktadır.¹⁵ Hafıza değişen dönüşen, anımsama ve unutma ikilisine tabi, değişen ve gelişmeye devam eden, özel ve simgesel anlamlardan hayat bulan, grup ve mekan arasındaki etkileşimden doğan, nesneler ve bireysel pratiklere göre şekillenen bir gerçekliktir.¹⁶ Hafızanın sosyal ve kültürel boyutuyla ilgilenen çoğu çalışma, “hafıza kişisel midir, yoksa toplumsal mıdır” sorusuna yanıt aramaya çalışmıştır. Hafızanın toplumsal olduğunu düşünenler, hafıza üzerinde zamanın ve grubun etkisini tartışmışlardır. Maurice Halbwachs'ın çalışmaları, kolektif hafızanın toplumsal oluşuyla ilgilenmiştir. Hafızanın toplumsal olduğunu savunan Halbwachs, hafızanın pasif bir gerçek yığını olarak yorumlanamayacağı, anlamların aktif bir yorumlanması olduğunu belirtmiştir.¹⁷ Halbwachs'a göre hafıza, bir basit bir içerik değildir, buna karşılık ait olduğu gruba ve ana göre yeniden üretilebilecek bir stratejiler bütünüdür.¹⁸ Buna karşılık hafıza içerisinde bireylerin aynı olayı farklı şekillerde yaşayıp yorumlaması mümkündür yani toplumsalda bireyselliğin de izi vardır. Fakat bu durum toplumsal bellek çalışmalarının açıklamaya çalıştığı durumla çelişmez. Çünkü hafızanın çerçevesi gruptan azade değildir ve özne tarafından yoruma açık sosyalleşme içinde şekillenen bir yapıdır.

¹⁵ Wulf Kansteiner, “Finding Meaning In Memory : A Methodological Critique of Collective Memory Studies”, **History and Theory**, Mayıs 2002, Sayı: 41, Wesleyan University, s.180.

¹⁶ Maurice Halbwachs, **Kolektif Hafıza**, Çev. Banu Barış, Ankara: Heretik Yayınları, 2017, s. 37.

¹⁷ **Ibid.**

¹⁸ Maurice Halbwachs, **Hafızanın Toplumsal Çerçevesi**, Çev.Büşra Uçar, Ankara: Heretik Yayınları, 2016, s.13.

Toplumsal bellek kavramını ilk ortaya atan Maurice Halbwachs belleği sosyal koşullara bağlı olarak tanımlar. Bireysel belleğin oluşması için sosyal çerçevenin zorunlu olduğunu ortaya koyar¹⁹ ve belleğin biyolojik yapısından ziyade sosyal olgulara bağımlılığını açıklar. Bu tezde, toplumsal hafıza çalışmanın temel boyutlarından biridir. Hafızanın biyolojik, fizyolojik yapısının tezin kapsamının dışında bırakıldığını bu noktada belirtmekte fayda görülmektedir. Hafızanın toplumsallığı üzerine en önemli çalışmaları yapan Halbwachs'a göre, toplumdan bağımsız bireysel bir hafızanın olması mümkün değildir. Diğer bir deyişle, Halbwachs'a göre bireysel hafızanın varlığının sınırları toplumsal hafıza tarafından çizilmektedir.²⁰ Maurice Halbwachs'ın 1920'li yıllarda yaptığı çalışmalardan itibaren "toplumsal bellek" kavramını ortaya atmasıyla birlikte belleğin biyolojik ve kişisel yaşamla olan ilişkisi tartışılmaya başlanmıştır. Belleğin biyolojik olmaktan ziyade toplumsal olduğunu ilk ortaya atan Maurice Halbwachs'a göre birey ancak ilişki içinde olduğu grup çerçevesinde deneyim biriktirebilir ve hatırlama işlevini ancak bu grup üzerinden gerçekleştirebilir.²¹ Halbwachs, belleği sosyal koşullara bağlı olarak tanımlarken bireysel belleğin oluşması için de sosyal çerçevenin zorunlu olduğunu ortaya koymuştur.²² Halbwachs, insanların bireysel hafızaları olmadığını aksine her zaman hafıza topluluklarına dahil olarak hatırlama fonksiyonunu yerine getirdiklerini düşünür. Bu nedenle bireyin hatırlama ediminde dahil olduğu grubun bilinci etkilidir.

Bu temel tespitlerden hareketle Halbwachs; aile, okul, askeri birlikler gibi ortak bir deneyim arka planına sahip bireylerin oluşturdukları toplumsal grupların hafızalarını ve hatırlama biçimlerini inceler. Halbwachs'a göre insan sadece ait olduğu grupla etkileşim içindeyken o grubun çerçevesine göre hatırlama işlevini yerine getirir. Eğer grubun hatırlama çerçevesi yer değiştirirse hatırlama fonksiyonu da yer değiştirir ve çerçeve dışında kalanlar unutulmaya mahkum olur.²³ Bu nedenle bir toplumdaki grupların sayısı kadar kolektif hafıza vardır.²⁴ Kısacası Halbwachs'a göre hafıza ancak bireysel toplumsallaşma süreci içinde oluşur. Bu nedenle de toplumsal çevre tarafından belirlenir. Dolayısıyla, birey ancak yaşadığı toplumsal çevrenin ortak hafızası içine yerleştirebildiği, bu anlatı içinde kendine yer bulabilen şeyleri hatırlayabilir ve bilincini ancak grup içinde inşa edebilir.

¹⁹ Halbwachs, **op.cit.**, s.36.

²⁰ **A.g.e.**, s.13.

²¹ Maurice Halbwachs, **La Mémoire Collective**, Paris: Ablin Michel, 1997.

²² Halbwachs, **Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri**, s.36.

²³ Halbwachs, **La Mémoire Collective**, s.163-170.

²⁴ Halbwachs, **Kolektif Hafıza**, s.111.

Halbwachs'ın temel önermesi bireysel belleğin toplumsal bellekten ayırmanın mümkün olmadığı, bu nedenle de bireysel hafızanın oluşumunda bireyin ait olduğu grup kimliğinin önemli olduğudur. Diğer yandan Halbwachs toplumsal hafızanın canlı olduğunu da savunmaktadır. Halbwachs'a göre toplumsal bellek grupla birlikte yaşamakta ve yeni bir gruba devredilerek yaşamaya devam etmekte; “hatırlama görüntüleri” ve “hatırlama figürleri” aracılığıyla “istenilen doğrultuda” sabitlenebilmektedir.²⁵ Yani, Halbwachs belleğin yeniden yeniden kurulabilen, farklı şekillerde tezahür edebilen canlı bir varlık olduğunu düşünür. Halbwachs'a göre, grup ve mekan sembolik bir ortak yaşam alanı kurar. Grup, kendi mekanından ayrı düşse bile bu birlikteliği mekanları sembolik olarak yeniden üreterek yaşatabilir.²⁶ Ritüeller, ritüellerde kullanılan alanlar, semboller bu yeniden üretimin araçlarına örnek olarak gösterilebilir. Grubun hafızasının gücü, hatırlama figürlerinin ne kadar güçlü olduğu ile ilişkilidir. Bu nedenle kurum hafızaları toplumsal hafızanın çözümlenmesi için önemli bir alanı teşkil ederler. Mekan, hatırlama ve zaman arasındaki girift ilişki toplumsal hafızanın ortaya çıkmasını sağlar.

Assman da grup ve hafıza arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışır. Halbwachs'tan farklı olarak Assmann, toplumsal hafıza çalışmalarına yeni bir boyut getirerek sadece yakın geçmişe ait anıların grupla bağlantılı olduğunu iddia etmiştir.²⁷ Ona göre nesiller arası etkileşim ne kadar fazlaysa hafızanın toplumsallaşması o kadar mümkündür. Yani nesiller arası etkileşim azaldıkça toplumsal hafızanın müphem bir hal alması olasılığı artmaktadır. Hafıza aktarıcılarıyla ilişkinin kesilmesiyle unutmanın da başlayabileceği açıklanmaya çalışılmıştır. Connerton ise kişisel deneyimlerin bireysel hafızanın oluşumu açısından önemini açıklamaya çalışır. Connerton'a göre, kişisel bellek zaman içinde olayın yaşandığı andan bağımsız bir hal alabilmekte; devreye giren pişmanlık, suçluluk gibi duygularla yeniden üretilebilmektedir.²⁸ Bu nedenle de hem kişisel deneyimlerden he de toplumsal hafızanın grup üzerindeki izlerinden etkilenir. Connerton daha çok kişisel deneyimlerin önemine vurgu yapar. Duygular yoluyla hafızanın bir elekten geçirileceği ve dönüşeceği, o nedenle de kişiye daha çok bağımlı olduğu söylenebilir.

²⁵ Halbwachs, **La Mémoire Collective**, ss.74-84.

²⁶ Halbwachs, **op.cit.**, s.190.

²⁷ Jan Assmann, **Kültürel Bellek**, Çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010, s.26.

²⁸ Paul Connerton, **Toplumlar Nasıl Anımsar**, Çev. Alaadin Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s.45.

1.1. Toplumsal Hafıza Çalışmalarının Gelişimi

Çalışmanın başında belirtmemiz gerekir ki, Halbwachs'ın 1925'te *Les Cadres Sociaux de la Mémoire* kitabıyla ortaya attığı ve 1950'de *La Mémoire Collective* eserinde geliştirdiği ve daha sonra pek çok sosyal bilimci tarafından desteklenen hafızanın toplumsallığı olgusu çalışmanın ön kabulüdür. Kolektif hafıza ve kolektif ile bireysel hafıza arasındaki bağlantılar son yıllarda yaşam öyküsü anlatımı gibi tekniklerin gelişimiyle birlikte sosyal bilimciler için önemli bir bilgi kaynağı haline gelmiştir. Maurice Halbwachs'ın toplumsal bellek kavramını ortaya atmasından itibaren belleğin biyolojik ve kişisel yaşamla olan ilişkisi tartışılmaya başlanmıştır. Belleğin biyolojik olmaktan ziyade toplumsal olduğunu ilk ortaya atan Maurice Halbwachs'a göre birey ancak ilişki içinde olduğu grup çerçevesinde deneyim biriktirebilir ve hatırlama işlevini ancak bu grup üzerinden gerçekleştirebilir.²⁹ Halbwachs, belleği sosyal koşullara bağlı olarak tanımlarken bireysel belleğin oluşması için de sosyal çerçevenin zorunlu olduğunu ortaya koymuştur.³⁰ Halbwachs, insanların bireysel hafızaları olmadığını aksine her zaman hafıza topluluklarına dahil olarak hatırlama fonksiyonunu yerine getirdiklerini düşünür. Bu nedenle bireyin hatırlama ediminde dahil olduğu grubun bilinci etkilidir.

Hafıza her zaman bir bireye ait olsa da bireyin onu yalnız başına yaşaması söz konusu değildir. Bireysel hafıza izole değildir. Ait olduğu grupla özdeşlik kurma ihtiyacı duyar. Hafıza toplumsal olarak belirlenir, bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını yerleştirebilecekleri bir başka bellek yoktur, bu nedenle de grup ve mekan arasındaki ilişki önemlidir.³¹ Kişi aileden, dini ve ulusal gruplara kadar dahil olduğu bütün sosyal gruplar ve o gruba göre şekil alır. Bunu Assman şöyle açıklar:

“Bellek denince insanın aklına genelde iç bir olgu gelir ve bunun mekanı bireyin beynidir, yani belleğin beyin fizyolojisiyle, nöroloji ve psikolojiyle ilgili olduğu düşünülür, ama tarihsel kültür bilimi ile bir ilgisi yoktur. Oysa belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesini ve ne kadar süre ile muhafaza edileceğini, bireyin kapasitesi ve yöneliminden çok, dış koşullar, yani toplumsal ve kültürel çerçevenin koşulları belirler.”³²

²⁹Halbwachs, *La Mémoire Collective*, s.36.

³⁰*Ibid.*

³¹Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, s.46.

³² Assman, *Kültürel Bellek*, s.45.

Bu şekilde Assmann toplum içinde bireyin zihinsel kapasitesinin gelişip dönüşebileceğini de açıklamış olur. Toplumsal hayat, ilişki içinde olduğumuz grup hatırlayacaklarımızı belirlediği gibi aynı zamanda hatırlama kapasitemizi de belirlemektedir. Bir insan ve toplum geçmişi sadece bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde yeniden kurabilir. Kısacası, Assmann bize beleğin öznesinin her zaman birey olduğunu fakat bununla birlikte neyin hatırlanıp neyin unutulacağı toplumla ilişki çerçevesinde belirlendiğini açıklamış olur.

Halbwachs'a göre insan sadece ait olduğu grupla etkileşim içindeyken o grubun çerçevesine göre hatırlama işlevini yerine getirir. Eğer grubun hatırlama çerçevesi yer değiştirirse hatırlama fonksiyonu da yer değiştirir ve çerçeve dışında kalanlar unutulmaya mahkumdur.³³ Bu nedenle bir toplumdaki gruplar ve kurumların sayısı kadar kolektif hafıza vardır. Kısacası Halbwachs'a göre hafıza ancak bireysel toplumsallaşma süreci içinde oluşur. Bu nedenle de toplumsal çevre tarafından belirlenir. Dolayısıyla, birey ancak yaşadığı toplumsal çevrenin ortak hafızası içine yerleştirebildiği ve bu anlatı içinde bir anlam ifade eden şeyleri anımsar.

1.1.1 Hafızanın Sınırları, Alanlar Arasındaki İlişki

Hafızanın sınıflandırması çalışmalarının en önemlilerinden birini Connerton yapmıştır. Connerton, insan gruplarının bellekle ilişkisinin nasıl şekillendiği sorusuna yanıt arar. Hafızayı; kişisel bellek, bilişsel bellek ve alışkanlık hafızası olarak üç grupta inceler. Konusunu, kişinin yaşam öyküsünden alan kişisel bellek, kendimizle ilgili tarihi içerdiği için kendimize ilişkin kavrayışımızdan ibarettir.³⁴ Bu nedenle, Connerton'a göre, kişisel kimlik ile zihin geçmişe bakışımızla ilişkilidir çünkü pişmanlık ya da suçluluk duygusu çerçevesini çizer.³⁵ Bilişsel bellek, şiirlerin dizelerinden, matematik denklemlerine "anımsama" kalıplarıyla ilişkilidir.³⁶ Birinci bellek türündeki gibi, bilginin kaynağını veya öğrenme sürecini anımsamamız bilişsel bellek açısından önemli değildir. Üçüncü bellek türü olan alışkanlık hafızası, sadece belli bir davranışı yeniden ortaya koyma yeteneğimizi kapsar. Nasıl yapığımızı bilmediğimiz ama yapılışını her daim hatırladığımız ve üzerinden uzun zaman geçse bile yapabildiğimiz pratikleri ifade eder.

³³ Halbwachs, *La Mémoire Collective*, ss.163-170.

³⁴ Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar*, s. 60.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Connerton, *op.cit.*, s.35-39.

Toplumsal bellek çalışmalarının diğer bir önemli ismi Jan Assman'dır. Assman, çalışmalarına toplumsal bellek yerine "kültürel bellek" ismini vermiştir. Bunun nedenini beyin fizyolojisine, nörolojiye ve psikolojiye bağlı olduğu düşünülen belleğin, aslında neleri içerdiğini, bu içeriğin organizasyonunu ve muhafaza şekil ve süresini o belleğe sahip kişinin toplumsal ve kültürel çevresinin koşullarına bağlı olması olarak gösterir.³⁷ Assman'a göre kültürel bellek, dörde ayırdığı bellek çeşitlerinin bir boyutudur. Fakat bu sınıflandırmada Assman'ın asıl dikkat ettiği iletişimsel bellek ile kültürel bellek arasındaki farkın anlaşılmasıdır. Assman'ın *nesneler belleği* olarak tanımladığı bellek, kişiyi çevreleyen nesneler, günlük eşyalardan kentlere kadar, kişinin bir anlamda kendisinin yansımasıdır. Kişinin, *"içinde yaşadığı şeyler dünyasının, şimdiki zamanı yaşarken farklı geçmişleri hatırlatan bir zaman dizini de vardır."*³⁸ Assman, nesneler üzerinden farklı zamansallıkların kurulduğunu, bu durumun da kültürel bellekte toplum çerçevesinde tekrarlanarak üretildiğini açıklamış olur.

İletişimsel bellek olarak adlandırılan üçüncü çeşit ise dil yeteneğinin geliştiği etkileşim halidir. Assman'a göre, iletişimsel bellek hafızanın toplumsal olduğunun ifadesi gibidir. Bireyin diğer bireylerle etkileşiminin göz önünde bulundurulması gerekir. İletişimsel bellek yakın geçmişe ilişkin anıları kapsar, bunlar genelde kişinin kendi çağdaşları ile paylaştığı anılardır. *"Bunun en tipik örneği kuşağa özgü bellektir."*³⁹ Çalışmanın nesil meselesi bölümünde de inceleyeceği üzere Assman kuşağa özgü hafızanın eşiği olarak ortalama insan ömrünün yarısı olan kırk yaş eşiğini işaret eder. Bu yüzden iletişimsel bellek ancak taşıyıcıları ile var olur, bu kuşağa ait bellek de yok olur. Bu özellik iletişimsel belleği kültürel bellekten ayıran en önemli özelliktir. Buna karşılık Assman'a göre, kültürel hafıza yapay olarak oluşturulabilir, aktarılabilir, kısacası kurgulanabilir. Biçimlendirilmiş olması ve törenselliği kültürel hafızayı iletişimsel hafızadan ayıran en önemli özelliktir. Bu nedenle kültürel hafıza, ritüellere ve törenlere bağlıdır. Kültürel hafıza geçmişin belli noktalarına yönelir, genelde geçmiş olduğu gibi kalmaz, hatıranın bağlandığı

³⁷ Assmann, **Kültürel Bellek**, s.39.

³⁸ Assmann, **a.g.e.**, s.45. Nesneler belleği mekan ile hafızanın etkileşimi açısından, konumuz bağlamında ise aynı mekanda tel örgüler içinde toplu olarak yaşayan grubumuzun hatırlama görüntülerinin kodlanması açısından dikkate alınmaya değerdir.

³⁹ Assmann, **a.g.e.**, s. 54. Assmann iletişimsel belleğin eşiğini 40 yıl olarak verir. İletişimsel bellek Ergenekon süreciyle ilgili bölümde bizim için önemlidir. Kadınlar Ergenekon davalarının askeri kültürü yok etmek, kuşakların kadim bilgiyi birbirlerine aktarmasını engellemek ve teamüllerin yıkılması için araçsallaştırıldığını düşünmektedir. Bu konu saha çalışmasına ilişkin değerlendirmelerin yapıldığı üçüncü bölümde açıklanacaktır.

sembolik figürlerde yoğunlaşır. Kültürel bellek referans noktalarından hareket ederek yeniden yeniden kurulabilir, aktarılabilir ve en önemlisi dönüşebilir.⁴⁰ Hafızanın yaşaması olarak görülebilecek bahsi geçen bu özellikler, hafızaya grup üzerinden "biz" vurgusunu taşıyan özelliklerdir.

Assman, kültürel belleği “anlam aktarımı” olarak sınıflandırır. Örneğin taklitte başlayan gelenek öğrenimi, devredilme ve canlandırma özelliğinden dolayı taklit belleğini aşar ve kültürel bellek içinde değerlendirilir. Kültürel bellek, gelenek ve iletişimden beslenir ama onlar tarafından belirlenmez, bir etkileşimin sonucudur.⁴¹ Assman’a göre, “‘*gelenekğin oluşumu*’ ve ‘*geçmişle ilişki*’ kuran işlevsel çerçeve için *kültürel bellek kavramına ihtiyacımız vardır. Bu bellek kültüreldir çünkü toplumsal iletişimle ilişkisi, bireysel belleğin bilinçle ilişkisi ile aynıdır*”, kısacası toplumla birlikte var olur, değişir ve dönüşür.⁴² Assman yaptığı çalışmada böylece kültürel-toplumsal belleğin diğer bellek çeşitlerine göre farkını ortaya koymuş, hafızanın toplumsallığını açıklamaya çalışmıştır.

Aleida Assman, bu çalışmayı biraz daha öteye götürerek, Jan Assman’ın bahsettiği kültürel bellek kavramını iki alt başlıkta inceler. Kaydedici hafıza ya da pasif hafıza olarak nitelendirilen alan ne zaman kullanılacaklarına bakmadan kaynak, nesne ve verileri toplar ve muhafaza eder.⁴³ İşlevsel hafıza ya da aktif hafıza ise, toplumun geçmişten çekip sahiplendiği ve güncelleştirdiği bir seçkidir.⁴⁴ Bunlar belli bir anlam biçimine dökülmüş bilinçli hatıralardır. Aktif hafıza bilinçli bir seçiciliğin ürünü ve aynı zamanda pasif hafızanın görünür yüzüdür.

Kültürel hafıza içerisinde değerlendirilen işlevsel ve kaydedici hafıza birbirlerinden ayrı değerlendirilemez, sürekli ilişki halindedirler. Belli unsurlar kaydedici bellekten çeşitli nedenlerle aydınlatılarak tekrar işlevsel belleğe çıkabilir ya da işlevsel bellek belli unsurları kaydedici belleğe geri gönderebilir. Aleida Assman’a göre işlevsel hafıza ile kaydedici hafıza, hatırlama ile unutma, bilinç ve bilinçaltı arasındaki bu gerilim ilişkisi, “*kültürel hafızanın yapısını belirler ve kültürel hafızanın bir yandan dönüşüme açık, diğer yandan karmaşık, heterojen ve*

⁴⁰Ibid.

⁴¹Ibid.

⁴²A.g.e., s.28.

⁴³Aleida Assman, *Erinnerungsareme, Formen und Wandlungen des Kulturullen*, 1999, ss.134-137’den aktaran: Mithat Sancar, **Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.47-48.

⁴⁴Ibid.

*kırılgan yapıda olmasının" nedenini oluşturur.*⁴⁵ Kültürel hafızada yer alan, işlevsel hafıza ve pasif hafıza arasındaki bu etkileşim bireyin neleri hatırlayacağı ve buna bağlı olarak da neleri unutacağının çerçevesini de çizmiş olur.

1.1.2 Hafıza, Mekan ve Toplumsal Cinsiyet İlişkiseliliği

Assman da Halbwachs'ın izini takip ederek, hatırlama figürlerinin belli bir zamanda güncellenmek ve belli bir mekanda cisimleşmek istediğini, yani belli bir zamana ve coğrafyaya ihtiyaç duyduğunu söyler. Ona göre, hatıralar yaşanan bir mekana bağlanır. Aile için ev, kırsal kesimde yaşayanlar için köy, kentsoylular için kentlermekansal hatırlama çerçevesini oluşturur.⁴⁶ Hatıralar ve mekan arasındaki ilişkiyi Assman şu şekilde açıklar:

*“Mekana ben'in çevresindeki ona ait olan şeyler dünyası, onun 'maddi çevresi', benliğinin taşıyıcısı ve destekleyicisi olarak ona ait olan şeyler de dahildir. Bu yerleştirme eğilimi her tür topluluk için geçerlidir. Kendini grup olarak sağlamlaştırmak isteyen her topluluk sadece içsel iletişim biçimlerinin sahnesi olarak değil, aynı zamanda kimliklerinin sembolü ve hatıralarının dayanak noktası olarak bu tür mekanları yaratmak ve garanti altına almak ister.”*⁴⁷

Grup mekandan etkilendiği gibi, mekanda gruptan etkilenir. Assman'a göre önemli olan grubun mekanı etkilemesidir. Grup mekana damgasını vurup mekanı ne derece şekillendirme kabiliyeti gösterirse o denli grup kimliğini koruma şansı da yakalamış olur. Zaman geçtikçe, yerleşmiş olduğumuz mekan hafızamızı şekillendirir, ama aynı zamanda mekan da bizden etkilenir. Bilinç ve mekan arasında karşılıklı bir ilişki vardır ve zamanla iç içe geçerler. Mekana ait öğeler kişiliğimizin parçasını oluştururlar. Çevremizdeki nesneler, bizi yansıtır, hangi eşyalarla yaşadığımız, onları nasıl dizdiğimiz bu yüzden önemlidir. Zamanla kurulmuş bu ilişkiyi değiştirmek zordur.

Halbwachs'a göre uzun süre yer değiştirmeden bir mekana olarak yaşayan bir grup mekânın izlerini taşıyan hareketler ve alışkanlıklar geliştirir. Mekan ile grubun özdeşleşmesi sadece grubun benzer alışkanlıklar ya da hareketler geliştirmesini sağlamaz, ayrıca grubun ötekilerden ayrılmasını sağlayan belirgin işaretlerin ortaya

⁴⁵Ibid.

⁴⁶Assmann, *Kültürel Bellek*, s.43

⁴⁷Ibid.

çıkmasına da sebep olur.⁴⁸ Her ne kadar zor da olsa, bu ilişki zamanla bozulabilir. Grubun hafızası, her ne kadar mekana bağlı da olsa ve kimliğini bu mekan mimlemiş de olsa, mekandan kopuş kimliksel bir dağılmayı zorunlu kılmaz. Halbwachs'a göre mekan, grubun tek varoluş nedeni değildir, ama önemli bir parçasıdır. Mekan ve grup birbirleriyle etkileşim içindeki bir sosyal ağ gibi bir işlev yüklenir.

Pierre Nora ismi, hafıza çalışmalarında önemli bir dönemece işaret eder. Hafıza Mekanları isimli kitabında Nora, hafızanın kendisinin artık var olmadığını iddia ederek, hafızanın mekanları dediği hafızanın 'mayalandığı' yerlere odaklanır. Geleneğin yaratıldığını söylediği bu mekanlarda Fransa tarih yazımını, Cumhuriyet'i ve ulus kavramını inceler. Nora'ya göre, hafızanın yok oluşunun en büyük kanıtı mekanları ona adamamızdır; eğer bugün hala hafızamızla yaşıyor olsaydık mekanları ona adama ihtiyacı duymazdık. Pierre Nora'ya göre, tarih nasıl olaylara bağlanıyorsa, hafıza da mekanlara bağlı olarak var olur. Nora'ya göre "*hafıza mekanları zamanı durdurmak, unutmayı engellemek ve nesnelerin durumunu tespit etmek için vardır*"⁴⁹. Mekanlar, işlevselliğinden çok simgeselliği ile ön plandadır. Nora, hafıza mekanlarına anlamsal bir çerçeve oluşturması ve her hafıza mekanının üç anlamı birden içermesi gerektiğini açıklar: maddi, sembolik ve işlevsel anlam. Nora bunu örneklerle açıklar:

*"Arşiv deposu gibi somut bir yer bile, ancak hayal gücü ona sembolik bir hale kazandırdığında hafıza mekanı haline gelir. Okul kitabı, vasiyetname, eski muhabetler derneği gibi işlevsel yerler ancak bir ritüele konu olduklarında bu kategoriye girebilir. Sembolik bir anlamın uç örneği gibi görünen bir dakikalık saygı duruşu bile zamansal bir birliğin somut kesitidir ve anının periyodik ve yoğun olarak hatırlanmasına yarar(...) Kuşak kavramı içeriğiyle somuttur, varsayımsal olarak işlevseldir, çünkü hatıranın hem durulaşmasını hem de aktarılmasını sağlar; ancak tanım gereği işlevseldir, çünkü bir olay ya da küçük bir grubun yaşadığı deneyim sayesinde, bunlara hiç katılmamış çoğunluğu niteler."*⁵⁰

Pierre Nora "hafıza mekanlarını" hafızanın üretim yeri olarak tanımlar. Nora'ya göre, "*hafıza mekanları anımsadığımız şeyler değil, fakat hafızanın mayalandığı yerlerdir, geleneğin bizzat kendisi değil onun laboratuvarıdır.*"⁵¹ Diğer yandan, Pierre Nora son yıllarda toplumsal hafızaya verilen önemin artmasını "tarihin demokratikleşmesi" ile açıklamaktadır. Ona göre son otuz beş yıldır dünya,

⁴⁸ M. Paul Sabourin, "Perspective sur la Mémoire Sociale de Maurice Halbwachs", **Presses de l'Université de Montreal**, Bahar 1997, Sayı 29, No. 2, s.146.

⁴⁹ Pierre Nora, **Hafıza Mekanları**, Çev.Mehmet Emin Özcan, Ankara: Dost Kitabevi, 2006, s.121.

⁵⁰ **A.g.e.**, s.32. Askeri törenler, çaylar, kermesler, rütbe takma törenleri, seyirlere uğurlama programları Nora'nın belirttiği ritüeller içinde değerlendirilebilir.

⁵¹ **A.g.e.**, s.12.

Nora'nın "hafıza konjonktürü" olarak nitelendirdiği bir süreçten geçmektedir. Nora'ya göre sömürge egemenliğinin ve totaliter rejimlerin ortadan kalkması, azınlıklara uygulanan baskıların azalması hafıza konjonktürünün oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Kadınlar, azınlıklar, ötekileştirilenler "tarihin demokratikleşmesi"yle yeniden tarih sahnesine çağırılmışlardır. Kadınların, ezilenlerin, ötekileştirilmişlerin tarihinin de bir çalışma alanı olarak ortaya çıkması, tarihin sınırlarının genişlemesini gerektirdi, bu duruma Nora tarihin demokratikleşmesi olarak ifade etmektedir.⁵²

Joan W. Scott, *Feminist Tarihin Peşinde* adlı kitabında kadınların tarihe dahil edilmesi çağrısının "politik" ve "ideolojik" anlamda reddedilmesine iktidarı elinde tutanların aynı zamanda oyunun kuralının belirleyicileri de olmasına bağlamaktadır.⁵³ Toplumun bütün kesimleri sessizleşmişlerdir. "*Kadınlar, yerliler, işçiler, rençberler, kısacası "büyük adamlar"a tabi olanlar bu gibi tarih yaklaşımında ya ötekileştirilerek önemsizleştirilmiş ya da tarihi gerçekleştirenler olmaktan çok tarihi gerçekleştirenlerin yardımcı rollerinde bulunmuşlardır.*"⁵⁴ Joan W. Scott'a göre öncelik; kadınların tarihinin yazımında yalnızca kadınlara odaklanmanın toplumsal cinsiyet analizlerini nasıl etkileyeceğini tartışmak olmalıdır. Ataerkinin kadın erkek karşıtlığını sabitlemesi ve kadınlığı homojen bir kategori olarak ele alması, erkek egemen ideolojinin sabitlenmesine hizmet etmektedir.

Joan W. Scott kadınların tarihinin mevcut tarih anlayışının içine eklenmesinin muğlak bir alan oluşturacağını vurgulamaktadır. Çünkü, kadınların tarihinin eklenmesi daha önce olmayan bir şeyin eklenmesi meselesinden öte ideolojik bir yok saymanın dönüşmesini gerektirir. Bu nedenle de oldukça karmaşıkve zor bir süreçtir.⁵⁵ Birçok tarihsel anlatıda örtülü olarak bulunan hiyerarşiyi ifşa etmeden toplumsal cinsiyet rejimlerinin nasıl üretildiğini anlamak mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle, toplumsal hafıza çalışmalarına verilen önemin artması, oluşturulan yeni kavram setlerinin analizlere dahil edilmesi kadınların tarihinin anlaşılabilmesi ve iktidar ilişkileri içinde yeniden yorumlanabilmesi için önemli araçlar sağlamıştır. Fakat kadınlar arasındaki

⁵²A.g.e., s.25.

⁵³Joan W.Scott, "Eleştirel Tarihin Peşinde", **Feminist Tarihin Peşinde**, Çev. Ayça Günaydın, İstanbul: Bgst Yayınları, 2013, s.37.

⁵⁴Tolga Yalur, "Şarkı Tarihsellik ve İtaatsiz Haller: Osmanlı'da Aktivisit Bir Abdal, **Cogito**, Yaz 2011, Sayı 67, s.249.

⁵⁵Scott, a.g.e.,s.116.

farklılıkları dillendirmeden ataerkil sistemin kodlarını çözmeye çalışan her girişim sistemin daha da güçlenmesine hizmet etmektedir. Bu nedenle toplumsal hafıza çözümlemelerinin mevcut hegemonik erkeklik kategorilerinden ve iktidar ilişkilerinden bağımsızlaştırılması gerekmektedir. Bahsi geçen ilişkisellik ancak toplumsal hafıza çözümlemeleriyle yapılabilir.

1.1.3 Tarih ile Toplumsal Bellek Arasına Konulan Sınır

Toplumsal bellek tanımlarken tarih ile toplumsal hafıza arasına bir sınır çekmek yaygın olarak rastlanan bir eğilimdir. Halbwachs tarihi ölü bir hafıza olarak değerlendirir ve tarih ile hafızanın organik bağlarının olmadığını düşünür.⁵⁶ Toplumsal bellek benzerlik ve sürekliliği temel alarak gruba içerden bakar. Zaman, mekan ve grup bağlamında inşa edilen toplumsal bellek başka bir gruba devredilene kadar değişime kapalıdır. Hatırlama figürlerinin çerçevesi grup tarafından değişime mahal vermemek adına çok net bir şekilde çizilmiştir. Grup belleği kendi tarihinin farklılığı ve özgünlüğü üzerine diğer bütün grup belleklerine karşı vurgu yaparken tarih ise daha genel anlamda bir özgünlük kurgusu kurar.⁵⁷ Bu nedenle tarih her türlü kimlikten temizlenmiştir ve daha homojendir. Tarih daha güvenli bir alanı ifade ederken, toplumsal hafıza daha karmaşık bir süreçtir.

Toplumsal hafıza ile tarih arasındaki ayrım ortaya konulurken her iki alanında benzeşen malzemelerden beslendiğini de göz ardı etmemek gerekmektedir.⁵⁸ Halbwachs tarihi ve tarihçileri toplumsal belleğin dışında değerlendirirken toplumsal belleğin dayanakları ile tarihin dayanaklarının benzeştiğini görmezden gelir.⁵⁹ Connerton'a göre, tarih toplumsal bellekten bağımsız olsa bile toplumsal grupların belleğinden faydalanabilir ya da grupların belleğinin biçimlenişini etkileyebilir.⁶⁰ Özellikle devletin sistemli bir unutturma yöntemini benimsediği rejimlerde tarihin, yurttaşların belleğini silme amacıyla kullanıldığı görülür.⁶¹ Tarihte aslında

⁵⁶ Jeffrey K. Olick, Joyce Robbins, "Social Memory Studies: From Collective Memory to the Historical Sociology of Mnemonic Practice", **Annual Review Social**, 1998, Sayı 24, s. 130.

⁵⁷ **Ibid.**

⁵⁸ Alain Roger, "La Mémoire et L'Histoire", **Critique**, 2007, Sayı 726, s.834.

⁵⁹ Suzan A.Crane, "Writing the Individual Back in to Collective Memory", **The American Historical Review**, Aralık 1997, Vol.102, Sayı 5, s.1377.

⁶⁰ Connerton, **op.cit.**, s.27.

⁶¹ Connerton, özellikle totaliter rejimlerde kollektif unutmayı sağlamak için zamanın yazarlarının mahkum edildiğini, tarihçilerinin görevlerinden uzaklaştırıldığını, söz konusu yöntemlerle de hafıza aktarıcılığını yapacak kimselerin ortadan kaldırıldığını böylece unutmanın başladığını aktarır.

varoluşunu grup, mekan ve zamandan alan bir olgudur. Tarihin açıklayamadığı boşluklar, çarpıttığı noktalar toplumsal bellek tarafından doldurulur ya da zaman içinde düzeltilir. Diğer yandan, toplumsal belleğin çarpıtılması da tarihsel süreçlerle iç içe olması ile bağlantılıdır.⁶² Kısaca, toplumsal bellek ve tarih iç içe geçmiş koşullandırma ve çarpıtmalarla birbiri üzerinde hakimiyet kurma çabası içinde olan iki olgu olarak görülebilir. Kuşakların belleği zayıflamaya başladığında tarihin ve mitin hakim güç konumuna geçmesi beklenebilir.

Öte yandan, bellek seçicidir, bir hatırlama biçimi olduğu kadar aynı zamanda bir görmeme biçimidir. Benzer değerlere farklı perspektiflerden bakanların hatırlama biçimleri ile tarihin çarpıtmaları sonucu oluşan hatırlama biçimleri arasındaki farkı görmezden gelmemek gerekir. Toplumsal olarak taşınan özellikler dışında genler, aile ortamı, eğitimden gelen veriler ve tarih tarafından biçimlendirilen kimlik bir bütün olarak da değerlendirildiğinde anlamlı olur.⁶³ Toplumsal belleğin biçimlenişinde tarihin etkileri görmezden gelinmemelidir.

Oysa Halbwachs toplumsal belleğin olmadığı noktada tarihin ortaya çıktığını savunur. Tarihin geçmişin hatırlanmadığı noktada ancak var olabileceğini düşünür.⁶⁴ Bu noktada, Halbwachs'ın tarihi toplumsal belleklerin toplamı olarak görmediği açıktır. Böylece geçmişle ilişkinin ancak grup bellekleri aracılığıyla kurulabileceğini de söylemiş olur. Fakat tarih ile toplumsal bellek arasına bu denli kalın bir çizgi koymak bir olaya farklı perspektiflerden bakanların hatırlama biçimleri arasındaki farkı dikkate almamak anlamına gelir. Toplumsal hafıza çalışmalarının tarih alanındaki çarpıtmalara ışık tutmasına yönelik çabalara ihtiyaç vardır.

1.2 Grup ve Hafızanın Evliliği

Bireyin ait olduğu grup bize neyin hatırlanması neyin unutulması gerektiğini anlatan, bizi sosyalleştiren hafıza gruplarıdır. Neyi hatırlayıp neyi unutmamız gerektiği merkezi bir sorudur. Hatırlama kültürü ait olduğumuz grupla ilişkilidir. Assman'a göre, hatırlama kültürünün herhangi bir biçimde zayıf bile olsa sahip olmayan bir sosyal grup düşünmek mümkün değildir, çünkü birey hafızayı grup

⁶²Michael Schudson, "Kollektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri, Bellek: Öncesiz, Sonrasız", **Cogito** Yapı Kredi Yayınları, Bahar 2007, Sayı 50, s.181.

⁶³ William E. Connolly, **Kimlik ve Farklılık**, Çev. Ferman Lekesizalın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s.223.

⁶⁴ Halbwachs, **La Mémoire Collective**, s.106.

içinde üretir ve en önemlisi şekillendirir.⁶⁵ Birey ancak ait olduğu grupla etkileşim halindeyken hafızası yaşar.

Belli gruplar, diğer gruplardan olan farklılıklarını kendi içlerinde oluşturdukları grup kimlikleriyle ifade ederler. Bu gruplar başarılarını, hafızaya, yani ortak bir geçmiş yaratabilme, kuşaklar arasında bağlantı kurabilme, kolektif bir hafıza oluşturma yeteneklerine borçludurlar. Hafıza, belli bir zamana bağımlı olmak ve belli bir mekanda sabitlenmek istediği gibi belli bir grupla da sınırlanmak ister. Bir grubun hafızası, onu diğer gruplardan ayırır. Bir grubun hafızası o grubun üyelerinin hafızasını oluşturur. Halbwachs'ın altını çizdiği gibi; “*ne kadar grup varsa, o kadar hafıza vardır.*” Yer isimlerinin sembolik önemi, ismin nitelendirdiği mekanın içindeki gündelik yaşamın beraberinde getirdiği tekrarların ve mekanla özdeşleşmenin uzun vadede kişide oluşturduğu içselleştirmenin etkisiyle önce kişinin sonra da mekanı paylaşan toplumun hafızasının şekillendirmesinde yatmaktadır. Mekan isimlendirme uygulamaları siyasi ve ideolojik amaçlara hizmet eden bir aygıt olarak ön plana çıkmaktadır. Yer isimlerinin hakim ideolojinin veya sınıfın kendi değerlerini toplumsal hafızada kalıcı bir konuma ulaştırmak için kullandığı araçlar olduğunu söyleyebiliriz.

Assman'a göre toplumsal belleğin zaman ve mekan kavramları ancak yaşayan bir grupla ilişkilendirilebilir ve söz konusu grubun anlam örgüleriyle yakından ilişkilidir. Benzer kavrayış ve benzer duygu geliştirirler. Nesil üzerinden grup kimliğini ve kolektif hafızayı tekrar tekrar var ederiz, kurarız.

“Kendini ortak anıları olan bir toplum olarak kuran sosyal grup, geçmişini özellikle iki noktada korur: kendine özgülüğü ve sürekliliği. Kendisi hakkında yarattığı bu imge, farklılıkları dışarıya karşı vurgularken içeri dönük olarak önemsiz gösterme çabasını içerir. Üstelik ‘kimlik bilinci zaman içinde gelişir ve böylece olaylar, bir şeye karşılık gelme benzerlik, süreklilik temelinde seçilerek korunur.’”⁶⁶

1.2.1 Hatırlamanın Araç Halini Alması

Huyssen, toplumsal boyutta bellek konusunu irdelediği kitabında yirminci yüzyılın son dönemlerinde ortaya çıkan bellek çalışmalarına yönelik yoğun ilgiyi açıklamaya çalışmıştır. Bellek saplantısı “*ilerleme ve modernleşme ideolojisinin*

⁶⁵ Assmann, a.g.e., s.34.

⁶⁶ Assmann, a.g.e., s.44.

bariz kriziyle ve bütün bir teleolojik bir tarih felsefesi geleneğinin gücünü yitirişyle” doğrudan alakalıdır.⁶⁷ Kısacası modernleşmenin hızı içerisinde, gruplar tedirginlik yaşamakta, geçmişe tutunmak adına Bodemann da kolektif hafıza kolektif hafızanın sabit olmadığını ve toplumsal süreçlere bağlı olarak değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır.⁶⁸ Öte yandan, bellek seçicidir, bir hatırlama biçimi olduğu kadar bir görmeme olarak da kurulabilmektedir. Bu nedenle, benzer değerlere farklı perspektiflerden bakanların hatırlama biçimleri ile tarihin çarpıtmaları sonucu oluşan hatırlama biçimleri arasındaki farkı görmezden gelmemek gerekmektedir. Hafızanın manipüle edildiği durumlarda tarih gibi benzer bir çarpıtmaya da neden olabilmektedir.

Halbwachs’ın toplumsal hafıza teorisinin en güçlü yanlarından birisi, sadece hatırlamayı değil, unutmayı da kapsıyor olmasıdır. Çünkü bellek sadece hatırlayarak değil, unutarak da birçok işlevi yerine getirir. Kimlik stratejilerinin önemli bir bölümü unutmayı da kapsar. Unutmak, hatırlama çabasına göre, çok daha önemli tartışmaları bünyesinde toplar.⁶⁹ Halbwachs hafızanın ancak bir grubun içindeyse canlı kalabileceğini, bu yüzden hafızanın toplumsal olduğunu iddia eder. Bellek ne kadar kişisel bir olgu olarak görülürse görülsün, hatırlama işi tamamen toplumsaldır.⁷⁰ Anılarımız, grubun zihinsel ve maddi uzamlarına yerleşmiş durumdadır. Bu nedenle Halbwachs “kişiler nasıl hatırlar?” sorusunun, “toplumlar nasıl hatırlar?” sorusundan farklı olmadığını düşünür. Hatırlama kendiliğinden gerçekleşmez, çünkü kendi içinde bütünlüğü olan, tamamlanmış, kapalı olaylar toplamı değildir, ancak kendisiyle ilişki içinde olma halinde ortaya çıkar.⁷¹ Assman'a göre hatırlama yakın geçmişle ilişkilidir. Bu durumu Assman şu ekilde açıklar:

“Kişinin özel deneyimleri yani “yakın geçmişi”ni göz önünde tutan biyolojik hatırlama tarzında ise, kökensel hatırlama tarzında olduğu gibi bir itkiye ihtiyaç duyulmaz, her zaman sosyal alışverişe dayanır.”⁷²

⁶⁷Andreas Huyssen, **Alacakaranlık Anıları: Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek**, Çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınları, 1999, s.17.

⁶⁸ Y. Michal Bodemann, Gedachtnisheiter, Die Jüdische Gemeinschaft und ihre deutsche Efindung, Hamburg, 1996’dan aktaran: Mithat Sancar, “Geçmişle Yüzleşme: Bir Adalet ve Özgürleşme Sorunu”, **Birikim**, Kasım 2006, Sayı: 211, İstanbul, s.22.

⁶⁹Barbara A. Mizstall, “The Sacralization of Memory”, **European Journal of Social Theory**, 2004, Sayı 7:1, s. 72.

⁷⁰**Ibid.**

⁷¹Barbara A. Mizstall, “Narrative’s Reliance on Memory: The Case for an Interdisciplinary Exchange Between Memory and Narrative Studies”, **Life Writing**, Nisan 2010, Sayı 7/1, s.89.

⁷²Assmann, **a.g.e.**, s.54.

Hatırlama ve zaman arasındaki ilişkiden hareketle Assman, kültürel bellekle iletişimsel belleği birbirinden ayırır. Kültürel belleğin iletişimsel belleğin aksine kurumlaşmış bir bellek sorunu olduğunu iddia eder.⁷³ Assman, bu iki hatırlama tarzında da, biri bellek destekleyici kurumlar olan “memoria”lar ve diğeri toplumsal çevre olmak üzere, bir dış uyarana ihtiyaç duyulduğuna dikkat çeker. Çünkü Assman, insan belleğinin unutmaya meyilli olduğunu ve aslında hatırlamanın çaba gerektirdiğini düşünür.

“Sosyal çevrenin kaçınılmaz değişimi ile ona dayanan anıların unutulması da başlar. Artık metinler doğal anlaşılabilirliklerini kaybederler ve açıklamak gereği doğar. İletişimsel hatırlamanın yerini organize edilmiş hatırlama çabası alır. Aktüel olmayan, yaşanan zamana hitap etmeyen, aksine onunla gerilim içinde olan metinlerin açıklamasını (verili örnekte Hristiyanlığın ilk yılları inceleniyor) ruhban sınıfı üstlenir. Olası yorumların çerçevesi bir dogma ile çizilmeli ve güvence altına alınmalıdır. Bu dogma aynı zamanda anıları hakim ideolojiye dönüştürür. Aynen, yaşayanların toplumsal belleği zayıfladığı zaman tarihçinin ortaya çıkması gibi, dini metinlerin yorumlayıcısı da, metnin canlı anlamı ortadan kalktığı zaman sahneye çıkar.”⁷⁴

Assmann’a göre unutmaya yol açan ilk önce çerçeve değişimidir, bahsi geçen değişimi şu şekilde açıklar:

“Çocuk ailesini, elçi görevini, prens asil soyunu, ruh göksel kökenini unuttur. Çünkü yeni dünyada bu anıları koruyacak ve destekleyecek hiçbir şey yoktur. Bağlantı kurulamayan her şey gerçek değilmiş gibi görünür ve kaybolur.”⁷⁵

Assman’a göre unutma, çerçeve değişiminin, yaşam koşulları ve sosyal ilişkilerin tamamen değişmesinin sonucudur. Eğer değişen çevrede hatırlama dinamiğini tetikleyecek bir durum söz konusu değil ise gruptan kopuş unutmanın da başlamasına sebep olacaktır. Unutma biçimleri gibi hatırlama biçimleri de farklılaşır.

Hatırlamanın araç haline gelmesi hafızanın nasıl inşa edileceğiyle de yakından ilişkilidir. Hangi olayın unutulacağı, hangi olayın nasıl hatırlanacağı çoğu zaman iktidar ilişkileri içerisinde belirlenir. Unutturma stratejileri olarak da adlandırabileceğimiz bu etkiler aracılığıyla hafıza şekillendirilir. Hafızanın, belli olayların altını sürekli çizerek, tekrarlayarak Connerton'un anma törenlerinde, bedensel pratiklerde açıkladığı hafızanın dikkatini devamlı şekilde başka olaylara çekerek, bazı başka olayların hatırlanmasını engellemek şeklinde değerlendirilebilir. Schudson’un deyimiyle, bir görme biçimi aynı zamanda bir görmeme biçimidir, bir

⁷³ Assmann, **a.g.e.**, s.55.

⁷⁴ Assmann, **a.g.e.**, s.68.

⁷⁵ **Ibid.**

hatırlama biçimi aynı zamanda bir unutma biçimidir.⁷⁶Obsesif şekilde belli olayların üzerine gitmek, o olayı dominant hale getirerek seçici şekilde diğer olayların toplumsal hafızada silinmesini sağlayan yöntemlerdir. Bu yöntemle hafızanın belli bir yönde sabitlenmesi, bazı anıların hatırlanması, vurgulanması buna karşılık diğer hatırların silinmesi de kurgulanılabilir. Unutturma stratejileri farklı bileşenlerden oluşur ve grubun isteğiyle güçlenebilir.

Connerton'a göre, hatırlama, hiçbir biçimde geçmiş olayları birbiriyle bağlantılı olmaksızın, tek tek anımsamak değildir; onlardan anlamlı bir anlatı dizisi oluşturabilmektir. Belli bir anlatıya bağlılık adına, tek tek ya da birbirine yabancı olguları, tek ve birleşik bir süreçte bütünleştirebilecek yetiye sahip olma girişimidir.⁷⁷ Connerton'a göre, anımsama bir yeniden yapım değil, yapım sürecidir, bir şeyi ötekilerden ayırt edebilmemizi ve böylece bilince çağırabilmemizi sağlayan bir kodlama söz konusudur.⁷⁸ Connerton, bellek destekleyici üç önemli kodlamadan söz ediyor. Bellekteki verileri konularına göre ayıran semantik kodlama, her şeyi sözle dile getirme olanağı veren sözel kodlamave her şeyi imgelere çeviren ve somut bellek oluşturan görsel kodlama. Bu kodlamalar yoluyla belleğin anımsama edimini yerine getirmesi sağlanır ve hafıza bu kodlamalar üzerinden yaşar. Unutma, kayıtların silinmesi değil, bir olayın ya da şeyin toplumsal çerçevenin dışında kalması, işlenmemesi demektir. Unutma da aynı hatırlama gibi grupla ilişkilidir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde, unutmanın da belleğin kullandığı araçlardan biri olduğunu söylemek mümkün. Bellek unutarak da yeniden kurulur. Demek ki, unutma hafıza içinde kurulan pasif bir bekleyiş değildir. Halbwachs bu durumu şu şekilde özetler: *"Sözün kıyası, bir anıyı konumlandırmak için onu zaman içindeki yerini bildiğimiz diğer anı bütünüyle ilişkilendirmek gerekiyor."*⁷⁹ Anıyı grupla ilişkilendirerek konumlandıramadığımız zaman ise unutma başlar.

Ricœur, unutma stratejilerinin bazılarını toplumların razı olduğunu iddia ederek, unutmayı ikiye ayırır: pasif unutma ve aktif unutma. Hafıza sahibinin de bu manipülasyona dahil olduğu, itiraz etmediği, bir anlamda desteklediği unutma haline aktif unutma, hafıza sahibinin bu manipülasyonu fark etmediği unutmayı da pasif

⁷⁶ Shudson, **a.g.m.**, s. 181.

⁷⁷ Connerton, **a.g.e.**, s.46.

⁷⁸ **Ibid.**

⁷⁹ Halbwachs, **Hafızanın Toplumsal Çerçevesi**, s.186.

unutma olarak adlandırır.⁸⁰ Aktif unutma daha çok inkar politikalarının ürünüken, pasif unutma toplumsal hafızada daha sık karşımıza çıkabilir.

1.2.2 Anma Törenleri ve Ritüeller: Belleğin Kurulması

Connerton törenlerin üç önerme yardımıyla açığa çıktıklarını iddia eder. Törenler, öncelikle, dile getiricidirler, göze çarpan bir düzenlilikle yapılırlar. Bilinerek istenerek belli şekillere sokuldukları için kendiliklerinden çeşitlemelere uğramazlar ya da dar sınırlar içinde değişikliklere tabi olurlar.⁸¹ Bellek destekleyici olmalarını biçimciliklerine ve uygulayımşallıklarına borçludurlar. “*İcat edilen, yazılı kural ve süreçler takımını içeren törenlerin, günümüzde tahta çıkış törenlerinde görüldüğü gibi esneklikten uzak olmalarının sebebi, başka hiçbir yerde görülmeyecek biçimde, bir kurumsallaşmış yenilikler toplumu için değişmezlik düşüncesini temsil ettikleri düşünülebilir.*”⁸² Bu özellikleri onları yegane yapar, hiç bir törenin bir diğerine benzemediği ve sadece onu gerçekleştirenlerin onu gerçekleştirmeyi bildiği hissini yaratırlar. Törenlerin bellek destekleyici özelliği zaman yanılgısı yaratılmasıyla bağlantılıdır. Connerton bunu şöyle açıklar:

*“İnsanlar bilinçli olarak hayatlarında tekrarlara başvururlar (...) Bireysel yaşamda önemli ölçüde yinelenen olayları, istatistiksel bakımdan tipik olaylar olarak gördüğümüzde, bireysel çeşitlemeleri denklemin dışına ayraç içine alabiliriz. Ya da önemli ölçüde yinelenen şeyleri, bireysel özerklik tasarısının altını oyan şeyler olarak gördüğümüzde, dikkatimizi bilinçsizce yinelenen şeylere takabiliriz. Her iki durumda da tipik bir şekilde gözden kaçırdığımız şey, bir bireyin yaşamının yapısında yinelenen ve tipik olan herhangi bir anlamın, kutsanacak bir kalıbın, taslağını çizdiği için önemli olduğudur. Bireyler oynadıkları rolleri, geleneksel olanın yeniden beden bulmasını kutlayabilir. Geçmiş bilinçli bir biçimde yineleyerek bir birey geçmişe yeniden şimdilik kazandırır.”*⁸³

Geçmişe yeniden şimdilik kazandırma, törensel yeniden canlandırma yoluyla olabileceği gibi tekrar yoluyla da olabilir. Her iki durumda da geçmişin gerçek olduğu ve bugünün de onun uzantısı olduğu hissi yaratılır ve geçmiş ve bugün birbirine girerek hafızada karmaşa yaratılır. Tüm bunlar, anma törenlerinin gerçekleştirilmesinin nedenleri olabilir. Törenler güç hiyerarşisini açığa çıkaran kolektif ifadeler olarak okunabilirler.

⁸⁰ François Dosse, “Le Moment Ricouer”, **Vingtième Siècle Revue d’Histoire**, Presses de Sciences Politiques, 2001/1, Sayı 69, s.142.

⁸¹ Connerton, **a.g.e.**, s.70.

⁸² Barbara Mizstal, “Collective Memory in Global Age: Learning How and What to Remember”, **Current Sociology**, 2010, Sayı 58/1, s.28.

⁸³ Connerton, **a.g.e.**, s.100.

Assman'ın dini bayramlara yüklediği işlev, Connerton'un anma törenleri olarak adlandırdığı törenle benzerlik gösterir. Bayramdaki kutlamalar, kökensele geçmişin canlandırılma yoluyla hatırlanmasına ve hatırlayan grubun böylece kimliğinden emin olmasına yaradığını belirtir.⁸⁴ Bayramların en önemli özelliği, Connerton'un anma törenlerinin koşullarından biri olarak gösterdiği, düzenlilik ve değişmezliğe benzer şekilde, canlandırmalarla ortaya çıkan ritüellerdir. "Ritüeller, grubun kimliğini koruyucu bilgisinin yani grubun özünün kurulduğu ve yeniden şekillendirildiği törensel ifade ediş biçimidir. Ritüeller açısından önemli olan aktarılması ve tekrarlanmasıdır. Ritüelin yapısı açısından önemli olan kültürel anlamın ritüele dayanan döngüsellliği bağlamında bir 'tekrarlama zorunluluğu'na tabi kılınmasıdır."⁸⁵

Assman, ritüeli, sadece hatırlanması gereken olayların belli bir düzende tekrarlanması olarak algılamaz. Ona göre ritüel daha çok, zamanın işlenmesidir. Assman ritüellerin kültürel belleğe işlenmesini, bir yüzeyin üzerinde aynı figürü devamlı tekrarlayarak yüzeyde iz bırakması gibi görür. Ritüel aynı zamanda bir anlamı da canlandırır. Atıf ve canlandırmanın anlam boyutu ritüelleri toplumsal hafıza için önemli kılar. Çünkü aksi halde anlamın işlevinin olmadığı bir rutinden ibaret olurdu.⁸⁶ Ritüellere yüklenen anlam, toplumsal hafızanın kodlarının oluşmasında önemli bir işlev görmektedir.

1.2.3 Törenler ve Ritüeller

Connerton'a göre, anma törenlerinde canlandırma yaparak koruduğumuz belleğimizi, bu canlandırmada kullandığımız bedenlerimiz vasıtasıyla da koruyabiliriz. Bedensel pratikler kişinin statüsünü, hangi kültürel kodları benimsediğini, cinsiyetini ele verir niteliktedir. Toplumsal cinsiyet açısından toplumsal hafızanın önemini belirten noktalardan biri de bedensel pratiklerdir. Bedene işleyen kodlar toplumsal hafızada yeniden canlandırılarak toplumsal cinsiyet hiyerarşilerini oluşturur. Bunun nedeni bedensel pratiklerin, kültürel olarak kodlanarak bellekte tutulmasıdır. Connerton'a göre alışkanlık belleğinde, "*geçmişin tortusu sanki bedenimize çökelmiştir*."⁸⁷ Duruşumuz, yürüyüşümüz, giyinişimiz, gülüşümüz bu tortunun izleriyle doludur. Kültürler arasında, bazı duruşlara yüklenen

⁸⁴ Assmann, **a.g.e.**, s.56.

⁸⁵ Assmann, **a.g.e.**, s.92.

⁸⁶ Assmann, **a.g.e.**, s. 93.

⁸⁷ Connerton, **a.g.e.**, s.124.

anlamlar bakımından farklılıklar olabilir. Fakat ortak olan bir şey vardır, o da tüm kültürlerde bunların genellikle beden kanalıyla dile getirilmesidir.⁸⁸ Bütün bedene ve bedenden de kimliğe sinen bütün davranış kalıpları hafızada cinsiyet rejimlerine göre şekillenir.

Connerton bedensel pratiklerin kültürel olarak kodlanarak bellekte tutulduğunu bize söyler. Toplum içinde kadın ve erkeğin kendilerine öğretilen rolleri benimsemeleri bunun iyi bir örneği sayılabilir. Kadının ve erkeğin toplum içindeki duruşuna göre, kız çocuğunun ve erkek çocuğunun davranışları eğitilir ve bu eğitim kuşaktan kuşağa aktarılır. Bunun bir diğer örneğini görgü kurallarında görürüz.

“Kendini tutma özellikleri kibarlığın asal nitelikleri sayılınca, en dolaysız anlamıyla “iştah”ın kültürle kazanılmış denetimine, görgü kurallarına yaşamsal önem atfedildi. (...) Bunlar, bedenin belli bir tarihe özgü görgü kuralları dizisidir, ahlaksal değerler yüklenmiş becerilerdir. Bunların birer “kural” olduğu ancak alışkanlık olarak anımsanmaya başladıklarında unutulur.”⁸⁹

Belli bir dönemin ve kültürün görgü kuralları uyarınca, yemek yeme pratiğimizi, yerken kullandığımız jestleri düzenleriz. Bunlar alışkanlık haline getirilmiş kurallardır. Böylece o dönemin izlerini bedenimizde taşıyız ve bizden sonraki kuşaklara aktarıyoruz. Her dönemde farklı sınıflardan grupların da ayrıca farklı bir görgü kuralları zincirine bağlıdır. Bu durumda, belleğimizdeki “tortu”yla, kadın ve erkek davranışları, üst sınıf alt sınıf davranışları birbirinden ayrılır. Bir topluluğa girdiğimizde, davranış kodlarına göre, o topluluk arasındaki hiyerarşi anlaşılabilir. Bedensel pratiklerin ürettiği canlandırma dinamikleri ile topluluk arasındaki hiyerarşi kurumsallaşır.

1.3 Grup Hafızasına Bir Örnek: Ordu

Alfred Vagts’ın tanımıyla militarizm, askeri mentaliteyi, askeri davranış ve karar verme biçimlerini sivil alana taşıyarak, askeri kurum ve usullerini sivil usullerden üste koyan her türlü düşünce ve değer sistemi ile duyguları kapsamaktadır.⁹⁰ Kısacası militarizm askeri örgütlenmenin esaslarının toplumsal hayatın her alanına sirayet etmesidir. Bu değerler sisteminin toplumsal hafızada

⁸⁸ Connerton, **a.g.e.**, s. 116.

⁸⁹ Connerton, **a.g.e.**, s.129-130.

⁹⁰ Alfred Vagts, **A History of Militarism**, New York: Meridian Books, 1959, s.17.

mayalanması ve bir zihniyete dönüşmesi için çeşitli kurumların ve farklı aktörlerin oynadıkları roller önemlidir.

Bu kurumların başında ordu gelmektedir. Ordu kurumu, hiyerarşi esasına dayalı, otoriteye bağımlı bir kurumdur. Charles Tilly, Avrupa Devletlerinin oluşumunu incelediği kitabında devletlerin örgütsel biçimlerinin Avrupa'nın farklı bölgelerinde farklı rotalar izleyerek oluştuğunu ortaya koymaktadır. Avrupa'nın zor-yoğun yani az şehir bulunan ve tarımın egemen olduğu doğrudan zora dayalı olarak şekillenmiş ve sermaye yoğun yani daha çok şehir bulunan ve ticaretin egemen olduğu bölgeleri arasında toplumsal sınıfların örgütlenmesi ve devletin bu sınıflarla olan ilişkisinin farklı kurulduğunu açıklamaktadır.⁹¹ *“Yoğunlaşmış zorlama araçlarını (ordular, donanmalar, polis kuvvetleri, silahlar ve eşdeğerleri) denetimlerinde bulunduran insanlar, bunları düzenli biçimde iktidar sahibi oldukları alanlardaki nüfus ve kaynakları artırmak için kullanmaya çalışmışlardır.”*⁹² Zor-yoğun araçlar vasıtasıyla iktidarın güçlendiği bölgelerde militer zihniyet de güçlenmiştir. Ordulardaki kurumsal örgütlenme tarihsel bir sürecin sonucudur. Tarihsel sürecin farklı coğrafyalardaki farklı yansımaları tıpkı Charles Tilly'nin belirttiği zor-yoğun/sermaye-yoğun örgütsel biçimlerdeki ayrışmalar gibi söz konusu olan ordular olduğunda da geçerlidir. Örneğin Sanayi Devrimi öncesi Batı Avrupa'da feodal ordular söz konusuydu ve bu durumun izleri 20.yy boyunca sürmüştür. Günümüz modern ordularının otoriteye bağlı örgütlenmesinde esas olarak feodal ordularda var olan kıdem ilişkisi yatmaktadır.

Morris Janowitz'e göre batı tipi modern orduların otoriter bürokrasiye bağımlı yapısında da feodal orduların etkisi bulunmaktadır.⁹³ Türkiye'de performansa dayalı bir sistem yerine yaşa ve hizmet yılına bağlı olarak ilerleyen hiyerarşik sistemin izleri günümüzde de geçerliliğini korur. Ordu sosyolojisi kitaplarına baktığımızda uzmanlaşma konusunda en fazla bölümün hep liderlikle ve personelin seçimiyle ilgili kısımlara ayrıldığını görürüz. Çünkü iyi bir komutan ve o komutanın emrini dinleyecek özenle seçilmiş bir personel olmadan ordunun kurumsal kültürü oluşturması mümkün değildir. Bir sonraki bölümde de açıklayacağımız gibi ordu mensupları hem zihinsel hem mekansal bir ayrışmanın ürünü olarak sivil hayattan ayrı farklı bir hafıza alanı oluştururlar. Yine benzer bir nedenden ötürü, ordular aile

⁹¹Charles Tilly, **Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, Çev.Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.39.

⁹²**Ibid.**

⁹³Morris Janowitz, **Sociology and Military Establishment**, Russell Sage Foundation, 1959, .s.26.

kurumuyla da yakından ilgilidirler. Ordu personeli, personelin eşi, çocuğu hepsi ordunun üzerine "zimmetli birer kalem" olarak görülür.

İyi bir ordu için en önemli aşamalardan birinin personelin seçimi ve eğitimi olduğunu belirtmiştik.⁹⁴ Özellikle İngiliz ordusunda özel bir önem atfedilen husus komutanların seçimidir. Komutan seçiminde en çok dikkat edilen husus kriz anlarını nasıl yönettiğidir. Eğitimler ve seçimler sırasında nörotik sisteme ilişkin stres ve baskı altında bireyin nasıl tepki verdiğiine dair psikolojik testler uygulanır, bu testlere göre grubu sevk ve idare edecek yeteneklere sahip olup olmadığına komutanların karar verilir.⁹⁵ Diğer önemli konu personelin nasıl seçileceğidir. Zeka ve her koşula uyum en önemli özellikleridir.⁹⁶

Morris Janowitz 1959 yılında yazdığı *Sociology and Military Establishment* adlı kitabında orduların kurumsal kültürü üzerine bir değerlendirme sunar. Bu değerlendirmenin bir bölümü, ordu içindeki personel seçimi, kurallar gibi ordunun iç işleyişine ilişkindir. Diğer yandan garnizon hayatı üzerinden yaşam tarzı tartışması da yapılır.⁹⁷ Janowitz'e göre savaş olmasa bile garnizon içinde sivil hayatın hiyerarşiye göre örgütlenmesi hem askerlerin motivasyonu açısından hem de savaşın her daim akıllarda tutulması açısından gereklidir. Yani Janowitz'e göre ordunun militarist algılarının her daim canlı tutulması gelecekte olabilecek bir savaşın hazırlayıcısıdır. Bu durum askerlerin barış zamanında da tetikte ve adeta bir tatbikattaymış gibi yaşamasını sağlamaktadır.⁹⁸ Janowitz'in bu düşüncesinden yola çıkarak toplumsal hafıza görüntülerine militer öğelerin yoğun olarak sindiği toplumların daha güçlü ordulara mı sahip olduğu sorusu akla gelir. Bununla birlikte Janowitz'in bu yaklaşımı, gündelik hayatını lojmanlar içinde rütbeler üzerinden organize eden asker eşlerinin de ordunun hafızasına davet edilmesinin gerekçesini açıklar.

Janowitz'in 1959 yılında yazdığı kitabından yirmi yıl önce 1939 yılında basılan *Ordu Sosyolojisi Yolunda bir Deneme* adlı kitap ve bu kitap üzerinde yer alan Genelkurmay Başkanlığınca ordu için faydalı görülmüştür notu Türkiye'de ordunun nasıl bir rolü olduğuna dair önemli veriler sunmaktadır. Bu kitapta "*alay komutanı*

⁹⁴ Janowitz, **a.g.e.**, s.50.

⁹⁵ **A.g.e.**, s.53.

⁹⁶ Janowitz, **a.g.e.**, s.57.

⁹⁷ **Ibid.**

⁹⁸ Serdar Şen, **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, İstanbul:Su Yayınları,2010, s.13.

ailenin başkanıdır”⁹⁹ cümlesiyle Türk ordusu ataerkil bir aileye benzetilir. Türk ordusu ve Türk ailesi arasında kurulan özdeşlik topyekün savaş fikrinin toplumsal hafıza da militarist ideoloji tarafından beslenmesine uygun zemini hazırlamıştır. Komutan ve aile reisi arasında kurulan özdeşlikte hiyerarşik örgütlenmenin kurumsallaşması açısından önemlidir.

Türk ordu yapısı tarihsel süreç içerisinde farklılıklar göstermiş olsa da komutanların yetişmesine verilen önem değişmemiştir.¹⁰⁰ Örneğin, 1876’da İstanbul, Erzurum, Şam, Bosna, Bağdat ve Manastır’da açılan Askeri Rüştîye ve İdadilerde yetişen mektepli subaylar, özellikle kurmay subay olmak askeri elitin en yüksek noktasını temsil etmesi nedeniyle en özenilen rütbe halini almıştır.¹⁰¹ Kurmay subaylar, bürokratik verasetle mevki edinmiş kişilerin yozlaştırdığı sivil bürokrasi içinde yabancı dil bilen, yurtdışı görevi yapmış farklı bir sınıf olarak parlamışlardır.¹⁰² Erkan-ı Harb subaylarının büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu’nda en yüksek devlet görevlerine geldiler. Jön Türk döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında üst düzey siyasal liderler bu kurmay subaylar arasından çıkmıştır.¹⁰³ Kurmay subaylık askerlik alanı içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Modernitenin homojen toplum yaratma amacı doğrultusunda uygulamış olduğu sosyal kontrol, devletin kurumları tarafından desteklenmektedir. Bu kurumların başında ordu gelir. Ordular, barış döneminde bile personelinin gündelik hayatını kontrol eder. Hem personeli hem de aileleri üzerinde bir sosyal kontrol uygular. Ordu içinde gözetleme üzerinden kurulan bu homojenlik, orduya acil savaş anında hızla yer değiştirmesine imkan veren zihin dünyasını da tatbik eder.

1.3.1 Bir Hafıza Alanı Örneği: “Total Kurum” Tartışmaları

Çalışmanın bu bölümünde Erving Goffman’ın “total kurum” kavramsallaştırmasından hareketle modern devletin homojenliği sağlamak için faydalandığı kurumlar incelenecektir. Erving Goffman’ın gözetleme ve kapatılma

⁹⁹Ordu Sosyolojisi Yolunda Bir Deneme, İstanbul, 1939’dan aktaran: Serdar Şen, “Ordu ve Kadın”, **Birikim**, Sayı 97, s.60.

¹⁰⁰Kemal Karpaz, **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.59.

¹⁰¹ Karpaz, **a.g.e.**, s.62.

¹⁰² M. Mazlum İskora, **Türk Ordusu Kurmaylık Tarihçesi**, Harp Akademisi Matbaası, 1944, s.11’den aktaran: Kemal Karpaz, **a.g.e.** s.62.

¹⁰³**Ibid.**

üzerinden geliştirdiği total kurumlar birçok çalışmaya kavramsal set oluşturmuştur. Goffman, modern toplumların hem bir parçası olan hem de bu toplumlardan ayrı bir şekilde duran ayırt edici özellikleri olan kurumlar bütünü “sosyal hibrid, kısmi meskun topluluk, kısmi resmi kurum” olarak betimler.¹⁰⁴ Bunların hepsi, Goffman’ın tanımında belirtilmiştir:

"Total kurum, kısmen meskun bir topluluk kısmen de resmi bir örgütlenmedir; dolayısıyla da toplumsal bir melezdir ki onun sosyolojik önemi burada yatar. Bu kurumlarla ilgilenmek için başka sebeplerde vardır. Bizim toplumumuzda, bu kurumlar kişileri değiştirmeye yönelik seralardır. Bu kurumların her biri, benliğe yapılabilecek şeyler üzerine doğal bir deneydir."

Örgüt sosyolojisi üzerine yazan Goffman, insanın daha geniş toplumsal çevreyle ilişki kurmasını sınırlayan kurumları total kurumlar olarak niteler. Bu bağlamda total kurumlar toplumsal hafızayla da yakından ilişkilidir. Bu kurumlar Goffman tarafından beş grup altında sınıflandırılır. İlki, özürli veya kendine bakamayacak kişilerle ilgilenmek üzere kurulan muhtaç ve yardıma ihtiyacı olanlarla ilgilenen kurumlardır. İkincisi, hem kendilerine bakamayacak hem de topluma tehlike teşkil edebilecek toplum kesimleri için kurulan kurumlardır. Akıl hastaları için kurulan tımarhaneler ve alkol, uyuşturucu bağımlılarının ıslahı için kurulan merkezler, bu tür kurumlara örnektir. Toplumu, sorunlu bireylerden korumak için kurulan hapishaneler ve toplama kampları gibi kurumlar ise üçüncü tip total kurumlar arasındadır. Dördüncüsü ise kışla, çalışma kampı gibi kurumlardır. Beşinci tip total kurum ise dünyadan el eteğini çekme ve dinsel eğitim gibi amaçlarla kurulan manastırlardır.¹⁰⁵ Total kurumların en merkezi özelliği, normal olarak bu kurumları gerçek yaşamdan ayıran "bariyerlerin"varlığı olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, Goffman’ın kullandığı total kavramının boyutları şu şekilde açıklanabilir:

*"Total kurumlarda, yerinde bir kullanımla, kuruma kapatılmış kişiler olarak adlandırılan ve kontrol altında tutulan geniş grupla, sayıca daha az olan denetleyici personel arasında temel bir yarıklık vardır. Kapatılmış kişiler genel olarak kurumda yaşarlar ve duvarların dışında kalan dünyayla sınırlı bir iletişim kurarlar."*¹⁰⁶

Dış dünyadan bariyerle ayrı olmak ve tek bir otorite etrafından idare edilmek Goffman’ın total kurum olarak nitelendirdiği örgütlenmelerin en önemli özellikleridir. Dış dünyadan tecrit ve kapatılma, diğer ‘total kurumlar’da olduğu gibi

¹⁰⁴Erving Goffman, **Tımarhaneler: Akıl Hastalarının Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler**, Çev. Ebru Arıcan, Ankara: Heretik Yayınları, 2015, s.22.

¹⁰⁵Goffman, **a.g.e.**, s.16-18.

¹⁰⁶ Goffman, **a.g.e.**, s.19.

kışlalarda disiplin sağlamanın ana tekniklerinden biridir. Kışlalarda ya da askeri üslerde disiplinin fiziksel mekanla olan ilişkisi içeriyle dışarının tel örgülerle birbirinden ayrılmasıyla bitmez, içeriğin de ayrıntılı bir mekansal düzenlenmesini de beraberinde getirir. Lojman bu mekansal düzenlemeye en iyi örneklerden biridir. Örneğin kampta ya da yemek alanlarında şezlongların düzeninden masaların düzenine kadar her şey rütbelere göre şekillenmiştir.

Ordunun kurumsal dinamiklerinin toplumsal hafıza tarafından nasıl şekillendirildiğini anlayabilmek için, öncelikle ordunun nasıl bir kurum olduğunu anlamak gerekmektedir. Ordunun kurumsal dinamikleri literatürde çoğunlukla Erving Goffman'ın "kapsayıcı kurum" ya da "total kurum" kavramına referansla tartışılmaktadır.¹⁰⁷ Erving Goffman'ın açıklamaları dikkate alınarak ordu kapsayıcı bir kurum olarak tanımlanabilir:

*"Kapatılmış kişinin sahip oldukları elinden alındığında, kurum tarafından en azından bazı ikamelerin sağlanması gerekir; ancak bunlar tek tip olan ve tek tip bir şekilde dağıtılan standart eşyalardır. Bu ikame eşyaların aslında kuruma ait oldukları açıkça belirtilir ve bazı kurumlarda eşyalar, kişinin eşyalarla özdeşlik kurmasını engellemek istercesine düzenli aralıklarla geri alınır."*¹⁰⁸

Bu özellikler, ordu yaşamının yapılandırılmış ve kontrollü yönlerini ortaya koymaktadır. Nerede yaşanacağından, ne yenileceğine ve her günü dolduracak aktivitelere kadar yaşamın her alanıyla ilgili kural ve düzenlemeler mevcuttur. Mevcut yaşam biçimi, büyük ölçüde yapılandırılmış ve kurallarla örülmüştür. Yaşam alanının sınırları da tel örgülerle belirlenmiştir. Buna karşılık, sadece bu özelliklerin ordunun kapsayıcı bir kurum olarak nitelendirilmesi için yeterli olup olmadığı tartışma konusudur. *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi* adlı kitabında Ulrich Bröckling ordunun sivil mıntikalarda değil, kışlada ya da eğitim alanlarında Goffman'ın kapsayıcı kurum modeline uyduğunu belirtiyor.¹⁰⁹

David Bayendor, "HTS Redux: A 'Halfie' Talks Antropology and The Army" adlı makalesinde ordunun aslında kapsayıcı bir kurum olmadığını, belli bir hiyerarşiye göre örgütlenmiş sivil dünyadan uzak bir kurum olduğunu öne

¹⁰⁷Ordu sosyolojisi alanındaki çalışmalar, orduyu kapayıcı bir kurum olarak kabul etmektedir. Bkz. Ulrich Bröckling, **Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyoloji ve Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008. Levent Ünsaldı, **Türkiye'de Asker ve Siyaset**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

¹⁰⁸Goffmann, **a.g.e.**, s.31.

¹⁰⁹ Bröckling, **a.g.e.**,s.45.

sürmektedir. Orduların kapsayıcı kurum olarak kabul edilemeyeceğini şu şekilde açıklar:

*“Tımarhane ya da hapishane üyesinden farklı olarak asker, bütünüyle sivil nüfusun halen bir üyesidir. Askeri kimlikleriyle yerleşik bir ilgileri varken, kurum dışındaki dünyadan gelmekte ve halen ona katılmaktadırlar ve halen o dünyanın politika ve normlarına tabidirler.”*¹¹⁰

Bayendor, ordu mensuplarının dış dünyaya katılım seviyesinden dolayı kapsayıcı bir kurumun üyeleri olarak kabul edilemeyeceğini öne sürmektedir.¹¹¹ Goffman'ın işaret ettiği kapsayıcı kurumların özelliklerinin, askeri garnizonun bağımsız ve kendine yeten yapısının rütbelere hiyerarşisine göre şekillenmesinden kaynaklandığını söylemektedir.

Ordu bir kurum olarak ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, orduya dahil olmak ordu mensupları için kimliğin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ordu güçlerinin başarısı kuşkusuz ki, organizasyonel başarısıyla yakından ilgilidir. Bu başarının altında disiplin ve hiyerarşiyle bütünleşmiş bürokratik bir anlayış vardır. Bununla birlikte Morris Janowitz, askerlerin moral yapılarının ve kişisel becerilerinin orduların hareket kabiliyetini ve caydırıcılığını arttıran en önemli faktör olduğunu vurgular.¹¹² Askeri hayat farklı bir sosyal sistem olarak değerlendirilir.¹¹³ Birbirini tanıyan bilen insanlar arasında geçen iletişimde bir sözcük, bir bakış, bir mimik, bir terim bazen bir görüntü bile o insanları geçmişe ortak anılara götürebilir. Toplumsal hafızanın bu bağlamda güven duygusuyla yakından ilişkisi vardır.

1.3.2 Üniformalı Yurttaşlar: Subaylar

Ordular, ulus-devletlerin kuruluşunda, milliyetçi ideolojinin yeniden üretiminde önemli birer aktör olarak çalışır. Türkiye’de ordu buna ek olarak modern millet inşasının taşıyıcı unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Bağımsızlık savaşındaki zaferin taçlandığı ve Türk milliyetçiliği ideolojisi etrafında birleşen yeni rejimin silahlı kuvvetleri fiiliyatta genç Türk devletinin birinci kurumu haline gelmiştir.¹¹⁴ Cumhuriyet'in kurucu kadrosu "pozitivist-ilerici" ideallerini, gelecek

¹¹⁰David Bayendor, "HTS Redux: A "Halfie" Talks Anthropology and The Army", <http://www.e-ir.info/2012/03/01/hts-redux-a-halfie-calls-for-an-anthropology-of-the-military/>, Erişim Tarihi, 01.11.2014, s.7.

¹¹¹**Ibid.**

¹¹² Janowitz, **a.g.e.**, s.12.

¹¹³ **Ibid.**

¹¹⁴Semih Vaner, "Demokrasiyle Otoritarizmin Birlikteliği", **21. yy'a Girerken Türkiye**, (Der.) Semih Vaner, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s.158.

nesillere taşıma rolünü orduya atfetmiştir.¹¹⁵ Türkiye’de Türk Silahlı Kuvvetleri üyeleri dünyadaki diğer askeri teşkilatlarda bir benzerinin bulunması güç bir izolasyon tavrını sergilemesine rağmen askeri kültürün kavramsallaştırmalarını toplumun geri kalanının potansiyel farklı görüşlerini etkisizleştirecek şekilde eklemlmeyi ve benimsetmeyi başarmış, meşruiyet sağlamışlardır.¹¹⁶ Bu durumun gerçekleştirilmesinde subayların rolü önemlidir.

Latin Amerika orduları üzerine çalışan Johnson ve Lieuwen'e göre subayların hegemonik güç haline gelmesinde sınıfsal aidiyetlerinin ve bu aidiyetlerin şekillendirdiği kurumsal bağlılıkların etkisi vardır. Johnson'a göre subaylar daha çok orta sınıf ailelerden gelir ve genel olarak orta sınıflardan gelen subaylar "modernleştirici yurtseverler"dir.¹¹⁷ Buna karşılık Lieuwen ise subayların alt sınıflardan da gelebileceği gerçeğini kabul etmektedir. Lieuwen'e göre "subaylar hangi sınıftan gelirlerse gelsinler kurumsal bağlılık ve aidiyetleri o kadar güçlüdür ki, bu durum sivil toplumsal gruplara olan her türlü bağlılıklarını ortadan kaldırmaktadır."¹¹⁸ Subayların ideolojisini ve siyasal tavrını belirleyen şey, toplumsal kökendense onların sosyalleşme ve kurumsal çıkarlarını savunma biçimleridir. Kurumsal aidiyet diğer bütün aidiyetlerin üzerindedir.¹¹⁹ Ordularda en sık rastlanan olgu, kişisel hayatın ortadan kalkması ve işin toplumsal hayatın bir parçası haline gelmesidir.¹²⁰ Bu nedenle toplumsal hafızada neyin iş hayatı, neyin toplumsal hayata ilişkin olduğunu değerlendirmek zordur. Subaylar adeta bir kafesteymiş gibi ordu tarafından gündelik hayatın dışına çekilmeye çalışılmaktadır. Bu durum ordunun gücünün herhangi bir dış etkenden etkilenmesinin önüne geçme çabası olarak görülebilir.

¹¹⁵Taha Parla’dan aktaran: Güney Çeğin, "Erken Cumhuriyet Döneminde Rejimin Militarist Özerkliği", **Türkiye’de Siyasal Şiddetin Boyutları**, (Der.) Güney Çeğin, İbrahim Şirin, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.41.

¹¹⁶Türkiye’de Türk Silahlı Kuvvetleri üyeleri dünyadaki diğer askeri teşkilatlarda bir benzerinin bulunması güç bir izolasyon tavrı sergilemektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde görev yapan personel sayısı bile ilk kez 21.11.2011’de kamuoyuyla paylaşılmıştır. Savunma harcamalarına dair bilgilere ulaşmak çok güçtür. Bununla birlikte Türk Silahlı Kuvvetleri üyeleri mesleki hayatlarının yanı sıra gündelik hayatlarında da toplumun geri kalan kısmıyla karışmadan geçirmektedirler.

¹¹⁷ John J. Johnson, *The Military and Society in Latin America*, Stanford University Press, Stanford, 1967, s.123’den aktaran: Ünsaldı, **a.g.e.**, s.195.

¹¹⁸ Edwin Lieuwen, *Generals Versus Presidents: Neomilitarism in Latin America*, Praeger, New York, 1964, s.126’dan aktaran : Ünsaldı, **a.g.e.**, s.195.

¹¹⁹ Ünsaldı, **a.g.e.**, s. 194.

¹²⁰Guiseppe Caforia, "Some Historical Notes", **Handbook of the Sociology of the Military** (Ed.) Guiseppe Caforia, Marina Nuciari, Springer: Culture in Military Organizations, 2003, s.21.

"Askerlik; tamamen başka bir yaşam biçimi, istenilen karakterde ve fiziksel güçte üniformalılar yetiştirecek bir 'yap ve yapma'lar demetidir."¹²¹ İstenilen karakterde ve fiziksel güçteki üniformalılar Connell'ın işaret ettiği erkeklik değerleriyle örtüşmektedir. Egemen erkeklik, iktidarı elde tutanların sahip olduğu değerler olarak özetlenebilir. Örneğin zengin, iş sahibi, beyaz, çıkarlarına göre davranan, güçlü, özenilen, beğenilme, şiddet uygulayabilen, kahraman, başkalarını yönetebilme vb. gibi özellikler egemen erkeklik davranışlarındandır. Connell farklı erkekliklerin ortak noktasının kadınların baskı altında tutulması noktasında vardıkları uzlaşma olduğunu söyler ve hegemonik erkekliği, iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik değerlerinin toplumun geri kalanına özendirerek, zorlayarak, dışlayarak kabul ettirilmesini sağlayan bir mekanizma olarak kabul eder.¹²² Orduların üretmek istediği üniformalı erkeklerin de Connell'ın işaret ettiği bahsi geçen erkeklik değerlerine sahip olması beklenmektedir.

Diğer yandan ordu, uzun süreli değerler, gelenekler ve inançlardan ayrılma konusunda çok az toleransı olan seçkin bir gruptur. Stuart Oskamp ve P. Wesley Schultz, *Attitudes and Opinions* kitabında bireysel davranış ve tavırların gelişim ve ifadesi üzerinde grup kimliğinin önemini ortaya koymaktadır. Grupların yanı sıra savaş gibi büyük sosyal olayların bireylerin belli davranış kalıplarına uyum sağlaması yönünde baskı oluşturduğunu iddia etmektedirler.¹²³ Grup normlarına aykırı fikirleri olan grup üyelerinin yeterli desteği bulmadan grup dinamiklerine aykırı davranmaya cesaret edemeyeceğini açıklamaktadırlar. Kısacası, bireysel davranışlar grup kimliğinden etkilenmektedir. "*Kültürün iki yönü, yani kuralcı ve anlatsal, yönlendirici ve nakledici yönü bireylere "biz" deme imkanı veren kimlik ve aidiyet temelleri yaratır. Tek tek bireyleri böyle bir "biz"de birleştiren, bir yandan ortak yaşamış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapıdır.*"¹²⁴ Assmann'a göre de toplumsal belleğin zaman ve mekan kavramları ancak yaşayan bir grupla ilişkilendirilebilir ve söz konusu grubun duygusal ve değerlerle yüklü yaşam bağlamı, içindeki iletişim

¹²¹ Anne Marie Hilsdon, *Madonnas and Martyrs: Militarism and Violence in the Philippines*, Allen&Unwin, Australia, 1995, s.49'dan aktaran: Çiğdem Akgül, **Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2011, s.59.

¹²² Connell, Messerschmidt, "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept", **op.cit.**, s.831-833.

¹²³ Stuart Oskamp, P. Wesley Schulz, **Attitudes and Opinions**, New York: Psychohology Press, 2004, s.173.

¹²⁴ Assmann, **a.g.e.**, s.21.

biçimleri ile var olur. Grup kimliğini ve kolektif hafızayı tekrar tekrar var ederiz, güçlendiririz.

“Kendini ortak anıları olan bir toplum olarak kuran sosyal grup, geçmişini özellikle iki noktada korur: kendine özgülüğü ve sürekliliği. Kendisi hakkında yarattığı bu imge, farklılıkları dışarıya karşı vurgularken içeri dönük olarak önemsiz gösterme çabasını içerir. Üstelik ‘kimlik bilinci zaman içinde gelişir’ ve böylece olaylar, bir şeylere karşılık gelme benzerlik, süreklilik temelinde seçilerek korunur.”¹²⁵

Belli gruplar, diğer gruplardan olan farklılıklarını kendi içlerinde oluşturdukları grup kimlikleriyle ifade ederler. Bu gruplar başarılarını, hafızaya, yani ortak bir geçmiş yaratabilme, kuşaklar arasında bağlantı kurabilme, kolektif bir hafıza oluşturma yeteneklerine borçludurlar. Bir grubun hafızası, onu diğer gruplardan ayırır. Bu ayrım Assmann'ın da belirttiği gibi benzerlik ve süreklilik üzerinden kurulur. Grubun aidiyetleri üzerinden dışarıya "biz" bilinci de yansıtılmış olur. Subaylar lojmanlar içinde kurdukları aidiyetler üzerinden sivillerle aralarına net bir ayrım çiziyorlar. Bu kurum olarak ordunun personelinden beklediği bir davranış standardıdır.

1.3.3 Ordunun Paydaşları Üniformasız Askerler: Subay Eşleri

Genel olarak evlilik, bir ordunun küresel faaliyetlerine yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Çünkü çabuk hareket etmesi, vatan uğruna ölmesi gereken bir orduya kadınların ve çocukların eşlik etmesi, erkeklerin hareket alanını kısıtlaması açısından elverişsizdir.¹²⁶ Bu nedenle ordu çıkarına en iyi hizmet edecek evlilik stratejisinin üretimi önemlidir. Orduya gelin giden kadının, toplumsal sınıfı ya da mevkisi kocasının sınıf ya da rütbesinden yola çıkarak belirlenir; ondan kendi yaşamını, kocasının işinin gerektirdiği tayinlere göre ayarlaması; kendisini kocasının yardımcısı olarak görmesi istenir.¹²⁷ Yani, kadın bir askerle evlenerek ordunun parçası haline gelir ve her alanı militarize edilmiş bir yaşama dâhil olur. Kadınların bir askerle evlenerek hayatlarını nasıl eşlerine adadıklarını Afro-Amerikalı bir kadının kızına yaptığı şu açıklamada da görmek mümkündür:

“Eğer kocan askerse, ailedeki herkes asker demektir. Orduda var olmanın ve terfi etmenin tek yolu budur. Her şey askeri üstte olur (.....) sosyal faaliyetler, kocasının ilerlemesine yardımcı olabilir, çünkü ne kadar göz önünde olursan,

¹²⁵ Assmann, a.g.e., s.44.

¹²⁶ Enloe, Manevralar, a.g.e. s.281.

¹²⁷ Constance T. Batterson, “Asker Eşi ve Feminizm”, **Signs** 2, no: 3, 1977, 675-84'den aktaran: Enloe, a.g.e., s.283.

*insanlar seni o kadar iyi tanır ve o kadar çok kazanırsın.. Generalin oğlu, onbaşının oğlu ile aynı küçükler beysbol liginde takımında olabilir, bu yüzden, bazen terfi için çocuklardan yararlanılabilir."*¹²⁸

Dünyada orduların kadına yüklediği sorumluluklar yukarıda aktarıldığı gibi çok yönlüdür. Feminist araştırmalar genelde ordu mensuplarının tecavüzüne maruz kalmış kadınlar ve askeri üslerinin çevresindeki eğlence mekânlarındaki fahişelerin durumuna dikkat çekmektedir.¹²⁹ Fakat ordularla kadınların ilişkisi çok bileşenlidir. İsrail'deki kadın askerler, ordu içindeki görevleri sırasında yaşadıkları zorlukları sık sık dile getirmişlerdir. Diğer bir örnek, İran-İrak savaşı sırasında yaşanmıştır. Ayetullah Humeyni, savaş dullarına, savaş gazileriyle evlenme ve bunların bakıcıları olma emri vermiştir. Kısacası orduların kadınlarla kurdukları ilişkiyi çok farklı açılardan el almak mümkündür. Son dönemde, toplumsal cinsiyet konusunda yapılan çalışmalar kadınların, milliyetçiliğe dair söylemlere nasıl dahil edildiklerini çözümlemiştir. Milliyetçilik literatüründe son döneme kadar dikkate alınmayan "toplumsal cinsiyet" boyutunun, milliyetçiliği anlayabilmek şart olduğunu vurgulayan çalışmaların ortak savı; toplumsal cinsiyetin milliyetçiliğin ikincil değil, kurucu ögesi olduğudur.¹³⁰ Nurseli Yeşil Sünbuloğlu'na göre "*militarizmi anlamak; militarist kültür ile birbirinden ayrılmayacak kadar iç içe geçmiş milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet gibi unsurları da incelenmesiyle*" mümkündür.¹³¹ Ancak bu yöntemle, gündelik hayat pratiklerinin içine gizlenmiş, doğrudan militarist olmadığı izlemine uyandıran birçok pratiğin kurucu ögesi olan milliyetçi ve cinsiyetçi paradigmaları görünür kılmak ve tartışmaya açmak mümkün olabilir.¹³² Kısacası; milliyetçilik, toplumsal cinsiyet ve militarizmi birbirinden ayrı düşünmek devletin ürettiği söylemi olağanlaştırmayı güçlendirir.

Ordular, kadının toplumdaki konumu üzerine çok düşünmüşlerdir. Ordunun çıkarlarına en uygun kadın profilini oluşturmaya çalışmışlardır. Özellikle Amerikan Ordusu bize bu konuda fazlasıyla malzeme sunmaktadır. "İdeal asker eşi nasıl bir

¹²⁸Cynthia Enloe, **Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar**, Çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.286.

¹²⁹ Enloe, **op.cit.**, s.16-21.

¹³⁰Kumari Jayawardena, **Feminism and Nationalism in the Third World**, Londra: Zed Books, 1986. Cynthia Enloe, **Bananas, Beaches, Bases: Making Feminist Sense of International Politics**, Londra: Pandora, 1989. Nira Yuval Davis, Floya Anthias, **Woman-Nation-State**, Londra: Macmillan, 1989.

¹³¹Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, **Erkek Millet, Asker Millet.Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler**, İstanbul: İletişim, 2013, s.12.

¹³²**Ibid.**

kadındır" konusu üzerine birçok broşür, el kitabı hazırlanmıştır. Bu kitapçıkların daha çok 2. Dünya Savaşı, Irak Savaşı gibi "kriz anlarında" dolaşıma sürüldüğü gözlemlenmektedir.¹³³ İdeal asker eşinin nasıl olması gerektiğine dair bir kaynak 1943 tarihli "Ordu Kadınının El Kitabı"dır. Bahsi geçen kitapçık pek çok kadının geri dönen askerler için yer açmak amacıyla 2. Dünya Savaşında işlerinden ayrılmak zorunda kaldıkları zamana denk gelmektedir. El kitabı, kadının orduya desteğinin önemini vurgulamakta ve oynaması gereken ideal cinsiyet rollerinin altını çizmektedir. İdeal cinsiyet rolleri evde ve aile ortamında olmaktır. Sonuç olarak, bu el kitabı, "normal"e geçişin nasıl sağlanacağına dair bir kılavuz görevi görmektedir. "Normal", geleneksel cinsiyet rolleridir. Bu el kitabı, bir asker eşinin sadece eşine değil aynı zamanda orduya da nasıl sadık ve destek olması gerektiğini göstermenin en uygun yollarını detaylandırmaktadır. Önerilerin listesi şu şekildedir:

1. *Kocanı olabildiğince mutlu ve rahat ettir*
2. *Dikkatlice ailenin sağlık ve iyi olmasını gözet*
3. *Ülkenin ilişkileri konusunda ilgili ve bilgili ol*
4. *Birlik hareketleri ya da diğer ordu olayları hakkında konuşma*
5. *Kocan için ani emirlere tamamen hazırlıklı ol*
6. *Bu kitapta verilen önerileri yerine getir*
7. *İlk yardım yap*
8. *Bir ilk yardım sınıfına katıl*
9. *Savunma bonusu al*
10. *Bir sivil savunma topluluğuna katıl*
11. *Savunma sinyallerini öğren*
12. *Arkadaşlarının bunları yapmasını teşvik et.*¹³⁴

İdeal eşin ordu içindeki rolü ayrı bir kimlik değildir, daha ziyade kocasının ordu içindeki kimliğinin içine dahil edilmiştir. Kadın böylece evlilikle birlikte hem bir aile kurmaktadır, hem de ordu ailesine katılmaktadır. Evlilik sözleşmesi vasıtasıyla orduya eklenilen kadınların yanında ordu mensubu asker kadınlar da bulunmaktadır. Melissa S. Herbert üç yüz kadın ordu mensubuna uyguladığı anket sonrasında ordu mensubu kadınların erkek arenasında eşit görünebilmek için kadınlıklarını sakladıklarını ortaya koymuştur. Kadın subaylar, erkeklerle eşit statüye sahip olabilmek için kadınlıklarını gizlemek durumundadırlar. Melissa S. Herbert'e göre kadın subaylar üniformalarını sadece meslekleri bu kıyafetleri giymelerini

¹³³İdeal asker eşi nasıl olmalı külliyatı daha çok Irak Savaşı sonrası oluşmuştur. Bu raporlar ve kitapçıklar daha çok emekli askerlerin eşleri kadınlar ya da gazeteciler tarafından yazılmış ve yazdırılmıştır.

¹³⁴Clella R. Collins, *Army Woman's Handbook*, Whittlesey, 1943, s.4-11'den aktaran: Enloe, **Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar**, s.285.

zorunlu kıldığı için değil, kadınlıklarını saklamak için de giymektedirler.¹³⁵ Ordu da görev yapan kadın subaylar, erkekler arenasında eşit statüye sahip olabilmek için üniformalarının arkasına saklanırken subay eşi kadınlar da erkeklerin üniformasının sağladığı imkanlardan faydalanabilmek için ordunun onları "makbul gelin" olarak kabul etmesi için çalışmaktadır. Bu nedenle, militarizmin özgün biçimini anlayabilmek için "subay eşleri" kritik bir noktada durmaktadır. Ordu mensubu olmayan fakat orduyla derin bir özdeşleşme yaşayan "subay eşleri" hayatın birçok alanını etkileyen askeri değerlerin ve pratiklerin yüceltilmesi ve toplumsal hayatın bu değerlere göre örgütlenmesinde önemli bir rol oynarlar. Bahsi geçen rolleri kadınlıklarını gizleyerek değil ön plana çıkararak yaparlar.

West ve Zimmerman, "Doing Gender" adlı makalelerinde cinsiyet bağlamının biyolojik olmaktan çok daha fazlası olduğunu incelemektedirler. Cinsiyetin, uygun ya da uygun olmayan olarak bilinen cinsiyet rollerini oluşturmak için hizmet eden durumlarda bir performans türü, belli ve bilinçli bir hareket yolu olduğuna inanmaktadırlar. *"Başarılı olmak için, cinsiyeti vurgulamak ya da göstermek, durumlara güzel bir şekilde uydurulmalı ya da durumun talep ettiği şekilde değiştirilmeli ya da dönüştürülmelidir."*¹³⁶ Cinsiyet rollerini bir performans olarak değerlendiren West ve Zimmerman'ın işaret ettiği gibi subay eşi kadınlar evlilik sözleşmesiyle elde ettikleri ayrıcalıklarla askeri hiyerarşi içinde farklı rollere bürünmektedirler.

Cynthia Enloe askeriye kültürünün ve bir asker eşinin nasıl davranması gerektiği yönündeki beklentilerin; eşin militerleşmesine yol açtığını öne sürmektedirler. Askeriyenin bir örgüt olarak işlev göstermesi ve askeri ve politik gündemlerini yürütebilmesi için asker eşlerine bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle ordular kurumsal bekaları gereği kendileri için en elverişli evlilik stratejisini üretme eğilimindedirler. Cynthia Enloe, uluslararası politik sistemin belli cinsiyet rollerini oynayan "vatansever eşler" tarafından desteklendiğini, güç ilişkilerinin onların uyum sağlamayı reddetmeleri halinde tehlikeye gireceğini iddia eder. Enloe, eşlerin askerin orduya başarılı bir şekilde hizmet etme becerisini tehlikeye atma riskleri sebebiyle ordular tarafından önemli sayıldıklarını

¹³⁵ Melissa S. Herbert, **Camouflage isn't Only for Combat: Gender, Sexuality, and Women in the Military**, New York: New York University Press, 2000, s.28.

¹³⁶ Candace West, Don H. Zimmerman, "Doing Gender", **Gender and Society**, Haziran 1987, Volume 1, Sayı 2, s. 135.

belirtmektedir.¹³⁷ Bu nedenle, evli çalışanlara bağımlı olan ordu "makbul eşin" nasıl olması gerektiğini belirlemeye çalışır. Bu bilgiyi kurumsal hafıza içinde ordu önceden belirlenmiş hiyerarşi çerçevesinde oluşturur. Ordular diğer kurumlardan farklı olarak eşin nasıl olması gerektiğinin sınırlarını katı bir şekilde çizer. Farklı ülkelerde asker eşi olan kadınların kendileri tarafından yazılan kitapçıklarda örnek asker eşinin nasıl olması gerektiğine dair bilgilere ulaşmanın mümkün olduğunu belirtmiştik.¹³⁸ Cyntia Enloe, *Manevralar* kitabında bu kitapçıklardan bazılarını derler ve modern orduların kadınları nasıl “örnek asker eşi” olarak kurguladığını ortaya koymaya çalışır. Örnek asker eşinin aşağıdaki özellikleri taşıması beklenir:

- 1- *Kendisinin ve ailesinin iyiliği için en önemli şeyin kocasının askerlik işini gereğince yapabilmesi olduğu sonucuna kendi mantığıyla ulaşmıştır.*
- 2- *Yalnızca kocasını değil, kendisini de ordu ailesinin ayrılmaz bir parçasıymış gibi görür.*
- 3- *Eşini destekleyen bir asker karısı olmak onda içten bir “yurttaşlık görevi” yapma duygusu yaratır.*
- 4- *Bir dizi kısıtlamayı kabullenmek zorunda olduğunun farkındadır, ancak bu kısıtlamaları, “ulusal güvenliğin” inşasında makul ve zorunlu unsurlar olarak görür.*
- 5- *İyi bir annedir; çocukları belaya bulaşmaz ya da bulaşsalar bile kadın bu maddi endişeleri gereksiz yere kocasına yansıtmaz.*
- 6- *Asker kocası bir eğitim nöbeti için uzağa gittiğinde ya da göreve yollandığında, kadın geçici bir süre aile reisi haline gelir. Kocası geri döndüğünde “normal” dönem başlar. Kocası evdeyken kadın aile reisi rolünden memnuniyetle feragat eder. Kadın kocasının görevinin çok stresli bir görev olduğunu kabul eder ve kocasının stresini sineye çeker.*
- 7- *Kocasının sürekli tayinlerinin zahmetli işlere yol açtığını kabul eder, ancak bu taşınmaları daha çok yeni arkadaşlar edinme ve yeni yerler keşfetmek için bir şans olarak görür.¹³⁹*

Ordular ideal asker eşinin yukarıda belirtilen özellikleri taşımasını beklemektedir. Buna karşılık orduların "makbul" görmediği eşler de vardır. “Sorunlu Eşler”, ideal “kurumsal bağımlılar”dan sapmış eşler anlamına gelmektedir. Bu sapmalar şu şekildedir:

“Eşlerini gönüllü yazılmama konusunda cesaretlendirme, asker kocaları ve asker erkek arkadaşları tarafından eşlerine ya da kız arkadaşlarına karşı işlenmiş aile içi şiddeti dile getirmek, kocalarından boşandıklarında askeri

¹³⁷Cyntia Enloe, **Globalization and Militarism: Feminists Make The Link**, Lanham: Rowman&Littlefield Press, 2007, s.57.

¹³⁸ Ann Crossly, Carol Keller, *The Army Wife Handbook*, Sarasota: ABI Publishers, 1994'den aktaran: Enloe, **a.g.e.**, s.293.

¹³⁹ Enloe, **Manevralar**, **a.g.e.**, ss.293-295.

sağlık bakım ve konut haklarından kıdemli subay eşlerini mahrum eden politikaları eleştirmek.”¹⁴⁰

Bu sapmalar, asker eşinin başarısız ya da eksik bir şekilde militerleştirilmesinin bir işaretidir ve bu bakımdan tamamen ordu ya da ulus için zarar verici olabilir. Çünkü askeri komutanlar, daha özgür kadınlar üzerindeki kontrollerini bir miktar kaybederler.¹⁴¹ Bu kadınların sosyal hayatı organize eden faaliyetler için kışlada kalmaya daha fazla zorlanması mümkün olmayabilir. Mekansal birlikteliğin bozulması ise kadınların yeni dahil oldukları toplumsal hafızada eksik sosyalleştirilmesine ve "makbul gelinler" hiyerarşisinde arka sıralarda kalmasına neden olabilir.

Ayrıca literatürde meslek sahibi kadınların da ordular tarafından "makbul gelinler" kategorisinin dışına itildiğini gösteren örnekler mevcuttur. *Wives and Warriors: Women and the Military in the United States and Canada* adlı kitapta Laurie Weinstein ve Christie C. White, askeriye içindeki sıradan sayılabilecek pratikleri incelemişlerdir. Örneğin tayinler sebebiyle eş çalışma hayatına atılmakta zorlanmaktadır. Ekonomik özgürlüğünü kazanamayan eş hem eşinin rütbesinde daha bağımlı hale gelir, hem de ordu için "gönüllü" zaman zaman da yedek bir güç haline gelir. Böylece kadınlar, eşlerine bağımlı bir şekilde dış dünyadan izole bir yaşantı kumuş olurlar.¹⁴² Diğer yandan, hane içi gelirin sadece erkeğe bağımlı olması özellikle Kanada gibi profesyonel askerliğin olduğu ülkelerde ordu için bir avantajdır. Çünkü kadının işi olması erkeğin görev zamanı orduya gitme hevesini azaltabilir. Bütün bu sebepler, orduların kadına bağımlı olmasını da açıklar.¹⁴³ Laura Duhan Kaplan da yine ordularda kadınların gönüllü ve yedek güç gibi konumlanmasının kadınların bakıcılık rolünü daha kolay kabul etmesini sağlayacağını belirtir.¹⁴⁴

Yukarıda açıklanmaya çalışılan kitapçıkların içerikleri bize gösteriyor ki ordunun, asker eşinden beklediği ordunun has evladı erkeklere bakması, ilgilenmesi ve herhangi bir kriz anında ordunun çıkarları adına susması. Üretilen dil

¹⁴⁰Enloe, *Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar*, s.57.

¹⁴¹ Enloe, *a.g.e.*, s.179.

¹⁴² Laurie Weinstein, Christie C. White, *Wives and Warriors: Women and the Military in the United States and Canada*, Londra:Cambridge University Press, 1997, s.26.

¹⁴³*Ibid.*

¹⁴⁴ Laura Duhan Kaplan, "Woman as Caretaker: An Archetype: That Supports Patriarchal Militarism", *Hypotonia*, 1994, Sayı 9-.2, s.130.

ve yaşam biçimi bu cinsiyetçi rolü desteklemektedir. Ordu kadınları iyi asker eşi olmak konusunda teşvik etmektedir. Bu şekilde kadınlar iktidardan pay alarak, toplumsal alanda da güçlerini arttırmış olurlar. Ordular bu konuda oldukça başarılı olmuştur, çünkü asker eşi genelde sivil hayattan koparılmış ve askeri toplumun bir parçası olmuştur. Total kuruma dahil olur. Bu kopuş evlilikle kadının yeni bir hafıza alanına girmesiyle yakından ilişkilidir. Bahsi geçen kopuşun hızlanmasında ordunun kadınlara sunduğu imkanların önemi yadsınamaz.

2. BÖLÜM: TOPLUMSAL CİNSİYET VE HEGEMONİK ERKEKLİK TARTIŞMALARI

Kadın ya da erkek olmak doğuştan gelen biyolojik bir özellik midir yoksa sosyalleşme sonucu meydana gelen bir öğrenme süreci midir sorusu, hala tartışılmaktadır. Buna karşılık her yeni dönem geçerli ve makbul değerlerin değişmesi sonucu yeni kadınlık ve erkeklik tanımları üretir. Bu nedenle bu tez çalışması toplumsal cinsiyet çalışmalarının toplumsal hafıza tartışmalarından ayrılamayacağı iddiasındadır. Toplumsal hafıza da üretilen ve değişen bir olgudur. Pierre Nora, tıpkı Halbwachs¹⁴⁵ gibi, tarihin ve hafızanın birbirlerinden ters işlediğini, zıtlıştığını düşünür. Nora'ya göre “*hafıza, esas işi kendisini yıkmak olan tarihin nezdinde daima şüphelidir.*”¹⁴⁶ Artık hafıza tarihin istilasına altındadır, bu nedenle özgürleşmeye çalışır. Bu özgürleşme çabası bağlı olduğu gruplar aracılığıyla gerçekleşir.

Nora'nın "tarihin demokratikleşmesi" olarak adlandırdığı bu süreç tarihin sahneden ittiği toplulukların, azınlıkların, grupların, sınıfların yeniden tarih sahnesine çağrılmasıdır.¹⁴⁷ Kadınlar da "hafıza patlaması" olarak nitelenen sıradan insanların hikayelerinin de tarih anlatısı içine yeniden dahil edildiği bu süreçten pay almaktadır. Erkek egemen toplum iktidar aygıtlarının, egemen erkeklik değerlerine sahip erkeklerin denetiminde olduğu ve bu mekanizmalar aracılığıyla erkeklerin toplumun diğer kesimlerini de yönettiği bir düzeni ifade eder. Bu düzen içinde kadınlar

¹⁴⁵Florence Tilch, "Je m'y promenais donc avec Dickens", L'influence des Représentations Littéraires sur la Mémoire Collective dans la Théorie de Halbwachs", **Conserveries Mémoires**, 2011, Sayı 9-1, s.6.

¹⁴⁶ Pierre Nora, "Profane et sacré en République", **Médium**, Mart 2005, Sayı 4, s.26.

¹⁴⁷ Pierre Nora, "L'Avenement Mondial", <https://www.eurozine.com/lavenement-mondial-de-la-memoire/>, 19 Nisan 2002, Erişim Tarihi, 30.06.2018.

ötekileştirilmiş tarih sahnesinin dışına itilmiştir. Nora'nın tarihin demokratikleşmesi olarak nitelendirdiği süreçte kadınlar da toplumsal hafızanın ilgi alanına girmiş, sıradan insan hikayeleri önem kazanmıştır. Ataerkil sistem, kuralları erkeklerin belirlediği fakat her iki cinsiyetin de bir arada yer alabildiği bir alandır. Juliet Mitchell ataerkilliği *“insanları üretim dünyasındaki yerlerine yerleştiren ideoloji alanı”* olarak görür.¹⁴⁸ Kadınlar bu alanda yer alabilmek için ataerkilliğin belirlediği kuralları benimsemek ve bu kurallar doğrultusunda davranmak durumundadır. Ataerkil sistem erkeklerin değerlerine göre örgütlenmiş olsa da kadınların bu alan içindeki önemi yadsınamaz. Kadın ve erkekler arasında kimi zaman uzlaşılan, kimi zaman da karşı koyulan, zamanla yeniden gözden geçirilip değiştirilebilen bir pazarlık süreci söz konusudur.¹⁴⁹ Toplumsal hafıza çalışmaları bahsi geçen pazarlık sürecinin dinamiklerini görmemize, bu bağlamda farklı kadınlık ve erkekliklerin nasıl oluştuğunu çözümlememize imkan tanıyabilir. Bu pazarlık süreci içinde kadınlar direniş pratikleri üretebilir, iktidar ilişkilerinden pay alabilir. Erkek egemen toplumsal alanı şekillendiren toplumsal iktidar ilişkilerini anlayabilmek için kadınların gündelik yaşam pratikleri içinde bahsi geçen direniş mekanizmalarını nasıl ürettiklerine bakmak gerekir. Kadınların gündelik yaşam pratiklerine verilmesi gereken önemi Dorothy Smith şu şekilde açıklıyor:

*“Kadınlar için kurgulanan sosyolojinin kadınların yaşanmış deneyimlerinden, gündelik yaşantılarının gerçeklerinden başlamasını öneriyorum. Bu sosyolojinin hedefi, “toplumsal”ı henüz egemenlik ilişkileri içinde tanımlanmamış, yaşama alanının yaşantılarında belirlediği haliyle keşfetmektir. Bu sosyoloji yalnızca kadınlardan söz etmez. Bunun yerine, her gün- her gece yaşanan gündelik, yerel ortamlardan keşfettiklerimizin uzantılarını uzatabilen, kapsamını genişletebilen bir sosyolojiyi, sosyolojik sorgulama ya da düşünme yöntemini bulmaya çalışır.”*¹⁵⁰

Sosyolojik çalışma yaparken kadınlığı yalnızca bir pratikmiş gibi anlık değerlendirmek, kadınlığı toplumsal süreçten soyutlamak toplumsal iktidar ilişkilerinin doğru analiz edilmesini engelleyebilir. Aksu Bora da kadınların sosyolojik kategoriler olarak ele alınmasının yanlış olduğunu kadınların yaşam

¹⁴⁸R.W.Connell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s.72.

¹⁴⁹Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s.114.

¹⁵⁰Doroty Smith, “Writing the Social, Critique”, Theory and Investigations, 1999, s.74’den aktaran: Ayşe Durakbaşı, “Kadınların Tarihinden Dersler: Feminist Bir Sosyoloji için Notlar”, **Toplum ve Demokrasi**, Eylül-Aralık 2008, s.17.

öykülerinin yapılan bütün analizlerin içine dahil edilmesi gerektiğini belirtir. Aksu Bora, kadın yaşam öykülerine verilmesi gereken önemi şu şekilde anlatır:

“Sınıfsal pratikler içinde kadınların etkinliklerini göz ardı ettiğimizde sosyal sınıf analizinin önemli bir boyutunu atlamış oluruz. Aslında toplumsal cinsiyet analizi ile sosyal sınıf analizini birleştirmeye çalışan araştırmalar şunu da gösteriyor: toplumsal sınıfları salt konumlardan ibaret oluşumlar, konumlanmalar olarak ya da sosyolojik kategoriler olarak anlayamayız; bunun içine mutlaka yaşantıları katmamız gerekiyor.”¹⁵¹

Eğer kadınların toplumsal iktidar ilişkileri içindeki etkinliklerini, kadınların hayat hikayelerini dışarıda bırakan bir şekilde analiz edersek elde edilen sonuç “ölü” doğabilir. Bu nedenle, eril tahakkümün üretim süreçlerini incelerken erkekler kadar kadınların yaşam öykülerine de odaklanmak gerekir. Egemen erkeklik değerlerinin nasıl üretildiği meselesini, kadınların eril tahakkümü nasıl kabul ettikleri olgusundan ayrı düşünmek ise mümkün değildir. Bahsi geçen etkileşimin dinamikleri ancak kadın hikayelerinin toplumsal hafızaya dahil edilmesiyle anlaşılabilir.

2.1. Farklı Kadınlık Halleri

Makbul kadın algısı zamanla değiştiği gibi, bir tür kadınlık hali de yoktur. Farklı kadınlık hallerini anlamak ancak toplumsal ilişkilerin ve ideolojilerin kadınlar tarafından nasıl içselleştirilip kullanıldığının analiziyle mümkündür. Her ne kadar ataerkilliğin, Türkiye’de nasıl işlediği konusunda literatürde kadın bakış açısıyla birçok araştırma olsa bile bu çalışmaların çok azı kadınların ürettiği direniş pratiklerine odaklanmaktadır. Kadınların ürettiği direniş taktikleri zaman, mekan gibi farklı etmenler sebebiyle farklılar gösterebilir. Zaman içinde "makbul kadınlık" hali değişebileceği gibi aynı kadın farklı kadınlık halleri üretebilir. Bu nedenle kadın çalışmalarının hafıza çalışmalarından uzak durmaması gerekir. Örneğin, bir kadının okula başlaması, işe başlaması, ev hanımı kimliğine bürünmesi, "ev kızı" olması, evlenmesi, doğum yapması gibi durumlar ve değişimler farklı kadınlık halleri üretir.

Aynı kadının farklı kadınlık halleri çözümlenmeden ataerkilliğin ana bileşenlerini gerçekten analiz etmek mümkün olmaz. Eğer kadınlık halleri farklılaştıkça ataerkil sistemle uzlaşa ya da çatışma artıyorsa, bahsi geçen farklı

¹⁵¹ A.g.m., s.24.

kadınlık hallerinin toplumsal hafızada nasıl oluşturulduğu üzerine de düşünmek gerekir. Toplumsal cinsiyet çalışmaları kadınlar üzerinden değil farklı kadınlık ve erkeklik halleri üzerinden zaman ve mekanın etkisi de dikkate alınarak tartışılmalıdır. Aynı kadının farklı kadınlık hallerini süreç içinde nasıl deneyimlediğini çözümlemekten güçlü analizler yapmak mümkün görünmemektedir. Bahsi geçen türde analizler için toplumsal hafıza çalışmalarının kavramsal birikiminin toplumsal cinsiyet çalışmalarına ciddi bir katkı sunacağı düşünülmektedir. *"O kadar Atatürkçü değildim lisedeyken"* diyen bir kadından *"Atatürkçü örnek bir kadın"* yaratan ya da evlilik sözleşmesiyle *"lise mezunu 'ev kızı'ndan, 'makbul subay eşi'ne dönüşen süreci* farklı kadınlıklar üzerinden incelemek gerekir.

Toplumsal hafıza çalışmaları, toplumsal cinsiyet çalışmalarına "farklı kadınlıkları" incelemek için önemli bir kavram seti sunar. Farklı kadınlıkları anlamak farklı erkeklikleri de anlamak ile mümkündür. Connell'in farklı erkeklikler ve hegemonik erkeklik üzerine sunduğu perspektiflerle toplumsal cinsiyet çalışmalarına farklı bir boyut kazandırmıştır. Sunduğu kavram o kadar etkili olmuştur ki hegemonik kadınlık ve farklı kadınlıklar üzerine yeni kavramsallaştırmaların yapılması gecikmeye uğramıştır. Diğer yandan oluşturulmaya çalışılan kavramlar da Connell'in kavramlarını referans almıştır. Hegemonik kadınlık ve hegemonik erkekliğin sınıf, etnisite, ırk gibi diğer eşitsizlik üreten sistemler açısından incelenmesine gerekmektedir. Farklı kadınlık ve erkekliklerin farklı kavram setleri ve farklı gruplar üzerinden test edilmeye ihtiyaç vardır. Bu eşitsizliklerin ürettiği sosyal değişimleri ve bu değişimlerin etkilerini toplumsal hafıza çalışmaları ile görmek mümkündür.

2.2. Erkeklik Çalışmalarının Mihenk Taşı: Hegemonik Erkeklik

Connell'in hegemonik erkeklik kavramsallaştırması hem erkeklik çalışmalarına hem de toplumsal cinsiyet çalışmalarına farklı bir boyut kazandırmıştır. Egemen erkeklik denildiğinde literatürde ilk akla gelen isim R.W.Connell'dır. Connell, hegemonik erkeklik kavramını *Gender and Power* ve *Masculinities* adlı kitaplarında tartışmıştır.¹⁵² 2003 yılında *Masculinities* adlı kitabı Avusturalya

¹⁵²Connell'a göre hegemonik erkeklik genç, kentli, beyaz, heteroseksüel, iş sahibi, makul ölçülerde dindar, statü sahibi, aktif bir bedene sahip gücü elinde bulunduran bir erkeklik halidir.

Sosyoloji Derneği tarafından Avusturalya sosyoloji çalışmalarını etkileyen on etkili kitap arasına seçilmiştir.¹⁵³ Erkeklik çalışmalarına Connell yön vermiştir.

Connell'a göre, toplumsal cinsiyet "bedensel yapıları ve insan üremesi"ni içeren "üretken arena"nın; kimliklerden sembolik ritüellere, geniş ölçekli kurumlara kadar olan tüm sosyal kurumlardaki her seviyeden pratikleri düzenleyen unsur olarak tanımlanabilir.¹⁵⁴ Cinsiyet ilişkilerinin merkez özelliği olarak Connell erkekliği "*toplumsal cinsiyet ilişkilerinde eş zamanlı bir yer, toplumsal cinsiyet içinde erkek ve kadının birbirleri ile etkileşimleri sonucunda edinilen pratikler ve bu pratiklerin bedensel deneyim, kişilik ve kültür üzerindeki etkileri*" olarak tanımlar.¹⁵⁵ Connell'a göre erkekliğin bireysel ifade ya da deneyime indirgenemeyeceğini özellikle belirtmek gerekir. Yukarıda da ifade edildiği gibi cinsler arası etkileşimin ürünüdür. Bu noktada toplumsal hafızayla da yakından ilişkilidir. Kadınlık ve erkeklik, bireylerin yaşantılarında "cinsiyet projeleri" olarak yer alabilir, bu cinsiyet projesi toplumsal hafızada mayalanır.

Erkekliğe sahip olmak soyut bir hedeftir, somut olan erkekler arası üretilen b erkeksi pratiklerdir. Bu şekilde, erkeklik belli bir zaman ve yer içinde oluşan bir pratikler bütünü olarak tanımlanabilir ve gruplar, toplumlar ve topluluklar tarafından kolektif olarak tamamlanır ve erişilmesi gereken bir konum olarak hafızaya yerleşir. Tekrar özetlersek, erkeklik sosyal bir pozisyonudur, bir pratikler bütünüdür ve bu pratiklerin kolektif olarak şekillendirilmesinden dolayı toplumsal hafızada şekillenir. Bu nedenle bir etkileşimin ürünü ve hafızada değişen, dönüşen bir zamansallığın da sonucudur.

Connell farklı erkekliklerin ortak noktasının kadınların baskı altında tutulması noktasında vardıkları uzlaşşı olduğunu söyler ve hegemonik erkekliği, iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik değerlerinin toplamına tekabül ettiğini açıklar. Bununla birlikte hegemonik erkeklik değerleri, toplumun geri kalanına farklı mekanizmalar kullanılarak kabul ettirilir.¹⁵⁶ Kısacası, hegemonik erkeklik gücünü bütün cinsiyet kategorilerinin en üstünde konumlanmasından alır. Bu noktada, Connell tarafından yapılan önemli bir katkı da şudur ki "toplumsal cinsiyet

¹⁵³Nikki Wedwood, "Connell's Theory of Masculinity-its Origins and Influences on the Study Gender", **Journal of Gender Studies**, Aralık 2009, Cilt 18, Sayı 4, s, 329.

¹⁵⁴ Mimi Schippers, "Recovering the Feminine Other: Masculinity, Femininity and Gender Hegemony", **Theory and Society**, Şubat 2007, Sayı 36, s.86.

¹⁵⁵Connell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, s.71.

¹⁵⁶Connell, Messerschmidt, "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept", **a.g.e.**

hegemonyası” sadece kadınlığın hegemonik erkekliğin baskısı altında olmasıyla ilişkili değil ayrıca diğer erkekliklerin ikincil konuma itilmesi ve ötekileştirilmesiyle de ilişkilidir. Zaman içinde en azından bazı erkekler tarafından benimsenmiş olan hegemonik erkeklik, grup olarak erkeğin kadın üzerindeki egemenliğini meşru kılar, bu nedenle de bütün erkeklikler hegemonik erkekliğe açık ya da örtülü destek vermektedir. Hegemonik erkekliğin özellikleri Connell tarafından şu şekilde açıklanır:

(...) tıbbi uygulamalar, devletin nüfus işlerinden, eğitime, tuvaletlerin ayrılmasına, askere alınmada vb. gibi geniş bir kurumsal pratikler içinde “cinsiyete özgü” birçok egemenlik alanı kurulur. (...) Piyasada en çok para kazanan “başarılı erkek” kapitalist ortamda hegemonik erkeklik tanımlarını etkiler. (...) Kadınların daha farklı erkekliklere rağmen egemen erkeklik değerlerine verdikleri onay çok önemli bir rol oynar, kadınlar onaylamadan hegemonik erkeklik oluşamaz. Farklı kadınlıklar, erkeklikler, farklı mesafelerdeki iktidar ilişkileri ve egemen erkeklik konumlarına farklı mesafe alışlar şeklinde olarak ortaya çıkar.¹⁵⁷

Hegemonik erkeklik toplumsal hayat içinde öğrenilir. Fakat sabit değildir, değişebilir. Değişen başarılı erkek tanımlamaları, aynı zamanda hegemonik erkeklik konumlarını da etkileyecektir. Değişebilecek bütün konumlara rağmen var olan hegemonik erkeklik konumu, her zaman kadınların vereceği onaya ihtiyaç duymaktadır. Hegemonik erkeklik daima kadınlarla ilgili olduğu kadar, ikincil konuma itilmiş çeşitli erkeklik biçimleriyle ilgili olarak da inşa edilmiştir. Farklı erkeklik biçimleri arasındaki etkileşim, ataerkil bir toplumsal düzenin işleyiş biçiminin ayrılmaz parçasıdır.¹⁵⁸ Çağdaş hegemonik erkekliğin en ayırt edici özelliği, heteroseksüel oluşu yani evlilik kurumuyla sıkı sıkıya bağlantılı oluşudur.¹⁵⁹ Buna karşılık Connell’a göre, hegemonik kadınlık yoktur. Bu toplumdaki tüm kadınlık formları kadının erkek karşısında ikincil konuma itilmesi bağlamında şekillenir. Bu nedenle, erkekler için var olan hegemonik erkeklik pozisyonuna denk düşecek bir kadınlık pozisyonu, kadınlar için mevcut değildir.¹⁶⁰ Bunun yerine, Connell’ın “vurgulanmış kadınlık” olarak bahsettiği bir kavram vardır. Connell bu kavramı şöyle açıklar:

"Kadınlık formlarından bir tanesi, ikincil konuma itilmeyi kabulleniş ile şekillenir ve erkeklerin arzu ve ilgilerinin uyum sağlaması ile yön bulur. Ben

¹⁵⁷Michael S. Kimmel, Jeff Hearn, R.W. Connell, "Introduction", **Handbook of Studies on Men & Masculinities**, Kaliforniya: Sage, 2005, s.9.

¹⁵⁸ Connell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, s.245.

¹⁵⁹ Connell, **a.g.e.**, s.249.

¹⁶⁰ Connell, **a.g.e.**, s.187.

*buna 'vurgulanmış kadınlık' diyeceğim. Diğerleri ise merkezi olarak direnme stratejileri ve itaat etmeme formları ile şekillenir. Yine bazıları, kompleks stratejik boyun eğme kombinasyonları, direnme ve işbirliği ile tanımlanır."*¹⁶¹

Bu noktada, Connell çoklu kadınlıklar kavramını öne sürer ancak asıl vurgunun erkeklikler arasındaki ilişkilerin üzerinde olduğunu belirtir. Her ne kadar vurgulanmış kadınlık erkeğin kadın üzerindeki egemenliğini merkeze alsada erkeğin kadın üzerindeki egemenliğini sağlama alan tek mekanizma değildir.

2.2.1 Hegemonik Erkeklik Argümanları

Connell'a göre cinsiyet sembolik ritüeller ve kurumlar aracılığıyla organize edilen insanın yeniden üretim sürecidir.¹⁶² Erkeklik toplumun ve toplulukların kabul ettiği davranış kalıplarının bütününe dönüşmüştür. Yani zamanı ve mekanı aşan toplumsal karşılığı olan bir sosyal pozisyon halini almıştır. Connell'a göre cinsiyet hegemonyasının kurulmasında sadece kadınların erkeklere bağımlılığı değil, diğer erkekliklerin marjinalizasyonu da önemlidir. Connell'a göre hegemonik olarak tanımlanabilecek bir kadınlık hali yoktur. Toplumda bütün kadınlık halleri kadının erkeğe bağımlılığı üzerine kurulmuştur.¹⁶³ Buna karşılık Connell "*emphasized femininity*" kavramından da bahseder.

*"Dişiliğin farklı bir şekli de bu itaate uyumla ve erkeklerin istek ve ilgilerine uyum sağlama odaklı olarak tanımlanır. Buna vurgulanmış dişilik diyeceğim. Diğerleri ise itaatsizlik şekilleri ve direnme stratejileri olarak tanımlanır. Bir başkası ise itaattin, direncin ve işbirliğinin karmaşık stratejik kombinasyonları olarak tanımlanır."*¹⁶⁴

Aslında Connell farklı kadınlıkların olduğuna işaret eder, ama daha çok erkeklikler arasındaki ilişkiler üzerine çalışmalarını sürdürdüğü için farklı kadınlıklar üzerine yoğunlaşmaz. "*Emphasized femininity*", erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin merkezindedir. Çünkü kadınların erkek egemenliğine verdiği onay hegemonik erkekliğin kurulması için önemlidir. "*Emphasized femininity*" kavramı kadınların ataerkillik önündeki uysallığı ve uyumu üzerine yoğunlaşmıştır. Connell erkek egemenliğini her erkeğin belli seviyelerde yararlandığı ama bazı erkeklerin en üst seviyede yararlandığı ve hegemonik erkekliğin değerlerinin ve pratiklerinin

¹⁶¹ A.g.e., s.184-185.

¹⁶² Connell, **Masculinities**, Berkeley: University of California Press, 1995, s.71.

¹⁶³ Connell, **Gender and Power: Society: The Person and Sexual Politics**, Cambridge: Polity, 1987, s.187.

¹⁶⁴ Connell, a.g.e., s.184-185.

üretildiği bir sistem olarak görür.¹⁶⁵ Toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde erkekler arasında bağımlılık ve baskı ilişkisi vardır. Homoseksüel erkeklik erkekler arasındaki cinsiyet hiyerarşisi içinden en alta baskılanmış bir pozisyonudur.¹⁶⁶ Marjinalize olmuş erkeklikler hegemonik erkekliğin kurulması için önemlidir. Kadınların hegemonik erkekliğe verdiği onay erkek egemen toplum anlayışının kurumsallaşması için ne kadar önemliyse, marjinalize erkekliklerde o kadar önemlidir. Hegemonik erkekliğin çekiciliği marjinalize edilmiş erkeklikler üzerinden kurulur.

Erkek egemen toplum; iktidar aygıtlarının, egemen erkeklik değerlerine sahip erkeklerin denetiminde olduğu ve bu mekanizmalar aracılığıyla erkekler tarafından yönetilen bir toplumsal düzeni anlatır. Connell farklı erkekliklerin ortak noktasının kadınların baskı altında tutulması noktasında vardıkları uzlaşısı olduğunu söyler ve hegemonik erkekliği, iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik değerlerini toplumun geri kalanına özendirerek, zorlayarak, dışlayarak kabul ettirilmesini sağlayan bir mekanizma olarak kabul eder.¹⁶⁷

Hegemonik erkeklik, kadınlarla olduğu kadar ikincil konuma itilmiş çeşitli erkeklik biçimleriyle de ilgili olarak inşa edilir. Farklı erkeklik biçimleri arasındaki etkileşim ataerkil bir toplum düzeninin işleyiş biçiminin ayrılmaz parçasıdır.¹⁶⁸ Sancar da hegemonik erkekliğin benzer bir alana işaret eder:

*“Erkek egemen toplum bütün erkeklerin esas olarak hegemonik erkeklik değerlerini temsil eden küçük bir azınlık erkeğin oluşturduğu bir ortak çıkar alanı içinde birbirleriyle ilişkilenebildiği; birbirinden çok farklı erkeklik tarzlarının ve her türlü kadınlık hallerinin, merkezinde erkeklerin olduğu bir iktidar şebekesine eklemlendiği bir düzendir.”*¹⁶⁹

Hegemonik erkekliği açıklayabilmek için farklı erkeklik ve kadınlık hallerinden söz edilmesi gerektiği açıktır. Kavram farklı erkeklik ve kadınlık biçimleri arasında oluşan bir hiyerarşiye, bir iktidar ilişkisine gönderme yapmaktadır. Hegemonik erkekliğin temel sorusu belli bir erkeklik biçimini diğerlerine göre üstün ve tercih edilir kılan şey nedir sorusuna cevap aramasıdır. Connell hegemonik erkekliği şu şekilde açıklar:

¹⁶⁵ Bu sistemin en büyük taşıyısı "gay erkeğin", heteroseksüel erkekliğe olan bağımlılığıdır. Connell "gay erkekleri" bağımlı erkeklikler (subordinate masculinities) olarak tanımlar.

¹⁶⁶ Connell, **Masculinities**, s.78

¹⁶⁷ R.W. Connell, James W. Messerschmidt, "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept", **Gender and Society**, Aralık 2005, Cilt 19, Sayı 6, ss.831-833.

¹⁶⁸ Connell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, s.245.

¹⁶⁹ Serpil Sancar, **Erkeklik: İmkansız İktidar**, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s.17.

“Hegemonik erkeklik içerisinde barınan “hegemonya”, acımasız iktidar çekişmelerinin ötesine geçerek özel yaşamın ve kültürel süreçlerin örgütlenmesine sızan bir toplumsal güçler oyununda kazanılan toplumsal üstünlüktür.”¹⁷⁰

Connell’ın, hegemonik erkekliğin oluşmasında hem kurumsal iktidar ağlarının hem de kültürel kodların önemine dikkat çektiği söylenebilir. Kültürel olarak güce verilen önem ile kurumların güce sahip olanları onaylaması egemen erkekliğin idealize edilmiş bir erkeklik formu halini almasını sağlar. Connell hegemonik erkeklik düzenin kurulmasında kadınların hegemonik erkeklik düzenine vereceği onayın önemini vurgular. Hegemonik erkeklik ikna yolu ile rıza yaratan ve bu rızayı yönlendiren bir mekanizma işlevi görür. Connell’a göre, hegemonik erkekliğin diğer ikincil ve marjinalleşmiş erkeklikler üzerindeki egemenliği, toplumsal cinsiyet hegemonyası hususunda eşit öneme sahiptir. Tüm erkekler, her ne kadar bazıları “ön saflarda” yer almasalar da ya da hegemonik erkekliği kendi içlerinde barındırmassalar da, hegemonik erkekliğin, erkeğin egemenliğini sağladığı ölçüde, bu paydan kendilerine düşeni alırlar. Bu durum genellikle görmezlikten gelir ancak Connell’ın ifade ettiği önemli bir nokta vardır ki bazı erkeksi pratikler ve karakteristikler hegemonikken bazıları değildir.

Connell der ki:

Hegemonya toplumda bütün olarak kültürel egemenlikle bağlantılıdır. Bu genel çerçeve içerisinde, erkek grupları içerisinde hakimiyet ve ikincil konuma itme şeklinde özel toplumsal cinsiyet ilişkileri doğar. Çağdaş Avrupa ve Amerikan toplumlarındaki en belirgin vaka heteroseksüel erkeğin egemenliği ve homoseksüel erkekliğin ikincil konuma itilmesidir. Baskılama, homoseksüel erkeklikleri, erkek hiyerarşik düzeninde alt sıraya iteler.¹⁷¹

Connell ikincil erkekliklerin sıklıkla kadınlıkla bir noktada birleştiğini ifade eder. Connell’ın teorisinde, ikincil konuma itilme hegemonik erkekliğin egemenliği açısından bir mekanizmadır. Marjinalleşmiş erkeklikler, ikinci planda kalmış ve erkek hiyerarşisi içinde en altta konumlanmıştır. Tıpkı güç gibi heteroseksüel olmak hegemonik erkekliğin şiarındandır. Evlilik heteroseksüelliğin kurumsal olarak ilan edilmesidir. Diğer yandan beyaz, orta sınıf, ekonomik güce sahip olmak hegemonik erkekliğin diğer özellikleridir. Connell’ın hegemonik erkeklik kavramı son yıllarda erkekliğin doğasını, kuruluşunu ve anlamını incelemek için sık sık başvurulmuş

¹⁷⁰ Connell, **a.g.e.**, s.247.

¹⁷¹ Connell, **a.g.e.**, s.78.

işlevsel bir kavramdır. Buna karşılık modele farklı eleştiriler gelmiştir şimdi bu eleştirileri değerlendirelim.

2.2.2 Modele Gelen Eleştiriler

Connell'ın toplumsal cinsiyet çalışmalarında yeni bir aşamaya gelinmesini sağlayan hegemonik erkeklik kavramı “hegemonik erkekliğin” nasıl hegemonya sahibi bir zümreye dönüştüğünün yeterli derecede açıklamadığı,¹⁷² kadınlar arasındaki tahakküm ilişkilerine gereken önemi vermediği¹⁷³ ve durağan olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir¹⁷⁴.

Demetrakis Z. Demetriou, “Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique” adlı makalesinde hegemonik erkeklik kavramının ikili işlevinden bahsederek, kavramın sadece kadınlar üzerindeki erkek tahakkümünden değil, egemen toplumsal sınıfa ve egemen etnik gruba mensup olmayan erkekler üzerindeki tahakkümüne de dikkat çekmiştir.¹⁷⁵ Erkekler arasındaki hiyerarşik ilişkileri “içsel hegemonik erkeklik” (*hegemonic masculinity internal*), hegemonik erkekliğin kadınlar üzerindeki tahakkümünü ise dışsal hegemonik erkeklik (*hegemonic masculinity external*) olarak tanımlayarak Connell'in kavramsallaştırmasını geliştirmeye çalışmıştır.¹⁷⁶

Jeff Hearn de hegemonik erkeklik kavramı üzerine çalışır ve erkeklik çalışmaları için hegemonik erkeklik kavramının yerine “erkek hegemonyası” kavramını kullanmanın daha faydalı olacağını öne sürer. Hearn “erkek hegemonyası” kavramının hegemonik erkeklik kavramının durağan yapısını kırdığı gerekçesiyle tercih ettiğini belirtir. Daha sonra Hearn, editörlüğünü Michal S. Kimmel ve R.W.Connell'la birlikte yaptığı *Handbook of Studies on Men and Masculinities* adlı kitabın girişinde Connell'in kavramını gelen eleştiriler doğrultusunda revize ettiğini ama kavramın hala hegemonik erkekliğin gücünü kültürel kodlardan mı yoksa kurumsal iktidar ağlarından mı aldığına yönelik çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Bu tez çalışması, literatürdeki bu boşluğu doldurmaya yönelik bir çalışma olarak kabul edilebilir.

¹⁷²Mike Donoldson, “What is Hegemonic Masculinty”, **Theory and Society**, Special Issue: Masculinities, Ocak 1993, Cilt 22, Sayı 5, s 647.

¹⁷³Demetrakis Z. Demetriou, “Connel's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique”, **Theory and Society**, Haziran 2001, Cilt 30, Sayı 3, s.337-361.

¹⁷⁴Jeff Hearn, “From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men”, **Feminist Theory**, Nisan 2004, Sayı 5(1), s.61.

¹⁷⁵ Demetriou, **a.g.m.**, s.341.

¹⁷⁶**Ibid.**

Erkek adı altında kadın olmaktan farklı ve onun zıttı olan bir kategori oluşturarak hegemonik erkeklik değerlerini “normalleştiren” toplumsal süreçlerin işleyişi ile ortaya çıkan erkek egemenliğinden bahsedilebilir. Kadınlar, bu nedenle erkek egemen toplumun inşasında çok önemli bir roldedir. Hegemonik erkekliğin inşasında kadınların verdiği onay, kadınları bu süreçte aktif bir özne haline getirmiştir. Connell gelen eleştiriler doğrultusunda “hegemonik erkeklik” kavramını yeniden şekillendirmiştir. Connell’a göre, bir kurumdaki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin etkileşim durumu, o kurumun “toplumsal cinsiyet rejimidir.”

Hegemonik erkeklik kavramı, ikili bir işleve sahiptir hem kadınların tahakküm altında tutulmasına hem de küçük bir azınlık erkeğin diğer erkekler üzerinde sahip olduğu iktidara işaret eder. Connell, hegemonik erkeklik düzenin kurulmasında kadınların hegemonik erkeklik düzenine vereceği onayın önemini vurgulamıştır. Bu ideolojik ve kültürel hegemonya sistemin kendini idame ettirebilmesi kadınların verdiği onay için çok önemlidir. Kadınlar verdikleri destek ölçüsünde eril iktidardan pay bile alabilirler.¹⁷⁷

Connell’a göre hegemonik erkeklik düzeni işbirlikçi kadınlıklar, öteki erkeklikler, farklı içerme-dışlama mekanizmalarına göre, iktidardan pay alma düzeyine göre belirlenir. Erkek egemen toplum kavramı, aynı zamanda farklı erkeklikler arasındaki hiyerarşi ve iktidar mücadelelerine dikkat çeker ve erkek egemenliğin devlet, ordu, piyasa gibi kurumlaşmış eril iktidar alanında nasıl yapılandığını da düşünmeyi zorunlu kılar. Eril iktidarın stratejik özneleri olan sermaye, devlet ve aile gibi kurumlar erkekleri öncelikli ve ayrıcalıklı kılan mekanizmaların yaratılıp özümsemesini sağlayan stratejiler içerir.¹⁷⁸

Demetriou'ya göre Connell bu kavramla sadece cinsiyet rolleri teorisinin geliştirmemiş aynı zamanda bu rollerin nasıl aşılabileceğine dair bir perspektif sunmuştur.¹⁷⁹ Örneğin, hegemonik erkeklik güç ile erkeklik arasındaki ilişkiyi açıklayan iyi bir araçtır. Hearn de bu durumu, bazı erkeklerin nasıl diğer erkeklere ve kadınlara başarılı bir şekilde hükmettiğini açıklaması açısından işlevsel olduğunu düşünür.¹⁸⁰

¹⁷⁷Connell, Messerschmidt, “Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept”, s.834.

¹⁷⁸A.g.m., s.837.

¹⁷⁹Demetriou, a.g.m., s.339

¹⁸⁰Hearn, “From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men”, s.58.

Michael Moller ise Connell'in fikirlerini kullanışlı bulmakla birlikte çeşitlilik, hiyerarşi, çok kültürlülük gibi etkenleri açıklamakta zorlandığını düşünür. Connell'in modelinin diğer faktörleri tartışabilmek için iyi bir kavram seti ortaya koyduğunu belirtir.¹⁸¹ Moller'e göre erkeklik çalışmaları erkekliğin sosyal bir olgu olduğunu söylemekle yetinmemeli, erkekliğin hangi koşullar altında değiştiğini ortaya koymalıdır. Moller ancak bu şekilde sosyal süreçlerde erkekliğin kurulduğunun ortaya çıkarılabileceğini vurgular. Kısacası erkekliğin sosyal süreçlerde kurulduğunu söylemek değil, erkekliğin hangi sosyal koşullar altında değiştiğini gösterebilmek önemlidir. Aynı şekilde kadınlığın anlaşılması içinde benzer bir yöntem izlemek gerekmektedir. Bu tez çalışmasının iddiası da bu noktada belirginleşmektedir. Toplumsal hafıza çalışmaları erkeklik ve kadınlığın hangi sosyal koşullar altında değişim gösterdiğini incelememiz açısından bize ciddi bir imkan sunmaktadır. Moller, Connell'in modelini, hegemonik erkekliği kategorileştirerek cinsiyet rejimini güvence altına almaya hizmet ettiği için eleştirir. Hegemonik erkekliği bütün erkeklerin ulaşmak istediği heves olarak konumlamasını sakıncalı bulur. Çünkü bahsi geçen hiyerarşi kimlikleri daha da değişmez bir hale getirecektir.¹⁸²

Jefferson da tıpkı Moller gibi hegemonik erkekliğin bağlayıcı bir kavram olarak kullanılmasını eleştirir. Jefferson'a göre hegemonik erkeklik kavramı erkeklerin her gün yaptığı pratikleri bir potada eritir; farklılıkların, değişik kıstasların görmezden gelinmesine sebep olur.¹⁸³ Kısacası erkekliğin dinamik yapısının hegemonik erkeklik kavramıyla silindiğini belirtir. Hearn de benzer bir gerekçeyle hegemonik erkeklik yerine erkek hegemonyası kavramını önerir.¹⁸⁴

Pyke ve Johnson hegemonik kadınlık ya da farklı kadınlıklar arasındaki hiyerarşik ilişkileri inceleyen çalışmaların yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. 2003 yılında Amerika'da yaşayan Koreli ve Vietnamlı ikinci kuşak kadınlar üzerine Connell'in sunduğu çerçeveden hareketle hegemonik kadınlık ve tabi (*subordinated*) kadınlık tanımlarını geliştirmek üzere bir saha çalışması yapmışlardır. Bu çalışmada, Pyke ve Johnson hakimiyet ve itaat kavramlarını beyaz kadınlık ve Asya kadınlığı

¹⁸¹ Michael Moller, "Exploiting Patterns: A Critique of Hegemonic Masculinity", **Journal of Gender Studies**, Eylül, 2007, Cilt 16, Sayı 3, s.264.

¹⁸² **A.g.e.**, s.265. Moller, özellikle homoseksüelliği marjnal ve heteroseksüel hegemonik erkekliğin ötekisi olarak tanımlamasını eleştiriyor.

¹⁸³ Tony Jefferson, "Subordinating Hegemonic Masculinity", **Theoretical Criminology**, Şubat 2002, Cilt 6, Sayı 1, s. 70-72.

¹⁸⁴ Hearn, **a.g.m.**, s.58.

üzerinden tartışmışlardır. Beyaz kadın özgüvenli, bağımsız, iddialı yapısıyla hegemonik kadınlığın iyi bir özetidir. Hegemonik erkekliğin kadın formunda strüktüre olmuş haline hegemonik kadınlık olarak kabul etmişlerdir. Çalışmaya göre beyaz kadınlığın Asya kadınlığı üzerinde kurduğu üstünlük hegemonik kadınlıktır. Pyke ve Johnson hegemonik kadınlık nedir tartışmasını yaparken hegemonik kadınlık ile hegemonik erkekliğin eşit yapılar olmadığı ön kabulünden hareket etmişlerdir. Onlara göre hegemonik erkeklik ve hegemonik kadınlık kesinlikle eşit yapılar değildir. Hegemonik kadınlık kadınlar arası güç ilişkisi ile alakalı iken hegemonik erkeklik üst yapıdır. Ancak iki yapı da hegemonik erkekliğe verilen meşruiyet ile ilişkilidir. Buna bağlı olarak hegemonik kadınlığın inşası hegemonik erkekliğe hizmet etmesiyle ilintilidir.¹⁸⁵ Connell'ın kadınların verdiği onayın hegemonikerkekliğin inşası için çok önemli bulduğunu daha önce belirtmiştik. Bu noktada Pyke ve Johnson da benzer bir noktaya işaret etmektedir. Hegemonik erkekliğe onay veren kadınların hegemonik kadınlığın inşa sürecinden pay aldığını beyaz kadınlığın Asya kadınlığı üzerinde kurduğu hakimiyet üzerinden açıklamışlardır.

Bu çalışmaya da eleştiriler gelmiştir.¹⁸⁶ Messerschmidt, etnik göstergeler üzerinden hangi kadınlığın bağımlı hangi kadınlığın *ascendant* olduğunu anlamının ve kadınlar arası eşitsizliğin çözülmesinin zor olduğunu iddia etmiştir. Messerschmidt'e göre; kadınlıklar arasındaki ilişkiyi ırk ve etnisiteye göre değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü eğer beyaz kadınlık hali hegemonik kadınlık ve beyaz olmayan kadınlıklar bağımlı ise, farklı kadınlıkları ırk ve sınıfa göre kategorileştirerek hangi sınıftan ya da ırktan kadının erkek egemenliğine hizmet ettiğini ya da etmediğini tartışmak güçleşmektedir. Diğer yandan Pyke ve Johnson erkeğin, beyaz kadınlık ve Asya kadınlık arasındaki ilişkiden nasıl bir fayda sağladığını açıklayamadıkları için eleştirilmişlerdir.¹⁸⁷ Messerschmidt'e göre, Asyalı kadın ile beyaz kadın arasındaki ilişki cinsiyet hegemonyası olarak tanımlanamaz, ırksal hegemonyanın ürünüdür. Böyle bir ilişki ağında hegemonyanın neden ve nasıl kaynaklandığını anlamak zordur. Cinsiyet hegemonyası sadece erkeğin kadına olan hakimiyeti değildir. Öte yandan cinsiyet eşitsizliği sadece erkekler ve kadınlar

¹⁸⁵Karen D. Pyke, Denisel L. Johnson, "Asian American Women and Racialized Feminities "Doing" Gender Across Cultural Worlds", **Gender & Society**, Şubat 2003, Cilt 17, Sayı 1, s. 50-51.

¹⁸⁶Connell, Messerschmidt, "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept", s. 838.

¹⁸⁷Schippers, "Recovering the Feminine Other: Masculinity, Femininity and Gender Hegemony", s.88-89.

arasında kaynakların ve gücün eşit olmayan koşullarda dağıtımı ile ilişkili değil, aynı zamanda bu ilişkinin nasıl meşruiyet kazandığıyla da ilgilidir.

Donaldson ve Poynting erkekliğin dinamik sosyal süreçlerde üretilen bir olgu olduğunu düşünür. Bazı erkeklik hallerini diğerlerinden farklı kılan nedir sorusundan hareketle eğitim sürecini sorgularlar. Erkek hegemonyasını üreten değerlerin, işçi sınıfının gittiği okullarda değil de özel okullara giden "seçkin" erkeklerin okullarında kurumsallaştığını açıklarlar.¹⁸⁸ Bu hegemonyanın kurulmasına destek olan sürecin bu okulların yöneticilerinden başlayan bir piramidin ürünü olduğunu savunurlar. Askeri okullar "seçkin erkekliğin" üretim merkezleri olarak değerlendirilebilir. Sistematik bir biçimde "meziyet" aşlamak, mevcudu geliştirmek, modern çağda öncelikle seküler okullara havale edilen bir iştir.¹⁸⁹ Donaldson ve Poynting'in belirttiği gibi seçkin erkeklerin okullarının yöneticileriyle başlayan bir piramit söz konusudur. Bahsi geçen okulların komutanları mutlaka kurmay subay olmak zorundadır. Çok küçük yaşlarda yazılı, sözlü ve fiziki sınavlardan geçerek bu okula kayıt yaptırmaya hak kazanan erkekler için yeni bir sosyal süreç başlamaktadır. Tel örgülerle çevrili okul dışına çıkmanın kesinlikle yasak olduğu ortak bir mekanda erkekler yeni bir toplumsal hafıza alanına dahil olurlar. Bu hafıza alanında diğer erkeklik hallerinden farklı yeni bir erkeklik hali kurarlar. Kurulan bu yeni hafıza alanının başat özelliği erkeklerin ebeveynlerinden uzak olmalarıdır.

Chris Beasley erkeklik çalışmalarının tek tipleştirici olmasını eleştirir. Sosyalleşme sürecinde farklı erkeklikler kurulmasına rağmen kavramın statik hali bu değişimleri görmezden geldiği için eleştirilir.¹⁹⁰ Literatürde Connell'a yöneltilen eleştiriler daha çok farklı erkekliklerin oluşmasının sosyal dinamiklerini görmezden geldiği gerekçesiyle yöneltilmiştir. Yani dikkate alınması gereken asıl nokta farklı erkeklikler nasıl oluşur sorusudur. Farklı erkeklikler ve farklı kadınlıklar biri diğerinden bağımsız değildir. Bu nedenle de toplumsal hafızayla ilişkilidir. Erkeklik çalışmalarının hafıza çalışmalarıyla birlikte çalışılması hegemonik erkeklik kavramına yöneltilen durağanlık eleştirilerine yanıt üretebilir.

¹⁸⁸S. Poynting, Mike Donaldson, "Snakes and Ladders: Hegemonic Masculinity in Ruling-Class Boys' Boarding Schools, **Men and Masculinities**, 2005, 7(4), s.326. pp. 325-346.

¹⁸⁹ Güven Gürkan Öztan, **a.g.e.**, s.51.

¹⁹⁰Chris Beasley, "Problematizing Contemporary Men/Masculinities Theorizing: The Contribution of Raewyn Connell and Conceptual-terminological Tensions Today", **The British Journal of Sociology**, 2012, Cilt 63, Sayı 4, s. 755.

Connell'ın farklı erkeklikler ve hegemonik erkeklik üzerine sunduğu perspektiflerle toplumsal cinsiyet çalışmalarına farklı bir boyut kazandırmıştır. Sunduğu kavram literatürde çok etkili olmuştur. Hegemonik erkeklik ve farklı kadınlıklar üzerine yeni kavramsallaştırmaların yapılması gecikmeye uğramıştır. Diğer yandan oluşturulmaya çalışılan kavramlar, Connell'ın kavramlarını referans almıştır. Farklı kadınlıkların ve hegemonik erkekliğin sınıf, etnisite, ırk gibi diğer eşitsizlik üreten sistemler açısından incelenmesine gerekmektedir. Farklı kadınlık ve erkekliklerin farklı kavram setleri ve farklı gruplar üzerinden test edilmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu tez çalışması Connell'ın hegemonik erkeklik kavramını hegemonyanın kuruluşunu farklı cinsiyet hiyerarşileri açısından değerlendirmede için eleştirmektedir. Saha çalışmasının incelendiği üçüncü bölümde, bu boşluk yeni bir kavramla doldurulmaya çalışılacaktır.

3. BÖLÜM: TOPLUMSAL HAFIZADA YENİ BİR KADINLIK VURGUSU: MÜTEKABİL HEGEMONİK KADINLIK

Subaylarla evlenen kadınlar hafızada yeni bir kadınlık hali üretirler. Bu kadınlık halinin, ordunun kadınlardan beklentilerine göre şekillenen ortak özellikleri bulunur. Bununla birlikte askerlerin rütbelerine ve görevlerine göre değişen farklı kimlik anlatıları kurmaları da söz konusudur. Örneğin küçük bir birlikte görevli bir yarbay ile sahanın gerçekleştirildiği Gölcük Garnizonu gibi büyük bir askeri bölgede görevli bir yarbayın sorumlulukları arasında farklar olduğu gibi kadınların sorumlulukları arasında da ayrışmalar bulunmaktadır. Küçük bir birlikteki yarbay, komutan olabilir ve subayla evli kadın da “komutan karısı”na ve “hanımefendi”ye dönüşebilir. Buna karşılık Gölcük Garnizonu gibi kalabalık bir yerleşkede yaşayan bir yarbay eşi “sıradan bir subay eşidir.”¹⁹¹ Çalışmayı taşrada küçük bir ilçede yer alan bir garnizonda gerçekleştirmek öznelarının ilişkiselliklerine temas etmek açısından önemli bir şans sunmuştur. Gölcük Donanma Komutanlığı yerleşkesi, bir yanında Gölcük’ün diğer yanında Değirmendere’nin bulunduğu hem sivil yerleşim alanlarıyla iç içe hem de tel örgüler sebebiyle kentten ayrıksı bir konumdadır. Birçok kapısı bulunan garnizon şehirle temas halindedir. Hafıza ve mekan arasındaki bu ilişki kadınların kimlik anlatısını da farklılaştırır. Mütakabil hegemonik kadınlık hali, kadınlar arası böyle bir iktidar mücadelesinin sonucudur. Kavram, saha çalışmasının değerlendirildiği bu bölümde açıklanacaktır.

3.1. Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Milliyetçilik içinde yaşadığımız düzeni belirlemede önemli bir rol oynamasına rağmen hala çok iyi anlaşılamamıştır. Milliyetçiliği daha iyi anlamak için toplumsal cinsiyet ilişkilerini görmezden gelmemek gerekir. Ulus-devlet ve milliyetçilik literatüründe farklı grupların milliyetçi projelere katılım düzeylerine yer verilse bile,

¹⁹¹ Aynı rütbeden iki subay arasındaki altlık-üstlük ilişkisi ve kıdem ilişkisi son rütbeye nasip tarihine göre belirlenir. Rütbelar hiyerarşisinde son rütbeye atanmayı ifade eden nasip tarihi kıdemi belirlediği için önemlidir.

toplumsal cinsiyete pek değinilmez.¹⁹² Oysa milliyetçiliğin kadınları ve erkekleri ulusal projeye eklemleme biçimleri çok yönlü ve farklı stratejiler içerir. Özellikle ulus-devletleşmenin geç kaldığı toplumlarda, kadınların egemen ideoloji olan ulusçuluğun fazlasıyla etkisinde kaldıkları görülür.¹⁹³ Ordunun misyonunu ve varoluşunu yücelten militarizm, ulus devlet inşasındaki toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin içselleştirilmesinde de önemli rol oynamıştır.¹⁹⁴ Türk milliyetçiliği “ideal kadın” figürünü, modern ihtiyaçlara cevap verecek şekilde “milli kültürü” yeniden kurgulayarak oluşturmuştur.¹⁹⁵ Cumhuriyet’in resmi tarihinin en önemli kurucu unsurunun Osmanlı Dönemi ile Cumhuriyet arasında tam bir kopuş yaşandığı tezi olduğu söylenebilir. Kadın tarihi de benzer bir kopuş hikayesi üzerinden okunmuştur.¹⁹⁶ Kadın tarihi üzerine yapılan devlet feminizmi etkisindeki çalışmalarda, “kadınlara bütün hakların Atatürk tarafından sunulduğu” savı desteklenmiştir. Oysa kadın tarihi üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar Tanzimat’tan sonra hızla büyüyen bir kadın hareketi olduğunu, çok sayıda dergi çıkarıldığını¹⁹⁷ ve kadın örgütü¹⁹⁸ kurulduğunu göstermiştir. Diğer yandan, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında yazılmış kadın öz yaşam öykülerini inceleyen çalışmalar; kopuş retoriğinin en çok “Cumhuriyet Kızları” tarafından meşrulaştırıldığını ve bahsi geçen kuşağın kadınlarının “*kamusal benliği, özel olan*

¹⁹² Derleyen Ayşegül Altınay, "Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm", **Vatan, Millet, Kadınlar**, İstanbul:İletişim, 2004, s.9.

¹⁹³ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul:Metis Yayınları, 2006, s.105.

¹⁹⁴ Altınay, **a.g.m.**, s.25.

¹⁹⁵ **Ibid.**

¹⁹⁶ Kadın hareketi açısından Osmanlı Dönemi ile Cumhuriyet arasında bir süreklilik bulunmaktadır. Dünyadaki gelişime paralel olarak Türkiye’de de kadın hareketi 19.yy’ın sonlarında başlamıştır. Kadınlar toplumdaki ikincil konumlarının farkında olarak erkeklere nazaran bulundukları konumu sorgulamışlar, bir kadınlık bilinci geliştirmişlerdir. Kadın hareketi tarihini Osmanlı’dan Cumhuriyet’e bir süreklilik içinde takip eden çalışmalar için bkz. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul: Metis Yayınevi, 1994.; Fatmagül Berktaş, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, (der.) Mehmet Alkan, İstanbul:İletişim Yayınları, 2001, ss.348-361. Şirin Tekeli, “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler** içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 1998.

¹⁹⁷ 1869’da Terakki-i Muhaderat’la başlayan kadın dergi ve gazetelerinin sayısı Cumhuriyet’e kadar kırka kadar ulaşmıştır. Bu dergi ve gazetelerden bazıları Hanımlara Mahsus gazete, Şüküfezar, Demet, Mehasin, Kadınlar Dünyası’dır. Bu dergiler her kesimden kadının seslerini duyurması, sorunlarını dile getirmesi için ortam sağlamıştır. Serpil Çakır, “Feminizm: Patriyarkal İktidarın Eleştirisi”, (Der.) Birsan Örs, **İdeolojiler**, İstanbul:Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.431.

¹⁹⁸ Aynı tarihsel süreç içerisinde otuza yakın kadın ve yardımlaşma derneği kurulmuştur. İlk kurulan dernekler savaşların açtığı yaraları sarmaya yönelik yardım dernekleriydi. Bu dönemde kurulan derneklerden bazıları şunlardır: Osmanlı Türk Kadınları Derneği, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hayriyesi, Asri Kadın Cemiyeti, Teali-i Nisvan Cemiyetidir. Serpil Çakır, “Osmanlı Kadın Dernekleri”, **Toplum ve Bilim**, Bahar 1991, ss.139-157.

pahasına aşırı derecede öne çıkardıkları”nı ortaya koymuştur.¹⁹⁹ “Cumhuriyet’in Kızları”nın kendilerinden önceki kadınların hak mücadelesini unutmama isteği yeni bir hikayenin kurucu üyeleri olarak hatırlanma isteğinden kaynaklanmaktadır. Tez çalışmasının bu bölümünde “Cumhuriyet Kızları” kuşağının “*kamusal benliği, özel olan pahasına öne çıkarma*”sına benzer bir taktiği kullanan, “evlilik sözleşmesi” aracılığıyla yeni bir zümreye dahil olan “subay eşleri’nin yeni kamusal benliklerini vurgulamak amacıyla neleri hatırlayıp neleri unuttukları da incelenecektir.²⁰⁰ Bu çerçevede, Türkiye’de Kemalist ideoloji militarizmi, yurttaşların milletleri ve vatanlarına olan bağlılıklarını sağlamak amacıyla gündelik hayatın önemli bir parçası haline getirmiştir.

Ordunun misyonunu ve varoluşunu yücelten militarizm, ulus devlet inşasındaki toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin içselleştirilmesinde de önemli rol oynamıştır.²⁰¹ Türk Silahlı Kuvvetleri, kendi geçmişini milattan önceki yıllara kadar götüren bir mitos üzerinden kendini şekillendiren bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mitosun en önde gelen sloganı “*her Türk asker doğar*”dır. Türkiye’de ordu erkekliğin öğrenildiği bir kurum olarak karşımıza çıkar. Bu noktadaki iddiam şudur. Özellikle Ergenekon Davaları öncesindeki dönemde yetişmiş ve görev almış subaylar Türkiye’deki hegemonik erkeklik modeline örnek teşkil etmekteydi.²⁰² Subay eşleri de bu erkeklik halinin çerperinde mevzilenmiş bir kadınlık halidir. Zamana ve mekana göre değişebilen hegemonik erkekliğin, Türkiye’deki tezahürü subaylardır. Bu durum Ergenekon süreciyle değişmeye başlamıştır. Kamuoyunda Ergenekon Davalarının, ordunun hiyerarşik yapısını zedelemeye çalışan Kumpas Davaları olduğu ortaya çıkana kadar Türkiye’de ordunun kurumsal güvenilirliği zedelenmiştir.

¹⁹⁹ Elif Akşit Kız Enstitülerinden yetişen kadınların hikâyelerini anlattığı kitabında; kadınların imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle üzerinden kurulan kamusal hikâye için farklılıkları barındıran “özel alanı” unuttuklarını işaret eder. “Cumhuriyet Kızı” kategorisi kızların sadece geçmişlerine net bir perde çekebildikleri sürece parçası oldukları bir gruptu. (...) Osmanlı Devletinin dünya sistemine dâhil olma sürecinde zenginleşen gayrimüslim toplulukların ayrılmasıyla onların yerlerini alarak kurulan Cumhuriyetin seçkin sınıfını oluşturan ailelerinin kızlarının mensup oldukları bir grup.” Elif Akşit, *Kızların Sessizliği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, ss.186-187.

²⁰⁰ “Cumhuriyet Kızlarının” anlatılarında birinci dalga feministleri unutmama meselesiyle ilgili ayrıca bkz. Aksu Bora, “Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri”, *Billig*, Bahar 2010, Sayı 53, ss.51-66.

²⁰¹ Altınay, *Vatan, Millet, Kadımlar*, a.g.e., s.25.

²⁰² 12 Temmuz 2007’de Ümraniye’de bir gecekondu bulundığı söylenen el bombalarıyla başlayan Ergenekon süreci 2008 ve 2009 yıllarında hazırlanan üç iddianameyle darbe teşebbüsünde bulunacak bir terör örgütü olarak kabul edilmiştir. Türkiye’deki derin devletin bir uzantısı olduğu iddia edilen Ergenekon Terör Örgütüne yönelik davaların Fetö Terör Örgütü tarafından hazırlanmış Kumpas Davaları olduğu ortaya çıkmıştır.

Askerliğini yapmış olmak bir erkek için çok önemlidir. Türkiye’de askerliğini yapmamış erkeğe iş ve “kız” verilmez. Çünkü askere gitmeden önce evlenen erkek eşini, askerliği süresince yalnız ve korumasız bırakacaktır. Erkekliğin şanından olan evlilik ve iş sahibi olma hali için gerekli ön koşul askerlik yapmış olmaktır. Bir subayla evlenen kadınlar ise “gerçek” bir erkek ile evlenirler. Erkekler askerlikte olgunlaşır anlayışı kadınlar arasında da desteklenen bir görüştür. “*Genellikle askerlik, yeni yerler ve insanlar tanımayı, silah kullanmayı, tek başına ayakta durmayı, zorluklarla boğuşmayı, temkinli ve disiplinli olmayı öğrendikleri bir deneyim olarak ifade ediliyor.*”²⁰³ Askerlik erkeklerin hizaya getirildiği, “adamlığı” öğrendikleri bir kurumdur. Hegemonik erkekliğin taşıyıcısı subaylar, asker ocağına gelen farklı erkekliklere tek tip bir erkekliği kısacası ideal erkekliği öğretirler. Kısacası subaylar hem hegemonik erkekliğin timsali ve taşıyıcısı hem de diğer erkekleri hegemonik erkekliğin vasıflarına göre eğiten birer öğretmendirler. Bu nedenle hegemonik erkekliğin Türkiye’deki taşıyıcısı konumundaki subayların erkeklik hallerinin çeperindeki kadınlar incelenecektir.

Çalışma, Deniz Kuvvetlerinde çalışan erkek subay ve astsubayların eşleriyle yapılan görüşmeler üzerinden şekillenmiştir. Kadın subaylar çalışmanın kapsamında değildir.²⁰⁴ Jandarma, Hava ve Kara Kuvvetleri çalışma kapsamına alınmamıştır. Deniz Kuvvetleri askeri hiyerarşide Hava Kuvvetlerinden önce Kara Kuvvetlerinden sonra ikinci sırada yer alır. Deniz Kuvvetleri subayları kendi deniz üslerine çekilmiş farklı bir subay kadrosu görüntüsü çizerler.²⁰⁵ Yapılan ön görüşmelerde de Deniz

²⁰³Pınar Selek, **Sürüne Sürüne Erkek Olmak**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.201.

²⁰⁴1955 yılına kadar kadınlar subay olamamışlardır. 1955 yılında Kara Harp Okulu giriş şartları arasında geçen Türk öğrencisi ifadesine dayanarak kayıt yaptırmak isteyen İnci Arca ilk önce geri çevrilmiş ancak mahkemeyi kazanınca onunla birlikte bir grup öğrenci Harp Okuluna girerek mezun olmuş, orduda görev yapmaya başlamışlardır. 1963 yılında ise Harp Okullarına giriş için Türk ve erkek olma şartı getirilerek kadınların okullara girişi engellenmiştir. Bkz. İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1991. Daha sonra tekrar 1992’de Kara, Deniz ve Hava Harp Okullarına kadın subay öğrenciler kabul edilmeye başlanmıştır. Yasal olarak kadın subaylar emsalleri erkek subaylarla eşit haklara sahiptir. Fakat şimdiye kadar elde edebildikleri en üst rütbe albaylıktır. Türk Silahlı Kuvvetler tarihinde hiçbir kadın general olmamıştır. 2001’de ilk kez bir kadın subayın general olma fırsatı doğsa bile askeri şûra kıdemli albaylar Nur İnanç ve Alev Belhan’ı terfi ettirmemiştir.

²⁰⁵ Bu farklı görüntüye sebep olarak Deniz Kuvvetleri mensuplarının neredeyse sürekli olarak başta Amerika olmak üzere yabancı ülkelere gönderilmesi ve örgütsel yapılanma anlamında bu ülkeleri model almaları gösterilmiştir. 19.yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı ordusunun Prusya modeli uyarınca yeniden düzenlemek için reform programları başlatılmıştır. Bu reformların etkisi uzun süreli olmuştur. Prusya modelinin Türkiye’deki askeri kurumlar üzerindeki etkisi 1944’ten sonra Amerika Birleşik Devletleri ordu modeline geçiş sürecine kadar sürmüştür. Ordu üzerinde Prusya modeli etkisi üzerine bir çalışma için bkz. Gencer Özcan, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi”, **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti** içinde, (Der.) Evren Balta Parker, İsmet Akça, İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, ss.175-223. Buna karşılık Murat Belge Almanya, Japonya, Türkiye örneklerini karşılaştırdığı **Militarist Modernleşme** kitabında 1950’lerle birlikte

Kuvvetlerine bağılı personel ve eşleri, kendilerini diğerkuvvetlerin mensuplarına göre “daha elit ve daha Atatürkçü” hissettiklerini söylemişlerdir. Ordu hiyerarşiyegöre dizayn edilmiş bir kurumdur. Nizam içinde belli bir simetriye göre hareket eden ve mümkünse hiç değişmeyen bir yapı hayalidir özlenilen. Yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki ne kadar eylemden ve değişimden uzak ise iktidar için makbul olan bu durumdur. Askeri yapı içinde de benzer şeylerden referans almak mümkündür. Ordu, ordu komutanı ve kitle arasındaki yatay ve dikey katmanların bir arada uyumlu bir şekilde hiyerarşileri kabullenışıyle çalışan bir kurumdur. Kurumun mekanizmasının temelinde koşulsuz itaat vardır. Yani bir ordunun olmazsa olmazı itaat mekanizmasının çalışmasıdır. Ordu içindeki erkeklerin ve profesyonel kadın askerlerin tabi oldukları itaat mekanizması belirliykendorduya “gelin gelen” kadınların ordunun parçası haline getirilme süreçleri belirsizdir. Orduda ortak bir gövde vardır. Kadınlar evlilik sözleşmesiyle dahil oldukları bu alana uyum gösterirler.

Örneğin üsteğmen kadın subayın komutanı, albay gemi komutanı mıdır yoksa gündelik hayatta albayın eşi statü açısından kadın subaydan daha üst bir konuma mı yerleşmiştir? Ya da üssün komutanına itaatle yükümlü kadın subay, sivil “hanımefendi”ye de benzer bir saygıyı göstermek zorunda mıdır? Sivil kadınların eşlerinininkine benzer bir emir-komuta zinciri içerisine davet edilmesi ya da dahil edilmesi ve kadınların bu duruma karşı gösterdikleri uyum ya da direniş mekanizmaları subay eşlerinin unutma ve hatırlama stratejilerini görebilmek için bize en uygun alanı sunmaktadır. Kadınlar eşlerinin rütbelerini kuşanarak askeri hayat içinde yeni bir rol üstlenirler.

Tuzla Deniz Harp Okulunu bitirmiş bir deniz subayı, teğmen olduktan sonra hizmet yılına bağılı rütbeler hiyerarşisine dahil olmuş olur. Teğmen rütbesi 3 yıl, üsteğmen ve yüzbaşı rütbesi 6 yıl, binbaşı rütbesi 5 yıl, yarbay rütbesi ise 3 yıl sürmektedir. Albay rütbesinin süresi ise subayın emeklilik talebine veya amiralliğe terfi süresine bağılı olarak değişmektedir. Bu süreç iki yıldan on yıla kadar değişiklik

benimsenen ABD ordu modelinin ordu içinde hiçbir zaman yeterli düzeyde kurumsallaşmadığını söyler. Amerikan ordu modelinin Türk ordusuna yansımaları üzerine başka bir tartışma için bkz. Serhat Güvenç, “ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü 1942-1960”, **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti** içinde, (Der.) Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, ss.255-285.

gösterebilir.²⁰⁶ Generallik rütbeleri ise deniz subayları için Tuğamiral, Tümamiral, Koramiral ve Oramiral şeklinde sıralanır. Hizmet yılına göre düzenlenen bahsi geçen rütbeler sistemi kurmaylık sistemiyle değişiklik gösterebilir. Üsteğmenliğin son yılında başlayan ve binbaşılığın üçüncü yılına kadar isteyen her subayın üç kez girme hakkı bulunan Harp Akademisi Kurmaylık Sınavı, üst düzey bir subaya dönüşmek için subaylar önünde bir fırsattı. İki yıl süren bu eğitim sayesinde subaylar, rütbe sisteminde iki yıl terfi alıyorlardı.²⁰⁷ Bununla birlikte kurmay subaylar hiyerarşide yükseliyorlardı ve orduda kritik görevlere gelme şansına da sahip oluyorlardı. Kurmay Subaylar, bir süre kıta görevlerinde çalıştıktan sonra Silahlı Kuvvetler Akademisinde bir yıl daha eğitim alıyorlardı. Bu sistemle Kurmay Subaylar, emsal sınıf arkadaşlarına göre üç yıl ilave kıdem alarak onlardan üç yıl önce bir üst rütbeye terfi ediyorlardı. Bu terfi mekanizması Kurmay eşi bir kadın olmanın, kadınlar arası mücadele alanlarında önemli bir etikete dönüşmesinin de sebebiydi.

3.2. Tezin Yöntemi

Tez çalışması, Connell'ın hegemonik erkeklik kavramına tekabül eden bir hegemonik kadınlık hali olduğu iddiasından yola çıkmıştır. Çalışmada kalitatif yöntem kullanılmıştır. Yöntem yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme olarak belirlenmiştir. Kalitatif yöntem kişilerin söylemlerini hayat hikayeleri anlatıları içinde değerlendirme imkanı verdiği için daha işlevseldir.²⁰⁸ Çalışma kapsamında Türkiye'nin en büyük denizcilik üssü olan Gölcük'te 75 derinlemesine görüşme yapılmış, bu görüşmelerden 64 tanesi tematik analizle değerlendirilmiştir. Görüşmecilerin tespitinde rütbe sistemini referans alan kartopu tekniği kullanılmıştır. Görüşmelerden iki tanesi erkek subaylarla yapılan kontrol görüşmesidir. Görüşmeler, subayların duhul edişini referans alan rütbeler hiyerarşisine göre düzenlenmiştir.²⁰⁹ Değerlendirilen 62 kadın görüşmesinin, altı tanesi astsubaylarla evli kadınlarla yapılmıştır. İki tanesi astsubaylıktan subaylığa geçmiş erkeklerin eşleriyle gerçekleştirilmiştir.²¹⁰ İki teğmen, on üsteğmen, dört yüzbaşı, on binbaşı,

²⁰⁶Bir deniz subayının hizmet süresi yirmi sekiz yılla sınırlandırılmıştır. Ancak Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacına bağlı olarak hizmet süresinin sonunda albayların iki yılla sınırlı olan uzatma talepleri değerlendirilmeye alınır.

²⁰⁷Bahsedilen Kurmaylık Sistemi 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrası değiştirilmiş yerine Karargah Subaylığı sistemi getirilmiştir.

²⁰⁸Stéphane Béaud, "L'Usage de l'Entretien en Sciences Sociales", **Politix**, No:35, 1996, s. 234.

²⁰⁹Subayların askerlik görevine başlarken yemin ettiği tarihi ifade eden kavramdır.

²¹⁰2002 yılı öncesinde astsubaylıktan subaylığa geçen denizciler ancak yüzbaşı rütbesine kadar yükselebilirken 2002 sonrasında bu sistem değişmiştir. Astsubaylar artık albay rütbesine kadar

yirmiyarbay eşiyle görüşme yapılmıştır. Görüşülen dokuz albay eşinin, üç tanesinin eşleri emeklidir. Üç kurmay albay eşi ve üç muvazzaf albay eşiyle görüşme yapılmıştır. Bir emekli tuğamiral eşiyle görüşülmüştür. Beş görüşme Vardiya Bizde Platformu üyesi kadınlarla yapılmıştır. Vardiya Bizde Platformu, Ergenekon süreciyle başlayan 2011’de Balyoz Davalarıyla yoğunlaşan orduya yönelik hukuksuz ve asılsız davaları protesto etmek için tutuklu yakınları tarafından oluşturulmuştur.²¹¹ Görüşülen eşlerden yirmi sekiz tanesi öğretmen, yirmi altı tanesi ise ev hanımıdır. Sekiz kadın ise özel sektörde çalışmaktadır. Çalışmayan eşlerin, 11 tanesi üniversite mezunudur. Üniversite mezunu eşlerden beş tanesi hiç çalışmamışken altı tanesi işlerini tayinler sebebiyle bırakmıştır. Görüşülenlerin otuz dört tanesinin, ailesinde asker kökenli bir yakını bulunurken yirmi iki tanesi ise Gölcük’te yaşayan ailelerden gelmektedir.²¹² Görüşmeler 2013 yılının Mart ayı ile 2015 yılının Nisan ayı arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, ses kayıt cihazıyla kaydedilmiş ve deşifre edilmiştir. Saha defterine alınan notlar ışığında oluşturulan temalara göre değerlendirilmiştir. Görüşmelerin otuz beş tanesi görüşmecilerin kendi evlerinde gerçekleştirilirken diğer görüşmeler Değirmendere’deki kafelerde yapılmıştır.

Kalitatif yöntemleri eleştirenler yöntemi nesnel olmadığı konusunda eleştirirler. Fakat Halbwachs’a göre zaten algısız bir hatırlama yoktur. İnsanlar bir topluma dahil olduklarından itibaren, içsel ve dışsal izlenimlerini birbirinden ayırmak mümkün olmaz.²¹³ Bu nedenle çalışmanın temeline hafızanın toplumsallığını koyan bir çalışmanın kalitatif yöntemlerden yararlanması kaçınılmazdır. Connerton da bireyin düşünüş, hatırlayış, konuşma biçimleriyle grubun yakından ilişkisini açıklar.²¹⁴ Hatırlama bir inşa sürecidir. Toplumsal cinsiyetin de bir inşa süreci olduğunu düşünürsek hafızayla cinsiyet hegemonyasının inşası ve kusursuz işlemesi arasında sıkı bir bağlantı bulunmaktadır. Bireyin toplumsal cinsiyet düzeni içindeki konumunun anlaşılması için hafıza çalışmalarına ihtiyaç vardır. Hafızadaki görünümlerin doğallığıyla, hafızada hakim konuma

yükselebiliyorlar. Astsubaylıktan subaylığa geçenlerin önünde Karagah Subayı ya da Amiral olmaları yolunda bir engel bulunmuyor.

²¹¹ Vardiya Bizde Platformu 2011 yılından Balyoz Kumpas Davaları bitene kadar her cumartesi saat 13.00’de çeşitli illerin meydanlarında Sessiz Çığlık Eylemleri gerçekleştirmiştir. İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Bursa, Kocaeli Gölcük Anıtpark eylemlerin yapıldığı yerlerdir.

²¹² Görüşülenlerin listesi, görüşme kılavuzu, görüşülenlerin özellikleri ve görüşme kılavuzuna ilişkin detaylar Ek-1, Ek-2 ve Ek-3’te listelenmiştir.

²¹³ Sancar, **Geçmişle Hesaplaşma**, s.41.

²¹⁴ Connerton, **Toplamlar Nasıl Anımsar**, s.60.

yükselmesi arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Goffman kamusal alandaki bu ilişkiyi şu şekilde açıklar:

“Kişinin hemen yanı başındaki dünya alışıldık akışın dışında herhangi bir şeye işaret etmediği zaman ve her zamanki rutinlerine (tasarılarına kayıtsız bir şekilde ve ne büyük bir yardım göstererek ne de büyük bir engel koyarak) devam etmesine müsaade ettiği zaman, görünümünün ‘doğal’ veya ‘normal’ olduğunun hissedildiğini söyleyebiliriz. O halde kişiler için normal görünüm, her şeyin güvende olduğu ve sadece çevrenin değişmediğini ara sıra denetlemek için gerekli ikincil bir dikkatle eldeki işe devam etmenin uygun olduğu anlamına gelir.”²¹⁵

Goffman “normal görünüm ile toplumsal denetim meselesi” arasında önemli bir ilişki olduğunu belirtir. Gerçeklik farklı olsa bile görünüm, toplumsal gözetim altındadır. Total bir kurum olan ordunun içinde toplumsal gözetim yoğundur. Tel örgülerle çevrili lojmanlar içinde toplumsal hafıza vasıtasıyla yoğun bir denetim söz konusudur. Orduevi, kuaför, spor salonları, lojman binaları gibi sosyal mekanlar üzerinden grup kontrol edilir. Mekanın üzerine sinen bu denetim mekanizmasının üzerine hiyerarşinin kodları işlenmiştir. Goffmann’ın bahsettiği hiyerarşinin izleri şu sorular üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır:

-Subay eşlerinin aile arka planında neler vardır? Askeri düzeni tanıyan ailelerden mi gelmektedirler? Ailelerinde, yakınları içerisinde asker olan var mıdır?

-Evlilik hayatları nasıldır? Evlenmeden önceki gündelik hayatlarıyla evlilik sonrası hayatları arasında farklılıklar ya da benzerlikler nelerdir? Eşleriyle nerede tanışmışlar, nerede evlenmişler? Gündelik hayatlarında neler yaparlar? Eşinin meslektaşlarıyla ve onların eşleriyle kurdukları ilişkiler nasıldır? Evlilik sosyal hayatlarında nasıl bir değişime sebep olmuştur? Evlilik öncesine dair neleri hatırlamaktadırlar?

-Emekli subayların eşlerinin hayatlarında eşleri emekli olduktan sonra yaşanan değişimler nelerdir?

- “Vardiya Bizde Platformu” sonrası subay eşlerinin zihin dünyalarında nasıl değişimler yaşanmıştır?

Bu tez çalışmasını tasarlarken amacım, farklı kadınlıklar arasında sıradanlaşmış herhangi bir toplumsal kategoriyle açıklanamayacak kadar silik olan ayrımcılık, ezme ve şekillendirme hikayelerini daha görünür kılmaktır. Total bir

²¹⁵Erving Goffman, **Kamusal Alanda İlişkiler: Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri**, Çev. Fatih Karakaya, Ankara: Heretik Yayınları, 2017, s.284.

kurumun alanına giren bu saha çalışmasının yaklaşımını şu şekilde açıklamak mümkündür:

Aslında sosyal bilimciler kategori meselesine, nadiren, çözülebilir bir pratik mesele olarak yaklaşırlar. Genellikle bunun tam tersini yaparlar; herhangi bir çalışma alanındaki çabalarını arketip olarak nitelendiren birkaç vakaya odaklanırlar; belli ki bunu yaparken, ilgilendikleri vakalar açıklanabildiğinde tüm diğer benzer vakaların da kendiliğinden açıklığa kavuşacağına inanırlar.²¹⁶

Bir saha çalışması tasarlanırken araştırmacının yapılabileceği ideal bir saha seçilmeye çalışılır. Bu çaba, diğer araştırmacılar tarafından neden başka bir saha seçilmediği ya da neden başka teoriler üzerinden değerlendirilmediği şeklinde eleştirilere maruz kalır. Oysa her kategori çabası ideal olmayabilir fakat ideale ulaşmak için yola çıkar. Bu nedenle de her bilimsel çalışma, yeni bir bilimsel çalışmayı, oluşturulan kategorileri beğenmeyenler eliyle yeniden ortaya çıkarır. Çalışmalar arasındaki döngüsellik bu şekilde açıklamak mümkündür.

3.2.1. Sahanın Arka Planı

Sahaya çıkarken aklımdaki ilk soru subayların rütbelerine ilişkindi. Çünkü onların rütbelerinin arkasına gizlenen kadınlar dikkat çekmemek için rütbeleri bir nevi kılıf şeklinde kullanıyorlardı. Pilot uygulama sonrası, kadınlara eşlerinin rütbeleriyle ilgili soru sormamın gereksiz olduğunu fark ettim. Kadınların soru sorulmadan rütbelerle ilgili konuşup konuşmadıklarını gözlemlemek daha işlevsel olabilirdi. Beklediğim oldu ve konu görüşmelerin ilk dakikalarından itibaren eşlerinin rütbelerine geldi. Bu durum kadınların kimliklerini, eşlerinin rütbeleri üzerinden tanımladıkları şeklinde okunabilir. Diğer yandan gündelik hayatta lojmanlardaki kadınların eşlerinin rütbelerine göre şekillenmiş bir toplumsal hafıza alanında yaşadıkları içine onların rütbesini söylüyor da olabilirler.

Saha çalışması için garnizonun kapısından içeri ilk girdiğimde üniversiteye kadar Değirmendere’de yaşamış, abisi denizci bir subay olan bir kadındım. Bu nedenle sahaya aramda nasıl bir ilişki olması gerektiğine dair tedirginliklerim vardı. Bir sahaya ilk girdiğinizde karşılaştığınız araştırmacının paydaşlarından olan grup, toplumsal hafızayı merkezin ve çevresinin ilişkiselliğine göre biçimlendirmiş

²¹⁶Howard S. Becker, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür? Mesleğin İncelikleri*, Ankara: Heretik Yayınları, 2014, s.147.

araştırmacıdan uzak bir araç gibidir. Becker, *Toplumu Anlatmak* kitabında grupla araştırmacı arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklar:

*“Sosyal bilimciler bir şeyi- bir topluluğu, bir kurumu, bir etnik grubu- çalıştıklarında, olay yerine ilk gelen hiçbir zaman onlar değildir; manzaralı insansız bir yere, o yerin özelliklerini istedikleri gibi adlandırmaya ilk gidenler de hiçbir zaman onlar değildir. Bu kelimeler asla tarafsız nesnel göstergeler de değildir; aksine, bu kelimeleri kullanan insanların durumunu ve bakış açısını dile getirirler. Yerliler zaten oradadırlar; ta başından beri oradaydılar ve o bölgedeki her şeyin bir adı, çok büyük ihtimalle de birçok adı vardır.”*²¹⁷

Saha çalışmasına başlayan araştırmacı alana toplumsal hafızanın ürettiği dili keşfetmek için dahil olur. Bu dil hiçbir zaman tarafsız bir dil değildir. Araştırmacının görevi bu dili keşfetmektir. Bu tez çalışmasının amacı da evlilikle yeni bir dile dahil olan kadınların bu dönüşümü nasıl gerçekleştirdiklerini keşfetmektir. Hafızada üretilen bu dil aynı zamanda sabit olmayan zamana göre değişen bir dildi. Doktora tez çalışmamı subay eşleriyle birlikte bir saha çalışması üzerinden yürütmeye karar verme aşamasıyla "Ergenekon" sürecinin yoğun bir şekilde orduyu sarsmaya başlaması eş zamanlı olarak gelişti. Subay eşlerinin benimle görüşme yapmaktan çekinmesinden korkarak aceleyle saha çalışmasına başladım. Gerçekten de sahaya ilk çıktığımda kadınlar arasındaki büyük tedirginlik görüşmelere yansıyor, görüşmeler beklediğimden kısa ve verimsiz geçiyordu. İlk dört günde yaptığım kontrol görüşmelerinden, bir albay eşinin ses kaydını silmemi rica etmesi endişelerim arttı. Daha sonra katılımcı gözlem aşamasına geçtim.

Subay olan ağabeyimden dolayı sahip olduğum askeri kimlik kartımı kullanarak orduevine ve kuaföre gittim. Ortam her zamankinden daha mı sakindi yoksa ben etrafa artık bir araştırmacı gözüyle baktığım için mi durum bana bu şekilde gözüküyor diye kafamın içinden sorular geçerken bir subayın bana doğru yaklaştığını gördüm. Askeri kapıdan kartınızı gösterip içeri girdikten sonra içeride bir daha kart kontrolü yapıldığına daha önce rastlamamıştım. Orduevinin restoran kısmına geçmek isterken görevli subay askeri kimliğimi alıp bir makinenin içine soktu ve kartıma el koyduğunu söyledi. Sigortalı bir işte çalışmaya başlayan kız kardeşin askeri kimlik hakkının kaybolduğunu, sahada bir araştırmacı olarak bizzat yerinde keşfediyordum. Çalışmam için bir “servet” değerinde olan kartımı kaybetmek bana çok ağır gelmişti ve ilk sahaya çıkış deneyimini kayıtlarını kullanabileceğim sadece üç görüşmeyle tamamlamış oluyordum. Askeri alana

²¹⁷Howard S. Becker, **Toplumu Anlatmak**, Çev. Mesut Hazır, Şerife Geniş, Ebru Arıcan, Ankara: Heretik Yayınları, 2016, s.288.

sorgusuz sualsiz giriş kartımı kaybetmiş olmak saha çalışmasının bundan sonraki evresi için benim adıma büyük bir yıkımdı. Ağabeyim sayesinde elde ettiğim bu kart askeri sahada benim için “özgürlük” demektir. Artık saha çalışmamı Ergenekon sürecinde nasıl sürdüreceğimi düşünürken bir yandan da askeri alanlara girerken yaşayacağım sıkıntıları aşmam gerekecekti. Başımdan geçen bu olay sayesinde askeri kimlik kartının subayla evlenen kadınlar için süresiz bir vize iken abisi subay olan bir kadın için süreli bir vize demek olduğunu da öğrenmiştim. Dışarıdan bir sivilin içeriye girebilmesi için lojmanda yaşayan bir kişinin sizi kabul etmesi ve tanıdığını belirtmesi gereklidir. Kartımın süresinin dolduğunu öğrendikten sonra saha çalışmamı sürdürebilmek için garnizon içinden tanıdığım kişilerin ya da görüşmeye gideceğim kişilerin adreslerini vererek ve askeri alanın giriş kapısına kimliğimi bırakarak tel örgülerden içeri girmeye başladım. Saha çalışmasının kartımı kaybettikten sonraki aşamasını subay olan tanıdıklarımın isimlerini kullanarak devam ettirdim. Artık sahaya daha yabancı ve içeridekilerin yardımına muhtaç bir gözetleyiciydim.

Toplumsal hafıza içinde değişen, dönüşen gündelik hayat pratikleri tel örgülerle çevrili lojman hayatında denetim ve gözetime tabidir. Sahada ise gözetim görevi araştırmacıya aittir. Sahada araştırmacının alacağı pozisyon ise en tartışmalı konudur. Belkıs Kümbetoğlu'na göre feminist araştırma için önemli olan salt kadın bilgisine ulaşmak değil, bu bilgi ışığında kadının yaşamını dönüştürmesine katkı sunmaktır. Yani araştırma sonucu ulaşılan kadın deneyimleri, yaşamı dönüştürecek politik bilgi haline getirilmelidir.²¹⁸

Aynı makalede Kümbetoğlu hakim bilim anlayışını yıkmaya çalışan araştırmaların ortak paydalarını şu şekilde açıklar:

1.Cinsiyetçi ve seçkinci araştırma konularının seçimi ve araştırmalarda kadına merkezi bir önem vermemek,

2.Tarafgir bir araştırma planında sadece erkek ‘deneklerin’ seçimi veya kadınlara ilave unsurlar olarak yer vermek,

3.Araştırmacı ve araştırılan arasındaki sömürücü ilişkiye ve buna ilişkin tavra karşı bir farkındalık oluşturmamak,

4.Objektifliğin bir yanılsama olması ve bu noktada araştırmanın üreteceği bilginin kadınlar için yararına özel bir önem vermemek,

²¹⁸ Belkıs Kümbetoğlu, "Feminist Yöntem ve Kadın Çalışmalarına İlişkin Bazı Sorular ve Sorunlar" **Birkaç Arpa Boyu..21. Yüzyıla Giderken Türkiye'de Feminist Çalışmalar**, (Der.) Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, ss.485-487.

5. Niteliksel verinin, sayısal verinin kuru, suni yapısına bir alternatif olduğunu kabul etmemek,

6.Araştırma verilerinin aşırı genelleştirilmesine ve eksik, yetersiz yorumlara dikkat etmemek,

7.Verilerin yetersiz dağılımına ve onlardan yararlanılmasındaki yetersizliğe dikkat etmemek,

8.Toplumsal cinsiyet ve bilim arasındaki ilişkiye dikkat çekmek ve bilim dünyasını, erkek değerleri olan otonomi. Ayırım, uzaklık, kontrol kavramlarının etkisi ile eril özellikler taşımakta olduğunu vurgulayarak eleştirmek.²¹⁹

Hakim ideolojinin etkisindeki çalışmalar yerine keşfedici bir çalışma yapmak için, araştırmacının öncelikle erkek egemen dünyanın yarattığı sınırlılıklarla mücadele etmesi gerekmektedir. Çalışmayı gerçekleştirirken her türlü sömürü ilişkisinden de uzak durmak araştırmanın objektifliği açısından gereklidir. Araştırma sürecinin yeni bir tahakküm ilişkisi üretmemesi için araştırmacı üzerine düşen titizliği de göstermek mecburiyetindedir.

3.2.2. Sahanın Hikayesi

Kontrol görüşmelerinden çıktıktan sonra aklımdabenzor sorular oluşuyordu. Almak istediğimi alabildim mi, acaba soruları görüşmecimi ürkütmeden sormayı becerebildim mi gibi tedirginlikler taşıdığımı hissettim. Daha sonra görüştüğüm kişinin benim “müşterim” olmadığını, görüşme sürecinin de bir çıkar ilişkisi olmadığını anladım. Bu anlayışla birlikte suçluluk hissetmeye başladım. Karşımdaki özne araştırmacı olarak benim teorik birikimime yönelik cevap vermesi gereken bir araç değildi. Görüşülen ve görüşmeci arasındaki bilgi alışverişi süreci ise bir sömürü ilişkisi olamazdı. Sahaya ilk girdiğimde benim için bir anlam ifade etmeyen lojman, orduevi, kamp, servis, çay, kermes, pinpon vb. mekanlar, etkinlikler ve kelimeler saha çalışması süresince başkalaşıyordu. Zamanla bir subay eşinin ağzından kamp kelimesi çıktığında tatile gittiği bir mekanı kastetmesinin yanında aynı anda bir zihinsel hiyerarşinin mekanını vurguladığını da anlıyordum.

“Bu aynı zamanda görüşme sürecinin sadece bir araştırma pratiği olarak mı, yoksa etkileşimsel bir iletişim süreci olarak mı algılandığına işaret eder. Burada araştırmacıya özel bir konum düşmektedir. Görüşülen kişinin yaşam öyküsünü, deneyimlerini merkeze alıp, onlara odaklanmak, sosyal gerçekliğin adeta bir dokuma gibi iç içe geçmiş boyutlarını da anlamaya

²¹⁹ M. Mies, "Towards a Methodology for Feminism & Research," **Theories of Women Studies**, (Der.) G.Bowles ve R.D. Klein, Londra, 1983'den aktaran: Kümbetoğlu, **a.g.m**, s. 493.

çalışmak gerekmektedir. Kişiler bir konudaki anlatılarını daima başka birçok konuda olup bitenlerle birlikte hatırlayıp aktarmaktadırlar."²²⁰

Araştırmayı görüşülen kişilerin dünyasından okuyabilmek için araştırmacının hem görüşülen kişinin zihin dünyasıyla bütünleşmesi aynı zamanda bir o kadar da mesafeli yaklaşması gerekiyordu. Görüştüğüm kadınların da bir grubu referans olarak konuştuklarını unutmamak sahayı daha verimli bir şekilde keşfetmek imkanını sunacaktır. Bununla birlikte görüşülenlerin, araştırmacıya duyduğu güvensizliği ve koyduğu mesafeyi de gözden kaçırmamak gerekir. Benim gibi total bir kurumun ürettiği hafızayla ilişkili bir alanda çalışan araştırmacıya, görüşülenlerin şüpheyile yaklaştığını öngörmek sürpriz olmaz. Saha defterine aldığım notlar gösteriyor ki görüşülenler ses kayıt cihazının kapatılmasını sık sık istemişler. Bu talep görüşülenlerin araştırmacıya olan mesafesini göstermektedir.

Bu durumun sebeplerini şu şekilde açıklayabiliriz:

Araştırmanın kapalı bir grup içinde yürütülmesi bu durumun sebeplerindendir. Örneğin bir albay eşinin araştırmacıyla konuşurken aklında acaba anlattıklarım yarın yapılması muhtemel başka bir görüşmede kullanılır mı şüphesini taşıması normaldir. Saha çalışması süresince hiçbir görüşmeci direk bahsi geçen şüpheden bahsetmedi. Fakat görüşülenlerin benzer telaşları taşıdıklarını sezmek mümkündü. Örneğin kadınlar ne kadar iyi bir anne olduklarını anlatırken oldukça cesur ve vurgulu bir anlatı sergilerken durum uzun seyirler süresince kadınların yalnızlığını, cinselliğini konuşmaya gelince yerini suskunluğa bırakıyordu.

Benzer bir durum kadınlar arası hiyerarşiyi konuşmaya geldiğinde de yaşandı. Kadınlar gündelik hayatlarına ilişkin dedikoduları anlatırken hızlı, düşünmeden, isim vererek konuşuyor buna karşılık konu "rütbelere bağlı düzenlenmiş ilişkilere" geldiğinde daha yavaş, düşünerek, isim vermeyerek ya da "atıyorum Ayşe" diye cümleler kurmaya başlıyorlardı. Yaptığım 8 görüşme sonrası "bu konuştuklarımız gizli kalacak değil mi?" sorusunu içeren teyit telefonlarının gelmesi yine bu tespiti destekliyordu. Teyit telefonu eden kadınların eşlerinin rütbelerinin teğmen ve üsteğmen olması da ilgi çekiciydi. Bu durum eşleri alt rütbelere olan kadınların, eşleri üst rütbelere olan kadınlardan çekindikleri şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan eşleri teğmen ve üsteğmen olan bahsi geçen görüşülenlerin ordunun hafıza

²²⁰ Kümbetoğlu, a.g.m., s.485.

alanına yeni dahil olmaları ordunun makbul gelinleri haline daha evirilmediklerini de göstermektedir.

Çalışma hem kapalı bir kurumda gerçekleştirilmiş hem de mekânsal anlamda taşra olarak niteleyebileceğimiz bir coğrafi birimde gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple hem kurum olarak hem mekan olarak sıkışmışlık dikkate alınmalıdır. Taşrada görülen gizlilik, simetri, sakinlik gibi özellikler yine görüşülenlerin anlatılarını şekillendirmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Türk Silahlı Kuvvetlerinin kurumsal yapısında yaşanan değişimler ve bu değişimlerin geleneksel ordu yapılanmasını alt-üst etmesi güvensizliğin başka bir nedenidir. Saha çalışmasında değerlendirilen grup, bu değişime vereceği tepkiyi içselleştirme sürecini yaşama aşamasındaydı.

Örneğin görüşmelerin yapıldığı dönemde görüşülen kadınlar için en büyük sorun Astsubay ve Subay Orduevlerinin kullanımının ortaklaştırılmasıydı. Daha doğru bir ifadeyle Subay Orduevine artık astsubaylarında girebileceğine dair bir değişiklik yapılmıştı. Astsubay eşleri, Subay Orduevine gitmeyi çok istiyor fakat çekiniyordu. Subay eşleri ise kuaförlerde sıra alma işleminin nasıl olacağını merak ediyorlardı. Hizmet sektöründe askerlerin yerine sivil alımların olması sebebiyle maliyetlerin artmıştı. Bu duruma bağlı olarak orduevlerinde ve sosyal alanlarda ücretlerin artması kadınların tepki verdiği başka bir durumdu. Diğer yandan orduevlerinde self-servis uygulamasına geçilmesi, cam çay bardağı yerine karton bardakta çay verilmesi, kadınların mesele haline getirdiği diğer değişimlerdi. Kısacası görüşmelerin bir kısmı değişim sürecinde yapıldı. Kadınlar bu yeni bilgilere nasıl tepki vereceğini bilemez bir halde gündelik hayatlarındaki değişimi anlamlandırmaya çalışıyordu.

Hafızanın zaman, mekan ve grup arasındaki girift ilişkiden doğduğunu açıklamıştık. Grubun zaman içinde verdiği tepki toplumsal hafıza içinde başkalaşabilir. Araştırmacının konusuna verdiği tepkide zaman içinde değişebilir. Tıpkı sahaya girdiğimde benim için bir anlam ifade etmeyen kelimelerin anlamlarının farklılaşmış olduğu gibi bir değişim söz konusudur. Artık birsubay eşinin kampta sabah şezlong kapmaya gittiğinde en öndeki şezlonglara havlu koymamayı “gönüllü” bir şekilde öğrendiğini anlayabiliyordum. Orduevi artık benim için ucuz restoran ve otelin bulunduğu bir mekan değildi. Lojman içinde rütbeye dayalı sosyal ilişkilerin en iyi orduevinde öğrenildiğinin artık farkındaydım.

Araştırmacı olarak araştırılanla aramdaki mesafeyi kaldırmak için kadınların yaşadığı değişimi anlamaya çalışıyordum. Anne Lamott araştırmacıların mesafeli gözlemcilere dönüşmesinin araştırmanın kaderini etkileyebileceğini şu şekilde açıklar:

“Araştırmacının mesafeli bir gözlemci gibi duruşu, dışarıdan bir kişi olarak bakışı ve bunun sonucunda oluşan araştırmacı tavrı, görüşmelerde temel unsur olan şahsiliği, yakınlığa dayalı ilişkiyi kurmasını engelleyebilir. Burada araştırmacı sadece dinleyen biri konumunda kalmaktadır. Oysa daha ilişkisel, etkileşimli bir görüşmeci yaklaşımı, sadece dinlemeye değil, iki kişinin hayatları arasında bir bağ oluşturmaya ve paylaşıma dayanır. Araştırmacı-araştırılan arasındaki ilişki olabildiğince yakın olmalıdır. Araştırmacı “bilimsel mesafeler” yaratarak, kendini araştırdığı kişilerin uzağında bir sosyal konuma yerleştirerek onların bilgisine ulaşamaz.”²²¹

Özellikle kadın araştırmaları yapan kadın araştırmacıların “mesafeli bir gözlemci” gibi davranmaması gereklidir. Ancak araştırmacının görüşmelerdeki ilişkisel, karşısındakiyle etkileşim içinde bir tutum sergilemesi; cinsiyet hegemonyasını dönüştürebilecek gerçek bilginin üretilmesini sağlayabilir. Önemli olan görüşülen kişinin deneyimlerinin yaşam öyküsü içinde nasıl aktarıldığıdır. Bu nedenle toplumsal hafıza çalışmalarının kavram setleriyle alana bakmak işlevseldir. Araştırmacı için mekanda ve grupta değişen olguların peşinden gitmesi önemlidir. “Bilimsel mesafelerden” kurtulması, görüştüğü kişilerle arasındaki sosyal konum farklılığını yok etmesi ancak bu şekilde sağlanabilir.

Her tez çalışması gibi bu tezin de en önemli mücadelesi yazma aşamasıyla ilişkilidir. Yukarıda belirtilen bütün nedenlerden ötürü yazma aşaması hep çileli olmuştur. Sahadan dönüş ve araştırmanın yazılması arasında geçen süreç bir araştırmacı için en zorlayıcı dönemdir. Anne Lamott bu aşamada yapılması gerekeni, “neyin doğru veya gerçek olduğuna olan inancınızı alıp kendinizi onların merkezine koymalısınız. Tutkuyla inandığınız temel etik mefhumlar, yazmakta olduğunuz dildedir” diye açıklamıştır. Araştırmacının önündeki en büyük engel ise şudur:

Mükemmeliyetçilik tahakküm edenlerin, halkın düşmanının sesidir. Sizi bütün hayatınız boyunca kasılmış ve akli dengesini yitirmiş halde tutar; sizinle baktan ilk taslağınız arasındaki en büyük engeldir. Bence mükemmeliyetçilik, yeterince dikkatli koşarsanız ve her sıçrama tahtasına doğru şekilde adım atarsanız

²²¹A. Clarke, "Research and Policy Making Process", **Researching Social Life**, s.32-3, Londra: Sage'dan aktaran: Kümbetoğlu, **a.g.m.**, s.485.

*ölmek zorunda kalmayacağınıza dair takıntılı inançtan ileri gelir. Gerçek şu ki her halükarda öleceksiniz; koşarken ayaklarına bakmayan insanların pek çoğu da sizden daha iyi işler başaracak ve bu esnada daha çok keyif alacak.*²²²

Araştırmacının yazarken karşılaştığı en büyük sorun mükemmeliyetçilik hastalığına tutulmasıdır. Bu durum araştırmacının ilerlemesini ve sahanın zihin dünyasından kopmasına neden olur. Oysa önemli olan araştırmacının sahanın dilini kendi sesi haline getirmesi ve yazarken olabildiğince yalın davranmasıdır. Ursula K. Le Guin dile ilişkin ihtiyaç duyulan yalınlığı şu şekilde açıklar:

*“Yükleme, Keats’in şairlere ‘her gediği cevherle doldurmalarını’ söylerken kastettiği şey aslında. Kendimizi sönük kelimelerden ve klişelerden korumaya, iki net kelimenin anlamı vereceği yerde on tane belirsiz kelime kullanmamaya, her daim en canlı ifadeyi en doğru kelimeyi aramaya yüreklendirirken de kastettiğimiz bu. Yüklemeye derken, ben bir yandan da hikayeyi doldurmayı, olup bitenle hikayeyi dolu hale getirmeyi, hareket halinde tutmayı, konunun dışına çıkmamasını ve konuyu saptırmamasını, kendi içinde bağlantılı kalmasını, ileriye ve geriye dönük yankılarla zenginleştirmesini kastediyorum. Canlı, eksiksiz, somut, doğru, yoğun, zengin... Bu sıfatlar duygulanımlarla, anlamlarla imarla yüklenmiş bir düzyazıyı tanımlar.”*²²³

Ursula Le Guin’in anlatıdaki yalınlığa verdiği önem çoğu zaman akademik metnin yeterince “seçkin” olmadığı yönünde eleştirilere maruz kalmasına neden olur. Becker ise bu durumu şu şekilde açıklar:

*Anlamını hemen bilemediğim bir şey okuduğumda, her zaman yazara hak veririm. O kişinin zeki olduğunu ve onun fikirlerini anlamadaki sorunumun benim onun kadar zeki olmamamdan kaynaklandığını varsayarım. Kralın çıplak olduğunu veya yazarın ne söyleyeceği hakkında net bir fikri olmadığı için açık yazmadığını varsaymam.*²²⁴

Akademik yazın dili, seçkin ve zeki bir bireyin, kaleminden çıktığını ispat etmek zorundaymış ön kabulüyle yola çıkar. Bu nedenle yalın bir anlatım mı yoksa etkileyici bir tarz mı tercih edilmelidir? Sahaya ilişkin bütün bu notlardan yola çıkarak bu yeni bölümde araştırmacı sahanın sesi olmaya çalışacaktır. Rütbelere hiyerarşisine göre örgütlenmiş bir toplumsal hafızaya evlilik sözleşmesiyle gönüllü olarak dahil olan kadınların, dönüşen kimliklerinin geçirgenliği açıklanmaya çalışılacaktır.

²²² Anne Lamott, **Bir Kuştan Öbürüne: Hayat ve Yazmak Üzerine Tavsiyeler**, Çev. Damla Göl İstanbul: Hep Kitap, 2017, s.51.

²²³ Ursula K. Le Guin, **Dümeni Yaratıcılığa Kırarak**, İstanbul: Hep Kitap, 2017, s.121.

²²⁴ Howard S. Becker, **Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi: Yazının Sosyal Organizasyonu Kuramı**, Çev. Şerife Geniş, Ankara: Heretik Yayınları, 2015, s.54.

3.3 Hegemonyada Bir Çatlak: Öznelliğin İnşası

Saha çalışmasının analizine başlarken ilk olarak kadınların evlilik sözleşmesiyle bağlandığı askeri dünyanın sınırlarını çizmek gerekir. Subaylarla evlenen kadınların dahil olduğu evren, rütbeler sistemine göre düzenlenmiş hiyerarşik bir kurumun ürettiği toplumsal hafızanın ürünüdür. Askeri kimliğe sahip her birey hiyerarşi içinde farklı konumlara sahiptir. Rütbeler sistemine göre belirli konumlar içinde kodlanmışlardır. Alanın sahipleri kurmay sınıfıdır. Bununla birlikte kurmayların eşleri de bu hâkimiyetten pay alırlar. *“Belli bir alana hakim olanlar, onu kendileri için elverişli olacak şekilde işletecek konumdadır ama ezilenlerin direnişini, muhalefetini, hak iddialarını, “siyasal” olan ya da olmayan iddialarını her zaman hesaba katmak zorundadırlar.”*²²⁵ Bu durum hegemonik erkekliğin kadınların desteğine ihtiyaç duymasıyla benzerdir. Bir alanda iktidara sahip olanlar ötekileri yok sayamaz. Diğerlerinin talepleri dikkate alınmazsa meşruiyet kriziyle karşılaşılabilir. Bu nedenle bu taleplerin hafızada nasıl kurulduğu önemlidir. Geçmiş tekrar tekrar yeniden okuruz, yeniden yaşarız. Bu yorumlamayı yaparken keskin dönemeçler önemlidir. Hatırlamanın geçmişin yeniden anlamlandırıldığı aktif, yaşayan bir süreç olduğunu vurgulamıştık. Assman’a göre insanın hatırlaması duygusal bir ilişki ve kültürel bir biçimlendirmedir.²²⁶ Çünkü hafıza mekan üzerinden kendini yeniden üretir. Hafızanın aidiyetler üzerinden üretilmesini Halbwachs şu şekilde açıklar:

*“Verili olan eşsiz bir toplum değildir, grupların toplumdur.” Bir yandan her toplum, toplumsal grupların birleşimidir; diğer yandan her toplum, toplumsal grupların birleşimidir; diğer yandan her bireyin bireysel özgürlüğü, nihai olarak farklı gruplarda eşzamanlı art arda gelen aidiyetleriyle açıklanır.”*²²⁷

Kolektif hafıza ve toplumsal çerçeveleri o hafıza bağlamında mevcuttur ve bireysel düşüncelerimiz ancak bu çerçeveler içine yerleştiği ölçüde, hafıza hatırlama edinimi yerine getirebilir.²²⁸ Demek ki her toplumsal hafıza kendi hafıza

²²⁵Pierre Bourdieu, Loic J. D. Wacquant, **Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.87.

²²⁶Assmann, **Kültürel Bellek**, s.38.

²²⁷Halbwachs, **Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri**, s.13.

²²⁸ Halbwachs, **a.g.e.**, s.17.

görüntülerini üretir ve o görüntüler çerçevesinde hatırlamayı gerçekleştirir. Ayrıca, Halbwachs'a göre “tüm bir topluma ortak olan kuralların dışına, her aileye özgü olan ve aynı şekilde, biçimlerini üyelerinin görüşlerine ve hislerine dayatan adetler ve düşünme biçimleri de mevcuttur.”²²⁹ Bir subayla evli olmak farklı bir aile düzenini de beraberinde getirir. Çünkü “ailenin reisi” erkek aynı zamanda ordunun da bir neferidir. Asker ailesinin yaşadığı lojman ise diğer evlerden ifade ettiği aidiyetleri bağlamında farklılaşır. Erkekler için lojman eşlerini seyirlere giderken güvenle emanet edebilecekleri bir yerleşim alanıdır. Kadınlar için ise evin taşıdığı mekansal değer çok daha farklıdır. Kadınlar için yaşadıkları lojman dairesi kadınların sesinin hakim olduğu bir mekandır. Deniz subayları, evden uzak gemilerde yaşarken ev hayatını kadınlar düzenler. Yarbay Eşi Burcu'nun anlatısı ev içi düzenin kadınlar tarafından nasıl şekillendirildiğini açıklıyor:

“Eşim hiç eşya alımına karışmadı evdeki. Ne istiyorsan al dedi. Bir tek televizyon karşısına rahat bir koltuk istedi. Başka da bir şeye karışmadı. Her şeyi ben aldım istediğim gibi. Evde sen yaşayacaksın dedi. Ben de eşyaların çok sağlam olmasına dikkat ettim. Çok taşınacağız. Kırılır dökülürse bir daha alamayız diye. Çünkü ben çalışmıyorum. O zaman eşimin ailesi alacaktı eşyaları. En sağlamlarını aldım. Ama mesela dolap falan yatak odasına sığmadı. Malum lojmanlar o kadar geniş değil. Ayrı odaya koymak zorunda kaldık hep dolabı. (...) hatta evlendik ilk senesi annesi geldi eve. Düğün fotoğraflarından sadece kendi aileminkini koymuştum. Annesi demiş herhalde bizi hiç özlemiyorsun bir tane bile fotoğrafımız yok demiş. Eşim de evde ben mi oturuyorum, Burcu oturuyor diye beni savunmuş. Ama sonra bana onlar geleceği zaman bir tane koy sorun olmasın dedi. Ama ben koymadım.”

Erkekler, evin kuruluşundaki eşya alımına ve evin nasıl dizayn edileceğine çoğunlukla karışmıyorlar. İş yerlerini daha çok evleri gibi görüyorlar. Özel eşyalarını günün büyük kısmını geçirdikleri ofislerinde muhafaza etmeyi tercih ediyorlar. Deniz subayları yatılı okudukları için gençliklerini mekansal olarak ev kavramından uzakta geçiriyorlar. Bununla birlikte ev onlar için bir yerde görev yaptıkları gemiyi ifade ediyor. Halbwachs, hafızayı; sürekliliği olan, kendisinden önce var olan kalıplardan etkilendiği gibi kendisinden sonra gelenleri de şekillendiren bir yapı olarak kabul eder. Hafızanın süreklilik içinde var olmasını şu şekilde açıklar:

“Akrabalarımızın karakterlerinin bulunduğu, evimizde geçen ve hafızamızda yer eden belirli bir sahne, o zaman yaşadığımız şekliyle bir günün tablosu olarak yeniden ortaya çıkmaz. Onu tekrardan inşa ederiz; ondan önce ve sonra gelen pek çok dönemden ödünç alınmış unsurları içine sokarız (...) aile

²²⁹A.g.e.,s.195.

yaşamından doğan, aile yaşamını özetleyen ve de daha az önemli özellikleri, koşulları konumlandırmak isteyenlere işaret noktası görevi gören bu olaylar ve figürler için de aynısı geçerlidir. Bunlar, kendilerinden sonra gelen her şeye gebe oldukları gibi kendilerinden öncekilere de gebedirler.”²³⁰

Halbwachs'ın *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* adlı kitabının beşinci bölümü, ailenin kolektif hafızasıdır. Kolektif hafızanın oluşmasında ailenin önemini açıkladığı bu bölümde, bireyin düşüncelerinin çoğu yaşamının büyük kısmını içinde geçirdiği aile içerisinde şekillendiğini belirtir. Bu bağlamda tez çalışmamda, on üç yaşlarında ailelerinden ayrılarak yatılı okula giden ve orduyu ailesi gibi gören erkeklerin oluşturdukları bir kolektif hafızaya eklemlenen kadınlardan bahsettiğimizi tekrar vurgulamak gerekir. Subay eşi kadınlarla yapılan görüşmeler, subayların anne ve babalarına çok düşkün olmadığını göstermiştir. Tabii bahsettiğimiz kadınların düşünceleridir. Bu bağlamda subaylarla da yapılacak görüşmelerle bu tespitin desteklenmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca Harp Okulundan yani liseden sonra da askeri okullara kabul mümkündür. Tez çalışmam esnasında eşi Harp Okulundan sonra orduya katılmış sadece bir kadınla görüşme yaptım. Bu nedenle elimdeki veriler bu tespiti ortaya koymak için yeterli gözükmemektedir. Aile içinde yani yakın toplumsallaşma alanı içinde hafızanın inşasını değerlendirdikten sonra eril iktidara sızan kadınlık halini inceleyelim. Albay Eşi Neşe'nin okul hayatlarında geçirdikleri sosyalizasyon sürecinin subayların “aile” kavramına bakış açılarını nasıl değiştirdiğine dair yaptığı tespit ilginçtir.²³¹

“Valla ne kadar doğrudur ne kadar bilimsel bir veridir bilemem. Ama ben bunun araştırılmasını çok isterim. Tamamen kendi tespitimdir. Benim eşim de dâhil olmak üzere, subayların ailesine çok düşkün olanını ben görmedim. Hanım köylü denir ya. Bana sorsanız en hanım köylü erkekler hangi meslek grubundan gelir diye sorsanız, subaylar derim. Özellikle deniz subayları. Neden dersiniz şimdi bunlar ortaokuldan sonra evden ayrılıyorlar. Sadece hafta sonları eve geliyorlar. Çoğunlukla da ceza alıp şartlar ağır olduğundan hafta sonları bile evci çıkamıyorlar. Sonra ilk zamanlar teğmen oldukları dönemlerde genelde firkateynlerde görevlendiriliyorlar. Daha uzun seyir yapar firkateynler. Bir giderler 6 ay gelmezler mesela. Gemilerde yaşamaya alışkınlar. O gemileri de görseniz affedersiniz köpek bağlasan durmaz. Küçük yataklar demir yığınlarının içinde. Sonra da evlenirler. Hani kadın evlenince hep bir ailen ben çekişmesi olur kadınlar hep gütmeye çalışır ya erkekleri. İşte subaylar bana kalırsa en rahat güdülecek kesim. Bakıyorum çevreme. Çevremiz hep asker sonuçta. Hepsi böyle. Ben ailesine çok düşkün

²³⁰Halbwachs, a.g.e., s.198.

²³¹Tek bir görüşmeden elde edilen verilerle böyle bir genelleme yapmak mümkün değildir. Neşe'nin yaptığı tespitler ilginçtir. Saha çalışmasının incelendiği bu bölümde diğer görüşmeleri değerlendirirken farklı bir bakış açısı sunabileceği düşüncesiyle değerlendirilmeye alınmıştır.

denizci pek görmedim. Ev, aile hayatı çok görmediğinden siz küçük bir şey yaparsınız o büyük bir şey sanar. Bu nedenle de evde yönetmek çok kolaydır onları. Kadınlar daha baskındır yani.”

Neşe, hane içinde kendisinin daha baskın olmasını, eşinin deniz subayı olmasıyla ilişkilendiriyor. Bu durumu genelliyor. Subay eşlerinin ev içinde daha fazla söz sahibi olmasını, subayların küçük yaşlarda ailelerinden ayrılmasına bağlıyor. Kadınlar bildikleri, tanıdıkları, kendilerini ve çocuklarını güven içinde hissettikleri mekanda eşleri seyirdeyken istedikleri gibi yaşıyorlar. Lojmanlar içinde özgür olan kadın, tel örgülerin dışına çıktığında karşılaşacağı zorlukların ve kısıtlamaların farkında. Bu ifadeler çelişkili görünüyor fakat hafıza Halbwachs'ın belirttiği gibi çarpıtma dinamiklerine açık bir araçtır. Toplumsal hafıza içinde kadınlar evlilikle dahil oldukları alanda kendilerini erkeklerden daha üstün kabul eden bir konum yaratıyorlar. İlk olarak kadınlar arası bu üstünlük ilişkisini açıklamak için toplumsal hafızada kullanılan görüntüleri inceleyelim. Albay Eşi Neşe'nin anlatısı bu sarmalın kodlarını açıklar nitelikte:

“Benim eşim ailesini görmemeye çok alışkın. Lisede çıkmış evden. Bir hafta sonu eve gelirmiş. Onun çoğunda da ceza almış. Yatağını düzgün toplamadın ceza. Kıyafetin buruştu ceza. Aman ne hikayeler var. Yazın, bazı seneler gemiyle stajlar falan olurmuş. Yani evden çok erken çıkmış. Onları görmemeye çok alışkın. Aynı durum benim ailem için de geçerli. Hiç arayıp sormaz. Geçen babam damat öldü mü, kaldı mı dedi. Ben de bozuntuya vermedim. Seyirde dedim. Tamam o zaman dediler. Sorun etmediler. Bizim, temelde bir sorunumuz yok baktığında. Ama arkadaşlarımızın kocalarına bakıyorum sanki hepsi pek bir düşkün çocuklarına, karılarına.”

İdeal bir eş olma mücadelesi veren kadınlar, kendilerini diğer kadınlarla kıyaslıyorlar. Eşinin kendi anne ve babasına düşkün olmamasını erken yaşta yatılı okulda okumak için ailesinin evinden ayrılmasına bağlıyor. “Ev” denizci bir subay için genelde gemiyle eş değer. Özellikle teğmen, üsteğmen, yüzbaşı ve binbaşılık dönemlerinde çok fazla seyir ve kurs gören subaylar genelde evlerinden uzak gemide ya da garnizonda vakit geçiriyorlar. Yatılı okul okumak için anne ve babalarından ayrılan erkekler, evliliklerinin ilk yıllarında yatılı okudukları okullarının yerine gemiyi koyuyor ve kendi eşleriyle de çekirdek aile hissini geliştiremiyorlar.

Bu durumu daha iyi analiz edebilmek için ortaokuldan sonra Deniz Lisesine ve liseden sonra Harp Okuluna girmiş erkeklerin aileleriyle olan ilişkilerini karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmek faydalı olur. Bu tez çalışması kapsamında elimizde olan veriler, ordunun subaylarını kendi çekirdek ailesinin yerine daha

“kıymetli” olan kurumuna bağlamak için böyle bir stratejisinin olduğunu söylemek için yeterli değildir. Abartılı bir yorum yapmaktan kaçınarak ordunun böyle bir stratejisi olduğuna dair ipuçlarımızın olduğunu da belirtmemiz gerekir.

Çoklu aktörlerin olduğu durumlarda analiz yapmak zorlaşır. Erkekliğin şekillendiği yaşlarda ailelerinden ayrılarak önce Heybeliada Deniz Lisesi, daha sonra Tuzla Deniz Harp Okulunda eğitim gören genç erkekler, disiplinli eğitim hayatları boyunca aldıkları cezalar sebebiyle hafta sonlarında aileleriyle kısıtlı zaman geçirebilen çocuklar; orduyu bir yuva, okul komutanlarını da adeta baba gibi görerek büyürler. Bu durumda, ailenin yerine orduyu koymanın daha kolay olacağını beklemek şaşırtıcı olmaz. Klasik bir ailede gelinin eşinin ailesine karşı sorumlulukları ön plandayken²³² bir subayla evlenen kadın için eşinin ailesinden çok ordunun beklentileri daha önemlidir. Ancak bu beklentileri tespit edebilen, yerine getirebilen kadınlar ordunun makbüllük algısında önemli konumlar elde edebilir. Hegemonik erkeklik değişen, dönüşen zamana ve mekana göre farklılık gösteren ama hep var olan bir tahakküm ilişkisinin iz düşümü ise o zaman bu değişkenliği de tespit edebilmemiz gerekir. Bu nedenle çeperde yer alan kadınların uyumunu gözlemleyebilmek işlevseldir. Çeperde yer alan kadınlar arası hiyerarşiyi eril hegemonyadan ayrı düşünmek mümkün değildir.

Ordunun, yaşanan bütün gelişmelere rağmen hegemonik erkeklik değerlerini üreten başat kurumlardan biri olduğunu düşünüyorum. Bu durum artık değişiyor olsa bile var olan durum her şeye rağmen ordunun etkisini gözler önüne seriyor. Eşinin ailesi de Gölcüklü olan Kıdemli Üsteğmen Eşi Mediha’nın anlatısı bu durumu açıklar nitelikte:

“Eşim okul yıllarında çok zorlanmış. Annesi çok ağlamış alalım oğlanı buradan diye. Babası izin vermemiş. Bir eğitim dönemi varmış bir ay falan sanırım hiç irtibat kuruyormuşsun İlkokula başladıklarında. Annem anlatıyor, görünce Ahmet’i iki gözü iki çeşme ağlamış. Tanıyamamış, o kadar zayıflamış ki. Şartlar çok zormuş. Çok yüksek puanla girmişler. İstese en iyi üniversiteleri kazanırdı bence. Babam da imkanları çok iyi diye vermiş. Anlatır hep “dershaneye göndereceğim param var ama gönderecek araç yok, asker çocukları her yere servisle giderdi. Biz parasıyla gönderecek araç bulamazdık. Sonra yurt dışına gider gelirlerdi çift maaş alırlardı. Elektronik ne varsa subayların elinde olurdu, yurtdışından getirirlerdi diye. Babam bir de annem kuaföre gitmek için oğlanı subay yaptı der.”

²³²Dikmen Yakalı Çamoğlu, **Kaynana Ne Yaptı? Gelin Ne Dedi? Ailedeki Kadınlar ve İlişkileri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Yukarıdaki alıntı, 1980 darbesiyle yaşanan neo-liberal dönüşüm sonrası askeri dünyanın bir çekim merkezi haline gelmesini çok iyi özetliyor. Ordunun ve militarizmin Türkiye’de askerliğini yapanlar kadar yapmayanların da hayatlarında belirleyici bir role sahiptir. Mediha’nın kayınpederinin anlatısından aktardıkları Değirmendere/Gölcük gibi askeri yaşam alanlarına yakın yaşayan sivillerin askeri dünyanın getirdiği imkanlara imrenerek çocuklarını subay yapmak için uğraştıklarını gösteriyor. Mekan üzerinden topluma yayılan bir militaristleşme süreci yaşanmış.

Lojman, servis, çift maaş, yurt dışına gitme, markalı giyinme, elektronik yeni çıkan ürünlere sahip olma gibi o dönemde parası olanın bile yaşayamadığı imkanlara sahip olan subaylar, askeri dünyayı bir cazibe merkezi haline getirmiş. Bu çekim alanı kadınları da etkilemiş. Bahsi geçen çekim alanına dahil olma istekleri perçinlenmiş. İkincil konuma itilmiş erkeklikler nasıl kadınlar üzerindeki tahakkümlerinin garantisi adına ikincil konumda kalmayı kabul ediyorlarsa kadınlar da çeperde mevzilenmekten sağladıkları avantajlardan vazgeçmek istemiyorlar.

Erkeklik gündelik hayatımızın en görünür ve bir o kadar da üzerinde konuşulmayan iktidar konumlarından biri olarak karşımıza çıkar. Milliyetçi ideoloji kadınlar kadar erkekleri de konumlandırır. Ulusu kurma görevi, erkeklere verilmiştir. Ulusu askerler kurar. Ayrıca ulusçu ideolojilerin heteroseksüel erkek kurgusu vardır. Deniz subayları Heybeliada Deniz Lisesi ve Tuzla Harp Okulundan başlayan süreç ile erkeklik kodlarını içselleştirirler. Butik sahibi, evlenmeden önce de Gölcük’te yaşayan Üsteğmen Eşi Merve’nin anlatısı bu durumu açıklıyor.

“Karacılar çok daha sert görünümlüdürler. Onların aldıkları eğitim daha farklı. Daha disiplinlilerdir. Yüzleri bile gülmez, bazı görevler oluyor karışık. Orduvevlerinde görüyoruz falan. Denizciler daha sıcaktır. Merak ettim eşime sordum. O, bana şöyle anlatmıştı. Karacılar asker gibidir tam. Askerler savaş ortamına göre yetiştirilir. Denizciler gemi ortamına göre demişti. Bir gemi içerisinde en çok 100-140 kişi vardır. Seyir sürer 6 ay. Sen artık astınla üstünle askerinle sürekli aynı ortamdasın. Küçük bir köy gibi. Bir subay salonunda ya da denizaltında çok insan, küçük bir ortamda uzun süre yaşamak zorundasın. İşte bizim lojmanlar da o nedenle daha farklı. Karacı gider göreve akşam eve gelir. Denizcilerin seyirleri farklı. Öyle olunca eşler lojmanda bir arada daha çok oluyor.”

Gölcük’te doğan ve Gölcük’te hayatını sürdüren Üsteğmen eşi Merve, karacı ve denizci subaylar arasındaki dış görünüşten başlayan ve kişilik özelliklerine yansıyan farklılıkları açıklıyor. Aldıkları eğitim ve toplumsal hafızalarına kodlanan askerlik değerleri subayların hegemonik erkeklik normlarıyla örülü farklı bir erkeklik hali üretmesine neden oluyor. Bahsi geçen erkekliğin beklediği, arzuladığı kadınlık

hali de başkalaşıyor. Michael Gardiner'e göre Bourdieu ve Michel De Certau'nun ortak noktası herhangi bir sosyo-kültürel alanı anlamak için o alanı oluşturan pratiklerin anlaşılmasının zorunlu olduğunu düşünmelerinden ileri gelir. Çünkü herhangi bir pratik belirli bir mantıkla, belirli bir düşünme ve eyleme biçimiyle uyum içerisindedir.²³³ Bu nokta çalışma için toplumsal hafızanın önemini açıklar. Hatice'nin anlatısı, bir subayın eşinden beklediklerini listelemesi açısından önemli kabul edilebilir. Yarbay Eşi Hatice'nin lojman hayatına ilişkin anlattıkları alanın ürettiği beklentileri açıklaması açısından kıymetli:

“Biz ilk eşimle tanıştık. Beni tanımaya çalışırken ki sorularını anlatayım size. Hangi gazeteyi okurum, köşe yazarlarından hangi yazarları takip ederim? Tiyatroya, sinemaya gider miyim? Atatürkçü müyüm, ailemin siyasi görüşü? İlk merak ettiği şeyler bunlar olmuştu. Eğitimim. İngilizce biliyor muyum? Yurt dışına gittim mi? Sonra söylüyor ilk oturmama kalkmama bakmış.”

Hatice'nin eşi, bu anlatıda ilgi duyduğu kadının mutfak becerileri ya da nasıl bir anne olacağından önce nasıl bir subay eşi olacağıyla ilgilenmiş gibi gözüküyor. Askeri yatılı okullarda erkekliklerini inşa eden subayların beklentilerini açıklayan başka bir örnek için Yarbay Eşi Öğretmen Pelin'in anlatısını değerlendirelim:

“Toplantılara çaylara çok gidemedim çalıştığım için. O çay için gerekli kermes için gerekli ne varsa yapardım akşamdan. İşte yardımseverler derneği, düşkünler evi, okutulacak çocuklar bunlar için yapıldı. Mesaiden sonra uğradım. Lojman hayatı farklı dışarıyla çok bağlantın olmuyor. Sineması var, kantini var. Eşin olmasa da bu tür ihtiyaçlarımızı gideriyorduk. Eşlerimiz yok diye de yas tutacak değiliz. Birbirimize destek olarak işlerimizi başarıyla hallediyorduk. Çocuklarımıza moral veriyorduk.”

Çalıştığı için bir subay eşi olarak yerine getirmesi gereken görevleri akşam dinlenme saatinden feragat ederek yerine getiriyor. Akşamları yiyecek hazırlayıp kermese gidemese bile üzerine düşen görevleri yerine getiriyor. Eşlerin iş için evde olmadığı dönemde kadınlar arası dayanışmayla evde erkeğin yokluğunu çocuklara belli etmeyerek ideal bir subay eşinden beklenen davranışlara uyum göstermiş oluyor. Gerçek bir subay eşi olma süreci kadın tarafından böylece deneyimleniyor. *“Gerçek kadın ve gerçek aile huzur ve bolluk imgeleridir, oysa her ikisi de pekala şiddetin ve çaresizliğin yuvası olabilmektedir.”*²³⁴ Kadınlar eşleri aracılığıyla girdikleri yeni yuvada yani orduda diğer kadınlarla beraber rütbelerin gölgesinde yeni bir hayat kuruyorlar. Kemikleşmiş bilgi kadınlar için bir sızı meselesine

²³³Michael Gardiner, **Gündelik Hayat Eleştirileri**, Çev. Burak Özçetin, Deniz Özçetin, Babacan Taşdemir, Ankara: Heretik Yayınları, 2016, s.230.

²³⁴Mitchell Juliet, **Kadınlar: En Uzun Devrim**, İstanbul:Agora Kitaplığı, 2006, s.2.

dönüşebilir. Subayların erkeklik inşası ve eşlerinden beklentilerine dair kısa bir giriş yaptıktan sonra hafıza alanına yeni davet edilen “ordunun gelinlerinin” tel örgülerle çevrili alana girdikten sonra yaşadıkları dönüşüm ele alınacaktır.

3.3.1 İçerisi Dışarısı: Toplumsal Hafızada Bir Güvenlik Arayışı

Subaylarla evlenen kadınlar evlilik sözleşmesiyle birlikte askeri bölgeye sorgusuz sualsiz giriş hakkını da elde etmiş oluyorlar. Evliliğe kadar sosyalleşme süreci içerisinde yaşadığı deneyimler, evlilikle birlikte başkalaşmaya başlıyor. Bu başkalaşma farklı biçimlerden etkilenir. Farklı biçimler şu şekildedir:

“İnsanoğlu böylece doğumdan ölüme kadar kendi dilleri ve etkileşim yöntemlerinden başlayarak etkileştikleri insanlar ve gruplar, çevrelerindeki nesneler, toplumun kurumları ve daha sonra da çoğunlukla kitle iletişim araçlarının çeşitli biçimleri veya eğitsel söylem sayesinde dünyanın geri kalanı hakkında devasa boyutlarda bilgi edinir.”²³⁵

Bu bilgi kümeleri, farklı deneyimlerle kesişir ve toplumsal hafızayı üretir. Toplum; ortak sembol, simgeler ve ortak anlamların içinde yeşerir. Kuruluşlarıyla birlikte bütün bu imgeler gruplara hakim olur ve onları dönüştürmeye çalışır. Kurulu toplum en büyük gücünü üyelerini şekillendirmekten alır.²³⁶ Toplumsal hafıza kuruluşundan itibaren sahip olduğu imgelerle üyelerini gizli bir elle yönlendirir. Subay eşi olma hali kadınlar tarafından hafıza içinde bu şekilde öğrenilir. Hafızanın mekana ve gruba bağımlı kurulması konusunda dikkat çekici simge söylemlerde “içerisi” ve “dışarısı” ayrımına başvurulmasıdır. Bahsi geçen ayrımın güvenlik ve gruba aidiyet üzerinden kurulduğu söylenebilir. Üsteğmen Eşi Merve’nin anlatısı “güvenlik duygusunun” içeride kalmayı sürdürmek için ne kadar vazgeçilmez olduğunu açıklıyor:

“Eskiden maddi anlamda lojmanda oturmak avantajlıydı. Ama şimdi öyle bir durum yok. Dışarıda daha ucuz bir ev bile bulunabilir. Ama çocuklar küçükken lojmanda oturmak çok avantajlı. Bırakıyorsun çocuğu sokağa istediği gibi oynasın etsin aklın çocukta kalmıyor. Güvenlik açısından dışarıya göre çok daha huzur verici.”

Ailesi de Değirmendere’de yaşayan ve Gölcük’te kadın giyim üzerine bir butiği olan üsteğmen eşi Merve, çocuğunun güven içinde büyümesi için lojmanda

²³⁵ Zeynep Özarslan, Barış Çoban, **Söylem ve İdeoloji**, İstanbul: Su Yayınları, 2003 içinde Teun Van Dijk, "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım", s.22.

²³⁶ Cornelius Castoriadis, **Dünyaya, İnsana ve Topluma Dair**, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.56.

yaşamayı tercih ettiğini anlatıyor. Ait hissedilen grupla aynı mekanda yaşamamanın verdiği güvenlik duygusuna ilişkin örnekler çoğaltılabilir. Mekansal olarak benzerlerle aynı yerde yaşıyor olmak kadınlara güven veriyor. Bu nedenle içeride yani lojmanlarda yaşamayı tercih ediyorlar. Mekan, kadınların üzerine farklı cinsiyet kodlarını işliyor.

Bu noktada Bodemann'ın toplumsal hafızaya bakış açısına Sancar'ın kattığı yorumu anımsamakta fayda var. Hafızayı bir tiyatro sahnesine benzeten Bodemann'a göre, *“kolektif hafızada geçmişin bir seyirci topluluğunun önünde sergilenen temsili”* söz konusudur. Bu nedenle kolektif hafıza, sabit ve değişmez değildir; aksine bir mücadele alanı olarak toplumsal süreçlere bağlıdır.²³⁷ Bu nedenle, hatırlamanın araçsallığını unutmamak ve hafızanın yeniden kurulan doğasını iyi kavramak gerekir. Alıştığı gündelik hayat pratiklerinden kopmamak için yüksek kira ödemeyi bile göze alan Yarbay Eşi Feride'nin anlatısını hafıza ve mekan arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak değerlendirelim.

“İlk evlendiğimizde Gölcük'e çıkmıştı tayinimiz. O zaman lojmanda oturduk. Sonra Marmaris'e çıktı. Orada da lojmanda oturduk. Sonra yeniden Gölcük'e geldik. Eşime dedim bu sefer lojmanda oturmayalım. Oğlumuzda büyüdü zaten. Hem kapıya hem de ilkokula yakın Yüzbaşılarda ev kiraladık. Çok memnunum. Hem lojmandan kopmadık. Hem de ev daha yeni ve geniş. Tabi bu civarda evler nerdeyse İstanbul fiyatı. Çünkü herkes bu çevrede oturmak istiyor.”

Emekli olan subaylar ve daha yeni evlerde oturmak isteyen muvazzaf subaylar lojmanın kapısına yakın mevkilerde yaşamayı tercih ediyorlar. Böylece kadınlar alışkın oldukları gündelik hayat pratiklerinden kopmamış oluyorlar. Diğer yandan güvenli bölgeden ayrılmamış olmak aynı zamanda kadınların toplumsal hafızada yeni ürettikleri yeni kadınlık halinden de kopmamalarını sağlıyor. Mekanlar değişse bile gündelik hayat içinde üretilen kadınlık halleri değişmiyor. Mekansal olarak lojmanlara yakın olmak zihinsel olarak da askeri hayattan kopmamayı beraberinde getiriyor. Eşler uzun seyirdeyken kadınların namusu, çocukların güvenliği, tel örgüler içinde güvenliği sağlayan erlere emanettir. Pelin garnizon içindeki güvenli hayatı şu şekilde açıklıyor:

“Garnizonda kızım oğlum istediği gibi gezebilir, nerede diye merak etmem. Aynı şey benim için geçerli istediğim kıyafetle çıkarım. Biri bana bakacak diye düşünmem. Ama dışarıda olursam aynı şeyi söyleyemem. İçerisi, güvenli

²³⁷Y. Michal Bodeman, GedachnisyheaterdiejüdischeGemeinshaft, Hamburg, 1996'dan aktaran: Sancar, **Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**, s.55.

siteler gibi. Roof 'ta kadın kadına içeriz, eşim nerdesin demez. Ama tek başıma dışarıda bara gidemem."

Askeri bölge içinde kadınlar çocuklarıyla birlikte eşleri seyirdeyken özgürce, güvenli bir şekilde yaşayabilmektedir. Fatmagül Berktaş'ın da belirttiği gibi *"Türk modernleşmesinde kadınlara bir yandan batılılaştırma ve modernleşme taşıyıcılığı verilmiş, diğer yandan da bu rolün sınırları erkekler tarafından sıkıca çizilmiştir. Cumhuriyete kız kardeşlerin katılmasına izin verilse bile bu ancak erkek kardeşlerin koyduğu sınırlar dahilinde olabilir."*²³⁸ Tel örgülerle çevrili lojmanlarda, sınırları erkekler tarafından belirlenmiş davranış kalıpları, kendilerini modern olarak tanımlayan subay eşleri tarafından en iyi şekilde icra edilmeye çalışılır. Askeri hayata ait mekanlardan biri de askerlerin tatillerini geçirdikleri askeri kamplardır. Kamp hayatıyla daha nişanlıyken tanışan Üsteğmen Eşi Gülnur yazları kamplarda tatil yapmanın avantajlarını mekan üzerinden özdeşlik kurarak aktarıyor:

"Biz daha nişanlıydık. Karpuzkaldıran'a kampa götürdü eşim beni. Bayıldım. Lüks tesislerde ne varsa vardı. Tabi sonra kamplar falan yenilenmedi hiç. Demode kaldı bazı yerler ama yine en güzel koylarda kamplar var. Kamp çıkmaya bile yakınından pansiyon ayarlıyoruz. Sonra istediğimiz gibi kamptan yararlanıyoruz. Çocukları düşünme derdi yok. İstedikleri gibi geziyorlar. O yüzden onlar da tatili kampa geçirmek istiyorlar. Eğer kamp çıkmazsa bile kampa yakın bir yerde pansiyon kiralarız. Gündüz kamptan denize girer, yemek yeriz. Akşam yatmadan yatmaya pansiyona geliriz. (...) Garnizon içindeyken sorun yok. İstedğim yere giderim. İstedğim saatte gelirim. Ama eğer garnizon dışına çıkmam gerekirse eşime mutlaka haber veririm."

Kadınlar için "garnizon içi" mekansal hareketliliği ifade ediyor. Kadınlar "hareket etmeleri serbest" görülen sınırlar içinde istedikleri gibi dolaşabiliyorlar. Durum "ev" dışına çıkmayı gerektirdiğinde, o zaman devreye erkek giriyor. Kadınlar garnizon içinde, kamp alanlarında tıpkı evin bir odasından diğerine gider gibi serbestler. Mutfaktan çay doldurmaya gittiği gibi orduevinde çay içmeye arkadaşlarıyla gidebiliyorlar. Eşi evden gittikten sonra sabah kahvesine arkadaşını davet etmesi konusunda herhangi bir kısıt yok, tıpkı orduevinde kahvede arkadaşlarıyla buluşabilmesinin önünde bir engel olmadığı gibi. Durum kadın tel örgülerin dışına çıktığı zaman farklılaşıyor. Kadın eşini arayıp izin almayı ya da eşini bilgilendirmeyi emir telakki ediyor. Erkek dışisini koruma görevini ev dışında yerine getiriyor. Kadın garnizon içindeyken korunmaya muhtaç değil çünkü kadın güvenli ellerde. Ordunun güvencesi altında gündelik hayatını sürdürmeye devam ediyor. Ev ile orduevi arasındaki sınır belirsiz. Güvenli alanın sınırları tel örgülerle

²³⁸Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s.106.

belirlenmiş durumda. Kadının tel örgü dışına çıkması gerekirse bu sefer evin reisi erkek, yeniden kollama görevini ordudan geri alıyor ve eşinin ne zaman yeniden tel örgüler içine dönmesi gerektiğini, dışarıda neler yapabileceğinin sınırlarını belirliyor. Güvenli alanın kadına sunduğu huzur anlatılarda sıklıkla vurgulanıyor.

Gündelik hayat ve onun cisimleştiği mekanlarda kadınlar, toplumsal hafıza içinde yeni kadınlıklar üretiyorlar. Bu kadınlıklar diğer kadınlarla yarışa girebilme gücü gösterebildiği müddetçe değerlidirler. Kadınlar sürekli ideal subay eşi olma hali kalıplarıyla karşı karşıya kalıyorlar bu nedenle toplumsal hafıza farklı kadınlıklar üretiyor. Askeri Erkekliğin icrası için toplumsal hafızada simgesel bir perde vardır ve hangi davranış kalıplarının görünür hangilerinin gizli kalması gerektiği bu simgesel perdeyle ayrılır. Kadınlar üzerine bir araştırma yaparken farklı erkeklikleri de bu nedenle analiz etmek gerekir. Örneğin, subaylar için emekli olmak alanın dışına itilmek demektir. Emeklilikle birlikte subaylar önemli bir erkeklik göstergesini kaybederler. Makbul erkeklikten kopma duygusal bir hezeyan meydana getirir. Subaylar bu kaybı en aza indirmek için gruptan kopmamayı tercih ederler. Çünkü içerisi güvenlidir. Emekli Albay Veli'nin anlatısı bu bağlamda önemli bir örnektir:

“Ben kendimi orduvlerinde çok rahat hissediyorum. Orada ne olup ne olmayacağını biliyorum çünkü. Ben emekli oldum 15 sene oldu emekli olalı. Daha sonra sivilde de çalıştım. Yani maddi durumum gayet iyi. Mesela 3 senedir yurtdışına gidiyorum. Gidiyoruz devre arkadaşlarıyla bir tura bize bir tur düzenliyorlar. Dışarıdan kimse yok sadece subaylar. Devre arkadaşlarımızla gidiyoruz. Hepsiyle çok samimi olduğumdan mı? Değil. Pek çoğuyla hiç alakam bile yok. Ama güvenilir insanlar. Huylarını, sularını biliriz. Belli standartlarda yerlere gidilir. Nizama alışıklar. Sorun çıkmaz bilirsin yani.”

Albay Veli, emekli olduktan sonra garnizon dışına çıkmış olsa bile Halbwachs'ın bahsettiği anlamda hatırlama görüntüleri üzerinden mekana ve gruba aidiyetini sürdürmeye devam ediyor. François Georgeon'un işaret ettiği gibi bir nesil özdeşliğini Albay Veli'nin “devre arkadaşlığı” üzerinden kurduğunu, “sivil hayatta” gerçekleştireceği aktiviteleri bile kendini parçası hissettiği grupla birlikte yapmayı tercih ettiğini, ancak bu şekilde güven duygusunu tatmin edebildiğini görmek mümkündür. Bununla birlikte emekli olduğu için gruptan mekansal olarak kopmak zorunda kalan Albay Veli, gündelik hayatını garnizon içinde geçirerek grupla oluşturduğu mekânsal özdeşliği devam ettirmeye çalışmıştır. Benzer bir durum Emekli Albay Eşi Betül'ün anlatısında da yer alıyor:

“Çok gezeriz biz eşimle. Severiz. Yolculuk yaparken dışarıda yemek yiyince çok para vereceğimizden değil. Bir şehirden geçerken uğrarız, orada yeriz yemeğimizi orduevinde. Bir yerde kalmamız gerekirse otelde kalamayacağımızdan değil ama yine gider orduevinde kalırız. Yılların alışkanlığı.(...) Eşim emekli oldu ben de emekli öğretmenim. Eşim borsadan iyi bir para kazandı. O sene de deprem oldu. Emekli olduktan sonra Değirmendere'ye yerleşmiştik. Korktuk dedik başka yere gidelim. Antalya'dan ev alalım. Bütün Antalya'yı gezdik gittik Karpuzkaldıran (Askeri Kamp) kampına yakın bir yerden aldık evi. Sonra fark ettik ki, çevredeki çoğu kişi emekli subay. Herkes bizim gibi aynı şeyi düşünmüş. Kampta günümüzü geçirir akşamda eve yatmaya geliriz diye. Bunu neden anlattım yıllarca o düzen içinde yaşadıkdan sonra insan yine o ortamı arıyor.”

Betül'ün anlattıkları bize subayların ve eşlerinin, yıllarca askeri hiyerarşinin izlerine göre kodlanmış bir gündelik hayattan ve mekânsal olarak benzerleriyle bir arada yaşamaktan kopmayı tercih etmediklerini gösteriyor. Görüşülenlerin anlattıkları, buldukları her fırsatta subayların ve ailelerinin grupla özdeşliği mekan üzerinden yeniden kurmaya çalıştıklarını gösteriyor. Assmann'ın belirttiği *“mekanların; belleğin saklama kapları, toplumun sosyal belleğinin üzerlerine kodlandığı elemanları”*²³⁹ olduğu anlatılar tarafından destekleniyor. Subaylar hem iş hayatlarını hem de “sivil hayatlarını” tel örgülerle çevrili alanlarda geçirmiş olmanın verdiği alışkanlıkla belleklerdeki saklama kaplarını, mekanları hatırlama görüntülerinin doğrultusunda yeniden kuruyorlar ve toplumsal hafızanın güçlenmesine imkan veriyorlar. Yaşadığı mekanın değişmesiyle birlikte arkadaşlarıyla yeni bir ilişki kuruyorlar.

Güven Gürkan Öztan'a göre *“askerlik hizmeti yapılırken giyilen üniformaerkekler arası simgesel bir “eşitlik” yakalama, bu “eşitliği” işaret ederek farklı zümreler arasında “ulusal birlik” duygusu inşa etme projesidir.*²⁴⁰ Buna karşılık profesyonel askerler giydikleri uniformalarla vatan hizmeti için belirli bir süre üniformayı taşıyan erkeklerden farklı bir hiyerarşide konumlanmışlardır. Askerleri eğiten ve dönüştüren erkeklik değerlerini öğreten bir erkeklik modelini öngörür. Bahsedilen askerliği bir kariyer olarak kendi istekleriyle seçmiş erkeklerdir. Erkeklerin emeklilik süreçlerinde ve üniformalarını çıkarmalarıyla beraber kadınların hayatları da değişiyor. Ayrıca emekli olanların alışkanlıkları ve gündelik hayat pratikleri değişiyor. Lojmandan ayrılan kadınlar geçmişi özlemle ve minnetle anıyorlar. Bu durum çift yönlü bir kaybın sonucu:

²³⁹ Assman, **Kültürel Bellek**, s. 46.

²⁴⁰ Öztan, **Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda**, s.93.

1. İlk olarak son dönemlerde ordunun yapısında yaşanan değişimi en çok emekliler hissediyor. Ordunun en güvenilir kurum olduğu yılları yaşayan nesil bugünkü değişimden büyük rahatsızlık duyuyor.

2. Bununla birlikte emekli olmak demek tel örgülerin dışında yeni bir yaşam alanı kurmak demek. Hem mesleğinden hem de yaşadığı mekandan ayrılan subaylar önemli bir kopuş yaşıyorlar. Erkeğin emekli olması kadın için özel alanına gündüz saatlerinde yeni bir katılımcının eklenmesi demek. Kadınlar, eşinin emekli olmasından, çalışmamasından büyük bir rahatsızlık duyarlar. Çünkü evde sürekli birinin daha var olması anlamına gelir bu durum.

Subay eşleri için durum daha da farklı. Eşinin rütbesinin önüne “emekli” ibaresinin eklenmesi demek kadının da güç ilişkilerinin dış halkasında konumlanması anlamına gelmektedir. Güç ilişkilerinin dışında değildir fakat etkinliği azalmıştır. Yaşa ve rütbeye bağlı olarak bir saygınlık kazanmasının yanında etkinliğinde büyük bir kayıp yaşanması da muhtemeldir. Bu durum emekli subayların kırgınlıklar yaşamasına, yeni nesli suçlayan ve hor gören bir yöntem benimsemesine neden olmaktadır. Çoğu zaman dışlayıcıdır. Toplumsal hafızanın aktarıcıları konumundaki kadınlar, tel örgülerin ardında toplumsal hafızanın kurucu etmenlerini özlemle korumaya, anlatmaya devam ederler fakat çoğu zaman suçlayıcı bir tavır takınırlar.

3.3.1.1 Rütbeler Arası Karşılaşma Mekanı: Kuaför

Lojman içindeki hayatın sunduğu güvenlik, grup üyeleri için vazgeçilmez mekansal bir özdeşlik kurmaktadır. Bu alt başlıkta kuaför farklı bir açıdan, bir mekan olarak ele alınmıştır. Mekan ve grup arasındaki etkileşim toplumsal hafızayı üretir. Rütbelere hiyerarşisine göre örülmüş bir ilişkiler ağının ürünü olması dışında kuaför kadınlar için önemli bir rahatlama mekanıdır. Ordu evlerinin kuaför salonlarında özellikle balo, çay, kermes, bayram ve seyir dönüşlerinde yoğunluk yaşandığı görülmüştür. Kuaförler kadınların güzelleşme ve kendilerini iyi hissetme alanlarıyken söz konusu olan ordu evinin ya da askeri kampın kuaförü ise durum biraz farklılaşmaktadır. Bahsi geçen mekan militarize edilmiş kadınsı bir mekandır. Nasıl kahvehaneler “erkeksi” mekanlar ise kuaförler de o denli “kadınsı” mekanlardır. Kadınsı bir mekanın eril kodlarla nasıl örüldüğü mekanın hafıza

açısından önemini açıklamak için çok kıymetlidir. Yıllarca hep aynı kuaföre gittiğini anlatan Yarbay Eşi Burcu şunları söyledi:

“Ben İzmir'den gelin geldim hep aynı kuaföre gittim yıllarca. Hatta düğün için hiçbir şart koşmadım ama kuaförümü yanımda getiririm dedim. Kuaförüm de benimle geldi. Bizim tarafın hepsinin saçını evde yaptı. Annem, teyzem, ablam, kardeşim hepimiz aynı kuaföre giderdik. Çünkü kuaföre güvenmek lazım. O zaman büyük olay olmuştu vay be geline bak kuaförünü yanında getiriyor diye. Tabi evlenip sürekli tayin olunca bu alışkanlığım mecbur değişti. Orduevine gitmeye başladım kuaföre. En azından orada kuaför kötü olamaz dışarıda daha büyük risk. Ama orada da tam bir kuaföre alışırırsun askerliği bitiyor gidiyor. Yenisine alışana kadar tezkeresi geliyor. Gerçi artık siviller de çalışıyor.”

Saçını emanet edeceği kuaföre güven duyma meselesine büyük önem atfeden Burcu, evlenene kadar ailesindeki diğer kadınların da gittiği kuaför salonundan başka bir kuaföre saçını yaptırmamış. Evlendikten sonra tayinler sebebiyle bu alışkanlığını bir kenara bırakmış ve kuaföre güvenmek yerine kuaför salonuna güvenmeye başlamış. Orduevlerinde kuaförlerin sürekli değişmesinden şikayet ederken orduevinin kuaföründe, kötü bir kuaförün çalışamayacağına dair bir inanç taşıyor. Kısacası orduevlerinin kuaförlerini dışarıdaki kuaförlere göre daha güvenilir buluyor. Burcu'nun anlatısında kuaföre duyulan güven aslında kuruma olan güvenin bir yansıması ve kadınsı bir mekanın orduya duyulan güven etrafında yeniden inşa edilmesinin özetidir. Emekli Albay Eşi Mücella'nın anlatısı da benzer bir ifadeyle şunları aktarıyor:

“Servisle geliyorum bazen hava güzelse yürüyerek geliyorum. Arkadaşlarla orduevinde buluşup bir yemek, çay, kahve, muhabbet iyi oluyor. Orduevini tercih ediyorum çünkü güveniyorum. Dışarıda parayı veriyorsun ne belli hangi boyayı kullandığı. Organik boya parası veriyorsun neyle boyuyor belli mi? Askeriyede onu yapamazlar. Hangi boya belli. Askerler yazık çok da özen gösteriyorlar.”

Kuaföre güven duymaktan ziyade askeri bir mekanda yanlış yapılamayacağına duyulan güven kadınları orduevinin kuaförlerine bağlıyor. Tayin olunan yeni çevre edindikleri, yeni yerleştikleri mekanlarda da askeriyenin kuaförlerine gitmeyi tercih ediyorlar. Mekanın ismine duyulan güven mekan üzerinden yeni simgeler üretiyor. Albay Eşi Neşe'nin çocukluk anıları da bu tespiti destekliyor.

“Benim babam emekli albay. Eşim de albay. Ben çocukluğumdan beri askeriyedeki kuaförlere gittim. Okula başlamadan saçlarımı kestirirdi annem

her sene. Hep orduevinde giderdik. Sömestrde Uludağ'da bir orduevi vardı oraya giderdik kışın, dönüşte saçımı kestirip dönerdik. Benim için askerler kuafördü. O dönemde hizmette hep askerler çalışıyordu şimdi baya azaldı. Annem giderdi ben de hep yanında olurdum. Mesela şeyi hatırlıyorum. İstanbul'a giderdik gezmeye diye tatillerde falan. Harbiye Orduevi'nde kalırdık. Gezmeye diye gidiyoruz, annem saçını yaptıırırdı orada. Ben gıcık olurdum. Gezeceğimize kuaförde onu beklerdim. Harbiye Orduevi büyük orduevi diye en iyi asker-kuaförler oraya gönderiliyor diye annem saçını yaptıırmadan dönmezdi."

Neşe için orduevlerindeki kuaförlere gitmek bir çocukluk alışkanlığı. Annesinden geçen bu alışkanlığı halen sürdürüyor. Zorunlu askerliğini yapıp hizmet sektöründe çalışan kuaför sayısı azalmasına rağmen Neşe bu alışkanlığını değiştirmemiş. Kuaför salonları ideal kadınlık formlarının tanımlandığı yeniden üretildiği mekanlar. Güzel kadın nasıl olmalı, yılın moda renkleri, kaş stilleri ya da akşam yemeğinde ne yapılacağı, bu kadınsı tanıdık mekanda tanımlanır. Annesinden öğrendiği bilgileri kendi hayatında deneyimliyor. Tanıdık mekanda yeni referans noktaları üretiyor. Annesinden öğrendiklerini temel alarak Neşe'nin ürettiği yeni bilgilere bakalım.

"Annem mesela manikürünü mutlaka orduevinde yaptıırırdı. O dönemde her zaman manikürcü bulunmazdı orduevinde. Sivilden belli zamanlarda gelirdi. Ona göre ayarlardı. Tabi o dönem manikür seti almak falan pahalı çok. Orduevine güveniyordu temizdir diye. Dışarıda kimin ne olduğu belli değil en azından orduevine kimin geldiği belli. Ben mesela artık setimi yanımda götürüyorum. Ama ben de mesela ağda yaptıırmam orduevinde. Kaş aldırırım çok zorda kalırsam. Ama ağda için dışarı gidiyorum. Kapının karşısındaki kuaföre."

Neşe "neden ağda için dışarı gidiyorsunuz?" sorusuna "orduevinde herkes tanıdık olduğundan" cevabını veriyor. Manikür yaptıırtmak için kendini güvende hissettiği alan söz konusu mevzu ağda olduğunda bambaşka bir görünüme bürünüyor. Neşe'nin anlatısı üzerinden bazı tespitler yapmak mümkün. Kadınlar orduevi derken kompleks bir mekandan bahsediyorlar. Örneğin Neşe, güzelleşmek için nereye gittiğini anlatırken orduevi dediğinde kuaförden, gün için orduevine gittiğinden bahsederken orduevinin pastane bölümünden, düğününden bahsederken orduevinin balo salonunu kastediyor. Bu durum bize gösteriyor ki orduevi dedikleri alan tayin oldukları şehirlerde büyüklüğüne göre farklılık gösterse bile mekansal olarak kadınların sosyal hayatlarını geçirdikleri, boş zamanlarını değerlendirdikleri bir alanı simgeliyor.

Özellikle eşleri üst rütbelerden olan kadınlar için orduevi daha büyük bir anlam ifade ediyor. Orduevlerini büyük bir özlemle anlatıyorlar. Bu özlemin sebeplerini şu şekilde özetleyebiliriz. İlk olarak eşleri üst-rütbelerden gelen yani yaşları ilerlemiş kadınlar orduevlerinin karma olmadığı yani astsubaylarla karışık olmadığı dönemi hasretle anıyorlar. Bu dönem aynı zamanda zorunlu askerliğini yapan erkeklerin yoğun bir şekilde hizmet sektöründe çalıştıkları dönemle kesişiyor. Özellikle artık *self-servis* sistemine geçilmesinden, çayın cam bardak yerine karton bardakta veriliyor olmasından oldukça şikayetçiler. Bu tip uygulamalar kadınların orduevindeki rahatını bozmuş görünüyor. Askerden çay istemek yerine kalkıp karton bardakta çaylarını almaktan gocunuyorlar. Bu dönem ayrıca Ergenekon davalarından önceki dönemle de zamansal olarak örtüşüyor. Kadınlara göre Ergenekon davalarıyla başlayan dönem "lojmanlarda herkesin birbirine kuşkuyla yaklaştığı dönemi" ifade ediyor. Son olarak 1999 Gölcük depremi öncesi var olan ve depremde yıkılan orduevi, balo salonu ve sahildeki sosyal alanlar geçmişe duyulan özlemin simgeleri haline gelmiş durumda. Kısacası orduevleri ve kadınların boş zamanlarını geçirdikleri alanlara duyulan bağlılık ve sadakat yaşla doğru orantılı. Hafıza mekanında geçirilen zaman arttıkça simgelerle kurulan özdeşlikte derinleşiyor.

Kadınların kuaföre orduevinde gitmek istemelerinin sebebinin kendilerini güvende hissetmeleri olduğunu belirtmiştik. Bahsi geçen güven hissi ise çok boyutlu. Kuaförün orduevinde olması yani tel örgülerle çevrili güvenli alanda olması kadınların kendilerini güvende hissetmelerinin birinci boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Orduevinde hizmet veren bir kuaförün belli hizmet ve hijyen standardına sahip olması meselenin diğer boyutudur. Ücretlerin "sivil"deki kuaför fiyatlarına göre daha uygun olması maddi olarak kazıklanmayacaklarına dair kadınların kendilerini güvende hissetmesini de sağlıyor. Gelenlerin tanıdık, bildik insanlar olması ve orduevinin kuaföründe çalışan elemanların vasıfsız olamayacağına inanmaları, kadınların kuaförlerine değil de mekana bir bağlılık kurmalarının sebeplerindendir. Diğer yandan kuaföre kişisel olarak değil, mekan üzerinden bağlılık kurmaları, bahsi geçen alanda kadınların kendilerini eşlerinin rütbeleri üzerinden güvende hissetmelerinden kaynaklanıyor. Saçlarının başına beklenmedik bir şey gelirse kuaförden güzelleşmeden çıkarlarsa hesap sorabilecekleri bir rütbe mekanizması içinde olmaları, kadınların güvende hissetmelerini sağlıyor. Bu noktada şunu belirtmek gerekir. Bu bölümde incelenen mekan olan kuaför üzerinden yapılmaya çalışılan değerlendirmenin amacı, kadınların mekan üzerinden nasıl bir

hafıza ürettiklerini açıklamaktır. Kadınların sohbetleri, hem kendi hayatlarına ilişkin farklı noktalara işaret ediyor hem de kuşaklar boyunca üretilen bilginin alternatif yorumlarını sunuyor. Neşe'nin annesi "gelenin belli olduğu bir kuaför" olduğu için manikürünü orduevlerinde yaptırırken Neşe kuaföre gelen herkes tanıdık olduğu için ağdasını dışarıda yaptırıyor. Ağda için de fazla uzaklaşmıyor, kapının karşısındaki kuaföre gidiyor. Saçını tanıdıklar, bildikler arasında yaptırırken ağda gibi mahrem bir faaliyet için tanıdıkla karşılaşma ihtimalinin daha az olduğu bir mekanı tercih ediyor. Saç yaptırmak gibi daha görünür bir işlem için rütbelere arası bir ilişkiyi uygun görürken ağda gibi daha mahrem bir işlemde "sivilde" eşitler arası bir ilişkiyi tercih ediyor.

Kadınlarla kuaförleri arasında önemli bir güven ilişkisi vardır. Kadınlar bu güven ilişkisi için bir mesai ve emek harcarlar. Örneğin, kuaförüyle güvene dayalı bir ilişki kurabilmek için kadınlar sosyal ağlarını kullanırlar. Kuaföre önceden giden bir arkadaşı vasıtasıyla yeni kuaförle tanışmak kadınlar için önemlidir. Bu şekilde kuaförün göstereceği ihtimamın artacağı düşünülür. Bu aracıyı güven ilişkisini kurabilmek için kullanırlar. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bütün bu örnekler aynı noktaya işaret eder. Kadınsı bir mekanda güvende ve özel hissetme ihtiyacına duyulan özlem, kadınları bu şekilde davranmaya yöneltir.

Subay eşleri kuaförün kendiyle duygusal bir bağ kurmak yerine kuaför salonuyla bir özdeşlik ilişkisi kurarlar. Kuaför salonunun içindekilerden ziyade kuaför salonunun bulunduğu mekan önemlidir. Bu nokta tel örgüler içindeki kadınsı mekanın eril alan haline gelişinin iz düşümüdür. Diğer yandan kuaför, kadınların birbirine üstünlük sağladığı bir mekanın da somutlaşmış hali. Örneğin "sivil"deki bir kuaför salonunda bir kadının müşteri olarak mertebesi, kadının kuaförle olan öznel ilişkisi, kadının ekonomik durumu hatta kadının dış görünüşüne göre farklılık gösterebilir. Askeri mekanda yer alan bir kuaför ise diğer kuaförlerden ayrılır. Çünkü bu kadınsı alan eril kodlarla örülür. Rütbelere göre şekillenir. Kuaför rütbelere arası bir karşılaşma mekanına dönüşür. Emekli Albay Eşi Betül'ün anlatısını değerlendirelim:

“Ben daha önce Donanmada (ilkokul) çalışıyordum. Sonra emekli oldum. Seymen Kolejinde devam ettim öğretmenliğe.(...)Eskiden orduevine gidiyordum kuaföre. Şimdi rutin işler için yine gidiyorum ama önemli işler için Adil Gür'e gidiyorum. Röfle falan gibi. Okula daha yakın çünkü. Bir de özel okulda öğretmenken giyim, kuşam, saç, baş daha önemli oluyor. Orduevlerinde eskisi

gibi değil hizmetler. Özele devredildi çoğu hizmet. Kimin işlettiği belli değil. Fiyatlarda arttı eskiye göre. Giden sayısı azaldı.”

Orduevi yerine civarın en meşhur kuaförüne gitmeye başlamasını artık orduevindeki hizmetlerin eskisi gibi olmamasına ve pahalalanmasına bağlayan Neşe, özel okulda çalıştığı için dış görünüşüne daha çok önem verdiğini açıklıyor. Bir görüşülenin ifadesiyle astsubay orduevinde saçını yaptırması öngörülen bir kadının muhitin en ünlü ve en pahalı kuaförüne gitmesi sorgulanıyor:

“Ben artık Değirmendere'de kuaföre gidiyorum. Bir salon var baya meşhur oldu. Mesut yaparsa röfleni ayrı para, oradaki eleman yaparsa ayrı para. Güne gidiyorsun saç yeni yaptırdın diyelim. Millet soruyor nerede yaptırdın? Mesut dedin mi, Mesut'un kendi mi yaptı diyorlar. Geçen bir kermeste bizim Çarkçı astsubayın karısı Mesut'a yaptırmış röfleyi, konuyu açana kadar uğraştı durdu. Herkesin dikkatini çekmiş. (...) Geçen Yargıcı'dan bir şal almış, markasını göstereceğim diye öldü öldü.”

Bir astsubay eşinin çevrenin en iyi kuaförüne gitmesi kermeste sorgulanırken aynı zamanda markalı bir şal almış olması da grup içinde dikkat çekiyor. Bir yandan kadınlar ekonomik olarak bir güç isteyen bu aktiviteleri bir astsubay eşinin yapmış olmasına öykünürken diğer yandan astsubayı eşini sınıfsal olarak "aşağılayarak" kıskançlığın üstünü astsubay eşinin "görgüsüzlüğüyle" örtmeye çalışıyorlar. Astsubay eşi ekonomik olarak sınıf atlasa bile mütekabil hegemonik kadınlık hiyerarşisi içerisinde astsubay eşi olma halinden kurtulamıyor. Bu nedenle mütekabil hegemonik kadınlık göstergelerini keşfetmek önemlidir.

3.3.2 Yeni Kadınlık Kurgusu: Mütekabil Hegemonik Kadınlık

Connell, bize farklı erkekliklerin ortak noktasının kadınların baskı altında tutulması noktasında vardıkları uzlaşa olduğunu söyler. Daha önce belirttiğimiz gibi Connell hegemonik erkekliğin iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik değerlerini toplumun geri kalanına özendirilerek, zorlayarak ya da dışlayarak kabul ettirilmesini sağlayan bir mekanizma olduğunu açıklar. İktidar mekanizmalarını anlamak için, egemen kadar egemenin ürettiği söylemle dışarıda kalanların direniş stratejilerini de anlayabilmek önemlidir. İktidarı elinde tutan gruplar, kendilerine ayrıcalık sağlayan yapıyı yeniden üretmeye çalışırlar. Kadınlar da çeşitli stratejiler geliştirerek iktidardan pay almaya çalışırlar. Mütekabil hegemonik kadınlık, bu iktidardan pay alma mücadelesinin ihtiyaç duyduğu iş birliğinin ürünüdür fakat iş birliğinin ürünü olmaktan daha fazla bir iktidar paylaşımını ifade etmektedir.

Mütekabil hegemonik kadınlık kavramı hegemonyanın ancak eşler üzerinden kurulmasını ifade eder. Bahsettiğimiz hegemonya; yaşlı kadının genç kadın üzerinde kurduğu ya da sınıfsal, etnik vb. aidiyetleri sebebiyle kadınların diğer kadınlar üzerinde sahip olduğu hegemonyadan farklıdır. Bu noktada hegemonya olgusuna güç faktöründen daha büyük bir önem atfediyorum. Bununla birlikte mütekabil hegemonik kadınlık kavramı, tıpkı hegemonik erkeklik kavramı gibi ikili bir işleve sahiptir. Hem kadınların tahakküm altında tutulmasını hem de küçük bir azınlık erkeğin iktidar alanı içindeki diğer erkekler üzerinde sahip olduğu iktidarı kabullenışı ve desteği de işaret eder. Mütekabil hegemonik kadınlık kavramı, hegemonik erkeklik değerlerine sahip erkeklerle sadece iş birliği içinde olan ya da onaylayan kadınları değil onların hegemonyasından pay alan, onların hegemonyasına hizmet eden ve bu yolla hegemonik olmayan bazı erkeklikler üzerinde de iktidar sahibi olma şansı yakalayan kadınları işaret eder. Tezin bu bölümünde kavramın uygulanırılığını ve yaygınlığını sahada test etmek gereklidir.

Subay eşleri arasında, erkeklerin rütbelerini referans alan bir iktidar ilişkisi olduğunu daha önce açıklamıştık. Bu aynı zamanda yaşla paralel işleyen bir iktidar ilişkisidir. Bahsi geçen ilişkinin ataerkil sistemde yaşlı kadının genç kadın üzerinde kurduğuna benzer bir iktidar ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü subaylar hizmet yıllarına bağlı olarak derece alırlar.²⁴¹ Eğer ideal evlilik normlarına uygun bir evlilik yapmışlar ise benzer rütbedeki subayların benzer yaş aralıklarına sahip eşleri olması beklenebilir. Bu nedenle askeri hiyerarşi içinde rütbelere bağlı olarak yaşlı kadınların genç kadınlar üzerinde bir hegemonya kurması söz konusudur. Albay Eşi Neşe'nin aktardıkları bu noktada önemlidir.

“Şimdi genç nesil çok farklı saygı bitmiş. Gidin derneğe nizam kalmamış. Bir kere genç nesil eskisi gibi Atatürkçü değil. Bilmiyorum ne değişti belki genel olarak eğitim sisteminden kaynaklanan bir şeydir. Eskisi gibi saygı kalmamış. Eskiden biz hanımefendiye bir yanlış yapacağız. Oyy anam oyy. Artık kendini nereden toplarsın kim bilir. Askeri teamülleri yeterince bilmiyorlar. Hele sert biriyse. Şimdi öyle bir durum kalmadı. Yalnız bu son tutuklamalar bilinci yeniden uyandırdı. Şimdilerde diyorlar ya Fenerbahçe taraftarı politize oldu diye siz gelmeden önce onu okuyordum. Aynen öyle bir şey oldu bizim içimizde de.

Albay Eşi Neşe, genç kadınları askeri teamülleri bilmemekle suçluyor. Gençliğinde hanımefendiye bir yanlış yapmamak için büyük çaba sarf ettiğini

²⁴¹ Hizmete ve aldıkları puana bağlı olarak erken terfi almaları da mümkündür. Bu nedenle rütbe sadece yaşa bağlı bir yapı da değildir. Başarıya göre aynı rütbede bulunduğu meslektaşlarıyla fark yaratmaları mümkündür.

gururla aktarıyor. Yaş ve yaşa bağlı olarak rütbenin sağladığı avantajlar kadınların mütekabil hegemonik kadınlık halini üretmeleri için bir alan açıyor. Demetriou'nun, Connell'ın hegemonik erkeklik kavramını geliştirerek erkekler arasındaki hiyerarşik ilişkileri "içsel hegemonya" hegemonik erkekliğin kadınlar üzerindeki tahakkümünü ise "dışsal hegemonya" olarak tanımladığını belirtmiştik. Kurmay subayın, subay üzerinde kurduğu tahakküm içsel hegemonyaya işaret ederken kurmay subayın, subay eşi üzerinde kurduğu tahakküm ise "dışsal hegemonyaya" örnek olarak gösterilebilir. Mütekabil hegemonik kadınlık ise kadınların evlilik yoluyla elde ettikleri ve diğer kadınlar üzerinde kurdukları tahakküm ilişkisini ifade eder. İçsel bir hegemonya alanı üretir. Kadınların kurdukları hegemonyaya en iyi örnek astsubay eşleri ve subay eşleri arasındaki ilişkide gözlemlenebilir. Astsubay eşlerini "eğitimsiz", "görgüsüz" olarak niteleyen benzer söylemlere görüşmelerin birçoğunda rastlamak mümkündür. Albay eşi Neşe'nin anlattıkları ise eşleri alt rütbelere kadınlar ile eşleri üst rütbelere olan kadınlar arasında da benzer bir tahakküm ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Askeri hayatta hegemonya sahibi erkekler ve bu hegemonyadan pay alan kadınlar kimlerdir sorusunu düşündüğümüzde karşımıza kurmay sınıfı çıkmaktadır.²⁴² Askeri okul hayatı bittikten sonra askerler, meslek hayatları boyunca çeşitli kurslara ve tatbikatlara katılmaktadırlar. Bu eğitimlerde aldıkları başarılar ve geçirdikleri denetlemeler subayların sicil puanlarına yansır. Sicilleri mesleki hayatlarını yönlendiren bir karne gibidir. Öte yandan askeri hayatları boyunca binbaşı rütbesine kadar en fazla üç kere girme hakları bulunan kurmaylık sınavını kazanırlarsa Harp Akademisine kabul edilirler. Akademi eğitimini başarıyla tamamlayan subaylar kurmay olma hakkını elde ederler.²⁴³ Ancak kurmay olan subaylar amiral ya da general olabilmektedirler.²⁴⁴ Kurmay eşi olmak demek mütekabil hegemonik kadınlık piramidinde hızla üst basamaklara tırmanmak demektir. Kurmay eşi olmak hanımefendi olmanın da kapısını açacaktır. Eşi kurmay

²⁴²Subaylıktan üst-subay sınıfı olarak tanımlanan kurmaylığa geçişin şartları 926 sayılı Personel Kanunu ve Subay Sicil Yönetmeliği tarafından açıklanmıştır. Kurmay subaylar üst-subay sınıfına dahildir. Subaylar Harp Okullarını bitirdikten sonra teğmen rütbesiyle orduya katılırlar ve en son albaylığa kadar yükselebilirler. Kurmay subay olabilmek için Harp Akademilerini bitirmiş olmak gereklidir. Sınavı kazananlar Harp Akademilerinde eğitim alarak kurmay subay olurlar.

²⁴³Kurmay subay olmaya ilişkin bütün düzenlemeler 15 Temmuz 2016 Fetö Terör Örgütünün Darbe Girişimi sonrası değiştirilmiştir. Kurmay Subaylığın yerine Karargah Subaylığı sistemi getirilmiştir. Karargah Subaylığı için yine kurmaylık sınavına benzer bir sınava girilmektedir. Fakat rütbe siseminde iki yıl değil artık bir yıl kıdem alınmaktadır.

²⁴⁴Tez kapsamında açıklanan askeri hiyerarşiye ilişkin düzenlemeler 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrası yeniden düzenlenmiştir.

albaylıktan emekli olan Şükriye amirallerin ve eşlerinin sahip oldukları hegemonyayı şu şekilde açıklıyor:

“Terfi olayları. Eşim de hırslıydı, başarılıydı. Kurslara gider, üstün başarıları vardı. Ödülleri var. Bu ödüllerin nihayetinde de işte beklentisi vardı. En son rütbe albay. İşte sonragenerallik şeyleri. Ben, ona destek olmaya çalıştım. Ama mesleğimin şeyini bozmamak için, devlet memuru olduğum için etrafa karşı okulu bırak git orada çaylarda komutan eşlerine yakın ol. Ya da ne biliyim değişik şekilde adlandırılır diye. Saygı, sevgide kusur etmemeye çalıştım onlara karşı ama çok sık beraber olamadım. Okulu mesleğimi tercih ettim. Tabii bu eşime biraz eksi puan getirdi. Çünkü eşleri için komutan eşlerine yakın olup çalışanlar daha önde gözetildi. Daha göze girdiler. Meğer başarıdan ziyade o önemliymiş imajı oluştu. Onun için ona üzuldüm. Kendimi eksik hissettim. Acaba benim desteğim olsaydı acaba generalliğinde sıkıntı olmaz mıydı diye düşünüyorum. Olacaksın gibi bir imaj vardı. Hatta olacağına dair yazılar vardı. Olamayınca da çok büyük moral bozukluğu oldu. O nedenle zamanından önce bir sene önce emekli oldu. Komutanlarına büyük şok oldu. Çok üzüldüler. Senin bu başarıların değerlendirilirdi. Bir sene daha dayansaydın dediler.”

Öğretmen olan Şükriye, eşinin amiralliğe yükselememesinden kendini sorumlu tutmuş. Komutan eşlerinin gözüne girmeye yönelik daha çok çalışma yapma fırsatı olsaydı, eşinin amiral olabileceğine dair bir inanç taşıyor. Hegemonya sahibi erkekler kimin bu zümreye dahil olacağına karar verirken bu hegemonyadan beslenen kadınların kararlarda payı olduğunu Şükriye'nin anlatısı açıklıyor. Kurmaylık gibi erkeklerin hegemonya alanında eşik atladığı rütbelerde kadınların rolü devreye giriyor. Ordu içindeki düzende sadece erkeklerin mesleki yeterliliği yükselmeyi sağlamıyor. Kadınların aktif rol oynaması gereken bir süreç söz konusu. Kadınlardan eşinin yanında durması ve ordunun beklentilerini yerine getirmesi bekleniyor. Connell'in hegemonik erkekliği açıklarken erkeklerin hegemonyasına kadınların verdiği desteğin önemini vurguladığını belirtmiştik. Ordu, Şükriye'den ve diğer kadınlardan eşlerine destek olmalarını bekliyor. Ancak kadınlarbu destekle müteakbil hegemonik kadınlıktan pay alabilirler. Egemen kültüre rıza gösteren kadınlar ise çoğu zaman bu ittifaktan kazanç elde edebiliyorlar. Emekli Üsteğmen Eşi Oya'nın anlatısı bu ödülü şu şekilde açıklıyor:

“Eşim astsubaylıktan subaylığa geçeceğim dediğinde dediğim gibi çok tedirgin oldum. Boşluğa düşeceğim gibi geldi bana. Ama bende o yetenek varmış başardım. Hanımların konuşmaları, etrafın etkisi. O zaman astsubay eşi çok komşum vardı. Çok konuşturlardı subay eşleri şöyle böyle diye. İşte çok pislermiş, temiz çamaşır asmazlarmış, çocukları çok terbiyesiz olurmuş. Anneler, babalar mesuliyetsiz olurmuş diye o kadar çok konuşturlardı. Ben subayların içine girdikten sonra astsubaylar hakkında tek bir şey duymadım bu bir seviye meselesi. O kadar büyük insanlarla muhatap oluyorsunuz. Albay

eşleri, kurmay eşleri. Hepsi birçok şey görmüşler. Hayatları dolu insanlar. Kendimle gurur duydum. Ondan sonra ne protokollere girdim. Gururu tarif edilemez. Kenan Evren'le böyle karşılıklı yemek yemişliğimiz vardır.”

Astsubaylıktan subaylığa terfi eden eşinden bu haberi ilk duyduğunda Oya, tedirgin olduğunu ifade ediyor. Buna karşılık "*bende o yetenek varmış*" derken subay eşi olmanın özel bir yetenek gerektiren bir hal olduğunu içselleştirdiğini ifade ediyor. Önceden astsubay eşi, kadınlarla bir aradayken subay eşleri hakkında olumsuz eleştirileri hep duyduğunu fakat subaylarla bir aradayken dedikoduyla karşılaşmadığını aktarıyor. Oya'nın anlatısı astsubay eşlerinin subay eşlerine, hane içinde kadının sorumluluğuymuş gibi kodlanan "görevleri" ve anneliğe ilişkin sorumlulukları beceremediklerine dair eleştiriler yönelttiklerini açıklıyor. Subay eşleri, astsubay eşleri üzerinde kocalarının rütbelerine dayanarak mütakabil bir hegemonya alanı kurarken astsubay eşleri ise subay eşlerinin iktidar alanını kırmak için farklı stratejiler üretiyorlar. Bu stratejilerden en önemlisinin dedikodu olduğu Oya'nın anlatısında belirgin bir şekilde ifade ediliyor.

Erkek ya da kadın olarak doğru davranışın nasıl sergileneceği toplumsal ilişkiler tarafından belirlendiği için cinsiyet sosyal pratiğin ürünü olarak ortaya çıkar. Hegemonik erkeklikle kastedilen sosyal ilişkilerde baskınlığını, her tür tavır ve davranışıyla teyit ettiren bir özne olma halidir. Dolayısıyla hegemonik erkeklik sadece erkekliği değil kadınlığı da kuşatabilen bir söylemdir. Bu anlamda kadın da eril bir rol üstlenebilir. Hegemonyadan pay alan kadınlar farklı erkeklikler üzerinde tahakküm kurabilirler. Emekli Kurmay Albay Eşi Şükriye'nin anlattıkları bu açıdan da dikkate değer.

“Teğmenliğinden itibaren aldığı puanlar bunu gösteriyordu. Puanlamasına bakıyorsun diğerinin daha düşük ama o terfi ediyor. Eşleri yakın olanlar hanımefendilere daha öne geçebiliyor. Kadınların sözü geçer hesabı. Hanımların şeyiyle oluyormuş biz bunu kendi hakkımız yenince gördük. Aynı Hürrem Sultan gibi. Tabii önce bir şok olduk. Neden böyle oldu diye. Ama hayırlısı dedik. Üzgün ve kırgın olarak ayrıldığımızı söyleyebilirim. Ben de çok üzüldüm. Kendimi suçlu hissettim acaba çalışıyordum, ben mi önce emekli olup ona destek olsaydım acaba gitseydim, gelseydin toplantılarına çaylarına diye düşündüm. Ama o da yapı meselesi yapamazdım. Şimdiki durumu da görünce şükrediyorum iyi ki olmamış amiral diye.”

Öğretmen Şükriye eşinin, amiral olması için hedeflediğinden daha önce emekli olup eşi için çaylarda, çalışmayı göze alabilecek kadar eşinin mesleğiyle yakından ilgilidir. Bununla birlikte terfi meselesinde eşlerin de etkili olduğunu yaşadığı

mağduriyet sonrası öğrenmiştir. Eşinin hegemonik erkeklik değerlerinden daha fazla pay alabilmesi için elinden geleni yapmaya hazırlanırken büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Connell'a göre, hegemonik erkeklik değişmez değildir. Erkek olma biçimi tamamıyla o toplumun o anki siyasi, ekonomik ve kültürel koşullarıyla bağlantılı ve tarihsel dinamiklerden etkilenebilir, değişime açıktır. Daha önce eşinin hegemonik erkeklikten pay alması için oldukça hevesli olan Şükriye, "Ergenekon Davaları" sürecinde eşinin amiral olmadığının şükreder bir hale gelmiştir. Hegemonik erkekliğin işaret ettiği alan "Ergenekon" ve "Balyoz Kumpas Davaları" sürecinde hafızada değişmiştir. Erkekler; kadın ve erkek arasında sadece hegemonik bir ilişki olmadığını, aynı zamanda farklı erkeklik halleri arasında da hegemonik bir ilişkinin var olduğunu keşfetmiştir. Hegemonik erkeklik, diğer tüm erkeklik biçimlerini şekillendirmekte ve tek bir erkeklik biçimini dayatmaktadır. Buna bağlı olarak farklı kadınlık halleri de şekillenmiştir. Mütakabil hegemonik kadınlık bahsi geçen farklı kadınlık hallerinden biridir. Bu kadınlık halinin farklılıklarını en net gözlemleyebileceğimiz ayırım subay eşleri ve astsubay eşleri arasındadır. Yarbey Eşi Öğretmen Elif'in anlatısına kulak verelim.

“İddia ediyorum karşıma yüz kadın getirin. Seçin. Ellisi subay eşi, ellisi astsubay eşi olsun. Karşımdan gelsinler ellide elli seçerim. Kim astsubay eşi. Kim subay.(...) Giyiminden kuşamından, konuşmasından, çocuğuyla ilgileniş şeklinden, davranışından, nasıl anlatayım anlaşılır işte.”

Yapılan görüşmeler gösteriyor ki subay eşleri arasında eşlerinininkine benzer bir iktidar ilişkisi bulunmaktadır. Yapılan görüşmelerde subay eşlerinin kendilerini astsubay eşlerinden farklı gördükleri açıkça ortaya çıkmıştır. Kadınların toplumsal hafızasında astsubay eşleri ve subay eşleri arasında bedenden, gündelik hayat pratiklerine ve bütün alışkanlıklara doğru yayılan bir farklılık kodlanmıştır. Anlatılara sinen bu hafıza görüntüsünü mütakabil hegemonik kadınlığın anahtarı olarak yorumlamak mümkündür. Kişilerin toplumsal konumları, davranışları, algılama tarzlarıyla toplumsal hayatın çok farklı alanlarında uyguladıkları “tercipleri” arasında bağlantısal bir ilişki bulunmaktadır. Bourdieu'nün *habitus* kavramsallaştırmasından yola çıkarak bireylerin toplumsal konumlarını belirleyen sosyalleşme sürecinin önemine dikkat çekmek gerekir.²⁴⁵ Yarbey Eşi Hatice'nin anlatımını astsubayların subay eşlerinin hafızasında nasıl konumlandırıldığının ifadesidir.

²⁴⁵ Pierre Bourdieu, **Pratik Nedenler**, Çev.Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Hil Yayınları, 2005, s.18-21.

“Nasıl bir ayırım mesela geçen yaz bir kampa gittik Erdek’te. Daha önce hiç gitmemiştik. Piknik alanı var. Allahım nasıl duman tütüyor. Bütün kampı duman bastı. Bu ne böyle dedik. Kamp komutanı inceleme yapmış. Kampta ne kadar astsubay varsa piknik yapıyormuş. Subaylar restoranda yemek yer. Kampa gitmişsin önüne hazır yemek gelsin dimi. Onlar piknik yapar. Havuza gidersin kumlu kumlu gelenlere bakın kesin astsubayların çocuğu falandır. Zaten anlaşılır konuşmasından, duruşundan.”

Yarbay Eşi Hatice, bir astsubay ailesiyle bir subay ailesi arasındaki farklılığı gündelik hayat pratikleri üzerinden değerlendiriyor. Hatice'ye göre eğer havuza ayağı kumlu bir çocuk giriyorsa o çocuk mutlaka astsubay çocuğudur. Subay eşleri, eril hegemonyadan pay alabilmek adına astsubay eşlerinin çocuk yetiştirme konusunda yeterli olmadıklarını anlatılarda sıklıkla vurguluyorlar. Astsubaylar ve subaylar arasındaki ayırım toplumsal hafızada "hafıza görüntüleri" aracılığıyla kodlandığı gibi mekansal olarak da bu ayırım desteklenmiştir. Örneğin, Gölcük Garnizonu içinde subaylara ayrılan bölüm lojmanların Değirmendere tarafındayken, astsubaylara ayrılan kısım garnizonun Gölcük tarafındadır. Astsubayların oturdukları lojmanlar hem iç mimari açısından hem de dış görünüş açısından subay lojmanlarından farklıdır. Mimari açıdan binaların farklı yapılmış olmasının astsubay subay ayrımının altını çizmek için özellikle yapılmış olduğuna dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte ayrımcılığa uğradıklarını düşünen astsubay eşlerinin bahsi geçen durumu bu şekilde değerlendirdikleri açıktır. Astsubay Eşi Filiz’in aktardıkları bu durumu açıklamaktadır.

“Astsubay tarafının içleri daha küçük. Bakın parklara, bahçelere ne kadar bakımsız. Bir de gidin subay tarafına, her gün yeni çiçek dikilir, çimler biçilir. Bu tarafta parkları ot bürümüştür. Mesela lojmanların bakım zamanı geldiğinde en son bizimkiler yapılır. Depremde en çok hasarı bizim binalar gördü denize daha yakın çünkü. En son bizimkilerin yapıldı güçlendirmeleri.”

Filiz, astsubay lojmanlarının fiziki durumundan şikayetçi. Anlatısında ordu içinde astsubayların "hor görüldüğüne" dair izleri görmek mümkün. Hem lojmanların hem de gündelik hayat pratiklerinin mekansal olarak subay ve astsubaylar arasında ayrılmış olması, birbirini farklı gören iki sınıf arasında ortak bir hafızanın oluşmasını engellemiş. Fakat bu engel, müteakbil hegemonik kadınlığı hafızada besliyor ve güçlendiriyor. Bununla birlikte eşinin astsubay olmasından dolayı müteakbil hegemonik kadınlığı daha yoğun yaşayan kadınlar hiyerarşi merdivenlerini tırmanamadıkları için bu durumu bir sızıya dönüştürmüşler. Eşi astsubay olan Öğretmen Filiz’in anlatımına yeniden kulak verelim.

“Donanma’da (ilk okul) çalışıyorum. Hala anlatırken bile sinirleniyorum. Zahide vardı eşi albay. Aramızda gayet iyi. Gün arkadaşız. Gün sırası bana geldi. Ben o okulda çalışalı sekiz ay falan olmuş o zaman. Bana gelecekler. Öğretmenler odasındayız. Yanında Çisil oturuyor benim en yakın arkadaşım okulda. Daha önceden de tanışıyoruz. Ev nerede diye soruyor. Ben duyuyorum. “Aaaaa Filiz’in kocası astsubay mıydı? Ben subay zannediyordum. Hiç bilmiyordum dedi.” Çisil ne diyeceğini şaşırdı. Ulan nasıl bilmiyorsun. Okulun askeri servisleri vardı. Biri Doğu lojmanlarına gider, biri Batı. Sen Batı lojmanlarına binersin, ben Doğu. Bilmemesi mümkün mü? Beni orada sanki ben utanıyorum, gizliyorum gibi bir konuma düşürdü. Herkes de duydu. Ama ne diyeceksin. Diyebilecek bir şey yok. Duymamış gibi yaptım. Daha sonra Çisil nasıl bilmiyorsun Zahide demiş. Filiz hiç astsubay eşine benzemiyor çok hanım bir kadın vallahi bilmiyordum demiş. Bilmemesi mümkün değil, bilerek yaptı. Zaten özrü kabahatinden beter. Yani ikimiz de öğretmeniz. Ama yok o kendini benden üstün görüyor.”

Bourdieu cinsiyetin toplumsallaşma sürecinde elde edilen bir kimlik değil, kişinin de içinde aktif bir özne olarak inşa edilen, farklı iktidar ve sermaye biçimlerini içeren karmaşık bir süreç olarak ele alınması gerektiğini belirtir.²⁴⁶ Astsubay eşi Öğretmen Filiz’in, albay eşi öğretmen arkadaşı Zahide’yle arasında geçen bu anısı, Bourdieu’nün bahsettiği anlamda çok bileşenli ve karmaşık bir toplumsallaşma sürecinin meyvesi olarak görülebilir. Subay eşleri, kendileri üst-rütbeli bir subayın eşine saygı gösterirken bir astsubayın eşinin de onlara saygı göstermesi gerektiğini çok normal bir durummuş gibi aktarıyorlar. Bu normalleşme haline bir başka örnek Üsteğmen Eşi Deniz’in anlattıkları:

“Bu nasıl bir hiyerarşi. Zorunlu değil ama olan ya da olması gerekendiyebiliriz. Sistem böyle. Evet ben bir kurmayın eşine saygı göstermeliyim. Ya da bir astsubay bana. Hepimiz hanımefendiye. Durum biraz böyle ne yazık ki.”

Diğer yandan subay eşleri arasında kendilerini gizlemeyi tercih eden astsubay eşi kadınlar, kendi mekanlarında yani “astsubay” rütbesinin hakim olduğu bölgelerde “rütbelerini” kuşanmayı tercih ediyorlar. Şu an bir yarbayla evli olan amatör Ressam Gülay’ın astsubay lojmanında geçen çocukluğundan aktardığı bir anı bize bu durumu gösteriyor.

“Biz küçükken Ankara’da lojmanda oturmaya başladık. Babam işçiydi. Radarların bakımıyla ilgileniyordu. Çocuğum tam hatırlamıyorum ama o zamanlar işçilerden de lojmanlarda oturanlar vardı. Şu an Gölcük’te de öyle. Askeriyede memur olarak çalışanlara ya da tersane işçilerinin bir kısmına lojmanda oturma hakkı veriyorlar sanırım. Neyse bize güne ya da oturmaya

²⁴⁶Pierre Bourdieu, **Eril Tahakküm**, Çev. Bediz Yılmaz, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2015 s. 38.

gelmişlerdi. Biz, astsubay kısmında oturuyoruz o zaman. Kadınlar geliyor her gelen eşinin rütbesiyle kendini tanıtıyordu. İşte ben bilmem kim radar astsubay bilmem kimin eşi. Falan filan. Bakın çocuk aklımla unutmam, ne kadar tuhafıma gitmişti. Hatta sonra anneme sormuştum. Neden önce eşlerinin rütbelerini söylüyorlar diye. Annem ne demişti o zaman hatırlamıyorum. Ama bir tek, ne tuhaf diye düşündüğümü, çok net hatırlıyorum.”

Bir subayla evli olan Gülay, astsubay lojmanlarında geçen bu çocukluk anısını unutmamış. Toplumsal hafızada bireyler Halbwachs'ın da belirttiği gibi hafıza görüntülerine tutunarak anımsarlar. Çocukluğunda evlerine gelen kadınların eşlerinin rütbeleri üzerinden kendilerini tanıtmaya başlamaları ilginç bir anı olarak Gülay'ın hafızasında kalmış. Astsubay eşi, kadınlar arasındaki benzer bir ilişkiyi subay eşleri arasında da gözlemlemek mümkün. Subay eşlerinin de kurmay eşlerinden duydukları tedirginliği anlamak için Albay Eşi Neşe'nin aktardıkları dikkat çekicidir. Neşe askeri hiyerarşi içinde aldığı tavrı şu şekilde aktarıyor:

“Eşinizin kurmay olmuş olması belki bir gün paşa olabileceği, amirallik yolunun açık olması anlamına geliyor. En azından bir birliğin başına geçebileceği anlamına geliyor. Bu bir güç. Askeri hiyerarşide önemli bir basamak atlıyorsunuz onla beraber. Çünkü bir gün, siz de hanımefendi olabilirsiniz, komutan karısı olabilirsiniz ve herkes de bunun böyle olabileceğini bildiğinden ona göre davranır. Zaten bilinir dedikodu dolaşır. Şunun hanımına dikkat edin eşinin adı şu görev için dolaşıyormuş ya da onların olması mümkün değilmiş diye. Ben de eşimin yerine göre kimlere nasıl davranmam gerekiyorsa öyle davranıyorum. Çok abartmıyorum.”

Subay eşleri, kurmay subay eşlerine Neşe'nin aktardığı gibi saygı gösterirken benzer bir saygıyı da astsubay eşlerinden talep etmektedirler. Kadınlar arasındaki bu kırılma noktaları müteakıl hegemonik kadınlık halinin en görünür olduğu alanlar olarak karşımıza çıkıyor. Müteakılhegemonik kadınlık nasıl bir kırılma alanına işaret ediyor, bu noktaya bakarsak eğer karşımıza kadınlar arası bir hiyerarşik ilişki çıkar. Eşlerinin rütbeleri üzerinden birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışan kadınlar, diğer kadını ezerek, hor görerek yeni bir ikincil plana atma eyleminin faili haline gelir. Yarbay Eşi Hatice'nin anlattıklarında bu kırılma noktası belirginleşiyor.

“Eşim radar komutanıydı. O zaman kıdemli üsteğmendi. Oğlum anaokuluna gidiyor lojmanların içindeki. Servisleri var. Her gün bir anne, servis annesi olarak servisle beraber çocuklarla gidiyor. Biz ilk geldik. Küçük yerlerde çok fazla rütbeli yok. Genelde astsubaylar ve uzmanlar vardır. Arkadaşlar dedi sen sıcakkanlısın. Böyle çok yakın davranma sonra onlar ipin ucunu kaçırlar avarı tutturamazlar diye. Benden önce komutan eşleri hiç servis anneliği yapmamış. Ben de burnu büyüklük olmasın ne olacak diye düşünüp haftada bir servis anneliği yapıyordum. Ama sonra bin pişman oldum gerçekten. Seni arkadaşları sanıyorlar. Zaten astsubayların uzmanların çığılığı inanılmazdır. Çok

az adam akıllı işini yapan, terbiyesi, ahlaki düzgün astsubay gördüm. Sonra dedim, kim ne derse desin, isterlerse burnu büyük desinler. Servis anneliğini bıraktım."

Kendini komutan eşi olarak gören Hatice'nin söyleminde, komşusu ve arkadaşı olan astsubay eşlerini aşağılayıcı bir üslubu görmek mümkündür. "Seni arkadaşları sanıyorlar" diyerek astsubay eşlerini nasıl başkalaştırdığını görmek mümkündür. İlk olarak Hatice "küçük yerlerde rütbeli yok" diyerek astsubay ya da uzman rütbesini rütbe olarak görmediğini açık etmiş oluyor. Diğer yandan toplumsal hafızada astsubay ve uzmanların insan ilişkilerinde mesafeyi bilemeyen, ayar tutturamayan kişiler olarak kodlanması ve bu kodun bir genelleme haline getirildiği de gözlerden kaçmıyor. Hatice'nin anlatısında yer alan "seni arkadaşları sanıyorlar" ifadesi ise astsubaylara yönelttiği ayrımcılığın da göstergesidir.

Toplumsal hafızada, kadınlar arasındaki rekabet paradoksal şekilde kadını değersizleştiren ataerkil sistemi daha da güçlendiriyor. Kadınlar kuaförlerde, lojmanlarda, ordu evlerinde diğer kadınlarla mücadele ederek güçleniyorlar fakat aynı zamanda ataerkil sistemi de güçlendiriyorlar. Hartman toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşiyi şu şekilde açıklıyor:

*"Toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşinin oluştuğu sürecin merkezi alanları, patriyarkal davranışların öğretildiği ve kadınların aşağı konumda tutulduğu ve bu konumlarının pekiştirildiği ev dışı yerlerdir: kiliselerdir, okullar, spor kulüpleri, sendikalar, ordular, fabrikalar, bürolar, sağlık merkezleri, medya, vb. Öyleyse patriyarkanın maddi temeli, yalnızca ailede çocuk yetiştirmeye değil, erkeklerin kadın emeğini denetlemesine izin veren bütün toplumsal yapılara yaslanır."*²⁴⁷

Kadınlar, kurumlar aracılığıyla üretilen hiyerarşiler aracılığıyla patriyarkanın temellerini öğreniyorlar. Bu ilişkiler kimi zaman ev içinde kimi zaman ise ev dışında şekilleniyor. Ev içindeki denetleme çocuk yetiştirme üzerinden şekillenirken ev dışında da kadın emeğinin denetlenmesi söz konusu. Kadınlara rütbelere üzerinden hiyerarşiyi öğreten ve denetleme mekanizmalarına boyun eğmelerini sağlayan kurumların başında ordu geliyor. Aslı zihninde rütbelere kodlarken bu kodlamayı çocuklara kadar yaygınlaştırıyor. Adeta bileşik kaplar gibi babanın rütbesi, eşi; eşten çocuğa kadar bütün aileye doğru yaygınlaşıyor ve aktarılıyor. Yarbay Eşi Aslı'nın "aşağılık kompleksine" sahiptir şeklinde kodladığı astsubay anlatısına kulak verelim.

²⁴⁷Heidi Hartmann, **Marksızlık Feminizm Mutsuz Evliliği**, Çev. Gülşad Aygen, İstanbul: Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s.63.

“Astsubay çocukları hırslı olur, gelirler bizim eve oğlumun en güzel oyuncuğu neyse onu kırarlar. Oğlum çok iyi niyetli benim. Bu durumu göremiyor hep çok arkadaş canlısı yaklaşıyor ama durum öyle değil. Hep bir aşağılık kompleksi olur. Mesela eşimin bir komutanı vardı. Babası astsubaymış. Adam subayları ezerdi, kötü davranırdı. Astsubaylar onun döneminde kral gibiydi, çok rahattılar.”

Aslı hafızasında astsubayları kompleksli ve onların çocuklarını ise hırslı olarak kabul ediyor. Hafıza yayılıyor ve gelişiyor. Hafıza aktarıcıları yeni bilgiler üretiyor. Fatmagül Berktaş'ın kolektif bilincin seçiciliğine dair vurgusu önemli:

“Kolektif bilinçaltını bir yana bırakacak olursak toplumun organik belleği yoktur ve dolayısıyla her toplumun olayların kaydını tutarken birine (eski Mezopotamya'da rahipler, geleneksel toplumlarda vakanüvisle modern toplumda tarihçiler, vb) ihtiyacı vardır. Ancak olayların kaydının tutulması demek aynı zamanda onların seçmeye ve yorumlanmaya tabi tutulması demektir. Bu anlamda her türlü tarih geçmişin bir yeniden kurgulanmasını içerir ve dolayısıyla kolaylıkla bir ideolojik aygıt dönüşebilir.”²⁴⁸

Hafıza seçicidir. Bir organizma gibi doğar, büyür, yaşar ve ölür. Hafızanın ölmesi demek aslında hafıza aktarıcıları sayesinde dönüşmesi demektir. Aslı, babası astsubay olan bir komutanın subayları ezmesini, astsubayın babasının aktardığı bilgilere dayandırıyor. Toplumsal hafızada yeni bir bilgi ağı üretiliyor. Hafıza bileşik kaplar gibi nesilden nesile aktarılır fakat aynı kalmaz. Çünkü seçmeye ve yorumlanmaya tabidir. Bu nedenle toplumsal hafızada toplumsal cinsiyet kodları farklı yorumlamalarla karşılaşır.

3.3.2.1 Hegemonik “Alyans” : Mütakabil Hegemonik Kadınlık Tartışmaları

Toplumun kadınlardan beklediği davranışlar listelendiğinde beklenen davranışların farklı kadınlık hallerinden etkilendiği, buna karşılık özünde ise değişmediği görülebilir. Çünkü toplumsal hafızada kurgulanan bütün rollerin temelinde erkeğin birincil konumunu garanti altına alma ihtiyacı bulunmaktadır. Hartmann, bu ihtiyacı erkeğin kadın emeğini kontrol altına alması üzerinden şu şekilde değerlendirir:

“Toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşinin oluştuğu sürecin merkezi alanları, patriyarkal davranışların öğretildiği ve kadınların aşağı konumda tutulduğu ve bu konumlarının pekiştirildiği ev dışı yerlerdir: kiliselerdir, okullar, spor kulüpleri, sendikalar, ordular, fabrikalar, bürolar, sağlık merkezleri, medya, vb. Öyleyse patriyarkanın maddi temeli, yalnızca ailede çocuk yetiştirmeye

²⁴⁸ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s.17.

*değil, erkeklerin kadın emeğini denetlemesine izin veren bütün toplumsal yapılara yaslanır."*²⁴⁹

Kadın sosyalizasyonu toplum tarafından kadın olarak kabul görebilmek için kadınların içselleştirdikleri davranış kalıpları olarak görülebilir. Kadınlık kodları toplumun kadınlardan itaat etmesini bekledikleri kurallardır. Örneğin “kadın cilvelidir, kadın duygusaldır, kadın entrikacıdır, karmaşıktır ya da dedikoducudur.” Bütün bu kodların bekçisinin yine kadınlar olması şaşırtıcıdır. Bu durumdan doğrudan veya dolaylı olarak fayda sağlayanlar ise yine erkeklerdir. Örneğin bazı kadınlık halleri, dedikodudan hoşlanmayan diğer kadınlardan hoşlanmazlar. Sınırları belirlenmiş kalıpların dışına çıkan kadınlardan genel olarak hoşlanılmaz. Kadın kocasının cinsel arzularını tatmin etmelidir ama bununla birlikte cinselliği eşine karşı bir tehdit aracı olarak da kullanabilir.

Katmanlı alanlar içinde farklı kadınlıklar mevzilenmiştir. Hegemonik erkeklik nasıl kadınların onayına ihtiyaç duyuyorsa yeni bir alana evlilik yoluyla giren kadın da eşinin hegemonyasını taklit eder. Bu hegemonya hibrittir. Hegemonik erkeklik gibi yeni bir hegemonya üretmez. Erkeğin hegemonyasıyla izdüşümseldir ve yöndestir. Ondandır düşünülemez. Bu hegemonyaya habitus ve alana bağlı olarak farklı kadınlıklar ve erkeklikler tabidir. Bahsi geçen eril tahakküm üretme sarmalı ancak kadınların gündelik hayat pratiklerini farklı alanlarda nasıl ürettiğini inceleyerek aşılabilir. Örneğin taşra burjuvazisinin ürettiği farklı kadınlık halleri de benzer bir sermayeden beslenmektedir. Subay eşleri özelinde yapılan bu çalışma bize farklı alanlarda farklı kadınlık hallerinin üretilebileceğini ve bu kadınlık hallerinin “mütekabil kadınlık hegemonya”yı oluşturabileceğini göstermektedir. Bahsi geçen hegemonya aynı zamanda eril tahakkümü üreten bir mekanizma olarak karşımıza çıkar.

Bourdieu’nün eril tahakkümü etkisizleştirecek yol olarak gördüğü mesele eril tahakkümü besleyen alanların deşifre edilmesidir. Bourdieu’ya göre kadınların aldıkları bu pay toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde köklü bir dönüşümün yaşanmamasının altındaki sebeptir. Bourdieu döngüsel tahakküm ilişkisini şu şekilde açıklar:

"Kadınların erkeklere karşı uyguladıkları sembolik stratejiler de, örneğin büyü gibi, hakimiyet altındadır, zira başvurdukları sembolik ve mitsel araçlar datıpkı elde etmeyi umdukları sonuç kadar (sevilen ya da nefret edilen erkeğin

²⁴⁹Hartmann, a.g.m., s.32.

aşkı ya da güçten düşmesi gibi), kadınları hükmedilen konumuna getiren erkek merkezli bakış açısının esaslarıyla belirlenir. Tahakküm ilişkisini gerçek anlamıyla tersyüz etmekten aciz olan bu stratejilerin tek etkisi kadınların uğursuz olduklarına dair hakim temsilin tasdik edilmesidir; tepeden tırnağa olumsuzlukla yüklü kadın kimliği (her biri ihlal ihtimalini de içinde barındıran) yasaklardan ibarettir. Bu özellikle, erkeklerin uyguladığı fiziksel veya sembolik şiddete karşı kadınların başvurduğu ve kimi zaman hepten görünmez haldeki tüm yumuşak şiddet biçimlerinde görülen durumdur: büyüden kurnazlığa, yalandan pasifliğe (özellikle cinsel ilişkilerde), Akdenizli anada veya anaç eşte görülen (kendini kurban ederek karşındakini kurbanlığa veya suçluluğa iten ve kendi sınırsız fedakarlığını yahut sessiz çilesini karşılığı verilemeyecek bir armağan ve geri ödenmesi mümkün olmayan bir borç olarak sunan) boyunduruk altındakinin boyunduruk altına alıcı sevgisine kadar.”²⁵⁰

Bourdieu kadınların erkek egemenliğine karşı ürettikleri direniş pratiklerinin sanıldığı gibi tahakkümü yıkmaya yönelik deneyimler biriktirmediğini, sanıldığının aksine eril tahakkümü kadınların kendi elleriyle güçlendirdiğini açıklar. Bir başka deyişle Bourdieu "kadınsı" habituslerin eril tahakkümü yeniden üreten birer araç haline dönüştüğüne işaret etmektedir. Bourdieu direnen kadınlar ile çok fazla ilgilenmezler ve bu nedenden ötürü feministler tarafından eleştirilere maruz kalırlar. Oysa direnen, marjinalize olan kadınlar ordadır, gözümüzün önündedir. Fakat eril tahakkümle sıkı sıkıya iş birliği içindeki kadınlar görünmezdir. Toplumsal cinsiyet rejimine hizmet ederler, toplumsal hayatın kuşatılmasında rol oynarlar ama bir o kadar da siliktirler. Peki, eril tahakküm sarmalının oluşmasında “piyon” görevi gören kadınlar hegemonik kadınlar olarak nitelendirilebilir mi? Şimdi önümüzdeki bölümde bu soruya yanıt arayalım.

Kadınlar parmaklarına taktıkları alyansla hiç tanımadıkları bir dünyaya dahil oluyorlar. Yeni alanın onlardan beklentileri var ve bu beklentilerin sorunsuz bir şekilde yerine getirilmeleri isteniyor, hem de hiç vakit kaybetmeden ivedilikle. Kısacası, ordu kadınlara bu yeni dünyayı tanımaları, keşfetmeleri, alışmaları için bir zaman tanımıyor çünkü görevlerin hızla yerine getirilmesi gerekiyor. Kadınlar bu tanımadıkları alana nasıl hızla uyum gösteriyorlar? Bu uyumu sağlayan mekanizmalar neler? Bu bölümde bahsi geçen uyum süreci tartışmaya açılacaktır.

Mütekabil hegemonik kadınlık kavramsallaştırması, hegemonik erkekliğin tanımlamalarının ürünü olan farklı kadınlık örüntüleri ile hegemonik erkekliği bağdaştırmaya çalışarak aralarındaki ilişkiselliği açıklama çabasıdır. Mütekabil hegemonik kadınlık; Connell’in hegemonik erkeklik kavramını, Halbwachs’ın

²⁵⁰Bourdieu, **Eril Tahakküm**, s.48.

toplumsal hafıza yaklaşımıyla açıklamaya çalışmaktadır. Mütakabil hegemonik kadınlığın sınırlarını çizmek çalışma açısından gereklidir. Mütakabilhegemonik kadınlık kavramı kadınların hafıza alanında, kendi kadınlıklarını yeniden inşa etmek için egemen erkeklik örüntülerinden işlerine yarayacak parçaları kendi kadınlıklarına eklemeleridir. Bu ekleme işlemi pasif bir kaynaştırmanın ötesindedir. Eklenen parçalar özenle seçilmiştir. Kadınların hegemonik erkeklik iktidar alanından pay almasına destek olacak parçalardır.

Hegemonik erkeklik ve mütakabil hegemonik kadınlık arasında bir ilişki kurma çabası, ilk anda uyumsuz görünebilir. İkisinin nasıl bir arada var olabileceği zihinlerde çelişki yaratabilir. Buna karşılık mütakabil hegemonik kadınlığın öğeleri incelendiğinde ve oluşum süreci değerlendirildiğinde ikisinin bağdaşan yönlerinin ön plana çıktığı görülebilir. Toplumsal hafıza bahsi geçen kadınlık halinin kendilerine özgü standartlarını yeniden formüle ettikleri bir sürecin zeminini oluşturmaktadır. Mütakabil hegemonik kadınlık misafir bir hegemonya alanıdır. Kadınlar bu hegemonya alanına misafir edilirler. Yani kusursuz ve tam bir hegemonya alanı değildir ürettikleri. Aynı zamanda tam bir hegemonya alanı talep etme hakları yoktur. Bu alana evlilikle girdikleri için bu alandan boşanmayla kendi talepleriyle çıkarlar ya da bu alandan dışlanırlar. Bu dışlanma bir daha dönüşü olmayan bir dışlanmadır.

Evlilikle bu hegemonya alanına dahil oldukları için tam bir üyelik talep edemezler. İşbirlikçi oldukları kadar pay alırlar. Hegemonik erkeklik bir yelpaze olarak kabul edilirse mütakabil hegemonik kadınlık kesinlikle eril iktidarın bir turnusol kağıdıyla kopyalanmış hali değildir. Hegemonik erkeklik sınıf, etnik köken, ideolojik farklılıklar gibi dinamiklerden etkilense bile erkek olmakla ilgili alternatifler arasında var olan bir hiyerarşiyi ifade eder. Bununla birlikte mütakabil hegemonik kadınlık bir yansıma değildir. Eril tahakkümü oluşturan döngüyü anlamlandırabilmek için bir araçtır. Çünkü ancak bu araç vasıtasıyla bahsi geçen döngüyü anlamlandırdığımızda toplumsal cinsiyet rejimini gerçekten çözümleyebiliriz. Mütakabil hegemonik kadınlık, erkekliklerle asimetrik bir ittifak kurmaktadır.

Diğer yandan, eril tahakküm bir nevi modelini kadınların üzerine yapıştırır. Modelini başkalarının üzerine yapıştırarak kendi modelini güçlendirir. Kadınlar bu modeli üzerlerinde en uygun şekilde taşıdıkları sürece itibar kazandıklarını

düşünmektedir. Çeperde yer aldıkları sürece "itibar kaybı" yaşama riskleri de azalır. Hegemonik erkekliğin gücü de modelini ihraç etmesinden kaynaklanır. Bu noktada belirtmek gerekir ki hegemonik erkeklik için önemli olan nokta Connell'in çizdiği çerçevenin ötesindedir. Hegemonik erkeklik, modelini ötekilere ihraç ettiği müddetçe varlığını korur. Böylece Connell'a, Donaldson'ın yönelttiği kavramın yeterince dinamik olmadığına yönelik eleştirisine de yanıt verilmiş olunabilir. Mütakabil hegemonik kadınlık, hegemonik erkeklik modeliyle bir ittifak kurar ve sınırlarını genişletmesine ya da en azından korumasına destek olur.

Bireyler toplumsal hafıza içinde kişilik özelliklerini, sadece ait oldukları grup içinde değil aynı zamanda bir gün parçası olmayı hayal ettiği grubun zihin dünyası içinde de şekillendirirler. Örneğin, Gölcük'te doğup büyüyen askeri hayatın imkanlarını gören bir kadın, bir gün orduya "gelin" gitmeyi hayal etmiş ise ait olmaya hevesli olduğu grubun düşünme biçimlerini de benimser. *"Sosyalleşme ait olduğumuz veya ait olmayı umduğumuz bir grubun veya kültürün kurallarını öğrenme süreci ve bu süreci bir ortam içinde tanımlamamızdır."*²⁵¹ Yani sosyalleşme sadece kendimizi nasıl tanımladığımızla değil grubun diğer üyelerini de nasıl tanımladığımızla yakından ilişkilidir. Bahsi geçen grup, ait olunan grup olabileceği gibi aynı zamanda parçası olmak istenilen/ hedeflenen grup da olabilir. *"Kimlik hem bireylerin cinsiyetlerine göre özel kalıplaşmış rollerini öğrenmeleri hem de cinsiyet rollerinin versiyonlarını öğrenmeleri şeklinde inşa edilen katmanlı bir yapı olarak açıklanabilir."*²⁵² Örneğin bir subayla evlenen çocuğu olan bir kadın öğretmen hem kalıplaşmış bir kadın rolü olan annelik görevini yerine getirir, diğer yandan subay eşi olma davranışını öğretmenlik rolü içerisinde geliştirir. Kadın olma, öğretmen olma ve subay eşi olma hallerinin gerektirdiği kadınsı pratikleri beklenen ölçüde yerine getiremediği durumlarda ise gruptan dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Farklı kadınlık halleri, toplumsal hafızada farklı beklentilere gebedir. Aynı durum farklı erkeklikler söz konusu olduğunda da benzer bir durum üretir. Kimmel farklı erkekliklerin oluşumunu şu şekilde açıklar:

"Bütün erkeklikler eşit yaratılmamıştır. Ya da hepimiz eşit yaratıldık ama bu eşitlik yol olmakta. Çünkü bizim erkeklik adlandırmalarımız toplumda eşit

²⁵¹Laura Kramer, **The Sociology of Gender: A Brief Introduction**, Oxford University Press, 2010, s.56.

²⁵²Kramer, **a.g.e.**, s.55.

değerde değil. Bir erkeklik hali, sürekli ölçülüp tartılan erkeklik formlarına karşı standart olarak kalmaya devam eder.”²⁵³

Kimmel de tek bir erkeklik inşası olmadığını açıklar fakat egemen erkeklik algısının zaman içinde değiştiğine dair bir vurgu ya da ayırım yapmaz. Bütün erkeklik tanımları değişirken tek bir erkeklik tanımının sürekli baskın bir hali olduğunu açıklar. Sadece toplum tarafından kabul görmüş bir egemen erkeklik algısı olduğunu ve diğer erkekliklerin bu baskın erkeklik imajına göre konumlandığını belirtir. Hiyerarşi içindeki farklı erkekliklerin karşılarında kendi inşalarıyla örtüşen farklı kadınlıklar beklediği açıktır. Teğmen olarak başladığı serüveni kurmay subay olarak tamamlayan bir erkeğin geliştireceği erkeksi pratikler farklılaşacağı gibi karşısındaki kadından beklediği kadınsı pratikler de değişim gösterecektir. O halde kadınlık da zaman içinde farklılaşan, değişen ve çoğu zaman erkeksi pratiklerin erkek egemen konumlanmalarıyla örtüşecek şekilde uyumlaşan bir yapıya sahiptir.

Başka bir açıdan değerlendirecek erkekler erkeklikler hiyerarşisi içinde bir pozisyon arama halindeyken kadınlar hem kadınlıklar hiyerarşisi içinde bir konum elde etmeye çalışır hem de erkeğin pozisyon alışıyla yakaladığı uyumu kaybetme riskiyle mücadele etme çabasına girer. Bu nokta mütakabil kadınlığın can alıcı noktasını oluşturur. Connell’in belirttiği gibi hegemonik bir kadınlık yoktur iddiasını takip edersek mütakabil kadınlık bu bağlamda hiçbir zaman hegemonik olarak pozisyon alamaz. Emekli Tuğamiral Eşi Öğretmen Ülkem’in anlatısı bu pozisyon alış şeklini şu şekilde açıklar:

“Sahilde dubleks bir villada oturuyorduk. Öğretmen arkadaşları güne çağırdım. Evde askerler hizmet ediyordu o dönem. Kapıda askerler. İlk kez evime geliyorlardı. Onlar da garipsedi farkındaydım. İşte askerler geziyor efendim hanımefendi diye. Ben orda ne yapacağımı bilemedim. Öğretmenler odasında her gün kakarikikiri yaptığım arkadaşlarım değildi sanki yanımdakiler. Çok garipsedim. Ne yapacağımı bilemedim. Bir dahaki sene yoğunluğu bahane edip günden çıktım.”

Deniz burada öğretmenler odasında yani kendine ait bir mekanda arkadaşlarıyla çok eğlendiğini fakat eşinin görevi sebebiyle oturmaya hakları olan lüks lojmanda ve yine eşinin konumu gereği evde hizmet eden askerlerin olduğu mekanda yani bir yerde eşine ait olan mekanda arkadaşlarıyla rahat edemediğini açıklıyor. Deniz duyduğu bu rahatsızlığa çözümü günden ayrılmakta buluyor.

²⁵³Michael Scott Kimmel, "Masculinity as Homophobia: Fear, Shame and Silence in the Construction of Gender Identity", <http://sites.middlebury.edu/soan191/files/2013/08/KimmelMasculinityasHomophobia.pdf>, Erişim Tarihi 5 Haziran 2018, s.68.

Arkadaşlarıyla eğlenmek yerine kendini eşinin çalışma koşullarına göre şekillenen bir hayata adapte ediyor. Erkeğin pozisyon alışına göre kendini konumlandırıyor.

Deniz, komutan eşi ve Öğretmen Deniz arasında bir tercih yaptığında komutan eşi Deniz'i tercih ediyor. Deniz'in özel alanındaki yaşamıyla karşılaşan öğretmen arkadaşları, farklı bir mekanda farklı kadınsı pratikler üreten arkadaşlarını yadırgıyorlar. Komutan eşi kimliğini tercih eden Deniz arkadaşlarıyla arasına bir mesafe koyuyor ve arkadaşlık ilişkisini öğretmenler odasıyla sınırlandırıyor. Cynthia Enloe, patriyarkanın temelinde kadınların her alanda hayatın yükünü omzunda taşıyan erkeklerini mutlu ettikleri takdirde kendi değerlerinin de artacağına dair sahip oldukları inanç olduğunu açıklar.²⁵⁴ Erkek evde ne kadar mutlu olursa kadın kendini o kadar yeterli hisseder. Toplumsal hayatta kadının değeri, sahip olduğu ailenin makbüllüğüyle eş değer kabul edilir. Güçlü bir kadın imajı çizmekten çok hoşlandığını aktaran Yarbay Eşi Elif, kadınlar arası güç ilişkisini şu şekilde açıklıyor.

“Bir arkadaşım vardı hala Antalya’da çok iyi bir özel bir okulda çalışıyor. Bence Donanma’nın en başarılı öğretmeni idi. Ayrı dönemlerde çalıştığımızdan ben tanıımıyordum. Daha sonra alt komşum olan Gülay, benim eski apartmandan karşı komşum çok iyidir sizin okulda çalışıyor dedi. Sordum, dedim bu kimdir? Onun eşi, astsubaylıktan subaylığa geçmedir dediler. Sanki ben onu sormuşum gibi. Hep dışarlardı. Ben ne var yani derdim. Ben de pek sevmezdim paspalı çok. Ama sonra kızımın öğretmeni oldu. Aramız daha iyi oldu. Kendine daha çok dikkat etmeye başladı.”

Okulun en başarılı öğretmeni olan arkadaşını, "paspal" olduğu için çok sevmediğini açıklayan Yarbay Eşi Elif, arkadaşının eşinin subaylığa astsubaylıktan geçmiş olmasından rahatsızlık duymadığını ifade ediyor. Bu yaklaşımını açıklarken astsubay eşi olmakla paspal giyinmek, bakımsız olmak arasında bir bağ kurduğunu belirtmiş oluyor. Görüşmecilerin çoğu gibi Elif, ataerkil toplumsal süreçlerin yaşantısında eşitsizlikler yarattığının farkında olup bütün eşitlikçi özlemlerine karşılık ilişkilerindeki bu uyumsuzluğu değiştirmek için herhangi bir çaba içine girmez. Scott, "kadınları tarihselleştirmenin" handikapını şu şekilde açıklıyor:

“Kadınlar’ı tarihsel araştırmanın nesnesi olarak gündeme getiren feminist siyasetti. Fakat ne gariptir ki, günümüz feminizmi (hakları savunan), baskıdan kurtulmanın yollarını arayan, aktif, protestocu bir kolektif) için bir özne yaratma projesi ister zamansal, ister kültürel isterse de toplumsal olsun, farklılığın sınırlarını bulanıklaştırma eğilimindeydi. ‘Toplumsal cinsiyet’

²⁵⁴Cynthia Enloe, **Globalization and Militarism: Feminists Make the Link**, Rowman&Little Field Publisher, 2007, s.67.

*kadınları tarihselleştirmenin ve göreceleştirmenin yanı sıra tarihiyalnızca failler olarak değil fakat 'kadınlar' olarak tamamladıklarını idrak etmek anlamına geliyordu."*²⁵⁵

Ordu içindeki farklı kadınlıkları görmeden “bir özne yaratma projesi” gerçekleştirmek mümkün değildir. Çünkü farklılığın sınırlarını görmek için bütünleşmiş kadınlık hallerinin bulanıklaştığı alanlara bakmak gerekir. Bir astsubay eşinin kültürel ya da sınıfsal farklılıklarının toplumsal hafıza içinde aynışma sürecine odaklanmak gerekir. Bu bulanık alan mütakabil hegemonik kadınlığın, hegemonik erkeklikle yaptığı iş birliği üzerinden değerlendirilebilir.

Mütakabil hegemonik kadınlığın görünmezliği incelenerek farklı toplumların farklı erkeklikleri adlandırma, özelliklerini bulma adına yapılan çalışmalara derinlik kazandıran bir şema kurulabilir. Hegemonik erkeklik modelini kadınlara ihraç edebileceği gibi madun erkekliklere de pazarlayabilir. Bu noktada önemli olan hegemonik erkekliğin ne kadar gönüllüsü var ise hegemonya alanının o derece derinleşmesidir. Öyleyse hegemonik erkeklik bir yelpaze gibi değerlendirilebilir. Bu çatı altında kaldıkça kadınlar korunaklı bir itibar alanından faydalanırlar. Mütakabil hegemonik kadınlık bir icra halini alır. Kadınların gündelik pratikleri mesleki bir icra halinde işler. Bu durumu evlilikle kadınlara yüklenen basit bir performans olarak görmek mümkün değildir. Görüşmeler yapıldıktan sonra kadınların arayarak konuşmaların gizli kalıp kalmayacağını ısrarla teyit etmesi, belli noktalarda ses kaydının kapatılmasının istenmesi, evlilikle birlikte yükümlü kıldıkları eş pozisyonuna ne denli gönülden bağlı olduklarının göstergesidir. Mütakabil hegemonik kadınlıktan pay almanın getirdiği sorumluluklara uygun bir kadınlık performansı sergilemeye duyulan istek kadınların davranışlarında ve söylemlerinde gömülüdür. Kadınların davranışlarında gömülü olan yöntemlerden biri dikkat çekmemedir. Söylemlerde ise yeni bir kadınlık anlatısını görmek mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde davranışlara ve söylemlere gömülü bahsi geçen pratikler tartışmaya açılacaktır.

3.3.2.2 Dikkat Çekmeme: Ordudaki İlişkiler

Kadınlar öncelikle nişanlılık dönemlerinde daha sonra evliliğin ilk yıllarında sivrilmemeyi tercih ediyorlar. Eşlerine ve eşlerinin ailelerine göre şekil alma yolunu deniyorlar. Evlilik sağlamlaştıktan sonra yöntem değiştiriyorlar. Kimi zaman çocuk

²⁵⁵Scott, *Feminist Tarih Peşinde*, s.191.

doğuruna kadar ya da eşleri için vazgeçilmez olduklarını düşündükleri ana kadar daha uyumlu ve daha gözlemci bir taktik uyguluyorlar. Bahsi geçen uyum gösterme yeteneği çoğunlukla ailedeki diğer kadınlardan öğreniliyor. Diğer yandan bahsi geçen "dikkat çekmeme" taktiği, toplumsal hafızada kadınlar için üretilmiş kadim bir bilgi. Tıpkı arkadaşlarıyla gittiği bir restoranda kahkaha atarak güldüğü zaman kendini frenleme ihtiyacı duyması, kocasının olduğu bir ortamda dekoltesini kontrol etmesi, bara gittiğinde dans ederken dikkat etmesi gibi toplumsal hafızada yer almış kemikleşmiş kontrol yöntemlerine benzer bir işleve sahiptir. Hepsi farklı boyutlarda ve farklı kadınlık hallerinin ürettiği önlemler olarak kabul edilebilir. Bütün bu davranış şekillerinin hepsinin özünde ise dikkat çekmeme çabası yatmaktadır.

Toplumsal hafızada oluşturulan, aktarılan bütün bu görüntüler kadının evliliğinde somutlaşıyor. Kadın bütün bu birikimlerle evliliğinde yeni bir kadınlık hali üretiyor. Bu durum aslında modelini başkalarının üzerine yapıştırmaktan ibaret. Kadınlar modellerini, başka kadınların üzerine yapıştırma yapıştırma, bu etiketi destekleyerek, yapıştırmayı kabul etmeyip itiraz edenleri dışlayarak; erkek egemen değerlerin büyümesine, derinleşmesine, genişlemesine ve yayılmasına imkan tanıyorlar. Böylece erkek egemen değerler hiyerarşi mekanizmasının en tepesinde var olmaya ve güçlenmeye devam ediyor. Kadınlar egemen erkek değerlerinden pay alabilmek için farklı taktikler denerler. Bourdieu uygulanabilecek yöntemleri şu şekilde açıklıyor:

*"Sembolik olarak feragate ve suskunluğa mahkum edilmiş kadınların bir parça iktidar uygulayabilmelerinin tek yolu gücünün gücünü ona karşı döndürmek veya kendilerini silmeyi kabul etmektir, her koşulda ancak vekaleten (gölgede kalan akıl hocası olarak) uygulayabilecekleri bir gücü inkar etmeleri gerekir."*²⁵⁶

Bourdieu, kadınların girdikleri toplumsal hafızada iktidardan pay almak için kendilerini silmek gibi bir taktik izlemek zorunda olduklarını iddia eder. Binbaşı Eşi Meral benzer bir durumu şu şekilde açıklar:

"Arkadaşlarımın çoğu öğretmen. Her tayin olduğunuz yerde yeni arkadaşlıklar kurmak zorunda kalıyorsunuz. İlk önce lojmandakilere bir bakarım. Komşular nasıl, kimdir, sorar soruştururum. Zaten kimle neyi konuşabileceğim kimle anlaşabileceğim belli olur en baştan. Bence evlilik arkadaşlık konusunda bir eşik. Yani şöyle bir adamla evleniyorsunuz. Bir yerde onu arkadaşlarıyla da evleniyorsun. Ben evlenmeden önce arkadaşlarıyla tatile giden biriydim. Ailem karışmazdı. Ama şimdi eşim benim arkadaşlarımın eşleriyle pek anlaşamıyor öyle olunca evlendikten sonra benim arkadaşlarımla öyle ailecek bir tatile

²⁵⁶ Bourdieu, **Eril Tahakküm**, s.47.

gitmedik. Ama onun arkadaşlarıyla mutlaka kamplarda falan karşılaşıyoruz. Ben uyum gösteriyorum, idare ediyorum.”

Erkeğin gücünün kadın tarafından kullanılması ve her koşulda kendilerini silme eğilimi göstermelerinin sebebi iktidardan pay alma mücadelesine duyulan özlemdir. Meral yeni bir alana girdiğinde ilk olarak çevreyi tanımaya çalışıyor. Evlendikten sonra eşinin arkadaşlarıyla kamplarda tatile gittiklerini belirten Meral artık kendi arkadaşlarıyla tatile gitmiyor. Eril tahakkümle mücadele etmek yerine uyum göstermeyi tercih ediyor.

Toplumsal hafıza tıpkı bir defteri kaplar gibi kadını kaplıyor ve üzerine bir etiket yapıyor. Bu etiket kimi zaman o kadının tanınmasına, kimi zaman istenildiği anda kolayca bulunmasına, kimi zaman ise diğerlerine tanıtılması açısından kolaylaştırıcı bir işleve sahip oluyor. Kadının böyle bir etiket mekanizmasını kabul etmesi ise temel sorundur. Bu kabullenişin çoklu aktörlerin olduğu bir alanda kadına neler vaat ettiğine bakmak gerekmektedir. Örneğin; kurum olarak ordu, kamusal bir özne olan kadınla karşılaştığında bu tanımadığı özneyi nasıl etiketlemeli, kadınla nasıl bir iş birliği içine girmelidir? Kadınlar vatanın bekçilerini doğurmak ve yetiştirmek gibi ulvi bir görevle ödüllendirilmişlerdi. Bu noktaya kadar ordunun kurumsal olarak cinsiyetlere bakışı netti. Ordunun çeperinde yer alan profesyonel askerlerle evli kadınların ise sorumlulukları daha farklıydı. Kadınlar özellikle evliliklerinin ilk yıllarında ordu içinde dikkat çekmeden yeni bir kadınlık hali üretmeye çalışıyorlar. İzmirli, ev hanımı, Üsteğmen Eşi Gülnur'un anlatısı bu farklı sorumlulukları değerlendirmek açısından zihin açıcı.

“Evlenince şehir değiştirdim. Benim için evliliğe alışmak o açıdan çok zor oldu. Kendi ailemden ayrıldım. Kayınvalidemlerin olduğu yere geldim. Kimseyi tanııyorsun. İlk başta çok zorlandım. Hatırlıyorum en yakın arkadaşım bile bıkmıştı benden. Sürekli uzun uzun telefonda konuşurduk. Alışamadım birçok şeye. Ama ilk başta bir ortamı kokladım. Hem lojmanda, hem ailede. Ona göre davrandım.”

Kadınlar iktidarı dönüştürmekten öte iktidarı paylaşmak üzerinden kendilerini var ediyorlar. Kadınların özneleşme sürecinde iktidarı paylaşma önemli bir savaş alanına dönüşüyor. Yeni girdiği, tanımadığı alanda Gülnur ilk olarak dikkat çekmemeye çalışmış. Hem orduda hemaile içinde öncelikle sessiz kalmayı tercih etmiş. Kadınların amacı dikkat çekmeyerek müşterek bir hegemonya alanı kurmaktır. Kimi zaman ateşli silahların kullanıldığı yani mücadelenin açık yapıldığı, kimi zaman kılıçların kınına sokulduğu fakat ortadan kaldırılmadığı, gizlendiği, bir mücadele alanından bahsediyoruz. Kadınlar, orduyla evlilik üzerinden aile bağlarının

dinamiğine göre şekillenen yakın bir ilişki kuruyorlar. Bu ilişkide kimi zaman pasif olsa bile yeri geldiğinde aktif bir müzakere süreci başlıyor. Dikkat çekmeme üzerinden şekillenen strateji zamanla hafıza içerisinde başka bir yönteme yerini bırakıyor. Gülnur hikayesine şu şekilde devam ediyor:

“Ben ilk gelin geldim Gölcük'e, İzmir'den. Eşimin ailesi Değirmendereli. Oğullarına diye bir ev yaptırmışlar. Eşim dedi orada mı oturalım, lojmanda mı? Ben kendi evimizde oturalım dedim. İki yıl oturduk. Tayinimiz çıktı Marmaris'e. İlk Marmaris'te oturdum lojmanda. Marmaris'i görünce çok pişman oldum, Gölcük'te de oturmadıgıma. Çünkü lojmanda oturmayınca birçok şeyin dışında kalıyorsun. Yine her işin için garnizona gidiyorsun aslında. Hastaneye, hemen tenise başlamıştım ders almaya. Arkadaşlarla orduevinde buluşuyorsun. Hatta ilk zaman kayınvalidem maşallah evde bulamıyoruz seni diye azar kaymıştı.(...)Marmaris'ten sonra yine Gölcük'e geldik. Evde kiracı vardı. Çıkarmadık. Lojman istedik. Lojmanı seviyorum ben. Herkes çat kapı dalıp gelemiyor. Beraber yaşadığın insanlar benzer kültür seviyesinden.”

Lojmanlar, ordu evleri gibi mekanlar, kadınlar arası ilişkilerin şekillendiği alanlardır. Kadınlar bu mekanlarda yeni bir toplumsal hafızaya dahil oluyorlar ve ordunun dikkat çekmeyen kadınlarını kurguluyorlar. Eşlerinin rütbelerine bürünen kadınlar artık ordu için subayların rütbesinin bir uzantısını oluşturuyorlar. Ordu evleri kadınlar için arkadaşlarıyla buluştukları, görüştükleri, konuştukları bir mekanın ötesindedir. Makbul subay eşi olmanın ortak dilini üreten başat sembollerden biri ordu evidir. Gülnur evlenip Gölcük'e yerleştiği andan itibaren lojmanda oturmasa bile gündelik hayatını lojman içerisinde geçirmeyi tercih etmiş. Kadınlar kimi zaman eşleriyle kimi zaman sadece kadın kadına ordu evinde uzun vakit geçiriyorlar. Erkekler tatbikata ya da seyre gittiğinde lojman ve ordu evi yine kadınlar için güvenli, korunaklı bir liman işlevi görüyor. Ordu evlerinde dayanışma ağları örülürken kadınlar toplumsal hafıza içinde ordudaki ilişkileri öğreniyorlar. Bu şekilde eşlerinin rütbelerine bürünerek ordu için yabancı olan alana yeni gelmiş kadınların yerini dikkat çekmeyen, eşleriyle özdeşleşen bir yeni kadınlık hali kurgulanıyor. Eşlerin rütbelerine bürünerek silikleşen, dikkat çekmeyen bir kadınlık halinin üretimi, görüşülenlerin anlatılarına sinmiş durumdadır. Bu özdeşleşme eğilimini açıklaması açısından Yarbey Eşi Ayşe'ye başvurabiliriz.

“Ben Eskişehir'de doğdum. Anadolu Üniversitesinde okudum. İktisat. Yani çocukluğum, gençliğim Eskişehir'de geçti. Eşimle üniversitedeki bir arkadaşımın doğum günü partisinde tanıştım. O zaman Deniz Harp Okulundaydı. Denizsiz bir yerde büyümüş biri için bir denizci büyük şans. Eşim yarbey şu an. Kıdemli olacak ağustosta. Bir oğlum var.”

"Biraz kendinizden, hayatınızdan bahseder misiniz?" sorusuna Ayşe'nin verdiği yanıt yukarıda belirtilmiştir. Ayşe İzmit'teki bir şirkette çalışıyor. Fakat kendisinden bahsetmesini istediğimde verdiği cevaplar eşiyle nasıl tanıştığı ve eşinin rütbesi üzerinde yoğunlaşıyor. Böyle bir yaklaşım, görüşmenin gerçekleştiği lojmanlarda sosyal hayatın rütbe sistemi üzerinden organize edilmesinin sonucu olarak okunabilir. Ayşe, eşinin rütbesini kuşanarak lojman içinde dikkat çekmemeyi, bu yöntemle ordunun makbul gelinine dönüşmeyi tercih etmiş. Buna karşılık artık lojmanlarda oturmayan emekli subay eşleriyle yapılan görüşmelerde de benzer bir veriye ulaşılmıştır. Eşleri emekli olduğu için lojman dışında yaşamaya başlayan kadınlar da görüşmelere eşlerinin rütbelerini söyleyerek başlamışlardır. Toplumsal hafızanın mekanla kurduğu ilişkiyi göstermesi açısından bu veri çok önemlidir. Toplumsal hafıza mekanla yakından ilişkilidir. Rütbelere hiyerarşisine göre şekillenmiş mekanlar kadınların dikkat çekmemesini ve mekanla örtüşüp iç içe geçmesini sağlamıştır. Cinsiyet hiyerarşileri içindeki farklılaşmalar, toplumsal hafızadaki farklı yorumların ürünü ise bu seçiciliğin nasıl bir iktidar ilişkisinin ürünü olduğunu keşfetmeyi gerektirmektedir. Aksu Bora kadınların gündelik deneyimler içinde ortak ezilmişliği nasıl kurduklarını şu şekilde değerlendiriyor:

"Buradan yola çıkarak kadınlar arası rekabetin tam da kadınlık üzerinden sürdürülmesinin bu nedenle de erkekler arasından yaşanandan farklı boyutlar taşımasının nedenlerini yeniden tartışmak gerekir. Erkekliğin "kadın"dan farklılıkla ama kadınlığın başka kadınlıklardan farklılıkla kurulduğu doğrusu kadınlar arasındaki ilişkilerin dayanışma ve ortaklıktan çok farklılık ve rekabet içermesi, sadece kadın düşmanlığının yaygınlığı ve kadınlar tarafından da içselleştirilmiş olmasından değil (ki bu doğrudur), toplumsal cinsiyetin kuruluşuna ilişkin bu temel yapısal durumdan da kaynaklanıyor demektir. Bu nedenle de; kadınlar arasında dayanışmanın (1970'lerin ünlü 'kız kardeşlik' idealinin) kendiliğinden, ortak ezilmişliğin bilincinden, gündelik deneyime ilişkin farkındalıktan kaynaklanması mümkün görünmüyor.(...) Kadınların başka kadınları değersizleştirme üzerinden güçlenmelerini onların 'yanlış bilinci'ne bağlamak rahatlatıcı olsa da gerçek durumun bundan daha derin ve yapısal olduğu kanısındayım. Kadınların sadece kadın oldukları için ezildikleri doğrusu da bunun bir 'ortak ezilme' olarak yorumlanması mümkün görünmüyor."²⁵⁷

Kadınların ikincil konuma itilmişlikleri yapısal bir sorun olsa bile bu yapısal sorunun her kadın için aynı eşitsizliği ifade etmediğini söylemek mümkün gözüküyor. Kadınlar arası eşitsizlikler toplumsal hafızada özdeş değildir, farklılaşır. Diğer yandan bu farklılaşmalar, kadının toplumsal hafızada bir özne olarak

²⁵⁷Aksu Bora, **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadının Öznelliğinin İnşası**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.189-190.

konumlanmasını da engellemektedir. Mütakabil hegemonik kadınlık, kadının evlilik üzerinden ürettiği buna karşılık özneleşme sürecine zarar veren bir farklılaşmayı ifade eder. Hafızada bir ithal kadınlık hali üretilmektedir. Bahsi geçen ithal kadınlık hali kadınların kendilerini gizlemek adına dikkat çekmeme taktiği kullanmalarıyla şekillenir. Astsubay eşi, öğretmen ve ailesi toprak zengini olan Firdevs'in anlatısını değerlendirelim:

“Bizim hikayemiz biraz ilginç. Benim ailem Gölcüklü. Toprak zengini bir ailem var, ben öğretmenim. Eşim astsubay. Gölcük'e tayin olmuş, burada tanıştık, evlendik. Lojmanda oturduk. Ben normal bir astsubay eşi gibi yaşadım. Ama fazla karışmadım ordu işlerine. Ailem de Gölcük'te olduğundan günlük hayatımda sürekli lojmanların dışındaydım. Seralara falan giderdim. Genelde arkadaşlarım hep subay eşleriydi, öğretmen olduğumdan. Eşime dedim, emekliliği geldiği gün emekli oldu. Küçük oğlum da subay. Ben ailemin durumunu öyle kimselere anlatmadım eşim ezilmesin diye. Eşim emekli olduktan sonra umreye gittim, kapandım. Kendi evime taşındım. Okuldaki arkadaşlar güne geldi. Herkes şok oldu. Hem evimi görünce hem beni görünce.”

Firdevs hikayesini ilginç olarak nitelendiriyor. Toprak zengini bir aileden gelen Firdevs, bir astsubayla evlenmeyi tercih etmesini, hikayenin ilginç kısmı olarak görüyor. *"Normal bir astsubay eşi"* gibi yaşadığını belirten Firdevs, ailesinin zenginliğini, eşi ezilmesin diye çevresinden gizlediğini belirtiyor. Toplumsal hafızada evlilikle birlikte yeni bir kadınlık hali ithal ediyor. Hafıza, adeta bileşik kaplar gibi bir hafıza alanından diğerine geçişi sağlıyor. Hafıza, kimliğin bileşenlerinden bazılarını gizleyerek, seçerek yeni bir kadınlık hali kuruyor. Lefebvre gündelik hayatta tezahür eden farklı ilişkiler pratiğini şu şekilde tanımlıyor:

“Tüm ayrı, üstün, uzmanlaşmış, yapılandırılmış faaliyetler çözümleme yoluyla çıkarılıp bir kenara konduğunda ‘geride kalanla’ tanımlanan, bir anlamda tortusal olan gündelik hayat, bir bütün olarak tanımlanmalıdır. (...) Gündelik hayat bütün faaliyetlerle derinden ilişkilidir ve onları tüm farklılıkları ve çelişkileri ile kapsar; onların buluşma yeri, bağı ve ortak zemindir. İnsanlığı - ve her bir insanı- bütün haline getiren ilişkiler bütününe şekillenip oluştuğu yer gündelik hayattır. Her zaman yanlı ve eksik bir tarzda olsa da gerçeğin bütününe işin içine katan bu ilişkiler, gündelik hayatta tezahür eder ve gerçekleşir: dostluk, yoldaşlık, aşk, iletişim kurma ihtiyacı, oyun vs.”²⁵⁸

Lefebvre'e göre gündelik hayat bütün bileşenleriyle birlikte bir bütün olarak tanımlanmalıdır. Toplumsal cinsiyet kodlarının farklı boyutları yine gündelik hayat pratiklerine yansır. Lefebvre, alan sözcüğünün salt geometrik olarak anlamlandırıldığında, boş bir sahaymış gibi düşünüldüğünü, sosyal alan kavramının

²⁵⁸Henri Lefebvre, Critique of Everyday Life Volume 1, Introduction, Londra: Verso, s.97'den aktaran: Michael Gardiner, **Gündelik Hayat Eleştirisi**, Ankara: Heretik Yayınları, 2016, ss.117-118.

dışlandığını belirtir.²⁵⁹ Lefebvre, "sosyal alanı, alanın kurgu, kodlama, yeniden kodlama yoluyla üretilmesi ve bir seri pratiklerle deneyimlenmesi" olarak görür.²⁶⁰ Mekan sadece binalarla sınırlı değil, kişilerin gündelik etkileşimlerini de içermektedir. Mekan, toplumsal hafızadan bağımsız değildir. Astsubay olan eşini, maddi gücüyle ezmek istemeyen Firdevs gündelik hayat içinde öğrendiği ilişkiler sonucu "erkeğini yüceltmeyi" öğrenmiş ve "normal bir astsubay eşi" gibi yaşamış, kendini gizlemiştir. Erkek egemen toplumdan öğrendikleriyle yeni bir ithal kadınlık üretmiş, zamanı geldiğinde ithal kadınlığını yeni bir kadınlık haliyle ikame etmiştir. Konyalı muhafazakâr bir ailenin kızı olan Yarbay Eşi Feyza'nın evliliğe bakış açısı ise biraz daha farklı. Feyza, bir subayla yapmış olduğu evliliği kurtuluş olarak kabul ediyor.

“Bence iyi bir evlilik yapmak çok önemli bir kadın için. Rezil de olabilirsin vezir de. Ben böyle bakıyorum. Aynı şey erkek için de geçerli. Evlenmesen dünyanın sonu mu? O kişiye göre değişir. Ama benim için öyle olurdu. Ben Konyalıyım. İzmir’de Ege Üniversitesinde okudum Eğitim Fakültesinde. Ailem bana göre daha muhafazakâr. Üniversiteden sonra atanamayıp Konya’ya dönsen büyük ihtimal ailemin istediği adamla evlenirdim. Eşimle severek evlendik ama sonra aileler girince işin içine sorunlar çıktı. Ama ben direndim, boşanmaya kadar vardı iş. Ama ben döndürdüm işi. Çünkü boşansam Konya’ya dönmem gerekecekti. Boşanmamak için her yolu denedim. Şu an çok iyi olmasa da bir düzene girdi. Benim için kötünün iyisi.”

Ailenin sosyal tahakküm mekanizmalarını üreten bir "çoklu mücadeleler arenası" olarak görülmesi ailenin sınıfsal, toplumsal cinsiyete dayalı mekanizmaların cisimleştiği bir noktada kabul edilmektedir.²⁶¹ Aile toplumsal cinsiyet kodlarının cisimleştiği alandır. Konyalı muhafazakâr bir ailenin kızı olan Feyza, evlenerek dahil olduğu yeni ailesini geleceğini kurtarmak için fırsat olarak görmüş. Bu nedenle boşanma onun için bütün bu yapıdan kopmayı ifade ediyor. Ordu içindeki "çoklu mücadele arenası"nda yer almayı, mutsuzluluğa tercih ediyor. Kötünün iyisini yaşamayı artık dışarıda yaşayamayacağı gerçeğiyle açıklayan Feyza'nın anlatısının devamı daha da ilgi çekici. Kötü giden evliliğini sürdürmek için kendi taleplerini yok saymayı ve dikkat çekmemeyi öğrenmiş görünüyor.

“Annemlerin yazlığa gittik bayramda. Ben arabanın kenarında soyunup mayosunu giyen adam gördüm. Her yeri gözüküyor ama adamın umurunda

²⁵⁹Stuart Elden, "Space", (Der.) Kitchen ve Thrift, The International Encyclopedia of Human Geography'den aktaran: Nurdan Türker, **Vatanım Yok Memleketim Var, İstanbul Rumları: Mekan, Bellek, Ritüel**, İstanbul:İletişim Yayınları, 2015, s.227.

²⁶⁰ Türker, **a.g.e.**, s.228.

²⁶¹ Vefa Saygın Öğütle, "Bir Sosyal Mekanizma Olarak Toplumsal Cinsiyet", **Doğu-Batı**, Ocak 2012-13, Sayı 63, s.64.

değil. Cahillik, nezaketsizlik almış başını gitmiş. Biz böyle şeyler görmüyoruz pek. Kampa gidersin izinsiz bir masayı yerinden bile oynatamazsın. Lojman desen öyle. Biz yaşamayız dışarıda."

Lojman hayatına ve benzerleriyle yaşamaya alışan Feyza, "*biz yaşamayız dışarıda*" cümlesiyle boşanmasının önündeki asıl engeli açıklıyor. Sahip olduğu avantajlardan vazgeçmek yerine mevzisinde kalmayı tercih ediyor. Sessiz kalsa mutsuz olsa bile hafıza alanını terk etmeyi tercih etmiyor. Mutlu oldukları ve güvende hissettikleri alandan ayrılmamak için kadınlar zamanla değişen farklı stratejiler üretiyorlar. Buna karşılık yaş aldıkça kadınlar güçlenme stratejileri üretiyorlar. Dikkat çekmemenin yerini farklı taktikler alabiliyor.

İhtimam gösterilmesi gereken kadınlıklar her hafıza alanında farklılık gösterebilir. Genel olarak bahsi geçen kadınlık hali, bilginin nasıl, kim vasıtasıyla kime aktarılmaya değer olduğuna karar veren kadınlık halidir. Öyleyse bu kadınlık halinde bilgi, bilgiyi aktaran araç ve aktarılan özne değişken iken aktarıma karar veren merci sabittir. Sabit olan ihtimam gösterilmesi gereken kadınlık halidir. Funda Şenol Cantek ve Elif Ekin Akşit, "Kadınların Kuşaklar ve Sınıflar Arası Bilgi Aktarımlarını" inceledikleri makalelerinde kadınların "*yaş ilerledikçe, eğitim seviyesi arttıkça, sınıfsal konum yükseldikçe ve evlenip çocuk sahibi olunca kadının bilgi kaynağı haline geldiği ve itibar kazandığı*"²⁶² sonucuna varmışlardır. Bu tez çalışmasının sahasından da benzer bir sonuç çıkmıştır. Kadın evlenip çocuk sahibi olduktan sonra kamusal alanda temsiliyeti arttıkça kurumsal bilginin üreticisi konumuna terfi ediyor. Kadınlar deneyim kazandıkça hafızada bilgi aktaran özne konumuna doğru evrilirler. Bahsi geçen güçlenme stratejisi, toplumsal hafızada kurulacak bir iş birliğinin ve bir zihniyet değişiminin sonucudur. İlerleyen başlıkta, toplumsal hafızadaki bu dönüşümü tartışmaya açalım.

3.3.2.2.1 Hafızanın "Ortaklığı" ve Bu Ortaklığın Zihinsel Arka Planı

Toplumsal hafızayı oluşturan öznenin eylemlerinin yansıması, kolektif midir yoksa bireysel midir? Toplumsal hafıza ve toplumsal cinsiyet arasındaki karşılaşma bu yansımanın çerçevesini keşfetmek için uygun bir zemin sunmaktadır. Ricoeur hafızanın kullanımı ve suistimaline ilişkin açıklamalarında hafızanın uygulanmasıyla anı arasında farklılıklar oluşabileceğine dikkat çeker.

²⁶²Funda Şenol Cantek, Elif Akşit, "Kadınların Kuşaklar ve Sınıflar Arası Bilgi Aktarımı", (Der.) Serpil Sancar içinde **Birkaç Arpa Boyu**, s.564.

“Anımsamak sadece geçmişe ait bir imgeyi elde etmek, kavramak değildir; aynı zamanda o imgeyi kavramak değildir; aynı zamanda o imgeyi aramaktır, bir şeyler “yapmak”tır. “anımsamak” fiili, “anı” adının ötesine geçer. Bu fiilin ifade ettiği şey hafızanın “uygulamaya” geçirilmesidir.”²⁶³

Bu durum Ricoeur'e göre hatırlamanın bir "yapma" ilişkisi olduğunu açıklar. Ricoeur'e göre hatırlama işlemi hafızanın bilişsel ve pragmatik yanının çakıştığı alandır. Hatırlarken özne bir imgeyi arar, anımsamak bir çabanın ürünüdür. Bu alanın Nora'nın hafıza mekanları olarak nitelendirdiği alanla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Yeniden hatırlama işlevi hafızanın öznelliğinin başladığı nokta olarak kabul edilebilir. Ricoeur'e göre anlatının seçiciliği hafızanın yeniden kuruluşuna işaret eder:

"Nasıl ki her şeyi anımsamak mümkün değilse her şeyi anlatmak da mümkün değildir. Anlatı kaçınılmaz olarak seçici bir boyut taşır. Burada beyan edici hafıza, anlatısallık, tanıklık, tarihsel geçmişin figüratif temsili arasındaki ilişkidir karşımıza çıkan. Daha önce belirttiğimiz gibi hafızanın ideolojikleştirilmesini olanaklı kılan şey, anlatısal biçimlenim çalışmasının sunduğu değişiklik kaynaklarıdır. Unutuş stratejileri doğrudan bu biçimlenim çalışmasına kaydolur: Eksiltmeler yaparak, vurguların yerini değiştirerek, eylemcileri ve aynı zamanda eylemi farklı şekilde biçimlendirerek, her zaman farklı anlatılar kurabiliriz. Kişisel kimliğin kuruluşundan aidiyet bağlarımızı yapılandıran ortak kimliklere kadar bütün biçimlenim ve anlatısal kurgulama katmanlarını kat etmiş olan biri için en büyük tehlike, yolun sonunda, onaylı, dayatılan, kutlanan, anılan tarihi, kısacası resmi tarihi işletmek devreye sokmaktır.”²⁶⁴

Her şeyi anımsamak mümkün olmadığı gibi anımsananlar da seçme işlemine tabi tutulur. Kişisel hatıralar oluşturulurken farklı kurgulama işlemleriyle karşılaşır. Seçme, unutma, çarpıtma, eksiltme bunlardan bazılarıyken hafıza yeniden canlandırılmış olur. Kadınlar, bir subayla evlenerek yeni bir hafıza alanına dahil olurlar ve bu alanda unutuş stratejileri geliştirirler. Bu bölümde, hakkında en fazla spekülasyon yapılan evlilikle birlikte ordunun alanına dahil olan kadınların hiyerarşik yaşamı ele alınacaktır. Kadınlar yeni dahil oldukları alanda hiyerarşik yaşamı aidiyet duydukları gruptan öğrendikleri gibi taşıyıcısı konumuna da dönüşüyorlar. Halbwachs toplumsal hafızanın gruptan etkilenmesini ve gruba bağımlı olarak dönüşmesini şu şekilde açıklıyor:

²⁶³ Paul Ricoeur, **Hafıza, Tarih, Unutuş**, Çev. Emin Özcan, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s.75.

²⁶⁴ Ricoeur, **a.g.e.**, s.491.

“Buna karşılık, kolektif hafızaların çeşitliliğine dair bir fikir edinmek adına, içinde yer aldığımız gruplardan birini her hatırladığımızda, anlatırken bu grubu kendi içinde incelemek ve onun hakkında tüm bildiğimizi söylemek için durmamız halinde hayatımızın tarihinin nasıl olacağını düşünelim. Bazı kümeleri ayırt etmek yeterli olmayacaktır: ebeveynlerimiz, ortaokul, lise, arkadaşlarımız, mesleğimizdeki insanlar, sosyal ilişkilerimiz ve ayrıca, bağlanabilmiş olduğumuz politik, dini, sanatsal bir topluluk. Bu büyük bölünmeler kullanışlıdır, ne var ki, gerçekliğin daha dışsal ve daha basitleştirilmiş bir beklentisini karşılar. Bu topluluklar, boşluğun yalnızca bir bölümünü dolduran çok daha küçük grupları kapsar ve temasa geçmiş olduklarımız da bunların sadece yerel kesitleridir. Yerimizde kalmamıza, bir grubun dışına çıkmamıza rağmen tüm bu gruplar zamanla bölünür ve parçalanır. Aynı şehirde uzun süre yaşadığımız için hem yeni hem de eski arkadaşlara sahip olduğumuzda bir ailede matemler, evlilikler, doğumlar çok sayıda ardışık çıkış noktası ve yeni başlangıçlar oluşturduğunda da aynı geçerlidir.”²⁶⁵

Birey hayatı boyunca farklı gruplara dahil olarak bu küçük gruplar eşliğinde anımsar. Yeni başlangıçlar ise her zaman yeni bir gruba dahil olmak demektir ve çoğunlukla diğerleriyle sınır çizerek topluluğa aidiyet kazandırır. Kendi ailesinden farklı bir toplumsal hafızaya dahil olan Latife hayata bakış açısının nasıl değiştiğini aktarıyor. Bir işçinin kızı olan Yarbay Eşi Latife yeni gittiği aileye kendini beğendirmek için büyük bir çaba içerisine giriyor.

“Benim babam tersanede işçiydi. Gölcük için tersane çok önemlidir. Normal işçi maaşlarından çok fazladır alınanlar ücretler. İşçi dedin mi farklı tersane işçisi farklı. Dolgundu ücretler ama annem ev hanımı. Biz ablam ben iki kız. Babam tek maaşla okuttu bizi. Lise mezunuyum ben. Ablam da lise mezunu. Hollanda’ya evlendi ablam. Ben de eşimle burada sahilde çay bahçesinde tanıştım. İşte konuşurken öğrendim teğmenmiş. İlgim arttı tabi. (Gülüyor) Ailesi sanki önce benim ailemi biraz hor gördü gibi ama ben kendimi çok geliştirdim.(...) Eşimin babası ticaretle uğraşıyordu, durumları iyiydi. Annesi öğretmendi. Benim annem ev hanımıydı. Benim becerikli olduğumu görünce bence hiç pişman olmadılar. (...) Beceriden kastım. Yani eşiniz mutluysa çocuklarınız iyi yetişiyorsa evin düzeni yerindeyse. Eşimin ailesine kendi ailemden çok özen gösteririm. Doktora mı gidecekler hallederim. Kayınvalidemin günü mü var fir dönerim. Daha ne olsun.”(Gülüyor)

Babası işçi, annesi ev hanımı olan Latife, eşinin ailesinin önyargısını aileye gösterdiği uyumla yok ediyor. Bir başka deyişle yeni üye olduğu ailenin beğenilerini kendi beğenileri haline getiriyor. Beğeniler arası gerçekleşen uyum eşin ailesi ve gelin arasındaki ilişkiyi dönüştürüyor. Bu dönüşüm toplumsal hafızada gerçekleşiyor. Bu motivasyonun en büyük destekleyici ordu içinde yaşama edimini kazanma hevesindedir. Diğer yandan Latife *“ben kendimi çok geliştirdim”* diyerek

²⁶⁵Halbwachs, **Kolektif Hafıza**, s.171-172

kendi ailesinden getirdiği "negatif" özelliklerini bir subayla evlenerek telafi ettiğini de gözler önüne seriyor. Evlilik sözleşmesi kadınlar için yeni bir hayatın anahtarı gibi bir işlev görüyor. Bir subayla evlenmeden önceki Latife'nin bir subayla evlenen Latife'den farklı olması gerektiğini kabul ediyor ve bu farkı oluşturabilmek için bireysel bir çaba sarf ettiğini de vurguluyor. Bu dönüşümün nasıl gerçekleştiği önemli fakat önemli olan diğer konu ise bu dönüşüm gerçekleşirken ordunun bu dönüşümden nasıl beslendiğidir. Örneğin, Latife'nin anlatısı bize gösteriyor ki eşiyile çay bahçesinde karşılaştığında hissettiği bir yıldırım aşkı değil. Eşinin teğmen olduğunu öğrenince ona karşı duyduğu ilginin arttığını belirten Latife'den yola çıkarak bazı tespitler yapmak mümkün.

Erkeğin ailesinin ekonomik, kültürel, sosyal konumunun kadının ailesinden daha iyi seviyede olması, kadınların uyum gösterme stratejileri geliştirmesi ihtimalini güçlendiriyor. Aynı durum erkeğin eğitim seviyesi ile kadının eğitim seviyesini karşılaştırdığımızda da geçerli. Erkeğin eğitim seviyesi daha yüksek ise kadınlar uyum gösterme stratejilerini tercih ediyorlar. Ev hanımı subay eşlerinin çoğunun eşlerinin ailesine kusur işlemekten kendi ailelerine göre daha çok çekindiği söylenebilir. Bu durum yukarıda belirtilen iki tespiti de doğrular niteliktedir. Bununla birlikte benzer uyum çabaları söz konusu olan ordunun beklenti ve talepleri olduğunda da yürürlüktedir. Kendilerini eşlerine layık görmeyen kadınların orduya uyum çabalarının izini Latife'nin anlatısından takip edelim:

“Ben doğma büyüme Değirmendereliyim. Babamdan hep gemideki subayları dinledik küçüklüğümüzde. Ne kadar bilgili, eğitilmiş olduklarını. İlk başlarda biraz çekindim acaba kültürel olarak eşimle uyum gösterebilir miyim diye. Sonra düşündüm o benim nereden geldiğimi, ailemi biliyor. Sorun olacağını düşünseydi bana yaklaşmazdı diye düşündüm. (...) Sonra evlenince bu korkularımın yersiz olduğunu gördüm. Değme üniversite mezunundan daha iyi ilişkiler kurdum. Eşimde çok memnun ilişkilerimden. Hiç sorun yaşamadık. Çocuklarımı da çok güzel eğitmiş, kendimi de geliştirdim. Latife'nin de şu davranışı basitti, çirkinde demedi kimse.”

Babası tersane işçisi olan Latife'nin çocukluk anıları, subayların ne kadar asil erkekler olduğu anlatısıyla örülmüş. Onun için subaylık mesleği ve ideal erkeklik arasında çocukluk anılarından gelen önemli bir bağ oluşmuş. Bu bağ Latife'yi eşinin mesleğini öğrendiği zaman evlilik fikrine yöneltmiş. Aynı zamanda çocukluk anılarından getirdiği ideal erkek algısı onun gelin olduktan sonra orduyla kurduğu ilişkiler açısından da belirleyici olmuş. “Basit, çirkin” diye nitelendirilebilecek

davranışlarda bulunmamak için özen göstermiş. Orduya gelin gitmesinde bir sakınca olmadığının eşi tarafından tescillenmesinden sonra bu teveccühe layık olabilmek için elinden geleni yapmış. Eşinin ailesiyle olan ilişkilerini dönüştürme, daha iyiye taşıma adına nasıl uyum gösterdiyse ordunun makbul gelinleri arasında kalabilmek için de davranışlarını kontrol etmiş ve ordunun beklentileriyle uyum içinde kalmış. Bu beceriyi yaşam öyküsünün karakteristiği haline getirmiş.

Askeri yaşam içinde kadınlar, Lefebvre'in belirttiği gibi geçmişi yeniden kuracak kurgular oluşturacak yöntemler geliştirirler. Bu yöntemler aracılığıyla mütekabil hegemonik kadınlık alanıyla uyum gösterirler. Subaylarla evli kadınlar kocalarının kimliğiyle bütünleşmiş yeni bir kadınlık hali kurarlar. Bu durum ancak hafızada geçmişin dönüştürülmesi ve aynı zamanda eşin rütbesine gizlenmiş yeni bir aidiyet bağı kurmakla mümkün olur. Eşinin mesleğinin koşullarıyla yakından ilgilenen Yarbay Eşi Elif, bu aidiyet kurma ihtiyacını şu şekilde dile getirmişti:

“Bilmeniz lazım süreçleri. En çok benim hayatımı etkiliyor çünkü. Şimdi şöyle belli dönemlerde tayin görürsün. Öncesinde tercihini sorarlar. Ama tercihin çıkacak ya da sen tayin görmek istemiyorsun diye tayin olmayacaksın gibi bir durum yok. Tayin dönemleri yaklaşınca çocukları hazırlamaya başlarsın. İşte bak şuralara tayin olabiliriz diye. En zor çocuklarla uğraşmak. Okulu değişiyor. Arkadaşlarını bırakıyor. (...) Bu tayin süreci için senin yapabileceğin şeyler var. Eşin kurmay olursa akademiye gider. Oradan yurt dışı görevleri çok olur. Çocuğun, belli dönem yurt dışında eğitim alma şansı olabilir. Daha da ileri giderse hayatının bir bölümünü Ankara'da krallar gibi geçireceğin garanti.”

Yarbay Eşi Elif, eşinin işi sayesinde hayatında erişebileceği en iyi yaşam koşullarına nasıl ulaşabileceğini iyi analiz etmiş. Çocuğuna yurt dışında eğitim imkanı sunmak için neler yapması gerektiğini ya da Ankara'da yaşamak istiyorsa nasıl bir rotayı takip etmesi gerektiğinin bilincinde. Ordu için ordu mensubu ailesiyle beraber sistem içinde, bir malzeme halini alıyor. Kadın bu duruma yeni hafıza alanı içinde hızla uyum gösteriyor. Lefebvre' in açıkladığı gibi "*geçmişin figüratif temsili*" anımsamanın seçiciliği üzerinden yeniden kuruluyor. Tayinlerle birlikte aile, ordu için yer değiştiriyor. Mekansal olarak yer değiştirme gerçekleşse bile hafıza tayinlerle birlikte ortaklaşmış olur. Mekan farklılaşsa bile grup birlikte anımsamaya devam eder. Yarbay Eşi Elif, bir subayla evlenmenin ne demek olduğunu çok iyi özümsemiş ve subay eşi kimliğine bürünmüş. Bu özdeşliği yaratan hafızanın mekan ve grupla kurduğu ilişkidir. Halbwachs mekanın ve grubun hafıza üzerindeki etkisini şu şekilde açıklar:

*"Üstelik kolektif hafıza, gücünü ve süresini dayanak olarak bir grup insana sahip olmasından alsa da bunlar bir grubun üyeleri sıfatıyla birlikte anımsayan bireylerdir. Her bireysel hafızanın kolektif hafızaya dair bir bakış açısı olduğunu, bu açının toplum içinde sahip olduğum yer değiştikçe değiştiğini ve bu yerin de başka çevrelerle ilişkilerime göre değiştiğini kolaylıkla söyleyebiliriz."*²⁶⁶

Halbwachs'ın da belirttiği gibi birey grupla birlikte hatırlama işlemini yerine getirir. Bireyin grup içinde konumu değiştikçe toplumsal hafıza görüntülerini yorumlayışı da değişir. Bu değişim kadının mütakabil hegemonik kadınlıktan alacağı payla da yakından ilişkilidir. Üsteğmen Eşi Didem'in aktardıklarını değerlendirelim.

"İlk evlendim, eşime altı aylık kurs çıktı. Eşimin ailesi Gölcük'te oturuyordu. Altı ay onlarla oturduk. Akşamları eşim gelince arkadaşlarıyla görüşmek için orduvine falan giderdik. Oradan Çanakkale'ye tayin olduk. Orası çok güzeldi denize nazır lojmanlar. Çok güzel günlerimiz geçti Çanakkale'de. (...) Eşim astsubaylıktan subaylığa geçtiği için ben kıyafetlerime çok dikkat etmeye çalışıyordum. Konuşmama, giyinmeme, kimseye bir saygısızlık etmemeye çalışıyordum. İlk zamanlar herkes beni takip ediyor, inceliyor gibi gelirdi. Zaten inceliyordu herkes her yapısını. Komutanların eşlerinden çekindiğim kadar kayınvalidemden çekinmedim ben."

Eşi astsubaylıktan subaylığa geçen Didem'in anımsama biçimi dahil olduğu grupla birlikte yeniden şekillenmiş. Astsubaylıktan subaylığa geçen eşini utandırmamak için giyimine, konuşmasına çok dikkat ettiğini belirtiyor. Gündelik hayat pratiklerini subay eşi olmanın gereksinimlerine ve kurallarına göre hafızasında yeniden şekillendirmiş. Yeni hatırlama edimleri geliştirerek mütakabil hegemonik kadınlıktan pay alma yarışında bir aktör haline geliyor. Bilerek ya da bilmeyerek bütün subay eşleri bir rol modelden etkileniyor. Kadınlar, modeli olduğu gibi kabul edebilir ya da müzakere edebilirler. Ama sonuçta modele mesafeleri ne olursa olsun, kendilerini hep bu modele göre konumlandırırlar. *"Herhangi bir alanın işleyebilmesi için söz konusu alana has belirli bir takım mücadele nesnelerinin doğasına ilişkin içkin kuralları bilen ve ikrar eden habituslarla donanmış, oyuna katılmaya ziyadesiyle hevesli faillerin varlığı gereklidir."*²⁶⁷ Bu nedenle kadınların mücadele alanına ilişkin kuralları bilmeleri ve alanın işleyişine uyumlu şekilde davranmaları önemlidir. Evlilik böylesi bir alanın öğrenilmesi için önemli bir kurumsal eşiğe işaret eder. Üsteğmen Eşi Didem'in kayınvalidesinden daha çok komutanların eşlerinden çekindiğine dair vurgusu, ordu içindeki bahsi geçen rol modelin "hanımefendi" olduğunu işaret etmektedir.

²⁶⁶ Halbwachs, **Hafızanın Toplumsal Çerçevesi**, s. 94-95.

²⁶⁷ Bourdieu, **Sosyoloji Meseleleri**, s.138.

Evlilikle yeni bir aileye dahil olan kadınlar yeni bir yapının içine dahil oluyorlar. Bizatihi bu yapının kendisi mücadele alanını üretiyor. Aileye gelen yeni kadın ailenin diğer kadınlarıyla mücadeleler süresince biriktirilmiş olan iktidarı dönüştürmeye yönelik stratejileri paylaşırlar. Önemli olan bu paylaşma işlemi düzenleyen ve dengeleyen karakteristik yapıdır. Toplumsal hafıza içinde kadınlar kimi zaman müzakere yöntemi olarak direnişi, dönüştürme yöntemi olarak uyumu tercih edebilirler. Direniş ve dönüştürme toplumsal hafızada özneyi etken bir konuma getirir. Eşinin mesleki teamüllerinden yola çıkarak alışkanlıklarını yeniden şekillendiren Yarbay Eşi Derya dönüşümünü şu şekilde açıklıyor:

“Mesela şöyle. Ben eşimle evlendiğimde daha doğrusu tanıştığımızda İzmir’de görevliydi. Nişanlandık. Tayini çıktı Gölcük’e. Daha nişanlıyken demişti, ben mezun olduktan sonra küçük gemide çalıştım. Şimdi büyük gemiye geçmem gerekir, orada da en az üç sene kalmadan başka yere geçilmez diye anlatmıştı. Yani belli bir görev süreci var. Onlar biliyorlar nerede, ne kadar kalırlar. Tayin istemese bile bu sene kesin tayin gelir, burada çok kaldık derdi. Gelirdi. Küçük lojman ortamı, büyük lojman ortamı çok fark eder. Ama herkesle mutlaka bir yerde karşılaşırın.(...) Ben eşimle evlendim. Hemen tenis oynamayı öğrendim. Başka nerede öğrenebilirdim, tenis oynamayı mümkün mü ekonomik anlamda? Oğlum yelken yapıyor. Bu ülkede kaç çocuğun yelken yapma şansı var?”

Derya evlilikle birlikte subay eşi olma halini yeni davranış kalıplarıyla yeniden öğreniyor. Bir başka deyişle kendi davranışlarını yeniden şekillendiriyor. Tayinlerin teamüle göre gerçekleştirilmesi hafızada bir döngü oluşmasını sağlıyor. Kadınlar, eşlerinden lojman hayatına dair bilgileri alıyorlar ve gündelik hayatlarını kolaylaştırmak için hafızada yer alan bilgileri kullanıyorlar. Tayinler gibi farklı yöntemler, kadınlara lojman hayatının kurallarını öğretiyor. Toplumsal hafıza içinde yeni kodlar oluşuyor ve kadın yeni mekanında, yeni ailesi ordu içinde dönüşüyor. Ortak bir hafıza kuruluyor ve bu ortaklığın zihinsel arka planında mütekabil hegemonik kadınlıktan pay alma mücadelesinde ön plana çıkmak için kullanılan taktikler bulunuyordu. Dönüşüm içinde üretilen yeni davranış kalıpları, özneye yeni var olma yöntemlerinin de sınırlarını gösteriyordu. Bahsi geçen taktiklerden en önemlisi dedikodudur. Dedikodu gruptan ayrılmanın istisnai durumlarını işaret eden önemli bir olgu. Bununla birlikte mütekabil hegemonik kadınlıktan pay almak için hafızada üretilen yeni ağların kullandıkları en büyük silahlardan biridir. Lojmanlarda sürekli dedikodunun dolaşmasından rahatsız olduğunu belirten Yarbay Eşi Derya’nın anlatısına yeniden bakalım.

“Lojmanlarda dedikodu çok fazla. Bir şey olur. Herkes duyar. Ben Gölcük'teyim. Çanakkale'deki karşı komşum, şu an Karamürsel'de. Dün bir albay, karısıyla kavga etmiş. Ben bunu bugün başka bir arkadaştan duydum. Küçük bir olay büyüyebiliyor. Herkes hemen duyar.

Dedikodu toplumsal hafızadaki hatırlama biçimlerini çarpıtan bir işleve sahip olabilir. Dedikodu toplumsal hafızada farklı "görevler" üstlenebilir. İlk olarak dedikodu gruba gözdağı verir. Tayinler ve dedikodu kadınlar arası ilişkiyi toplumsal hafızada yeniden inşa ederken aynı zamanda kadınlar arası çekişmelere neden olur. Tayinler, hafızada döngünün ve bir rutinin oluşmasını sağlarken dedikodu ise özel alanın muhafazasının sınırlarını çiziyor. Çünkü dedikodu, "ahlak" sınırlarını aşarsa tayinleri etkileyebilecek, teamülleri bozabilecek bir hal alabiliyor. Ritüeller toplumsal hafızanın kuruluşunda aktif bir rol oynar. Toplumsal hafızanın önemli hafıza görüntüleri, ritüellerdir. Askeri hayat içindeki törenler, balolar, kermesler bu ritüellerden bazılarıdır. Kadınlar ritüeller üzerinden de direniş mekanizmaları oluşturabilirler. Bu şekilde ritüeller üzerinden hafızada yeni anımsama biçimleri kurabilirler. Lefebvre'in belirttiği gibi *"eylemcileri ve aynı zamanda eylemi farklı şekilde biçimlendirerek, her zaman farklı anlatılar"* hafızada kurgulanabilir. Eşinin ailesinin, sürekli hayatlarını kontrol etmesinden şikayetçi olan yarbay eşi Nükhet; askeri hayat içinde önemli bir ritüel olan rütbe takma töreni esnasında kayınvalidesinden rövanş alışı şu şekilde anlatıyor:

“Rütbe takma törenleri çok heyecan verici oluyor. Tabii rütbeyi sembolik olarak kim takacak bu bir çekişme sebebi. Biz nişanlıyken ilk rütbesini annesi takmış. Sonrakini ben taktım. (Gülüyor.) Geçen yarbay oldu. Onu da oğlumla beraber taktık.”

Eşinin rütbe takma töreninde tahtı, kayınvalidesinden devralmış olmayı gururla aktarıyor. Nişanlıyken eşinin annesinin rütbeyi takmasına ses çıkarmayan Nükhet zamanla alan içinde güçleniyor. Ritüel içindeki eylem değişiyor, eylemci de bu yeni hafıza görüntüsünü yeni biçimiyle yeniden anımsıyor. Bahsi geçen farklı anlatı, kadının mütekabil hegemonik kadınlık alanından pay alması için kadına yeni fırsatlar sunuyor. Özellikle bayramlarda hangi ailenin yanına gidileceğinin büyük bir meseleye dönüştüğünü aktaran Nükhet, eşinin rütbesini takmaktan ötürü gurur duyuyor. Çünkü eşlerin rütbe takması, kadınların da rütbe takmasıyla eş değer. Eşinin rütbe takmasıyla grup içinde de rütbesi yükselen kadın, aynı zamanda törende rütbeyi takan kişi olarak simgesel anlamda da aile içindeki konumunu güçlendiriyor. Toplumsal hafızada ritüellerde oluşan hafıza görüntülerini kullanarak sembolik gücünü kuvvetlendiriyor. Belki bir gün hafıza aktarıcısı olmanın yolu, bu şekilde

açılmış oluyor. Hafıza aktarıcısı olmak demek mütekabil hegemonik kadınlık alanında oldukça güçlenmek demektir. Kadınların yeni hafıza alanına dahil olmasıyla birlikte alandaki destekçileri ve rakipleri de belirginleşmiş olur. Alana yeni gelenler, önce alanı tanırırlar daha sonra alanda daha çok rol üstlenebilmek için mücadeleye girmeyi tercih ederler. Bourdieu alandaki güç ilişkilerini şu şekilde açıklar:

*"Güç ilişkilerinin belirli bir durumunda, alana özgü sermayeyi ve yine alana özgü tipik iktidarın veya otoritenin temelini tekelleri altına almış olan failler, muhafaza etmeye yönelik stratejilere daha fazla eğilim gösterirken –örneğin kültürel ürünler üretim alanında bu failler ortodoksiyi savunurlar-, daha az sermayeye sahip olanlar (bunlar aynı zamanda çoğunlukla yeni gelenlerdir ve dolayısıyla çoğu zaman gençlerden oluşurlar) alaşağı etme stratejilerine eğilim gösterirler."*²⁶⁸

Alana özgü sermayeyi kontrol edenler genel olarak muhafaza etmeye yönelik yöntemler denerken buna karşılık yeni gelenler iktidardan pay alabilmek için "alaşağı etme" stratejilerini kullanırlar. Alana yeni gelenler için mücadele ön plandayken alandakiler için savunma daha önemlidir. Yeni gelenler aktif bir eğilim gösterirken alanı muhafaza edenler asla edilgen değildir. Karşılıklı aktif bir çekişme söz konusudur. Bu çekişme toplumsal hafızada yeni bir etkileşim alanı oluşturur. Yarbay Eşi Nükhet alana yeni geldiğinde, ikili bir yarış içine girmiş. Bu yarış hem aile içinde hem de aile gibi görülen ordu içindedir. Toplumsal hafıza görüntüleri üzerinden bir mücadele başlamıştır. Ailedeki yaşlı kadının otoritesi "alaşağı etme" stratejileriyle kontrol edilmeye çalışılır. Rütbe takma töreninde edinilen prestij, kadınlar arası mücadelede genç kadının, kayınvalidenin önüne geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum aynı zamanda bir daha bu hakkın devredilmeyeceğini, gücün artık ele geçirildiğini de ifade eder. Aile gibi görülen ordunun içindeki güç ilişkilerinden pay almak için rütbenin yükselmesi kilit noktadadır. Hafızanın oraklığının zihinsel arka planında rütbe sisteminin yarattığı ilişkisellik bulunmaktadır. Rütbe sisteminin orduda dengeleri nasıl değiştirdiğini ve gündelik hayatı nasıl etkilediğini Yarbay Eşi Elif'in anlatısı özetliyor:

"Büyük lojmanlarda genelde pek kavga olmaz. Genelde küçük bir yerde görev yapıyorsan orada çok kavga olur. Mesela biz, bir ara Gökçeada'da görevliydik. Küçük bir birlik var orada. 4 bina falan lojmanlar. Uzman çavuşlar, astsubaylar, subaylar aynı lojmanda. Eğitimsizler. Kıskançlar. Ne giymişsin, ne yapıyorsun? Olay oluyor. Senle konuşurken komutanın karısıyla konuştuğunu unutuyor. Eşimin bir arkadaşı vardı aynı dönem. Adam terfi aldı. Ondan önce gayet iyiydi aramız. Kadının kocası, bizden bir sene önce yarbay oldu. Kadın havalandı. Sanki bir şey oldu. İlginç bir şey tabii. Aynı

²⁶⁸Bourdieu, a.g.e., s.139.

yatakhanelerde yatmışsın. Biri kurmay olunca o senin üstün oluyor. Arkadaşına, efendim demek zorunda kalıyor. Tabii bunlar içe sindiriliyor. Eğer o kişiler makamı sindirdilerse içlerine.”

Elif'in anlatısı ordu içindeki hiyerarşiyi göstermesi açısından kıymetli. Öncelikle Elif, küçük lojmanlarda uzman çavuşlarla birlikte oturmuş olmaktan rahatsız. Uzman çavuşları eğitimsiz, eşlerini de kıskanç olarak nitelendiriyor ve subaylarla aralarında "sınıfsal" bir farklılığın olduğunu altını çiziyor. Yani sadece rütbelerden kaynaklanan bir ayrımcılık değil, sınıfsal bir aşağılamanın vurgusunu da ortaya koyuyor. "*Komutanın karısıyla konuştuğunu unutuyor*" derken alana özgü sermayenin sahibi olduğunu altını sert bir şekilde çiziyor. Terfi alarak rütbe takma töreninde eşinin önüne geçen arkadaşının karısını havalanmakla suçluyor. Bir cümle önce "*komutanın karısıyla konuştuğunu unutan*" uzman çavuş eşlerine hadlerini bildirirken bir cümle sonra arkadaşının havalanmasından dem vuruyor. Diğer yandan öğrencilikte aynı yatakhane de yatan erkeklerin kurmaylıkla birbirlerinden ayrılmasını içine sindirmekte zorlandığını ima ediyor. Elif, eşinin tanımlı roller dahilinde bir erkek olmasını ve bu alandaki kabiliyetini sorgulayan bir kadın profili ortaya koyuyor. Alana özgü sermayeye sahip olduğu dönemi anımsarken farklı bir yöntem, başka bir kadının ona karşı alaşağı etme yöntemleri kullanmaya başladığında ise farklı bir unutma ve çarpıtma dinamiği geliştiriyor. Orduya, evlilik yoluyla gelin giden kadınlar makbüllük sınırlarını zorlarken ortak bir hafıza alanı kuruyorlar. Bu alanda kullandıkları farklı mücadele yöntemleri toplumsal hafızada yeni kadınlık halinin kurulmasına vesile oluyor. Hafızada kullanılan çarpıtma dinamikleri yeni kurulan hafıza ortaklığında, mütekabil hegemonik kadınlık halini üretiyor. Alana yeni gelenler, alandaki hafıza aktarıcılara göre konumlarını belirlerken aynı zamanda yeni hafıza görüntüleri üretmek için mücadeleye girişiyorlar.

3.3.2.2 Karmaşık Bir İktidar Alanı: “Vurgulanmış Kadınlık Hali”

Bu bölümde hafızanın kurgulanışının sınırları ve çarpıtılma biçimlerinin oluşumu üzerine bir çerçeve çizmeye çalışacağız. Çalışmanın bu bölümünde, öznemiz kadın ile toplumsal hafıza arasındaki kesişimsellik üzerine bir tartışma yürütüyoruz ve bu soruya daha net bir cevap oluşturmaya çalışacağız. Hafızanın nasıl manipüle edilip araçsallaştırıldığını açıklayabilmek için disiplinli bir kurum hafızasının cinsiyetlendirilmiş halinden daha açıklayıcı bir hafıza mekanı olabilir

miydi? Keşfedici bu çalışmanın hafızanın tezahürlerini görmesi, tabiiyet ilişkilerinin keşfedilmesi için zemin oluşturması mümkündür. Ricoeur'un da belirttiği gibi hafızanın suiistimallere elverişli olma özelliği sebebiyle hafızanın kullanımı ve hafızanın uygulanması arasına net bir ayrım ortaya koymak gerekmektedir.²⁶⁹ Kurum hafızası içinde kadınların aldığı rolü değerlendirerek böyle bir ayrımın nasıl yapılabileceğini keşfetmek mümkündür. Bahsi geçen çarpıtmayı görebilmek için bir astsubay eşiyle bir subay eşi arasındaki ilişkinin ya da bir kurmay eşiyle bir astsubay arasındaki hiyerarşinin biçimlenişine odaklanmak elverişli bir zemin sunabilir.

Terfi alamayan ve kurmay olamayan bir subay, kadına alanda güçlenme stratejileri üretmesi için yeterli imkanı sunamıyor. Güç ilişkilerini kontrol eden otorite karşısında kadının, alanda deneyimli olmasına rağmen büyük bir güç kaybı yaşaması söz konusudur. Elif'in kurmay olamayan eşi, onunla aynı zamanlarda alana dahil olan ve eşi kurmay olmayı başarmış arkadaşı, karşısında güç kaybetmesine neden oluyor. Elif, alana ondan önce gelen kadınlarla arasında yaşanan sürtüşmeleri ve bu sürtüşmelerin ona, kuralları nasıl öğrettiğini aktarıyor:

“Biz Çanakkale'ye gittiğimizde eşim daha önce hiç lojmandan yararlanmadığı için en iyi yerden lojman bize çıktı. Puanı yüksekti çünkü. Deniz görüyor, daha geniş falan.(..) Evlendik, altınlarımızla yeni araba aldık. Daha yeni arabayı park ettik. Ertesi gün baktım kapıda çizik var. Kapı açmışlar lak diye. Tabii boyadan anladım, kimin arabası olduğunu. Lojmanda genelde arabaları zaten kadınlar kullanır. Adamlar servisle gittiği için. Ben gittim kadına kavgaya. Daha öğlen olmadan eşim beni aradı. Ne yaptın sen diye? O zaman daha yeni gelindim. Albay eşiyle kavga etmemem gerektiğini bilmiyordum. (Gülüyor.)”

Elif'in anlattıkları toplumsal hafızada gündelik hayat pratiklerinin nasılyeniden üretildiğini açıklıyor. Arabasına zarar veren albay eşiyle sürtüşmemesi gerektiğini mekanın ve zamanın kodlarıyla yeniden öğreniyor. Kendinden önce alana gelen kadının sahip olduğu iktidar ile lojmanların mekansal olarak ürettiği hiyerarşinin kesiştiği yerde, kadının ait olduğu toplumsal hafıza kurgulanıyor. Hafıza alanına yeni gelenlerle alandaki iktidar ilişkilerini yönetenler arasındaki etkileşim farklı baş etme yöntemleri üretiyor. Toplumsal hafızaya yeni gelin gelen Elif, alandaki güç ilişkilerini gündelik hayattaki basit bir tartışmayla öğrenmiş oluyor. Eşinden bir albay eşiyle kavga etmemesi gerektiğini, yaşanan kavga sonrası öğrenen Elif, orduya yeni gelin gelmesine rağmen sorumluluklarını hızla idrak ediyor ve kabul ediyor. Alanda güç elde etmek için üreteceği alaşağı etme stratejileri için bilgi

²⁶⁹Ricoeur, **Hafıza, Tarih, Unutuş**, s.89.

depolama yolunu tercih ediyor. Toplumsal hafızada kullanılan alaşağı etme stratejilerine baktığımızda kadınların çoğunlukla sessiz kalmayı, gözlem yapmayı, güç elde etmek için malzeme toplamayı vb. tercih ettiklerini söylemek mümkün. Subay eşlerinin güç ilişkileri içinde hafızada kurguladıkları taktikleri değerlendirmek için gündelik hayat sosyoloji açısından bir tartışma yapmak bu açıdan faydalıdır. Certau'dan aktararak Gardiner gündelik hayat içinde üretilen taktiği şu şekilde açıklar:

*"Taktik, sahip olduğu avantajları toparlayabileceği, daha fazla yayılmak için kendini ayarlayabileceği, koşullardan bağımsız bir hale gelebileceği bir merkezden, bir zeminden yoksundur. 'Aidiyet', mekanın zamana karşı zaferidir. Aksine, taktik, mekansız olduğu için, zamana bağımlıdır ve kendi çıkarına kullanabileceği olasılıkları yakalamak içinde sürekli tetiktedir. Taktik, kazançlarını muhafaza edemez. Sürekli olarak olaylarla oynamak ve bunları 'fırsatlara' çevirmek durumundadır. Sonuç olarak, zayıf olan, kendisine yabancı, kendinden olmayan güçlerden çıkar sağlamak için hep çabalayandır."*²⁷⁰

"Taktik zamana bağımlıdır" ve mekansızdır. Toplumsal hafıza; zaman, grup, mekan arasındaki girift ilişkidir. Zayıf olan sürekli farklı taktikler üreterek aslında sahip olmadığı güçlerden yeni fırsatlar yaratmaya çalışır. Çabalama halinin sürdürülebilirliği paydaşların mücadele alanı içindeki konumlarını şekillendirir. Kısacası taktik üreten olabildiğince aktiftir. Bu taktikler sayesinde kadınlar alaşağı etme yöntemleri üretebilir ve mütekabil hegemonik kadınlıktan pay alma yarışına girebilirler. Görüştüğüm subay eşleri arasında, en erken evlenen Gölcüklü, Kıdemli Üsteğmen Eşi Yeliz, alana erken girmiş olmanın avantajını kullanarak geliştirdiği taktikleri aktarıyor:

"Bence subaylar o kadar değil ama kadınlar (subayların eşleri), astsubaylar hakkında çok konuşur. Bilmiyorum neden belki kıskançlık. Çok enteresan ama astsubaylar, genelde subaylardan daha zengin olur. Genelde hep şöyle bir söylenti vardır. Genelde ihalelerin başında astsubaylar falan olduğundan rüşvet alıyorlar derler. Ama bence çok zor. Söylenti çok ama. Mesela bizim bir arkadaşın eşi, orduevinde görevliydi. Çok para yemiş diye söylenti vardı. Ama bir kanıt da yok. Bence kıskançlık. Şimdi Gölcük'e gidin bakın iyi işleyen her yerde astsubay emeklileri vardır. Ticaret yaparlar çok. Gemiyle gittiğinde yurtdışına bir şeyler alır satarlar. Subaylar buna tenezzül etmez. Astsubay yapar. Sıkıntı duymaz bundan. Subay emekli olduğunda ya gemiye gider ya da gider orduevinde pinpon pinpon oturur. Kendine yakıştıramaz çünkü başka bir şeyi. Ama astsubay ne yapar? Gider, asker malzemesi satan bir dükkan açar. Çalışmaya devam eder. Daha düşük ücretlere gemiye gider. Gölcük esnafının yarısı astsubay emeklisidir."

²⁷⁰Gardiner, *Gündelik Hayat Eleştirileri*, s.235.

Gölcüklü olması mekansal olarak askeri hayata yakın bir yerde büyümüş olması Yeliz'in lojman hayatına dair detaylı bilgiye sahip olmasını sağlıyor. Yeliz, dahil olduğu alanı gençlik yıllarından beri çok iyi tanıyor. Mekan ve hafıza arasındaki ilişki Yeliz'in diğer subay eşlerine göre alana dair daha fazla bilgiye sahip olmasını da beraberinde getirmiş. Alanı iyi tanıdığı için Yeliz, diğer rakiplerine göre daha farklı alaşağı etme stratejileri üretecek donanıma ve bilgiye sahip görünüyor.

Toplumsal hafızada kullanılan alaşağı etme stratejilerine baktığımızda kadınların çoğunlukla sessiz kalmayı, gözlem yapmayı, güç elde etmek için malzeme toplamayı vb. tercih ettiklerini yukarıda tespit etmiştik. Bu tespiti farklı açılardan tartışmaya açalım. Bir subay eşinin hatıralarının, toplumsal hafızada inşa edilme sürecinin diğerlerinden ayrılması grupla ilişkili çok sayıda farklı değişkenin kesişme noktasında bulunmasıyla açıklanabilir. Şimdi önceden geliştirdiğimiz bu varsayımı yeniden ele alalım. Subay eşleri aynı ilgi alanlarına sahip birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bütüncül bir topluluktur. O halde izlenimlerimiz üzerinde düşünelim. Alana yeni giren kadınlar, genelde sessiz kalmayı, gözlemlemeyi ve bilgi edinmeyi seçerler. Fakat bu süreç sürekli değildir. Belli bir deneyim elde ettikten sonra bahsi geçen taktikler yerlerini yeni taktiklere bırakır. Çünkü taktik, Certau'nun da belirttiği gibi *"kendi çıkarına kullanabileceği olasılıkları yakalamak içinde sürekli tetiktedir."*²⁷¹ Yeliz'in anlatısına geri dönersek alana girişin ilk yıllarındaki gözlem ve sessiz kalmanın yerini kıskançlık ve dedikodunun aldığı gözlemlenebilir:

-Yeliz, şaşırtıcı bir şekilde astsubay eşlerinin, subay eşleri hakkında dedikodu yapmadıklarını buna karşılık subay eşlerinin astsubaylar hakkında dedikodu yaptığını düşünüyor. Yeliz'in bu tespiti diğer görüşmecilerin anlattıklarından farklı bir bakış açısı ortaya koyuyor.

- Yeliz, astsubayların emekli olduktan sonra yaptıkları işleri açıklarken subaylar ve astsubaylar arasındaki "kalite" farkına dikkat çekiyor. Bir subayın herhangi bir iş yapamayacağını buna karşılık astsubayların para kazanmak için her işi yapabileceğini belirtiyor. Subaylara "sınıfsal" bir kibir atfederken bunu olumlu bir kimlik anlatısı olarak yorumluyor.

-Yeliz'in anlatısı bir subayın tenezzül etmeyecekleri ve bir astsubayın para için yapabilecekleri adına farklılıkları ortaya koyuyor. Bütün bu tespitler sonrası Yeliz, toplumsal hafızada geçirdiği deneyimler sonucunda kıskançlık ve

²⁷¹Ibid.

dedikodunun ürettiği avantajları dolaşıma sokuyor. Çünkü *"taktik, kazançlarını muhafaza edemez. Sürekli olarak olaylarla oynamak ve bunları 'fırsatlara' çevirmek durumundadır. Sonuç olarak, zayıf olan, kendisine yabancı, kendinden olmayan güçlerden çıkar sağlamak için hep çabalayandır."*²⁷² Kadınlar, mütakabil hegemonik kadınlık alanından pay alabilmek için giriştikleri mücadelede alaşağı etme yöntemleri kullanırlar. Bu yöntemlerin kullanımının en görünür olduğu sınırlar astsubaylar, subaylar ve subaylar, kurmay subaylar arasındadır. Bu ayrımlarda kadınların kullandıkları taktikler ön plana çıkar. Connell'ın "vurgulanmış kadınlık" olarak adlandırdığı bu hal, çeperde yer alan kadınların gündelik hayat pratiklerine derinlikli bir şekilde yansımaktadır.

Connell, hegemonik erkekliğin iz düşümü olan bir hegemonik kadınlık halinin olmadığını savunur. Böyle bir kadınlık hegemonyası yoksa kadının erkek üzerinde kurduğu böyle bir hegemonya alanını açıklamak nasıl mümkün olabilir? Connell sadece erkeğin hegemonyasına destek veren bir "vurgulanmış kadınlık" halinden bahseder. Mütakabil hegemonik kadınlığın çeperde konumlanma becerisi ise Connell'ın belirttiği performanstan biraz farklıdır. En sık kullandığı yöntem gizlenmek, dikkat çekmemektir. Fakat zamanı geldiğinde yani alanda yeterince güç elde ettiğinde alaşağı etme pratikleri üretir. Hafızada bu yöntemleri eşinin rütbesine uyumlu bir şekilde üretmesi bahsi geçen hegemonya alanının mütakabiliyet ilişkisine ve evliliğe bağımlı olduğunun göstergesidir. Böyle bir değerlendirmeyi yapabilmek için Kurmay Albay Eşi Muhterem'in anlatısına kulak verelim.

*"İstanbul Harp Akademisine gittik geldik. Eskiden de Gölcük'te oturuyorduk. Tekrar Gölcük'e geldik.(...) Ama artık laf söyletmem. Geçti o günler. Geçen bir astsubay karısı, oğluma bağırdı herkesin içinde orduevinde. Hemen ayağa kalktım sen ne diyorsun diye hemen telefon ettim eşime anlattım. Dedim astsubay Ali'ye söyle karısına sahip olsun. Eşim tamam dedi."*²⁷³

Kurmay subay, eşinin dediğini yapıp emrindeki astsubayı gerçekten "benzetmiş midir?" bilinmez ama en azından Muhterem'in böyle bir "cüreti" kendisinde görmüş olması bile geliştirdiği alaşağı etme stratejisini göstermesi açısından önemlidir. Kurmay subay, karısını geçiştirmek için "tamam" demiş olabilir ya da gerçekten astsubayına bu konudan duyduğu rahatsızlığı açık veya örtülü şekilde aksettirmiş de olabilir. Bizim için önemli olan kadının herhangi bir komşusuyla yaşadığı gündelik bir problemi eşine anlatış biçimi ve bu konuda eşinden

²⁷²**Ibid.**

²⁷³Görüşmelerde, görüşülen kadınların isimleri değiştirilmiştir. Bununla birlikte anlatı esnasında kullandıkları isimler, eşlerinin isimleri ve çocuklarının isimleri de değiştirilmiştir.

bir çözüm üretmesini beklemesidir. Çünkü kadının eşinden istediği gündelik bir soruna çözüm bulması değil, “bir astsubay ailesine bir subay ailesine karşı nasıl davranması gerektiğine” dair bir "eğitim" vermesidir. Bu incelemenin akışı içinde kadının elindeki bu iktidar gücünün nasıl konumlandığı şu şekilde tartışılabilir:

Muhterem'in söylemi bizim için farklı açılardan çok kıymetli. Şimdi geçmiş bölümlerde de bazı noktalarına değindiğimiz bu konuları ele alalım.

1. Gölcük'e subay eşi olarak gelin gelen Muhterem'in tekrar Gölcük garnizonuna dönüşü kurmay hanımı olarak olmuş.

2. Hem yaş hem de eşinin rütbesi açısından "statü atlayan" Muhterem, kazandığı gücü *"ama artık laf söyletmem"* diye vurguluyor.

3. Daha önce büyük ihtimalle bir kurmay eşi tarafından kendisine veya çocuğuna uygulanan altetme davranışının bir benzerini fırsatı ele geçirdiğinde çekinmeden kendisinin kullandığı görüldü.

Muhterem anlatısına şu ifadelerle devam ediyor:

"Sen kimsin? Benim çocuğuma laf edeceksin. Benim çocuğuma terbiye veriyorsun. Benim bir tepem attı. Ben biliyorum onun derdi benle. Beni kısıyor. Gel benimle uğraşabilirsen benle uğraş. O büyük ihtimal ben duymam sandı. Ben hışım ile gelince bunun eli ayağı birbirine girdi."

"Sen kimsin?" sorusu yaptığım görüşmelerde sıkça karşıma çıktı. Kadınlar birbirlerini "sen kimsin?" sorusuyla sıklıkla itham ediyordu. Bu sorunun peşine düştüm. Ben kimim, sen kimsin, o kim ve bizler kimiz? Kadınlarla yaptığım görüşmelerdeki "sen kimsin" sorusunu takip ederken bu soruyu bir itham cümlesi olarak kullanan kadınların hemen hepsinin subay eşleri olduğunu gördüm. Farklı rütbelere subay eşlerinin çoğunun "sen kimsin" diye sorguladıkları kadınların hepsi astsubay eşleri. Bu izin peşine düşerken böyle bir sonuçla karşılaşacağımı hissediyordum. Çünkü görüşmelerden hemen sonra apartmanın içinde ya da hemen kapının önünde aldığım notlar, bana bunu söylüyordu. Subay eşlerinin "siyah kadını" astsubay eşleriydi. Bu notu sahada olduğum sürecin onuncu gününde almıştım. Saha çalışmasının analiz edilmesi sürecinde, bu veri değişmemişti.

Bu veriyi teyit eden diğer bir nokta da astsubay eşlerinin sıklıkla yönelttikleri "bu görüşmeler gizli kalacak değil mi, adımızı kullanmayacaksınız değil mi?" şeklinde yönelttikleri sorulardı. Bu noktada belirtmek gerekir ki Ergenekon davaları sürecinin hızlanmasıyla benzer soruları subay eşleri de sormaya başladı. Birçok emekli subayın ve mağdur askerin belirttiği gibi eğer Ergenekon süreci mesleğinde başarılı askerleri törpüleme girişimiye diğer yandan da toplumsal hafızada astsubaylar ve subaylar arasındaki hiyerarşiyi de azaltan bir etkisi olduğunu, değişen

alaşığı etme stratejilerinin hafızada değişen konumu üzerinden söylemek mümkündür. Subay eşi kadınların, astsubay eşlerini “aşağılayan” tavırları toplumsal hafıza içinde öğrenilirken bu bilgi zamanla değişime de uğrayabiliyor. Bir subayla evlenmeden önce bir astsubayla belki hiç tanışmamış bir kadın, “*astsubayların kendine has tripleri vardır.*” cümlesini kişisel belleğinin başat unsuru gibi kurabiliyor. Bu bilgi eşlerden kadınlara, kadınlardan da hafıza alanı içindeki diğer kadınlara aktarılıyor. Gündelik hayat pratiklerinin kurulmasındaki, temel referans noktası halini alabiliyor. Kadınların bu duruma verdikleri onay, erkekler arasındaki hiyerarşiyle kadınlar arasındaki ilişkiselliğin kesişim kümesini oluşturuyor. Connell'in "vurgulanmış kadınlık" dediği bu onay ilişkisi, kadınlar arası iktidardan pay alma sürecinin sonucudur. Bu tez çalışması, bu ilişkiselliği açıklamak için vurgulanmış kadınlık halinin yeterli olmadığını, bu halin hafızada üretilme sürecinin incelenmesi gerektiği noktasından hareket ederek mütekabil hegemonik kadınlık halini açıklamaya çalışmaktadır. Şimdi çeperde yer alan bu kadınlık halinin özelliklerini keşfetmeye çalışalım.

3.4 Çeperdeki Kadınlık Hali: Bileşik Kaplar

Çeperde yer alan mütekabil hegemonik kadınlık halinin özelliklerinden biri ötekisinin sivil bir kadın olmasıdır. Buna karşılık bir subay eşinin "siyahı" astsubay eşidir. Farklı kadınlıklar arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan araştırmacı, sahada neyi ifade eder? sorusu kadınlar arası mücadele alanının sınırlarını çizebilir. Örneğin sahada hem araştırmacı kimliğimle hem de "sivil" bir kadın olma özelliğimle çalışırken görüşmecilerimle aramdaki farklı kadınlık halinin izleri var mıydı? Birbirleriyle bu denli yakın bir ilişki içindeki kadınlar sahada bir "sivil"in olduğunun farkındaydılar. Sahada ben öncelikle bir araştırmacıdan öte bir sivildim. Araştırmacı kimliğimle "ben" bu hiyerarşinin içinde neredeydim? Bu soruya sonraki bölümlerde tekrar döneceğim. "Ben kimim?" sorusundan yola çıkarak geliştirdiğim bu değerlendirme, çeperde yer alan bir asker eşinin "siyahı" neden "sivil" bir kadın değil; kendi evreninin bir parçası olan bir astsubay eşidir sorusunu yeniden düşünmeyi gerekli kıldı. Bu noktada, ödünç aldığım "siyah kadın" vurgusu, "öteki" anlamında değildir. Asker eşinin ötekisi "sivil kadın" iken subay eşinin "siyahı"astsubay eşidir. Görüşülen kadınların aktardıkları bize, çeperdeki kadınların erkeklerle eşit olma gibi bir sorunları olmadığı gibi diğer kadınlarla eşit olmak gibi

bir dertleri olmadığını da gösteriyordu. Hatta bu eşitsizliği derinleştirmek için toplumsal hafızada kendi taktiklerini geliştiriyorlar ve bu eşitsizlikten nemalanıyorlardı. Zeynep Direk eşitliğin önündeki en büyük engelin erkeğin referans alındığı bir toplumda yaşıyor olmamız olarak görüyor:

“Eşitlik feminizmi de kadınlarla erkeklerin eşitliğini savunurken sınıf, ırk, etnisite, eğitim, cinsel yönelim ve başka etkenlerden kaynaklanan farklılıkları göz ardı etmiştir.(...) neden kadınlar herhangi bir erkeğe eşit olsun ki? Başka bir deyişle eşitlik talebi erkekleri referans noktası, model olarak almaktadır; oysa asıl sorun erkeğin referans noktası olduğu bir toplum içinde yaşıyor olmamızdır.”²⁷⁴

Çeperdeki kadınlar, Zeynep Direk'in belirttiği gibi bir erkeği referans noktası olarak alıyorlar ve bu eşitsizlikten şikayet etmiyorlar. Çünkü bu referans noktası üzerinden kendi konumlarını güçlendiriyorlar. Bu tez çalışması, bu noktadan hareketle erkeği evlilikle birlikte kendi hayatlarının referans noktası haline getiren kadınlık hallerini sorguluyor. Çalışma, çeperdeki kadınların yani erkeğin iktidarından pay alabilen kadınların özünde eşitsizlikle bir dertleri olmadığını hatta eşitsizliğin derinleştirilmesinden beslendiklerini iddia ediyor. Audre Lorde'un, *"farklı ezilmeler arasında bir hiyerarşi yoktur"* sözünü referans alıp farklı ezilmelerin hiyerarşisini takip ederek kadınların kadınları ezme stratejilerini değerlendirebiliriz. Audre Lorde'a göre *"kadınlıktan mı yoksa siyahlıktan mı daha çok ezilirim"* sorusu çok anlamlı değildir çünkü insan bu iki tecrübeyi ayrı ayrı birbirine eklenen iki tecrübe olarak yaşamaz.²⁷⁵ Bu bağlamda Kürt, ortaokul mezunu uzman eşiyle; Kürt, üniversite mezunu, bir yarbayla evli, iki kadın arasındaki farklı kadınlık konumları toplumsal cinsiyet hiyerarşileri arasındaki farklı ezilmeleri görebileceğimiz alana işaret eder. Bu noktada çeperdeki kadınlık halinin ürettiği hiyerarşiler için Emekli Albay Eşi Mübeccel'in anlatısına kulak verelim:

“Babam Ziraat Bankasında memurdu. Ailesi İstanbul'da oturuyordu. Biz Adana'dan, Kandıra'ya tayin olduk. Ben ortaokuldaydım. Çok güzeldim. Hatta babam, beni Adana'dan kaçırmış. Oradaki adetler bize uygun değildi. Ben daha ilkokuldayken beni istemeye gelenler oluyormuş. Ondan tayin istemiş babam. Kandıra'ya geldik eşim bana talip oldu. Subay diye ben dersten kaçtım ona. (Gülüyor) Yani o yüzden ilkokul mezunuyum. Yoksa okurdum. Ama hiç sıkıntısını çekmedim. Çünkü deniz kültürü olan bir aileden geliyordum. Hiç kimse de anlamamıştır zaten en yakın arkadaşlarım bile belki bilmiyordur. Saklamadım.”

²⁷⁴Direk, **Cinsiyeti Yazmak**, s.15.

²⁷⁵A.g.e., s.63.

Mübeccel, ilkokul mezunu bir kadın olarak girdiği toplumsal hafıza alanında hor görülecek iken “subay bir koca yakalayarak” alaşağı edilme stratejilerinden kurtulma imkanı buluyor ve alanda güçleniyor. İlkokul mezunu, bir astsubay eşine uygulayabilecek muhtemel alaşağı etme stratejileri Mübeccel'e uygulanmıyor. Yakın arkadaşları bile bu bilgiye sahip değil. Çünkü Emekli Albay Eşi Mübeccel olma hali, hafızadaki diğer bütün Mübeccel olma hallerinin önüne geçiyor. Böylece bir subayla evlenerek çeperde yer alıyor ve bu pozisyonundan doğan bütün güçlenme stratejilerini kullanmaya başlıyor. Eşini referans alarak kurduğu yeni toplumsal hafızada cinsiyetler arası eşitsizlikleri yeniden üretiyor. Bir subay eşi olmanın, onu "siyah kadın" olma halinden kurtaracağını bilincinde olarak okuldan kaçarak eşiyile evleniyor. Collins'e göre *"ırk ve cinsiyet analitik olarak ayrıştırılabilirler dahi, hem ırkı hem de cinsiyeti dolayısıyla ezilen birisi, gündelik hayatta bu iki olguyu kesişimsel bir biçimde yaşar. Yani iki ayrı ezilme deneyimi yaşamaz, siyahlığın kendisini bir kadın olarak tecrübe eder, kadınlığı da bir siyah kadın olarak tecrübe eder."*²⁷⁶ Collins'in bu değerlendirmesinin önemini göz ardı etmek imkansız. Bu durum, beyaz bir erkeğin siyah bir kadın üzerindeki tahakkümünü açıklayabilir. Peki beyaz kadının, siyah kadın üzerindeki tahakkümünü nasıl ifade etmek mümkün olur? Eğer Connell gibi hegemonik bir kadınlık halinin olmadığı ön kabulünden hareket ediyorsak o zaman bu ilişkiyi, çözümleme şansımız daha karmaşık bir hal alır. Çünkü bu durumda;

1. Kadının erkeğin hegemonyasından elde ettiği gücü,
 2. Bu gücü hangi taktik ve stratejileri kullanarak elde ettiğini, hangi bağlamda geliştirdiğini,
 3. Bu gücün erkekler üstünde de kullanılıp kullanılmadığını ve diğer kadınlarla ilişkiseliliğini,
- analiz etmek gereklidir.

Çiğdem Yazıcı Collins'in kesişimselliği şu şekilde açıkladığını belirtir:

"Bir kadın hafta içi öğretmen hafta sonu koşucu olabilir. Hem öğretmen hem de koşucu olmak birbirleriyle iç içe değil de birbirine eklenen iki ayrı rol olabilir. Fakat o kişinin siyah bir öğretmen olması her daim kesişimseldir, aynı şekilde bir siyah koşucu olması da. İşte aynı şekilde bir insanın siyah kadın olması da her daim kesişimseldir, yani kadınlığı da kadınlar arası ilişkilerde bile her zaman bir siyah olarak tecrübe eder. Irk ve cinsiyet birbirine artı iki ayrı rol değil birbirleriyle iç içe bir ilişkidir. O yüzden feminist dayanışma

²⁷⁶ Ibid.

adına bir siyah kadından kadınlığa odaklanmak adına siyahlığını bir kenara ayırmasını istemek mümkün değildir."²⁷⁷

Bu kapsamda çeperde yer alan kadınların, evlilik stratejileri yoluyla kendilerini toplumsal uzamda konumlandırışı iki yönlü gerçekleşmektedir: Dikey olarak astsubaylarla evli "alt-sınıf" kadınlardan, yatay olarak ise "sivillerden" özellikle de muhafazakâr kadınlardan ayırım göze çarpmaktadır. İlkinde burjuva pratikleri temel ayrımı oluştururken ikincisinde "tel örgülerle" çerçevelenen sınır, bir yaşam tarzının simgesi olarak ön plana çıkmaktadır. Çeperdeki kadınların, bahsi geçen farklı konumları adeta bileşik kaplar gibi birbirinden bağımsız değildir. Öğretmen olan bir astsubay eşi, hafta içi mesleğini yaparken de astsubay eşidir, hafta sonu garnizonda gezerken de astsubay eşidir. Zaman ve mekan değişse bile astsubay eşi olma kimliği, o hafıza alanı içinde değişmez. Örneğin, ailesinin yanına bayram tatiline gittiğinde öğretmen kimliği ön plana çıkabilir fakat yine de astsubay eşi olma hali de onunladır. Ama garnizona döndüğünde astsubay eşi olma rolü baskın hale gelir. Bu nedenle mekan toplumsal hafızada belirleyicidir. Denizaltıcı bir astsubayın eşi olan Öğretmen Füsün'un anlatısı bu durumu açıklar:

"Donanma'da öğretmendim. Hemen hemen bütün arkadaşlarımın eşleri subaydı. Astsubayla evli olup, öğretmen olan benim dönemimde bir ben vardım. Bingo geceleri olurdu işçi gazinosunda. Oraya sivillerde gelebilirdi. İçeriden birinin referansıyla. Biz oraya giderdik, bazı subay arkadaşlar gelmezdi. Onlar orduvine giderdi. Kasırlardı kasım kasım. Biz pazartesi konuşurken öğretmenler odasında onlar uzaktan dinlerdi. Ne oldu? Onlar kaybetti. Biz çok eğlenmiş olurduk. O bingo gecelerini unutamam."

Astsubay Eşi Füsün, anlattıklarıyla hem kendini diğer astsubay eşlerinden ayırıyor hem de kendisiyle subay eşleri arasındaki sınıra işaret ediyordu. Subay eşi kadınlar, subay orduevi dışındaki bir mekana meslektaşlarıyla gitmekten imtina ediyorlar. Öğretmenler odasındaki arkadaşlarına, askeri mekanlar içinde eşlerinin rütbeleri üzerinden bir duvar inşa ediyorlar. Collins'in siyah kadınlık üzerinden geliştirdiği kesişimsellik alanı içinde, astsubay eşi olma hali siyah kadınlığa tekabül ediyor. Füsün, mesleğini yaparken bir astsubay eşi, arkadaşlarıyla eğlenmeye gittiğinde de bir astsubay eşi, garnizon içinde ise öğretmen bir astsubay eşi. Garnizon içinde, mesleğinden ötürü diğer astsubay eşlerine göre bir farklı bir kadınlık hali yaratıyor. Bu noktada yeniden belirtmek gerekir. Ait olduğu hafıza alanı bahsi geçen

²⁷⁷Patricia H. Collins "Black Feminist Epistemology", Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment, Routledge, 2000'den aktaran: Direk, a.g.e., s.64.

kesişimselliği oluşturmalarının temelini oluşturuyor. Çünkü bahsi geçen bütün roller benzer bir hafıza alanı içinde performe edildiği için birbirinden ayrıştırılamaz. Bütün bu evreni bir küme gibi değerlendiresek toplumsal hafıza kadının bütün kimliklerini kapsayan bir kümedir. Öğretmen kadın olma hali, arkadaşlarıyla eğlenmeye giden astsubay eşi kadın olma hali ise bu hafıza alanının alt-kümeleridir. Bu kümelerin kesiştiği noktada, kadının çeperde olma halinin ürünü astsubay eşi olma hali konumlanır.

Demetriou'nun "içsel hegemonik erkeklik" kavramsallaştırmasından hareket ederek subaylarla evli kadınların taklitçi, benzer bir hegemonya alanını astsubay eşleri üzerinde kurguladığını belirtmek mümkündür. Böylesi bir hiyerarşi şemasını kapsamlı olarak formüle etmeye girişmeden bu şemaya girebilecek bazı önemli öğeleri ele almak gerekiyor. Yukarıdaki değerlendirme, daha önce taslağını çizmiş olduğum kuramsal çerçeveye örtüşüyor. Bu konunun bazı yönlerine sonraki bölümde yeniden döneceğim. Collins'in yukarıda çizdiği çerçeve, erkeğin siyah kadın üzerindeki hegemonyasını açıklar. Buna karşılık beyaz kadının, siyah kadın üzerinde kurduğu tahakkümü nasıl okursak kesişimsellik daha açıklayıcı olur sorusuna da odaklanmak gerekir. Bu tez çalışması bu soruya, tahakkümü mütakabiliyet üzerinden açıklayarak cevap vermeye çalışıyor. Beyaz kadın, siyah kadını; rengi, ırkı, sınıfı, kültürü üzerinden ezerken cinsiyeti üzerinden ezemez. İkisi de kadındır. Fakat bir kadınlık hali diğeri üzerinde tahakküm kurar. Bu tahakkümü kurmaya kabildir, becerisi vardır. Bu kabiliyeti erkeğinden alır. Evlilikle girdiği yeni alanda rütbesiyle var olur, diğer kadınlarla ilişkisini eşinin üniforması üzerinden geliştirir, yeniden var eder. Çeperde yer alan kadınlar, tel örgülerden içeri giriş vizesini elde ettikten sonra eşlerinin soyadları ve rütbeleri üzerinden yeni bir hafıza alanı inşa ediyorlar. Bu alanı inşa ederken hafıza çerçevesini de siviller üzerinden kurguluyorlar. Alan içindeki rekabet ise farklı kadınlıklar arasındaki hiyerarşilerin ürünü olarak ortaya çıkıyor. Bu konuyu daha iyi anlamak için soyadı ve rütbe özdeşleşmesini irdelemek gereklidir.

3.4.1 Soyadıyla Var Olmak: Kapının Gizemi

Serpil Sancar, evliliğin; aile reisi konumunun sürdürülmesinin ve bir aileye sahip olmanın erkekler için önemli bir başarı ölçütü olduğunu belirtiyor.²⁷⁸ Evlilikteki başarı hegemonik erkeklik değerlerinin üretimi açısından kurumsal olarak çok önemlidir. Erkek, toplumsal hayatta evliliğin ona verdiği güçle başka erkeklerle yarışmak zorunda kalmaz. Kapalı kapılar ardında yaşanan özel hayatta, erkeğin başarısızlığı çok da önemli değildir. Yuvanın kapısı, bu nedenle toplumsal cinsiyet hiyerarşisi için belirleyici ve simgesel öneme sahiptir. Kapının ötesi ve berisi arasında büyük bir ayrım vardır. Kapının ardındakiler gizli kalır. Evlilik hem erkek hem de kadın için yeni bir kapı edinmek demektir. Kapının arkası özel alan kadına ait, kapının dışı ise kamusal alana ve erkeğe özgüymüş gibi kodlanır. Fakat her iki alan içinde kapının ardı gizem doludur. Gündelik hayat pratikleri açısından baktığımızda da gizemin perdesidir. Ne erkek ne kadın kapının ardında evin gizemi içinde davrandığı gibi hareket etmez. Diğer yandan kapı, saha çalışmasının yürütüldüğü Değirmendere için çok önemli bir simgedir. Değirmendere'de minibüste seyahat ederken şoföre "kapıda" diye seslendiğinizde sizi garnizonun kapısında indirecektir. Kapı sadece mekansal bir işaret değil bunun yanında önemli bir hafıza görüntüsüdür. Kapı aynı zamanda garnizonun nefes borusudur. İçerdekilerle dışarıdakilerin temas ettiği mekansal kesişim noktasıdır.

Kadın bir subayla evlenirken hem eşinin soyadını hem de rütbesini üzerinde taşımayı kabul etmiş olur. Bununla birlikte hem yeni bir evin kapısından içeri girer hem de garnizonun ve ordunun kapısından içeri girmiş olur. Nüfus cüzdanında soyadını değiştirirken aynı zamanda yanına yeni bir kimlik kartını, askeri kimlik kartını da eklemiş olur. Bu kimlik kartı total bir kurumun kapısını sivil bir kadına açan bir kilittir. Bu total kurum Goffman'ın belirttiği gibi şu şekildedir:

“Total kurum, belki de çok sayıda birbirine benzeyen bireylerin hatırı sayılır bir zaman boyunca daha geniş bir kesimden kendilerini ayrı tutarak ve resmi olarak idare edilir bir şekilde birlikte yaşadıkları mesken ya da iş yeri olarak tanımlanabilir.”²⁷⁹

Total kurumu diğerlerinden ayıran bariyerler vardır. Bu bariyer askeri mekanlar için tel örgülerdir. Askeri alan mekansal olarak tel örgülerle sivil

²⁷⁸Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kurar, Kadınlar Aile**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.29.

²⁷⁹Erving Goffmann, **Tımarhaneler: Akıl Hastalarının Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler**, Çev. Ebru Arıcan, Ankara: Heretik Yayınları, 2015, s.11.

alanlardan ayrılır. Kapı ise bu bariyerlerin kesintiye uğradığı sivil alanla askeri alanın bulunduğu coğrafi alana işaret eder. Evlenmeden önce kapıda uzun kontrollerden geçerek girebilen sivil kadın, evlendikten sonra hem bir lojman dairesinin kapısının anahtarına sahip olur hem de artık garnizonun kapısından girerken askeri kimliğini göstermesi yeterlidir. Artık kontrol edilmesine ve beklemesine gerek yoktur. Çünkü artık kadın içerisi için güvenlidir ayrıca içerisi içinkadın bir tehlike teşkil etmez.

Garnizonun sivil dünyayla temas eden kapıları, askerin sivil üzerindeki kontrolünün en görünür olduğu alanlardır. Kadın evlilik sözleşmesiyle kapının sivil tarafından askeri kodlarla örülmüş alanına geçer. Tel örgüler artık onun için farklı bir hafıza görüntüsü oluşturur. Bu hafıza görüntüsünde “kapı”, içerideki “güvenli” alanda benzerleriyle yaşadığı onu ötekilerden koruyup kollayan, istediği zaman girip çıkabildiği görüntüye işaret eder. Bu noktada Christie Davies’in Goffman’ın “total kurum” kavramsallaştırmasına yönelttiği eleştiriyi anımsamakta fayda vardır. Davies’e göre “total kurum” yerine “total organizasyon” kavramını kullanmak daha doğrudur. Çünkü Davies’e göre Goffman’ın total kurumlar kavramı esnetilemeyecek kadar iyi tanımlanmış bir kavramdır. Buna karşılık Davies özellikle Doğu toplumlarında Batı toplumlarının aksine Goffman’ın total kurumlarının ayırt edici özelliğini görmenin mümkün olmadığını savunur. Hindistan gibi sosyal hayatın tek bir otorite altında olduğu toplumlarda, aile bağlarının baskısından kurtulmak için sosyologların Goffmann’ın total kurumlarını özgürleştirici kurumlar olarak gördüklerini açıklar.²⁸⁰ Aile baskısının dayatıcı kurallarına karşılık total kurumlar içindeki mantık dışı kurallar doğu toplumlarında çoğu zaman “büyüleyici” derecede özgürleşme deneyimi olarak görülebilir. Davies, bu durumu şu şekilde örneklendirir:

*"Goffman, batıdaki bir tüberküloz kliniğindeki hastaların deneyimlerinden, "mantık dışı hastane kuralları" nedeniyle mahrum edici ve hayal kırıklığına uğraticı olarak bahseder. Ancak şu anda İngiltere’de yaşayan Japon bir ressamın bana söylediğine göre, Japonya’daki bir tüberküloz kliniğinde kaldığı dönem kendisi için hayatının en özgürleştirici deneyimi olmuştur. Hastaneden kaldığı bu dönem, kendisini Japon aile sisteminin sarmalayan dünyasından kurtarmış; normalde karşılaşabileceğinden daha fazla çeşitlikte insanla tanışmış ve sonunda "sihirli Japon dağından kendisini kurtardıktan sonra, Avrupa’ya gelip bir ressam olarak kariyerine şekil verebilme öz güvenini ve cesaretini kendisinde bulabilmiştir."*²⁸¹

²⁸⁰Christie Davies, “Goffman’s Concept of the Total Institution: Criticisms and Revisions”, **Human Studies**, Haziran 1989, Cilt 12, Sayı 1-2, s.79.

²⁸¹A.g.m., s.79.

Davies'in karşılaştığı Japon ressam için total kurum aile baskısından kurtulduğu, gündelik hayatın baskıyla örülmüş ağlarından sıyrıldığı "özgür" bir ortamdır. Bu deneyim Japon ressamın hafızasında kavramın çok dışında bir şekilde tezahür etmiştir. Benzer bir değerlendirme evlilikle total kurumun "güvenli" sınırlarına giren subay eşleri için de yapılabilir. Kadınlar için total kurum güvenli bölgeyi ifade ediyordu. Kapıdan içeri girme vizesini ifade eden kimlik kartıyla beraber kadınlar kendine özgü kodları ile diğer alanlardan ayırt edilen bir alana girmiş olurlar. Bu yeni alanda hafıza görüntüleri farklılaşır. Total kurumun kapısı bu farklılaşan hafıza görüntülerinden biridir. Değişen hafıza görüntülerinin anlamı için Kıdemli Üsteğmen Eşi Mediha'nın anlattıklarına kulak verelim.

"Benim babam esnaf. Gölcük Anadolu Lisesinde okudum. O zaman dönemin en iyi liselerindendi. Çok asker çocuğu arkadaşım vardı lisede. O zaman heves etmiştim daha bir askerle evlenmeye. Hepsi çok iyiydi çünkü. Düzgün çocuklardı. İşte iyi bir aileye gelin gitmek işlenmiş kafamıza. Hep askeriyenin şartlarına özenerek büyümüşüz. Hatta lisede bir sevgilim vardı babası subaydı.(...) Cuma günleri bizim için şölendi. Garnizona her cuma yeni film gelir, biz de garnizonda oturan arkadaşlarımız sayesinde içeri girer, sinemaya giderdik. Başka yere gitsek akşam babam izin vermezdi. Ama garnizona sinemaya izin verirdi. Çıkışta kapıdan alırdı beni. (...) bir gün arkadaşlarla akşam sinema dönüşü otostop çektik diye anlatmıştım da herkesin gözü pörtlemişti. Ne siz gece otostop mu çektiniz diye? Dışarıda olsa ben de çekmem ama içeride sorun olmazdı hiç."

Mediha'nın anlatısında geçen "babam kapıdan alırdı" ifadesi, garnizonun kapısının bölge halkı için simgesel önemini ifade ediyor. Kapının içerisi "güvenli" bir ortamı, kapının "dışarı" ise tehlikeyi ifade ediyordu. Lisedeki kızını, arkadaşlarıyla garnizon içindeki sinemaya gönül rahatlığıyla gönderen baba, garnizonun kapısında kızını bekleyip alıp evlerine götürüyor. Kapının ardı hem içeride hem dışarıda yaşayanlar için mekansal olarak güvenli bölgeyi ifade ediyordu. Yukarıdaki sözler garnizon içine subay çocuğu arkadaşlarının sayesinde girebilen Mediha'ya ait. Şimdi garnizon kimliğine artık sahip olan Mediha'yı dinleyelim.

"Kocaeli Üniversitesinde okudum. O yüzden Değirmendere'den hiç kopmadım. Bir gün yolda eşimle karşılaştım. Ortaokuldayken bizim sınıftaydı. Sonra Deniz Lisesi sınavlarına girip kazanmış tabii ben unutmuşum. Sonra görüşmeye başladık okul arkadaşı olarak. Sonra da duygusal yakınlaşma oldu, evlendik. Subay olması etkili oldu mu? İllaki. Sen evlenecek olsan sormayacak mısın, ne iş yapıyor bu adam diye? En kötü ailen dert edecek. Ben, babama Alper gelecek tanışmaya diye anneme söyledim. Ne iş yapıyor demiş. Subay diye duyunca tamam gelsin demiş.(...) Benim için ne değişti? Garnizonun dışından garnizonun içine taşındım. Kocamın ailesi de Değirmendereli."

Sorumluluklarım arttı. (...) nasıl bir örnek vereyim. Mesela cumartesi günleri buranın pazarı var, salı günü de pazar var. Ben, eşimin annesiyle Salı Pazarına, Cumartesi Pazarına da kendi annemle çıkıyorum. Artık yaşlandılar taşıyamıyorlar diye.”

Mediha'nın anlatısı bize gösteriyor ki, kadın evlenerek yeni bir hayata adım atıyor. Soyadı değişirken mekansal aidiyetleri de değişiyor. Eşinin ailesi de artık kendi ailesi gibi oluyor. Kadının sorumlulukları ikiye katlanıyor. Hatta eşinin ailesine daha özenli davranması bekleniyor. Kadın evlilik sözleşmesiyle hem yeni bir ailenin soyadını taşımaya başlıyor, hem de bir subayla evlenerek elde ettiği Garnizon giriş kartıyla orduya da gelin gidiyor. Kapıdan vizesiz geçiş hakkı elde ediyor. İdeal bir eş olmak eşinin ailesinin ihtiyaçlarına karşı hassas olmayı gerektiriyorsa ordunun makbul gelini olmanın da belli hassasiyetleri bulunuyor. Bu hassasiyetlerin başında ordunun bekasının temelindeki subay figürünün rahatı ve huzuru var. Erkeğe bu duygular içinde bir aile ortamı sağlaması kadından bekleniyor. Kadın kendisi için “güvenlikli” alana işaret eden mekanda kalabilmek için üzerine düşen fedakarlıkları yerine getirmeye gönüllü bir tavır sergiliyor. Total kurumun beklentilerini yerine getirmek için kadının soyadıyla ve eşinin rütbesiyle uyumlu davranışlar sergilemesi gerekiyor. Total kurumun kapısından içeri giren kadın garnizon hayatına uyumlu bir kimlik inşa ediyor.

Cynthia Enloe orduların ideal eşin nasıl olması gerektiğini düzenlediğini belirtir. Kurallarla yazılı olmasa bile hafızada teamüllerle bu durum oluşmuştur. Subay eşi, refahı için "*en önemli şeyin kocasının askerlik işini gereğince yapabilmesi olduğu sonucuna kendi mantığıyla ulaşmıştır.*"²⁸² Kadının refahı, eşinin ona sağladığı garnizon kapısından giriş kartına ve eşinin rütbesine endekslenmiştir. Kadının, kapının ardındaki özel alandaki en büyük görevi; eşinin sağlığını, huzurunu korumaktır. Eşinin beslenmesine dikkat etmek, çocukların bakımını üstlenmek gibi kısacası erkeğe yük olabilecek bütün gündelik hayat pratiklerini yerine getirmeye gönüllü olması kadından beklenir. Kadının en temel görevi, erkeğe mutluluk vermek gibi görülür. Kıdemli Üsteğmen Eşi Mediha'nın anlatısı toplumsal bu beklentiye açıklıyor:

“Eşim seyirdeydi, anneannem öldü. Beni büyütmişti annem gibidir. Hiç sesimi çıkarmadım, telefonda ağladığımı belli etmeden konuştum. Herkese tembih ettim, sakın söylemeyin diye. Ben o bilinçteyim. Kendi ailesi ama ufak bir şey

²⁸²Enloe, **Manevralar**, s.284.

olsun hemen duyurur. Bu adamın sorumluluğu çok, derdi büyük demezler. Hemen anlatırlar. Bayram olur, geldiydin, gittiydin. Gemi ne olacak benim ilk sorumluluğum gemiye der eşim. Ben söylenmeden beklerim, onun işi biter sonra biz bayramlaşırız.”

Mediha bir subay eşinin nasıl davranması gerektiğini çok iyi bildiğini iftiharla sunuyor. Garnizonun kapısından giriş kartını elde etmiş olmanın hakkını veriyor. Eşinin ailesini, yeterli hassasiyeti göstermemekle suçluyor. Eşi için ailesinden önce gemisinin gelmesinden rahatsızlık duymuyor. Mesleğe bağlılık aileden önce geliyor. Mediha, bu durumu olağan karşılıyor. Hatta eşinin ailesini, eşinin mesleğine karşı yeterince duyarlı olmamakla suçluyor. Kadınlar, tel örgülerden içeri girip ordunun hafızasıyla eklemlenince makbüllük kodlarına hızla uyum gösteriyorlar. Bu uyuma karşılık, makbul gelin olmak adına bireyin kimliğinden verdiği ödün zamanla hınç, korku, nefret, intikam, pişmanlık vb. duygulara dönüşüyor ve toplumsal hafızada yeni görüntüler oluşmasına sebep oluyor. Örneğin Mediha, annesi gibi gördüğü anneannesinin ölümünü çok acı çekmesine rağmen eşiyle paylaşmamış. Fakat Mediha eşinin ailesini, başlarına gelen basit olayları eşiyle düşünmeden paylaştıkları için suçluyor. Mediha bu durumdan oldukça rahatsız. Eş ve aile arasındaki bu çekişme, ordunun makbüllük eğrisi içinde kadını özel bir yere konumlandırıyor. Eril değerleri üreten temel kurumlardan biri olan ordu, kadını böylesi bir tahakküm ilişkisinin sarmalına alıyor. Kapı hem mekanın hem de yeni dahil olunan hafızanın işaretleyicisi olarak karşımıza çıkıyor. Kadınlar garnizonun kapısından içeri girerek yeni bir hiyerarşi ağına dahil oluyorlar. Bu ağda mekan farklı işaretleyiciler üzerinden organize ediliyor.

Garnizon kapısı gibi toplumsal hafızayı mekan üzerinden organize eden diğer işaretleyiciler, lojman hayatının ürettiği jargondur. Batı'dan mısın? Doğu'dan mısın? Bu basit iki soruyu Ankara'da sorduğunuzda nerelisin sorusuna karşılık gelebilir. Bu soruyu tanımadığım biri sorsa herhalde Kürt müyüm, Türk müyüm? onu sormaya çalışıyor diye düşünebilirim. Bu soruyu size Değirmendere ya da Gölcük'te sorarlarsa o zaman size sorulmaya çalışılan babanızın subay olup olmadığıdır. Gölcük Garnizon KomutanlığıDoğu lojmanlarında,astsubaylar ve bazı sivil memurlar kalır. Batı lojmanları ise subaylara aittir. Öyleyse bir soru sorulduğu mekanla birlikte var olur. O sorunun anlamı, yine o mekanla birlikte değişim gösterebilir. Toplumsal hafıza, bu nedenle de bu tez çalışması açısından kilit noktadadır. Örneğin, vicdani retçilerden oluşan bir grup için üniforma kısıtlayıcı bir pranga gibi görülürken Harp

Okulunda okuyan gençler için üniforma eşitliğin simgesi olduğu için özgürleştiricidir.

Simgeler, grup hafızaları için farklı anlamlar ifade edebilir. Farklı anlamlar ifade etse bile simgeler, her daim grup hafızası için önemlidir. *"Bireyler ve gruplar arası ilişkilerin nesneleşmesi, bireyleri somut gerçeklik içinde gözlemleme altında semboller aracılığıyla geliştirilir ve korunur. Bizler grupları semboller üzerinden görürüz."*²⁸³ Onur, itibar, rütbe, adalet, iyi ve kötü gibi soyut kavramlar, değer, norm ve kurallar; semboller aracılığıyla somutlanır ve insanın kendi varlığından haberdar olması, kendini anlaması ve gündelik hayata bağlanması da yine bu vesileyle gerçekleşir.

Goffman, *Kamusal Alanda İlişkiler* kitabında özel alanda hak iddiasında bulunmayı görünür hale getiren üç farklı işaretleyiciden bahseder. Bunlardan ilki, "merkezi işaretleyiciler"dir. Buna örnek olarak Goffman, şezlong üzerine bırakılan güneş gözlüğünü ya da bar taburesine bırakılmış içkiyi örnek gösterir. Diğer iki bitişik bölge arasını işaretleyen "sınır işaretleyicileri"dir. Bunlar mekanı güvence altına alan "ayraç" işlevi görürler. Buna örnek olarak süpermarketlerde bir müşterinin satın aldıklarını bir sonraki müşterilerden ayıran çubuğu verir. Üçüncü işaretleyici ise Goffman'a göre "damga işaretleri"dir. Nesneye gömülü işaretler dediği damga işaretlerini şu şekilde açıklar:

*"Bir başka işaretleyici ise işaret koyanın bölgesine ait olduğunu belirten ve spor ekipmanları, çiftlik hayvanları, köleler gibi şeylerin üzerindeki isimler veya motor şasesi üzerindeki numaralar gibi, nesnelere gömülü olan "damga işaretleri"dir."*²⁸⁴

Gündelik hayat içerisindeki bu işaretleyiciler, toplumsal hayatın sınırlarını da çizer. Örneğin, garnizon kapısı bir sınır işaretleyicisidir. Sivil hayatla askeri hayatı birbirinden ayırır. Diğer yandan subayların üniformalarındaki apoletler ya da astsubayların omuzlarındaki "pırpırlar" "nesneye gömülü damga işareti" olarak ifade edilebilir. *"Gündelik hayat paradigması; tikeli genelle ilişkilendirmeyi, somutu evrensel içinde konumlandırmayı ve gündelik pratiklerin zorunlu olarak kazılı bulunduğu daha geniş sosyo-tarihsel bağlamı kavramayı"* hedefler.²⁸⁵ Bu bağlamı ancak toplumsal hafıza çalışmaları yoluyla kavrayabiliriz. Bu tez çalışması açısından

²⁸³Gökçe Başaran İnce "Gündelik Hayatta Kollektif Belleğin İnşası: Minibüs Sembolleri Üzerine Bir Değerlendirme", (Der.) Mesut Yücebaş, **Yerli ve Milli Gündelik Hayat**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.199.

²⁸⁴Goffmann, **Kamusal Alanda İlişkiler Toplu Yaşamın Mikro İncelemesi**, s.67.

²⁸⁵Gardiner, **Gündelik Hayat Eleştirileri**, s.281

lojmanların hem simgesel hem de mekansal değeri vardır. Mekan üzerinde farklı işaretleyiciler vardır. Bu işaretleyiciler tarihsel süreç içinde mekan üzerinde değişiklikler göstermiştir. Örneğin, lojmanlar 80 darbesinden sonra yaygınlaşmıştır. 1983'ten sonra ordu, kışlasına döner. Ancak aynı tarihten itibaren halkla teması azami ölçüde kesecek tarzda uygulamalara girilir. Lojman yapımı hızlandırılır, servis uygulamaları çoğaltılır, ordu evleri ve askeri kampların inşası arttırılır.²⁸⁶ Böylece mekansal olarak ordu ve siviller birbirinden tamamen ayrılır. Lojmanlar, kamplar gibi askeri alanlar sivil hayattan farklılaştıkça mekanın işaretleyicileri de çoğalır. Bu işaretleyiciler mekana sinmiştir. Kapı gibi lojmanlarda, mekana dair gömülü damga işaretleridir. Lojmanlar; mekan üzerinden hiyerarşinin öğrenildiği, kadınların askeri hayatın hafızasına dahil edildiği yaşam alanlarıdır.

Sosyal mekanlar özellikle gündelik hayatın kodlarının hissedildiği alanlar olarak karşımıza çıkar. Kadınlar ve çocukların algılarının militarize edilmesi de yine bu sosyal mekanlar üzerinden üretilir. Lojmanlar bu sosyal alanların başında gelir, asker ailelerinin evidir, meskenidir. Kapı lojmanların sınır işaretleyicisiyken lojmanlar total kurumun hafızanın üretildiği bütüncül alandır. Yarbay eşi, ev hanımı Hatice'nin anlatısı lojmanın bir subay eşi için neyi sembolize ettiğini görmemiz açısından önemli.

“İlk tayin olduk. Çanakkale'ye. Eşim dedi ev bu. Lojmanın en üst katı. Dışarıdan görünce pek sevinmiştim. Deniz görüyor falan. Hemen mutfığa gittim ama dolaplar falan leş gibi dökülüyor. Eşime dedim dışarıda ev tutsak, olmaz dedi. Çok üzül müştüm ama bir şey demedim.(...) Sonra Gökçeada'ya tayin olduk. Gittim gördüm, eşime ben gelmem dedim. Ben çocukla Çanakkale'de oturmaya devam edeyim, sen arada gel dedim. Eşim de delirme dedi. Boşan o zaman dedi.”

Hatice, yeni girdiği alanın mekansalsimgesi olan lojmanı gördüğünde büyük üzüntü yaşamış. İçerideki evin mutfağının leş gibi olmasından şikayet eden Hatice'nin dışarıda ev tutma isteği eşi tarafından reddedilmiş. Çünkü subaylar genellikle tanıdık, bildik alanda içeride yaşamayı tercih ediyorlar. Uzun seyirlere giden erkekler, eşlerini ve çocuklarını güvenli alanda bırakma eğilimindedir. Mekansal olarak damga işaretleriyle örülmüş olan alanın içerisi güvenlidir çünkü tanıdık, bildiktir. Erkekler, eşlerini bu nedenle güvenli alanda bırakmak isterler. Garnizon komutanlığında dolaşırken görebileceğiniz lojmanlarda görebileceğimiz insanlar aşağıda belirtilmiştir:

²⁸⁶ Ahmet Yavuz, İsmail Pekin, **Asker ve Siyaset**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, s.101.

1. Subaylar
2. Astsubaylar
3. Zorunlu askerliğini yapan erler
4. Tersanede çalışan sivil işçiler
5. Birliklerde çalışan sivil memurlar
6. Subayların eşleri ve çocukları
7. Hizmet sektöründe çalışan siviller

Erkekler yukarıda belirtilen mensupları “sağlam ve güvenilir” olan lojmanda eşlerini yalnız bırakmaya tereddüt etmiyorlar. Lojmanın dışına çıkmak istemek sonu boşanmaya kadar gidebilecek bir risk taşıyor. Hemen kendi alanına mutfağa koşan Hatice, lojman dışında başka bir evde oturmak istese bile bu isteği eşi tarafından net bir dille reddediliyor. Lojmanlar aynı uniformalar gibi askerleri eşitleyen, tek tipleştiren sembollerden. Subayların uniformaları omuzlarındaki yıldız, şapkasındaki sırma sırasına göre farklılaşırken uzaktan bakan gözler için bütün uniformalar aynıdır. Denizciler yazın beyaz, kışın siyah, karacılar yeşil, havacılar mavi üniforma giyerken uzaktan baktığınızda uniformalar tek tipleştiricidir. Tıpkı uniformalar gibi lojmanlar da uzaktan baktığınızda askeri bölge olduğunu hemen fark ettirecek şekilde yapılmış tek tip evlerden oluşur. Kimin lojmanın neresinde, apartmanın kaçınca katında oturacağı ise belli bir hiyerarşiye göre belirlenmiştir. Lojmanlar gündelik hayatın şekillendiği alanlardır. Total kurum lojmanlar üzerinden hafızayı yeniden üretir.

3.4.2 Toplumsal Hafızada Bir Kurgu: Mütakabil Hegemonik Kadınlık

Mütakabil hegemonik kadınlığın en önemli özelliği, müstakil bir hegemonya alanı kuramaması, eril iktidara bağı ve bağımlı olmasıdır. Gücü, kuvveti, sürekliliği, caydırıcılığı tamamen eril hegemonyaya bağıdır. O halde, mütakabil hegemonik kadınlık müstakil değildir. Diğer yandan Connell da hegemonik erkekliğin kadınların onayına bağımlı olduğunu açıklamıştı. Fakat benim burada açıklamak istediğim Connell'in bahsettiği ilişkisellikten farklıdır. Çünkü Connell bize hegemonik erkekliğin sürekliliği için kadınların rızasına ihtiyaç duyduğunu anlatır. Mütakabil hegemonik kadınlıkta ise var oluş süreciyle ilişkili bir ihtiyaç söz konusudur. Hegemonik erkeklik vardır, oluşmuştur, meydana gelmiştir. Sürdürülebilirliği için

kadınların onayına ihtiyaç duyar. Buna karşılık mütekabil hegemonik kadınlık ise kadınlar arası bir yarışa ihtiyaç duyar. Kadınlar ne kadar bu hegemonya alanından pay almak için çaba sarf etmeye hevesliyse hegemonik erkeklik bu yarıştan o kadar beslenir. Bu noktada Conell'a yapmak istediğim bir ekleme bulunuyor. Saha çalışması gösteriyor ki hegemonik erkeklik sadece onaya, rızaya, kabule değil hegemonik erkeklik bu durumdan güç alarak fakat daha çok kadınlar arası bir mücadeleye ihtiyaç duyuyor. Bahsi geçen bu yarış biraz farklı.

Sıradan kadınlar arasında bugün kim ne giymiş ya da başka bir kadınla beraberliği olan bir erkeği "ayartmak" için giriştiği bir dişilik savaşı değil bu. Aksine çoğu zaman gizliden yürütülen belli belirsiz simgesel bir yarış söz konusu. Mütekabil hegemonik kadınlık zaten gücünü ve esnekliğini yani eklemlenebilir olma özelliğini de bu gizemden alıyor. Bu nedenle çeperde konumlanmış kadınları incelemek işlevsel ve önemli. Müstakbel eş adayı olduktan sonra yeni bir aileye dahil olunuyor, aynı zamanda kadının orduya geniş ailesine de uyum gösterme çabaları başlıyor. Kadınların, mütekabil hegemonik kadınlık içindeki çabalarını Yarbay Eşi Elif'in anlatısı açıklıyor:

"İlk beraber orduvine gittik herkes bana bakıyor gibi geldi. Herkese selam veriyor eşim kafasıyla. Bazılarıyla gidiyor konuşuyor. İnsanlarda bana bakıyor tabi. Yani belki bakmıyorlar, bana öyle geliyordu. Ama o zaman anlamıştım bir subayla evlenmek ne demek."

Subay eşi olmak demek aynı zamanda militarize edilmiş algılara da sahip olmak demek. Mütekabil hegemonik kadınlık içinde makbüllük seviyesi kadının algılarının ne derece militarize edildiğiyle paralel bir uyum gösteriyor. Pınar Selek militarizmi şu şekilde açıklıyor:

*"Çeşitli tanımlarda "savaş"la özdeşleştirilen ama ağırlıklı olarak askeri sistemin egemenliği olarak bilinen militarizm, başta modern devletin tüm katmanları olmak üzere, toplumsal iktidar sistemlerin rol oynadığı bir yapılanmadır. Şiddetin örgütlenip sistematikleşmesi, ordulaşması, devletleşmesidir. Hem maddi, hem ideolojik bir görünüme sahiptir. Bir ideolojidir, bu doğrultuda geliştirilen örgütlenme biçimi ve politikadır. Çok etkenli bir süreç olarak, ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal bir yapıya sahip olan militarizm, geleneksel tahakküm pratiklerini kombine edip etkilerini artırır; devletin dayandığı egemenlikler sarmalını, kimliksel, konumsal olarak kurulan insanı sürekli olarak yeniden şekillendirir."*²⁸⁷

²⁸⁷Pınar Selek, "Türkiye'de Özgürlüğü Ararken", (Der.) Zeynep Direk, **Cinsiyetli Olmak**, İstanbul: Cogito, 2015, s.123.

Militarizm, toplumun tüm katmanlarının ordulaşmasıdır. Toplumsal iktidar sistemlerinin sistematik hale gelmesi toplumsal hayatın bütün katmanlarını etkiler. Kadın kimliği de askeri sistemin egemenliğinden etkilenir. Bu şekillendirme farklı zamansallıklarda farklı şekillerde tezahür eder. Hafıza bu noktada grupla yakın ilişki içindedir. Serpil Altuntek "*Yerli'nin Bakışı*" adlı kitabında Wittgenstein'in konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde aktarıyor:

*"Wittgenstein'a göre tüm yaşam biçimleri eşitti; bir toplumu ya da bir toplumun parçasını, bir özelliğini ya da bazı kişiler arası davranış kurallarıyla bir araya gelmiş bir topluluğu, o topluluğun gerçekten içine girmedikçe anlayamazsınız; içine girince de artık onu içinden, içsel olarak anlarsınız. Bu, insanların yaşamlarını düzenlemekte izledikleri farklı yollar için evrensel bir değerlendirme ölçüsünü olanaksız kılıyordu. Şunu da eklemek gerekir ki, insanların bütün toplumsal etkinlikleri dille doludur; dil, bu etkinlikler arasındaki bağların kurulduğu yerdir. Bu etkinlikler dışarıdan eleştirilemez. Yalnızca içinden incelenebilir ve anlaşılabilir."*²⁸⁸

Militarizmin kodlarını ancak grubun içine girip dilini öğrenerek, davranış kalıplarını inceleyerek anlamak mümkündür. Ordunun çeperinde yer alan kadınların algıları militarize edilmişti. Kadınların militarize edilmiş algılarının izini en iyi sürebileceğimiz izlek rütbelerdir. Bir subay eşinin, bir astsubay eşine uyguladığı simgesel şiddet toplumsal hafızada benliğin kuruluşunun sınırlarını ifade eder. "*Olduğum 'ben' diğerlerinin aşağılanması gerektiriyorsa, o halde bu 'ben' söz konusu aşağılamaya kökten bağlıdır. Hatta söz konusu aşağılama, bu 'ben'in koşuludur ve bu özerklik durumunu, onu temellendiren inkarlar tarafından içsel olarak güçsüzleştirilmiş biçimde kurar.*"²⁸⁹ Kadınlar aslında hiç sahip olmadıkları rütbelere üzerinden ve yine özünde ait olmadıkları bir hafıza mekanında bir diğerini aşağılayarak yeni bir benlik üretmeye çalışıyorlar.

Kadınlar arası yarışın kurduğu yeni iktidar alanı "ben"in diğer kadınları aşağılamasını gerektirmektedir. İşte bu alt oyma stratejisi ya da aşağılama yöntemi taklitseldir. Mütekabil hegemonik kadınlık, gücünü diğer kadınların güçsüzleştirilmesinden alır. Subay eşlerinin, astsubay eşlerine ve her ikisinin uzman eşlerine yönelik uyguladıkları "aşağılama" temellerini bu içsel hegemonya alanından almaktadır. Bu noktada tekrar belirtmek gerekir ki buradaki "ben" eşin rütbesiyle

²⁸⁸ A. Quinton Wittgenstein 1979, 164'den aktaran: N. Serpil Altuntek, "*Yerli'nin Bakışı* **Etnografya: Kuram ve Yöntem**, Ankara: Ütopya Yayınları, 2009, s.124.

²⁸⁹ Judith Butler, **Dikkatli Bir Okuma İçin, Çatışan Feminizmler**, (Ed.) Fraser Nancy, Cornell Drucilla, Benhabib Seyla, Judith Butler, İstanbul: Metis Yayınları, 2017, ss.152-153.

yakından ilişkilidir, erkeğe bağımlıdır. Lojmanlarda yaşayan kadınlar gündelik hayatlarında daha güvende hareket ederler. Benzerleri içinde tel örgülerle çevrili alanlarda daha rahat yaşarlar. Buna karşılık evin içinde daha yoğun bir disiplinle karşılaşır. Şükriye'nin anlatısı bu itaat ilişkisini açıklıyor:

“Ben çocuklarımı gık demeden büyüttüm evin içinde. Eşim kurmaylığa çalışıyordu. Evde olduğu zamanlarda çalışma odasına girer saatlerce çıkmazdı. Sen artık nasıl baş edersen çocuklarla. Televizyonun sesini açtırmaz. Duruyor mu çocuklar, küçük. O kurmay olana kadar ben yıprandım. Bir de sinirli olurdu. Hem iş hem çalışmalar. Neyse oldu da rahatladık.”

Özel alanın kadına aitmiş gibi kurgulanması, toplumsal cinsiyet kodlamalarının temelidir. Buna karşılık kadınlar özel alanda da yeterince özgür değildir. Bu ilişkiyi şu şekilde açıklamak mümkündür:

*"Kadınlara her ne kadar "yuvanın sultanı" dense de "kendine ait bir yer"lerinin olmayışı, kamusal alanla ilişkilerinde de hissedilir. Sokaklar onlara ait değildir.(...)evde de yakınlarına teslim edilmişlerdir: çekilebilecekleri ya da kendileriyle baş başa kalabilecekleri kendilerine ait bir yerleri yoktur. Örneğin aile meskeninde fazladan bir oda varsa, o, erkeğin çekilebileceği, tümüyle kendi başına kalabileceği bir çalışma odası ya da marangozluk atölyesi olarak kullanılır.(...) Bu çekilme imkanı, mutlu bir aile ilişkisinde bile kadınlara tanınmamıştır."*²⁹⁰

Erkekler sokakta olduğu gibi evde de özgürdür. Evin odaları gibi evdeki düzen de erkeğe aittir. Cinsiyet, biyolojik temelden doğan fakat biyolojik cinsiyetten ibaret olmayan, toplumsal hayat içerisinde değişim gösteren bir örüntüdür.²⁹¹ Toplumsal cinsiyet çalışmalarının amaçlarından biri ataerkil söylemi kuran ideolojiyi tüm boyutlarıyla tartışmaya açmaktır. Cinsiyet toplumsal hayatın bütün alanlarına sinmiştir. Kadınların, erkeklerin işlerini kolaylaştırmakla yükümlüymüş gibi kodlanması söz konusudur. Yengeler Cumhuriyeti kitabının, "Bir Korkunç Yenge Protipi Olarak Semra Özal" başlıklı makalesinde, Funda Şenol Cantek, Semra Özal'ın "asla kocama evin anahtarını taşıtırmam sözünü "kadının kocası için evin bir uzantısı olmakla iktifa etmesi gerektiğine inanan birçok kadından biriymiş gibi" davrandığını, kocasından önce evde olması gereken kadın profilini taşıdığına vurgu yapar. "Biliyor musunuz, ben hayatımda başbakanlık binasına gitmiş değilim. Değil iş yerinde kocamı ziyaret etmek, ben bile telefon etmem, aranmayı beklerim"

²⁹⁰Fronçoise Collin, Irene Kaufer, **Feminist Güzergah**, Çev. Gülnur Acar Savran, Ankara: Dipnot Yayınları, 2016, s.41

²⁹¹ Bora, **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, s.37

diyebiliyordu.²⁹² Kadının eşinin mesleğine koşulsuz saygı göstermesi gerektiğini vurguluyordu. Çoklu aktörlerin olduğu durumlarda aşırı anlamlandırma bir risk olarak karşımıza çıkıyor fakat kadınevliliğin içinde eş olma halini abartarak "birisinin karısı olma halini", diğer bütün kimliksel kesişimlerin üzerine çıkarıyor. Bu durum söz konusu görüşülen Semra Özal olsa da bir subay eşi olsa da pek değişmiyor.

Connell'a göre hegemonik erkekliğin gücünü diğer erkekliklerin ikincil konuma itilmesinden aldığını açıklamıştık. Hegemonik erkekliğin baskın karakterini veren ikincil konuma itilmiş erkekliklerin verdiği onaydır. Connell'a göre bu onayın sebebi erkekliklerin genel bir kategori olarak ataerkil pazarlıktan pay alma hevesidir. İkincil konuma itilmiş erkeklikler, kadınlığa üstünlüğünü garantilemek pahasına ötekileştirilmeyi kabul ederler. Connell hiçbir kadınlık halinin hegemonik olamayacağını belirtirken ikincil konuma itilmiş erkekliklerle, hegemonik erkekliğin çerperinde yer alan kadınlıklar arası ilişkiselliği açıklamaz. Oysa karşımıza çıkan soruda, kadınların güçlü-güçsüz ikiliğinde dezavantajlı olması gibi basit bir anlatıyla açıklanamayacak derecede karmaşık bir toplumsal cinsiyet pratiğinden söz ediyoruz.

Bu tez çalışması "hegemonik bir kadınlık hali yoktur" savının görünmez aktörleri gayrimeşru bir muhatap kabul etmeye vesile olduğunu savunuyor. İkincil konuma itilmiş erkekliklerin detaylı bir tespiti yapılması gereklidir. İlk olarak şunu belirtmek gereklidir ki, farklı güç mekanizmalarına farklı biçimlerde dahil olmaya ilişkin saha çalışmaları ancak görünmez aktörleriyle yeniden anlatının içine çekmek elzemdir. İkinci olarak cinsiyet ancak ilişkişel bir yorumlamayla değer kazanabilir. Öyleyse sahaya sadece cinsiyet kategorileri çerçevesinde bakmak pasif bir yapı sökülümünden öteye gitmez. *"Bir yapının daha iyi anlaşılması için merkezine değil kenarlarına ve sınırlarına, bir ilişkiselliği veya bir pratikler bütününe daha iyi anlamak için kırıldığı, bozulduğu, değiştiği yerlere bakmak gerektiğinden"*²⁹³ yola çıkarak saha çalışmasını ele almak gerekir. İşte bu noktada Pelin bize neler söylemiş kulak verelim.

"Üstlerimize karşı eşiniz saygı gösterirken siz de hanımlarına saygı gösteriyorsunuz. Yapmak zorundasınız çünkü o sizin üstünüz. O nedenle lojman ortamını çok seviyordum. Çünkü hepimizin paylaştığı bir şey var. Hepimiz

²⁹²Funda Şenol Cantek, "Bir Korkunç Yenge: Semra Özal", (Der.) Tanıl Bora, Musa Çiftçi, **Yengeler Cumhuriyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017,s.115.

²⁹³ Cenk Özbay, İlkay Balıç, "Erkekliğin Ev Halleri", **Toplum ve Bilim**, Güz 2004, Sayı: 101, s.100.

ailelerimizden kopmuşuz. Eşlerimiz de hep aynı görevleri yapan insanlar. Ortak bir şeyler var."

Pelin ordunun iç düzeninde konumunu içselleştirmiş. Ordunun yapısını anlamak için kenarlarda yer alanlara bakmak gerekir. Ordunun çeperinde yer alan kadınlar erkekler arası hiyerarşiyi kopyalayarak yapıya katkı sunuyorlar. Hafıza alanları içinde yeni hafıza alanları gizlenebilir. Bireyin hafıza görüntüleriyle hafıza aktarıcılarıyla ilişkisi kesilip yeni bağımsız hafıza alanları üretilebilir. İlle de bireyin mekansal olarak bulunduğu hafıza alanından besleniyor olması gerekmez ama mekan kurgusu her daim önemlidir. Hafıza alanı kesişim kümeleri oluşturabilir. Örneğin, mütakabil hegemonik kadınlık alanı böylesi bir kesişim alanının ürünüdür. Üstüne saygı göstermekten çekinmeyen Pelin, mütakabil hegemonik kadınlığın ürettiği değerden pay almak adına normal şartlar altında kabul edilemeyecek davranışları normal kabul etmiştir. Gülnur Acar Savran bu kabullenme mekanizmasının arka planını şu şekilde açıklıyor:

*"Oysa erkek egemenliği, sistematik ve nesnel bir toplumsal ilişkiler ağıdır ve yaygınlığı, toplumsal ilişkilerin tamamını kapsayacak boyuttadır. Bu nesnel bütünlüğün düşünsel kuruluşunu mümkün kılacak bir feminizm ancak sözcüğün klasik anlamıyla maddeci bir yaklaşım olabilir. Bu sistematığı kavramak ve kadınların emeğine, bedenine, kimliğine el konuluşunun iç bağlantılarını kurmak için emek ve üretim düzlemine özgü nesnel toplumsal ilişkilerden yola çıkmak gerekir. Erkek egemenliğinin ve cinsiyetçiliğinin özgül dinamiklerini başka egemenlik biçimleri içinde eritmenin yolu ancak bu olabilir."*²⁹⁴

Erkek egemen toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarını incelemekten cinsiyetçiliğin özgül dinamiklerini görmek mümkün değildir. Bu nedenle kadınların toplumsal ilişkiler içinde hiyerarşilerin üretilmesine nasıl destek olduğunu görmezden gelmemek gerekir. Mütakabil hegemonik kadınlık bu bağlantıların erkekler üzerinden üretilmesini ifade etmektedir.

Hafıza değişir, dönüşür; bir organizma gibidir. Organlardan oluşan bir vücut gibidir. Bu değişimin en belirgin görülebileceği alan hafızanın giderek güçlenmesidir. Hafıza zayıflayarak değişebileceği gibi güçlenerek de değişebilir. Örneğin, bir üsteğmen eşinin hafıza alanıyla özdeşleşme derecesi, bir albay eşininkiyle aynı değildir. Bu durum hem yaşla yani zamanla ilişkilendirilebileceği gibi hevesle de ilişkilendirilebilir. Bu heves nasıl var olur? Mütakabil hegemonik kadınlıktan pay alma yarışında daha üst sıralara çıkmaya yönelik bir hevesten

²⁹⁴Gülnur Acar Savran, **Beden, Emek, Tarih, Diyalektik Bir Feminizm İçin**, İstanbul:Kanat Yayınları, 2013, s.39

bahsediyoruz. Kurmaylık, kadınlar arası bir yarışta öne geçmek için "altın bilezik" işlevi görür. Yarışta daha öne geçme isteğinden ve aynı zamanda becerisinden beslenir. Yarbay Eşi Hatice'nin anlatısını değerlendirelim.

“Biz eşimle teğmenken evlendik. O zamana kadar eşim hiç kurmaylık sınavına çalışmamış. Ailesi çok ısrar etmiş. Kurmay olsun, çalışsın diye ama okul yılları çok zorlu geçmiş. Bana bu kadar yeter, sıradan bir subay olayım yeter diyordu. Ben, bu işi yapacaksan en iyi şekilde yapmaya çalış dedim. Evlendikten sonra çalışmaya başladı. Çok çalıştı. Bir sene kadar ama olmadı. İlk sınavdan sonra vazgeçti. Aslında hakkı vardı. Tekrar girebilirdi ama istemedi. Ben de zorlamadım. Evlendik. İlk yıllar insan gezmek istiyor. Eşim sınava çalışmak istedi. O sınavların eşek gibi kalın kitapları var. Aylarca kapanıp çalışıyorlar. Ben yeni gelmişim Değirmendere'ye. Kimseyi tanımıyorum. Eşimle gezmek istiyorum. Hatta eşimin ailesi, gıcık oldu bana. O dönemde çok sorun yaşadık. Sonra baktım. Kurmay eşlerinin havasından geçilmiyor. Bu sefer eşime ben baskı yaptım çalış diye. Tabi az vakti kalmıştı. Az çalışabildi, olmadı. Sonra bana söylendi. Bak gördün mü diye. Zamanında çalışsaydım kazanırdım dedi.”

Zaman geçtikçe toplumsal hafıza içinde kadın hangi araçları kullanırsa daha iyi bir pozisyon elde edebileceğini öğreniyor. Kimliğini konumlandırmaya yönelik isteği, üçlü bir yapının eseri gibi görülmektedir. İlk olarak kadın yeni bir toplumsal alana dahil oluyor. Mekan, hafıza görüntüleri, zaman yeni bir toplumsal hafıza alanı inşa ediyor. Kadın bu alan içinde zaman zaman bir figür, zaman zaman ise bir özne olarak ortaya çıkıyor. İkinci olarak zaman toplumsal hafızada önemli bir değişken olarak beliriyor. Zaman geçtikçe, yaş aldıkça kadının hem deneyimleri değişiyor hem de bahsi geçen toplumsal hafıza alanı içindeki var olma süresi artıyor. Bu durum toplumsal hafızadan etkilenme değişkenini, hafızanın güçlenmesi yönünde pozitif şekilde geliştiriyor. Bu durumu, hafızanın kendi alanını güçlendirme stratejisi olarak açıklayabiliriz. Son olarak, mütekabil hegemonik kadınlık alanından pay alma hevesi kadınları değiştiren başka bir etken olarak karşımıza çıkıyor. Kadın toplumsal hafıza içinde yer aldıkça bu yeni alanın kodlarını daha iyi öğreniyor. Hafıza görüntülerine daha çok maruz kalıyor. Hafıza aktarıcılarını dinliyor ve yeni alanı daha iyi öğreniyor. Bu açıdan bakıldığında Bourdieu'nün alan kavramını Halbwachs'la birlikte okumak bize çok önemli teorik işlevsel bir alan sunuyor. Kadın yeni bir kadınlık hali öğreniyor. Bu kadınlık hali mütekabil hegemonik kadınlıktan nasıl pay alınacağını yol haritasını kadına sunuyor. Bu yol haritasına her kadın sahip değildir. "Parya kadınlıklar" bu yol haritasını bilse bile bu fırsattan yararlanma imkanına sahip değil. Kısacası, mütekabil hegemonik kadınlığın labirentine girmeye her kadın hak sahibi değildir. Varlığını her kadın bilebilir, yöntemini de her kadın biliyor olabilir fakat o

alan içinden her kadın pay alamaz. Örneğin; bir subay eşi, mütakabil hegemonik kadınlıktan pay almanın yolunun eşinin kurmay olması gerekliliği olduğunu bilebilir. Bunu hafıza içinde kodlayabilir. Toplumsal hafıza içinde zaman ve mekan içinde bunu deneyimleyebilir. Buna karşılık bu alandan pay almak her kadın için mümkün değildir. Bu pay alma yarışı içinde kadını bir adım öne geçiren evlilik süresidir.

Evlilik süresi arttıkça kadının yeni hafıza alanındaki yeri güçleniyor. Kadın mütakabil hegemonik kadınlık alanından pay alabilmek için kurmaylığın önemli bir eşik olduğunu hafıza içinde kalış süresi arttıkça hazmediyor. Bu durum bize toplumsal hafıza içinde kalma süresi ne kadar artarsa toplumsal hafızanın hafıza görüntüleri aracılığıyla güçleneceğini de gösteriyor. Diğer yandan kadınların hafıza içinde taklit ederek erkek gibi düşünmeye başladığı da düşünülebilir. Çünkü kadınlar toplumsal hafızada erkeksi davranışlar sergiliyor. Çünkü algıları bu süreçte siperlerden mevzilere gelir ve militarize edilmiş olur. Yani icra etmeye başlar ve performans gösterir. Orduların kadınların algılarını nasıl militarize ettiğini görmek için İkinci Dünya Savaşı'nda postanede görev yapan bir kadın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Ordusu asteğmeninin anlattıkları çok etkileyici:

*"Bir yabancı rumuzuyla mektuplar kaleme alıyorduk biz: 'sevgili asker, bu mektubu sana yabancı bir kız yazıyor. Düşmanı eziyor musun? Ne zaman zafer kazanıp eve döneceksin?' geceleri oturup böyle şeyler uyduruyorduk.. Savaş boyunca bu tür yüzlerce mektup yazmışımdır."*²⁹⁵

Orduda görevli Mariya Alekseyevna, siperde orduyu destekleyici bir görevde bulunurken aynı zamanda cephede savaşan erkeklere de moral vermeyi kendi görevi gibi kabul etmiş. Kadınların militarize edilmiş algıları hafıza içinde farklılaşır. Kadınlar yeni alanlara girdiklerinde farklı boyutlarda sosyal alanda da militarizasyon sürecini yaşıyor. Yarbay Eşi Meltem komutan eşleri tarafından kamusal alana çağrılışını yorumluyor:

"Ben hiç çay düzenlemedim. Resepsiyonlar, çaylar oluyor. Katılıyorum. Personel gelirken ya da giderken gemiden ayrılış yemeği falan yapılıyor. Ama ben ayrıca çay yemek düzenlemedim. Yapanlar var. Bazıları diyor, bir komutanın eşi yemek düzenlerse gitmezsen çok büyük problem olur. Eşine yansır bilemem ne. 17 senedir bu camianın içindeyim. Bir sürü katıldığım yemek de oldu, katılmadığım da oldu. İstersen gidersin. Çalışmak pek engel değil genelde akşamları oluyor. Ama duymuyor muyum duyuyorum bazıları çok ısrar ediyormuş illa katılacaksın diyen komutan eşleri bana hiç denk gelmedi. Her camiada olur ya bazı tutucu davranışlar. Var tabii. Ama duydum."

²⁹⁵Stevlana Aleksiyeviç, **Kadın Yok Savaşın Yüzünde**, Çev. Güney Çatao Kızılırmak, İstanbul: Kafka Yayınevi, 2016, s.227.

Böyle bir laf hep var. Ama kermese mi gideceksin rütbeye göre oturursun. Masa düzenleri falan rütbeye göredir, orası öyle bakınca.”

Komutanların düzenlediği etkinliklere katıldığını, katılmadığında ise bir sorunla karşılaşmadığını belirten Meltem, on yedi yıldır içinde bulunduğu camiaya bir zarar vermekten çekiniyor. Eğer böyle sorunlar yaşıyorsa da bunun tutucu kişiler tarafından yapılan münferit olaylar olduğunu savunmacı bir şekilde anlatıyor. Diğer yandan etkinliklerde rütbeye göre oturulduğunu, bu hiyerarşiyi de normal gördüğünü kabul ediyor. Kadınlar evlilikle birlikte yeni bir hafıza alanına giriyor ve hafıza görüntülerinin militarize edilmiş simgeleriyle karşılaşp olağanlaştırıyorlar. Ordu içindeki kurmay sınıfına dahil olan bir subayla evli olmak kadınlar arası hiyerarşide basamakları hızla tırmanacağı anlamına geliyor. Kermeslerde, çaylarda, komutan eşlerinin gözüne girmek hegemonya alanından pay alma mücadelesinde öne geçebilmek için önemlidir. Gündelik hayat pratikleri lojman hayatı içinde rütbe hiyerarşisine göre şekillenir. Kurmaylık sınavı bahsi geçen nedenlerden ötürü hem kadınlar hem de erkekler için kimlik kurgusu açısından belirleyicidir.

Enloe, kadınların ordu içindeki görevlerinden birinin " erkeklerin rol aldığı bir dramada sesi çıkmayan bir koroyu oynamak"²⁹⁶ olduğunu belirtir. Koro renklidir, eğlencelidir. Buna karşılık Enloe kadınları sesi çıkmayan bir koroya benzetiyor. Mutlu bir tablonun içindeki sessizliği icra etme rolünü kadınlara atfediyor. Enloe bir pandonimi tasvir eder gibidir. Kadınların ordu içindeki rolü sadece sessizlikten mi ibarettir? Modern devletin temelini oluşturan modern ordular, devletin gücünü gösteren bir ordu ve bu orduyu oluşturan güçlü erkeklere özlem duyar. Bu güçlü erkeklerin arkasındaki "kadın" figürü önemlidir. Yarbay Eşi Aslı'nın anlatısı "güçlü" bir subay eşinin nasıl olması gerektiğini anlatıyor.

“Ben sorumluluklarımın farkındayım. İki elim kanda olsa çay, kermes organizasyon işlerini mutlaka yaparım. Sonra gönüllü olarak hemen derim ben stand görevi alırım diye. O gün karşılama yapılması gerekirse hepsini yaparım. En şık kıyafetlerimi giyerim, güler yüzlü davranırım. Komutan eşleri de zaten beni çok sever. Hep derler Aslı çok fedakar, çok dilli diye. Günü gelince ben de rahat edeceğim. Zaten insan ilişkilerim iyi olduğundan bana zevk veriyor. Ama tabi komutanın eşinin çevresinde el pençe divan durmak falan ilk zamanlar tuhaf geliyordu ama artık iş gibi bakıyorum. Sorun etmiyorum.”

²⁹⁶Cynthia Enloe, **Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler**, (Çev.) Berna Kurt, Ece Aydın, İstanbul: Çitlenbik Yayınları, 1989, s.59.

Kadınlar katıldıkları sosyal aktivitelere eşlerinin rütbelerine göre dahil oluyorlar. Aldıkları görevlerde eşlerinin rütbelerine göre şekilleniyor. Kadınlar arası hiyerarşinin en tepesinde yer alan "hanımefendi" ulaşılmaya çalışılan simgesel bir figür olarak grup hafızasında yer alıyor. Bütün subaylar bir gün Genel Kurmay Başkanı olmayı hayal ederken eşler de kocalarının statülerinin iz düşümü bir güce sahip olacakları günü beklerken bir ittifaka ve aynı zamanda gizli bir mücadele içine giriyorlar. Sosyal hayatın düzenlenmesi cinsler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini gösterir. Ordu kadınları bu güç ilişkilerinin dışına itmeyi tercih etmek yerine kadınların bu rolleri içselleştirmesi için yol gösteriyor. Bu yol gösterme yazılı kurallarla değil, teamüller üzerinden oluyor. Kimi zaman teamüller ordu için yazılı kurallardan önemlidir. Eşlerin bu teamüller yoluyla ordunun hafıza alanına dahil edilmesi kurumsal olarak ordunun değerlerinin diğer toplumsal ilişkilere yerleşmesi açısından önemli bir işlev görüyor. Subaylarla evlenen kadınların teamülleri içselleştirmeyi kabul etmemesi, sorgulaması, itaat etmemesi ordu açısından büyük bir başarısızlık olarak kabul edilebilir. Orduya gelin gelmiş kadınların bile reddettiği politikaları toplumun geri kalanına empoze etmek mümkün değildir. O yüzden askerle evlenen kadınlar kilit noktadır. Toplumsal hafızanın bu yönde aktif tutulması ordu için elzemdir.

Kadınların kermeslerdeki görevi yazılı kurallara bağlı değil ama belli bir hiyerarşi içinde örgütlendiği kadınlar tarafından anlatılıyor. Kermes ve çay düzenlemenin, bu organizasyonlarda görev almanın önemi hemen her görüşmede kadınlar tarafından dile getirilmiştir. Kermesler ve çaylar özellikle "yardıma muhtaç kız çocuklarının" eğitime destek olmak için düzenleniyor. Kermes düzenlemek kadınlar için bir sosyal aktivite, bir boy ölçüşme ritüeli; bununla birlikte sınıfsal bir gösterge halini de alıyor. Üsteğmen Eşi Mine'nin aktardıkları rütbenin sosyal bir mekanizmaya dönüştüğünü açıklıyor.

"Kermesler herkesin birbirini tanıdığı yerler aslında. Çünkü o süreçte daha çok vakit geçiriyorsun. İnsanları da gözlemliyorsun. Millet nasıl bir yarış halinde kendini göstereceğim diye. Küçük birliklerde olmaz böyle şeyler. Zati standart bir subaysan küçük birliktesindir, çok da yükselme şansın yoktur. Orada kapışmalar olmaz."

Kadınlar rütbe sistemi içinde geleneksel rollerin ihyasını gerçekleştiriyorlar. Şaşırtıcı olan kendini "modern" olarak tanımlayan kadınların kadınsal bir mekanda eril değerler için "birbirlerini yere sermeye çalışmaları." Kadınların konuşmalarını deşifre edip okumaya başladığımda en ilgimi çeken subay eşlerinin mi yoksa

subayların anlatılarının mı yazıya döküldüğünün kolay anlaşılabilirdi. Bazen bir kadın yerine sanki bir erkek konuşuyordu. Mine'nin anlatısı da bu iç içe geçmiş anlatının bir örneği. "*Standart bir subaysan küçük bir birliktesindir*" gibi keskin bir cümleyi bu mesleğin içinde yıllarını geçirmiş bir üst rütbeli subaydan duymayı normal karşılamak mümkün iken bir üsteğmen eşinden duymak şaşırtıcı geliyordu. Ama Mine'nin subaylığı yakından tanınması bir istisna değil. Kadınların çoğunluğu eşlerinin mesleğine yeterince hakimdi. Yine kadınların anlatılarından takip ettiğimiz başka bulgularda var. Bu bulguları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Gelecek vadeden subaylar daha çok fırkateynlerde görevlendiriliyor.
2. Bu fırkateynler ise büyük birliklerde bulunuyor: Gölcük, Marmaris Aksaz ve İskenderun büyük birliklerden. En büyük birlik Gölcük'teyken 1999 Gölcük depremi sonrası büyük oranda Marmaris'e taşınıyor. Aynı zamanda Gölcük'te büyük bir tersane var.
3. Standart subaylar küçük birliklerde görevlendirilirken sahil güvenlik gibi daha küçük gemilerin olduğu birliklere komuta ediyorlar. Küçük gemilerde görev yapmaya başlayan personelin fırkateyne geçme şansının olmadığı belirtiliyor.
4. Kısacası mezuniyet sonrası subayların nerelerde görev yapacağı ve nerelere tayin olabileceği az çok belli oluyor. Kadınlarda bu durumun bilgisi mevcut. Eşleriyle evlenirken hangi şehirlere tayin olabileceklerini, nereye gelin gidebileceklerini önceden tahmin etme şansları oluyor.
5. Kadınların anlatılarındaki bu tespitler Ergenekon süreciyle birlikte değişmeye başlıyor. Birçok subayın rütbelerinin sökülmesiyle teamüllerde değişiklikler yaşanmaya başlıyor.
6. Yine kadınların anlatıları bize özellikle subayların gençlik yıllarında çok sık seyre çıktığını ve evinden uzak uzun dönemler geçirdikleri bilgisini de veriyor.

Bütün bu bulgular ışığında eşleriyle özellikle evliliğin ilk yıllarında kısıtlı zaman geçirme imkanı bulan kadınlar eşlerinin mesleğini nasıl bu kadar yakından tanıma başarısı gösterebiliyorlar? Bu soru kadınlar arası bilginin aktarımını göstermesi açısından önemlidir. Lojman hayatı içinde örgütlü birbirinden haberdar eril kodların hiyerarşisine göre yaşayan kadınlar mutfağın kadim bilgisini paylaşır, telefonda arkadaşına yemek tarifi verir gibi eşlerinin mesleklerini öğreniyorlar ve birbirlerine aktarıyorlar. Ordunun sürekli kadınları teftiş eden gözlerinin kadınlar üzerinde oluşturduğu baskı kadınların bu hiyerarşiyi öğrenmesini sağlıyor. Bu gözetlenme halinin nasıl yaratıldığına bakalım. Ordu için değerli kadınlar, ordunun ideal, makbul, normlara uygun gelinlerini ifade ediyor. Yeri geldiğinde geri planda kalmayı bilen yeri geldiğinde alt komşusunun üzerine basmayı içine sindirebilen bir kadınlık halinden bahsediyoruz. Binbaşı Eşi Alev'in anlatısı bu kadınlık halinin haleti ruhiyesini aktarıyor.

“Kermes düzenlenecek dendi. Ben patchworkten bir örtü yapmıştım. Onu götürdüm derneğe. İşte orda bakılıyor hangi standda ne sergilenecek, kiminki nereye asılacak. Bunlara hep karar veriliyor. Benim alt-komşununkini komutanın eşi beğenmedi, bu olmaz dedi. Arkadaş bir bozuldu. Binbaşının hanımı. Çok da tatlı bir kadındır aslında. Taktı bana ondan almadı diye çok üzüldü ama bence ondan değildi. Yani nerden bilecek ki senin olduğunu dedim. O da bilir bilir yanındaki yalakalar söylemiştir demişti. Aslını bilmiyorum ama gerçekten de yanında birkaç kadın var. Çantasını taşır, arabadan inecek diyelim hemen elini tutar, sanki koruma böyle kalabalıkta yolunu açar falan. O kadınları aşır zaten konuşamazsın. Derdin ne yani artık senin kocanda olmuş kurmay bir ağırlığını bil. (...) o kadınların amacı ne kendi kocalarına hanımefendinin dikkatini çekmek. Mesela bir arkadaş vardı, kocası orduevine geçti. Ohh paşada yok keyfi. Seyir yok. Herkes sana el pençe divan. Bizimkiler gemide çürüyor. Tabi orduevinin de sorumluluğu büyük bir şey kötü olsun, hemen komutanını çağır derler.”

Kadınlar eşlerinin daha rahat görevlere gelmesi veya daha iyi mevkilere gelmesi için taşın altına ellerini sokuyorlar. Kimi zaman diğer kadınlarla ittifak kuruyorlar, kimi zaman diğer kadınları ezip geçiyorlar. Bu yolda yapılan her tür taktiği de mubah görüyorlar. Kadınlara göre "komutanın eşinin gözüne girmeye çabalama" davranışı garip değil çünkü oyunu kuralına göre oynamak böyle bir davranış modeli gerektiriyor. Modeli kendine referans alarak diğer modeller şekillenmeye başlıyor. Etki alanı değişse bu etki alanının değişimi farklı kadınlıkların mesafesini değiştirip dönüştürse bile konumlanışın hegemonik erkeklığe göre yapılması değişmiyor. Aile-kadın ya da ordu-kadın arasındaki güç ilişkilerinin kesişimi karşısındaki zihniyet dünyası bize eril tahakkümün sınırlarını verebiliyor. Ailede daha yalın bir halde bulunan güç ilişkileri ve ilişkisellik ordu içine taşındıkça daha kompleks, kimi zaman örtülü fakat bir o kadar da hissedilir bir hal alabiliyor. Aile ve ordu arasındaki bağlantı tartışma götürmez bir ilişkiselliğe dayanıyor. Aile ve ordu arasındaki ilişkilerin kavranması açısından kadınlar aracılık rolü üstlenmiş gibi görünüyor. Bu noktada amaç mütekabil kadınlığa ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturma çabasının yanında belli sınıflandırma ölçütlerini de sorunsallaştırmaktır. Mukabil bir iktidar ilişkisi söz konusudur. Yansıyan fakat birebir örtüşmeyen bir iktidar ilişkisinden bahsedilebilir.

Mütekabil hegemonik kadınlık;iktidar ilişkisinin bir aynada yansıması gibi ters yüz olur, değişir, dönüşür ve farklılaşır. Kadınlık ve erkeklik durumlarını birbirlerini tamamlayan roller gibi görmek ve cinsiyetlerin kendi içlerindeki çıkar çatışmalarına odaklanmamak, cinsiyet içi güç ilişkilerini çözümlemeyi imkansız hale getirebilir. Mütekabil hegemonik kadınlık kavramı farklı kadınlık halleri arasındaki

etkileşimi ve güç ilişkilerini de anlamamızı sağlamaya elverişlidir. Kadınlar arasındaki güç ilişkisinin yapısı değişmeyen sadece değerleri aktaran, basit bir iletken ya da yeniden üretim aracı değildir. Kavram toplumsal hafızada bahsi geçen özellikler üzerinden şekillenir. Bu özelliklerden biri zamandır. Mütakabil hegemonik kadınlık yukarıda da açıklandığı gibi zaman içinde dönüşebilir. Eşinin yaşa bağlı olarak aldığı rütbe kadının pozisyonunu da değiştirir. Toplumsal hafıza içinde yeniden dönuşen zaman ve mekan içindeki sürekliliği sağlayan bir formülasyondur. Toplumsal hafıza söyleminin ilk dikkat çekici figürü zamandır. Zaman ve mekan ekseninde bir dönüştürme aracı olarak toplumsal hafıza şu şekilde açıklanır:

“(...) Babamı tanıdığımndan beri onun hakkında oluşturduğum imge değişmeye son vermedi; yalnızca hayatı boyunca hatıralar hatıralar üstüne eklendiği için değil, ben de değiştim; bir başka deyişle görüş açım yer değiştirdi çünkü ailemin içinde farklı bir yer tutuyordum ve özellikle çünkü diğer ortamların bir parçasıydım.”²⁹⁷

Halbwachs, ölüm üzerinden ana sabitlenmiş imgenin halini ve zamanın hafıza üzerindeki etkisini tartışır. Halbwachs'a göre fizyolojik yaşama bir son veren ölüm bile toplumsal hafızayı durağanlaştırmaz. Ölümle yok olanın imgesi sürekli dönüşür, artık ölen geçmişe aittir, bu nedenle de dönüşür. Diğer yandan da birey değiştiği için anımsama şekli de değişir. Farklı kadınlık ve erkeklik halleri de hafızada sürekli dönüşür. Bu dönüşüm, analitik bir araç olarak hem ikna edici hem de kullanışlı olmakla birlikte sahası ordu hafızası olan bu çalışmanın dayandığı temel savları destekler niteliktedir. Bu sınıflandırma orduların örgütlenme biçimi göz önünde bulundurulduğunda hiyerarşiyle yakından ilişkilidir. Farklı ordu tiplerinin farklı biçimlerdeki hafıza ilişkilerine göre şekillendiğini öngörmek yanlış olmaz. Rütbelere göre şekillenmiş tipik kadınlar arası ilişki zor kullanmaktan çok müzakere mekanizmalarını işletmek şeklinde gerçekleşir.

Mütakabil hegemonik kadınlık, müşterek bir hegemonya kurma halidir. Hafıza içinde kadınlar ideal subay eşi olma yolculuğunda ilerlerken aynı zamanda müşterek bir hegemonya kurarlar. Bu müşterek hegemonya Connell'in bahsettiği anlamda kadınların hegemonik erkekliğe verdikleri destekten farklıdır. Kadınlar aslında hiyerarşi dışı bir örgütlenmenin parçasıdır buna karşılık müşterek bir emir komuta zincirinin parçası haline de gelmiş olurlar. Evlilik sözleşmesiyle alyanslarını parmaklarına takarken orduyla da alyans takmış kabul edilirler. Müşterek hegemonyadan pay alabilme düşüncesi, orduyla evliliği kabul eden kadınlık halini

²⁹⁷Halbwachs, **Kolektif Hafıza**, s.69.

ortaya çıkarır. Yarbay Eşi Hatice'ye evdeki işbölümünün nasıl olduğunu sorduğumda şöyle bir cevap aldım:

“İş bölümü diye bir şey pek yok. (...) Bence bu konuda evliliğin ilk yılları çok önemli. O dönemde o kadar çok seyre gidiyordu ki, geldiğinde zaten yorgun oluyordu çok. Gemide yatmak kalkmak vücut için çok yorucu. Kıyamıyor insan. Özlem de oluyor tabi. Öyle başlayınca da öyle gidiyor. İşte yaş ilerledikçe çocuklarla ilgileniyor ama o konuda hakkını yemeyeyim.”

Nedenini merak ettiğimde şu şekilde anlattı:

“Gökçeada'da görevliyken aslında yapacak pek bir şey yokken hiç vaktim olmuyordu. Ev işleriyle uğraşmaktan. Orada ekmeğimi bile kendim yapıyordum çünkü kışın bir fırtına çıkıyordu ekmek bulunmuyordu. Hiç unutmam bir bayram çok kalabalık olmuştu. Ekmek kalmamıştı adada. Helikopterle ekmek atmışlardı. Ben kendi ekmeğimi kendim yapıyordum. Bu kadar her işini kendin yapınca da insanın zamanı kalmıyor. Her işini kendin yapmaya alışınca yardım beklemiyorsunuz.”

Hatice, özel alanın yönetimine ilişkin kuralların konulması için evliliğin ilk yıllarını önemsiyor. İlk yıllarda, ev içi iş bölümünün oluşturulduğunu ancak subayların genellikle evde olmadıkları için ev işlerinden muafmış gibi davrandıklarını dile getiriyor. Bununla birlikte gemide zor şartlarda kutsal görevlerini yerine getiren erkeklerden böyle bir beklentisinin olmadığını da açıklıyor. Çocuklarla ilgilenmesini ise bir lütuf olarak görüyor. Özellikle eşlerinden ve onların desteğinden uzak kaldıkları zaman dilimini kadınlar hafızalarında kutsallaştırıyorlar. Bu kutsallaştırma kadınların fedakar anne modellerine eklemlenmiş yeni bir cefakar kadın modeli olarak dikkat çekiyor. Toplumsal cinsiyet kodları kadınları özel alana ve annelik rolüne hapsederken kadınların da bu rolleri kabul edip bir nevi silah olarak kullandıkları da başka bir gerçeklik olarak karşımıza çıkıyor. Kadınlar bu silahı sadece erkeklere karşı mı kullanıyor? Bu sorunun cevabı kesinlikle hayır. Kadınlar bu baskıyı genç kadınlar üzerinde, yaşıt oldukları evli olmayan kadınlar ve çocukları olmayan kadınlar üzerinde de iştahla kullanıyorlar. Bu konuyu anlamak için Füsün'un çabalarına bakalım:

“Bir seyre, bir kursa giderdi. Daha tam birbirimize alışamadan yine giderdi. Evle uğraş, sürekli ev taşı, daha sık tayin görürdük. Kocanın tarafıyla uğraş. Adam evde olsa dersin sen tampon ol şöyle de, böyle de..Ama nerde. Onların huyunu suyunu da el yordamıyla kendin öğrenmeye çalışıyorsun. Tabi hep sorun çıkıyor. Hep deneyim bunlar. Tecrübe. Ben bu yaşında kendimi akranlarıma göre çok daha tecrübeli görüyorum. İnsan ilişkilerim kuvvetli. Kadın başına yapılmaz denilen her şeyihallederim.”

Kadınlar kendi mesleklerinden ya da kendi hayat tecrübelerinden daha çok eşlerinin meslekleri üzerinden hikayelerini aktarıyorlar. Örneğin, evi tek başına çekip çeviren bir kadın ya da arabayı sanayiye götüren kadın, bu olayları hayatının olağan parçaları olarak değil; eşinin mesleğinin şartlarından dolayı hayatına katılan tecrübeler olarak görüyor. Ayrıca bu tecrübeler sayesinde de diğer kadınlardan farklılaştığını düşünüyor. Başka bir hikayede çok normal anlar gibi kabul edilebilecek gündelik olaylara aşırı anlam atfedilerek eşlerin kadınlara minnet duyması sağlanıyor. Çünkü gençliğini yatılı okullarda daha sonraki yıllarını da genelde gemilerde geçiren subayların sivil hayata ve sivil hayattaki insanların davranışlarına yönelik pek fikri yoktur. Evlendikleri kadınlar adeta onların sivil alana açıldıkları kapılardır. Kadınlar ise evliliğin özellikle ilk yıllarında eşlerini orduyla paylaşıyorlar. Eşler vatan için çalışırken geride kalan kadınlar hayata dair bütün yükü çekiyorlar. Eşini en önemli günlerinde orduyla paylaşan Hatice, hafızada anneliği nasıl konumlandıklarını aktarıyor:

“O zaman Çanakkale'deyiz. Eşim İmralı'ya gidiyor sürekli. O pislik korunacak diye evliliğimizin ilk yılları nerdeyse ayrı geçti. Eşimin annesi gelecek, eşimin seyirden dönmesine denk getirdi. Bunlar ne zamandır ayrı sonra geleyim demedi. Her iş bana bakıyor evde. Geldi ben bunu almaya gideceğim. Çocuk uyanmadı. Ondan önce evi temizle git, alışveriş yap, yemek yap, koşturdum. Ben otogardan onu almaya 45 dakika sonra anca gittim. Ne olay oldu. Neymiş bekletmişim, o kadar yoldan gelmiş. Ne yapacaktım dedim. Çocuğu uyandırıp arabaya bindirecektmişim. Oldu başka derdin. Sonra bütün gün ben nasıl uğraşacağım o çocukla düşünen yok.”

Her kadının gündelik hayatında sürekli karşılaştığı problemler yıllar sonra bile kadınların anlatılarında büyük bir sorunmuş gibi aktarılıyor. Eşinin seyirde olması, herhangi bir kadının eşinin iş gezisinde olmasından daha önemliymiş gibi aktarılıyor. Toplumsal hafızada bir subay eşinin anneliği diğer kadınların anneliğine göre daha kutsalmış gibi kurgulanıyor. Kadınların bu yaklaşımı, bir düşünce sistemi halini almış. Bu düşünce sisteminin nasıl oluştuğuna baktığımızda karşımıza ilk çıkan kavramlar otorite, disiplin ve itaat. Eşinin evdeki otoritesini Üsteğmen Eşi Mine şu şekilde açıklıyor:

“Eşim seyirde değilse çok elzem olmadığı sürece eşim eve gelmeden mutlaka evde olurum. Ben yokken ne istersen yap der ama onun eve geleceği günler mutlaka planımı ona göre yaparım. Evden çıkmak istemez.”

Nedenini merak ettiğimde şöyle anlattı:

“Ev ortamı görmemiş bence onunla alakası var. Lisede evden çıkmış bir daha eve dönmemiş. İlk tayin olduğunda da Gölcük'e tayin olmuş. Ailesi de Değirmendere'de yaşıyor. Bir süre onlarla kalmış bakmış yapamayacak arkadaşlarıyla ev tutmuş. Bence sıcak ev ortamına özleminden. Sabah kalkarım ben de onunla eşlik ederim kahvaltıya. Aslında hiç sevmem o kadar erken kahvaltı. Kıyafetleri her zaman jilet gibi ütülü. (...) bir subayla evli olup ütü yapmam demen mümkün değil. Hep temizde ütülü beyaz gömleğin olacak bir kere. Gemide iş başı giyiyor ama belli olmaz tak acil bir durum olur. Hazırda bulunacak mutlaka.(...)”

“Evin içinde de bir disiplin hakim. Dağınıklığa hiç gelemmez eşim. Emir vermeye alışmış o iş hemen olsun ister. Beni en çok delirten de aşırı müdahaleci olması. Hemen her şey olacak, bitecek. Belli şeyleri çok dert eder, eğer onlara uyarsan sorun yok. Kuzu gibi olur. Ama onlara uyacaksın. (Gülüyor.)”

Mine'nin anlatısı evliliklerinin ilk yıllarında subayların arada sırada bir ziyaretçi gibi geldikleri evlerinde eksik değil ama özünde hasarlı bir evlilik sürdürdüklerini gösteriyor. Evdeki erkekler bir kocadan ziyade orduya emanet edilmiş bir özne niteliğinde. Erkekler evde olmamasına rağmen kadınlar eril tahakkümün kodlarını iyi öğrenmiş görünüyorlar. Durum denizci subaylar için yıllar ilerledikçe yani rütbelere yükseldikçe değişiyor. Çünkü yaşlanan erkekler zamanla rütbe alıyor ve eskiye nazaran daha seyrek uzun süreli seyrirler yapmaya vekara görevlerinde çalışmaya başlıyorlar. Evliliğin ilk yıllarını daha çok yalnız geçiren kadınlar zamanla "kocalarına kavuşuyorlar." Bu uzun ayrılıkları vatan için kabul eden kadınlar bu fedakarlığın karşılığını şanlı ordunun bir parçası olarak alıyorlar. Sadece tek başına hanımefendiye gösterilen saygı ve hürmet bile bu zihniyete ışık tutmak için bile yeterlidir. Toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşinin aile ve ordu içindeki temelleri bu şekilde gündelik hayat pratikleri üzerine yansıyor. Kurumlar tarafından üretilen patriyarkanın yaslandığı yapılar Hartmann tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

"Toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşinin oluştuğu sürecin merkezi alanları, patriyarkal davranışların öğretildiği ve kadınların aşağı konumda tutulduğu ve bu konumlarının pekiştirildiği ev dışı yerlerdir: kiliselerdir, okullar, spor kulüpleri, sendikalar, ordular, fabrikalar, bürolar, sağlık merkezleri, medya, vb. Öyleyse patriyarkanın maddi temeli, yalnızca ailede çocuk yetiştirmeye değil, erkeklerin kadın emeğini denetlemesine izin veren bütün toplumsal yapılara yaslanır.²⁹⁸"

Evinize girip kapınızı kapattığınız an sizin aile içinde kabuğunuza çekildiğiniz zamana tekabül eder. O ilişkinin, o evin içini kimse bilemez. Fakat lojmanlar diğer evlerden biraz farklıdır. Kapının ardı aileye özel iken içerideki

²⁹⁸Hartmann, **op.cit.**, s.64.

ilişkilerde kapının ardındaki hiyerarşik düzenden çok farklı değildir. Çocuğun akşam gürültü yapması sivil hayatta sadece o aileyi ilgilendirirken lojmanda çocuğun gürültü yapması ve bu durumun bir şikayet konusu haline gelmesi farklı bir anlam ifade edebilir.

Yarbay Eşi Aliye'nin hikayesinde ise başka bir hikaye karşına çıktı. Aliye'nin neden sürekli "güzelliğinden ve tatlı dilinden" bahsettiğini anlamam çok uzun sürmedi. İşçi ve ev hanımı bir anne babanın üç kızından biri olan Aliye lise mezunu. Eşinin ailesi tarafından lise mezunu olması büyük bir problem olarak görülmüş. Evlenmelerine engel olmak isteseler bile Aliye'nin ifadesiyle "*aşkları fesatlığı yenmiş, engelleri aşmış.*" Köprüyü geçene kadar "ayıya dayı" diyen Aliye daha sonra kendisinden ödün vermediğini anlatıyor:

"Ben akıllıyım, lise mezunu olabilirim ama hepsini onların hepsinin yaptığı işi küçük parmağımla yaparım ben. Akıl yaşla da olmuyor. Neler yaptılar ne oldu, onlar kaybetti .Oğulları subaymış, lise mezunuyla evlenemezmiş. Evlendi pek de güzel oldu. Herkes beni parmağıyla gösteriyor. Gurur duymaları gerekirken ancak yersinler. Ama umurumda mı? Değil. Kışkandıklarına da eminim."

Lise mezunu ve ev hanımı olan Aliye, diğer kadınların önüne aklı ve güzelliğiyle geçmeye çalışıyor. Diğer kadınların onu parmağıyla göstermesini kadınlar arasında bir yarış içinden zaferle çıkmış gibi anlatıyor. Kadınlar hem özel alanda hem kamusal alanda adeta görünmez bir yarış içindeler. Bu yarışta kimi zaman iyi yemek yapmakla, kimi zaman güzel olmakla, kimi zaman iyi ütü yapmakla, kimi zaman da hem çalışıp, hem çocuklarına bakıp hem de ev işlerini aksatmamakla öne geçmeye çalışıyorlar. Peki kadını bu "görevler" üzerinden yarışa sokan mekanizmayı nasıl değerlendirmeliyiz? Aksu Bora cinsiyet rollerine ilişkin ayrışmayı şu şekilde özetliyor:

"Kadın ve erkeğin toplumsal konumları ve buna ilişkin iktidar ilişkileri cinsiyet rolleri temelinde inşa edilmektedir. Toplumun kadına biçtiği rol onu birçok alandan soyutlanmasına ve onu özel alan olarak görülen eve ait görülmesine yol açmış, bahsi geçen alanda yapılması gereken işler kadınlara doğal bir görev olarak atfedilmiştir. Erkekler kamusal alana dahil olurken, kadınlar evde bırakılmış bu kadınların "ev kadını" olarak görülmesine neden olmuştur."²⁹⁹

²⁹⁹Aksu Bora, **Kadınların Sınıfı**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.60.

Sadece özel alana ait kabul edilen, evde bırakılmış kadınlar değil; çalışan, kamusal alanda da görünür olan kadınlar da kendilerini, "ev kadını" olarak tanımlamasalar bile toplumsal olarak "ev kadını" olarak görülüyorlar. Kadınların da bu etiketin ötesinde bir beklentisi yok gibi gözüküyor. Kadınlar bu misyonu sahipleniyorlar ya da müşterek alandan dışlanmamak için ses çıkarmamayı tercih ediyorlar. Çalışan kadın sınıfsal olarak kendini farklı tanımlayabilir fakat bu durum zihinsel olarak kadının kendini kamusal alana ait kabul ettiği anlamına gelmez. Örneğin, öğretmen bir subay eşi ya da ev hanımı subay eşi, kendini öncelikli olarak bir subayın eşi olarak tanımlıyorsa; o zaman aralarında özel alana ait görülen kadınlıklara ilişkin bir fark olduğunu düşünmek kabul edilebilir görünmüyor. Hafızada kadının kendisini kamusal alana ait olarak görmesi önemlidir. Bunun için müşterek hegemonyadan vazgeçip özneleşme sürecinde aktif hale gelmesi gerekmektedir.

Toplumsal olarak kadının nasıl kodlandığından ziyade özne olarak kadının kendisini nasıl gördüğü ataerkinin bileşenlerini analiz etmek için önemlidir. Başarılı bir öğretmen olan albay eşinin hanımefendinin çantasını taşıması ya da sandalyesini çekmesi ordunun özel alanına mı ait bir konudur, yoksa kamusal alana ilişkin bir sorunsalla mı açıklanabilir? Bu davranış "eve" ait bir mesele midir? Nükhet Sirman'ın da dediği gibi *"bir toplumda kadının durumunu tanımlayabilmek; ataerkil sistemin nasıl işlediğini ve güç ilişkilerinin nasıl kurulduğunu anlayabilmek, toplumsal ilişkilerin ve ideolojilerin kadınlar tarafından nasıl içselleştirilip kullanıldığının analiziyle mümkündür."*³⁰⁰ Orduya gelin giden kadınların toplumsal ilişkilerini tanımlayabilmek ancak müteakbil hegemonik kadınlığın sınırlarını çizmekle mümkündür. Ordunun gelinlerinden beklediği davranışlar özel ile kamusal alan arasındaki sınırları toplumsal cinsiyet hiyerarşilerini güçlendirmek adına muğlaklaştırır. Bu bölümde sıradan hayatların nasıl orduya emanet edildiğini açıklamaya çalışacağız.

3.5 Sıradan Hayatlardan, Verili Yolculuklara

Assman'a göre insan belleği unutmaya meyillidir ve hatırlama çabaya ihtiyaç duyar. Halbwachs, hatırlamanın "hatırlama çerçeveleri"ne muhtaç olduğunu aktarırken benzer bir duruma işaret eder. Hatırlama çaba gerektirirken unutma

³⁰⁰Nükhet Sirman, "Köy Kadınının Aile ve Evlilikte Güçlenme Mücadelesi", **Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, (Der.) Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.250.

kendiliğinden gerçekleşir. Assmann unutmaya sosyal çevrenin değişimi arasında önemli bir bağlantı olduğunu açıklar. Yeni bir aileye katılan kadının anılarını bu yeni alanda korumasını sağlayacak destekleyici görüntüler yoktur. Askeri ortam, sivil alana göre farklı kodlarla örülmüştür. Sivil hayatın kodları, eril iktidar tarafından belirlenmiş olsa bile kadınlar dahil oldukları yeni hayat içinde mekansal olarak diğerlerinden ayrılmıştır. Bu şekilde sivil hayatın normları, askeri düzenin alışkanlıklarıyla yer değiştirir ve unutmaya başlar. Yarbay Eşi Aliye'nin anlatısı kadınların unutmaya eşliğini bize açıklıyor:

“Ben hiç lojmandan başka bir yerde oturmayı düşünmedim. Selim (oğlu) servisle gidip geliyor. Dışarıda olsak böyle bir imkanı olmayacak. Samsun'da liseden bir arkadaşım var 6 aydır tek mevzusu var. Çocuğu hangi kreşe yazdıracağı. Yazdırdı, şimdi servisçiye sevmemiş. Çocuğu okuldan almayı düşünüyor. Şimdi insanların böyle halini görünce dışarıda benim kafam rahat. Böyle sıradan şeyleri düşünmüyorum bile.”

Aliye “dışarıda” yaşayan kadınların, gündelik hayat içinde yüklendikleri sorumlulukları “sıradan” olarak değerlendiriyor. Subay olmayan bir erkekle evli lise arkadaşını bu denli basit sorunları büyütmeyle itham ediyor. Aliye, bir subayla evlenerek hem evli bir kadın haline geliyor hem de çocuğunu hangi kreşe, hangi servisle göndereceğini de eş zamanlı olarak belirlemiş oluyor. Diğer görüşmecilerin anlatılarından yola çıkarak verili hayatın belirleyicilerinin listesini uzatmak mümkün. Nerede evleneceğine, eşinin damatlığına, hangi evde oturacağına, hangi yıllar arasında hangi şehirlerde yaşayacağına, hangi sosyal aktivitelerden yararlanacağına evlilikle birlikte karar vermiş oluyor. Bu noktada Elif'in aktardıklarına bakalım.

“Mesela şimdi zumba meşhur oldu. Görüyorum internetten. Ama bizim spor salonunda yok zumba. Eşime dışarıda zumbaya gitmek istiyorum diyorum. Neyine yetmiyor aerobik diyor. Hem fiyatı daha pahalı hem de git-gel yaparken beni al bırak diyeceksin uğraşamam diyor. Ben, sorun çıkmasın diye buradaki salona devam ediyorum.”

Kadınlar sorun çıkmasın diye çoğunlukla tel örgüler içinde verili bir hayatı yaşamayı tercih ediyorlar. Verili, önceden belirlenmiş bu hayat şekli, çoğunlukla bir subay eşi için sıradan gündelik pratikleri kafa yoracak meseleler olmaktan çıkarıyor. Belki her ailede büyük tartışma konusu haline gelen düğünün nerede yapılacağı meselesi subaylarla evlenen kadınlar için bir sorun teşkil etmiyor. Örnek vermek için Elif'in sözlerini alıntulamakta fayda var.

“Bana sormadı kimse düğünü nerde yapacağız diye. Sorsalardı başka yerde yapmak isterdim. Ama bir subayla evleniyorsan düğününün, orduevinde yapılacağını kabul ediyorsun bir nevi.”

Evlenerek yeni bir hayat kuran kadınlar girdikleri alanın şartlarını önceden kabul etmiş görünüyorlar. Elif bir subayla evlenirken düğününün orduvinde olacağını kişisel belleğine yerleştirmiş. Kadınlar en iyi ihtimalle bazen değişebilecek çoğu zaman aynı kalan belirleyici dinamikleri takip etmek konusunda oldukça hevesliler. Binbaşı Eşi Zakire'nin anlatısına kulak verelim.

“Ben ilk bir subay var görüştüğüm dedim. Annem karacı mı diye sordu? Korktu karacı olacak zorlanacağım diye. Denizci olduğunu duyduğunda çok sevindi (...) Lojman imkanları en iyi olan da denizciler sanırım. Yani ben gittiğim her yerde lojmanları güzel buldum. Bir sorun görmedim lojmanda oturmaktan. Bazen bu kadar iç içe olmak sorun olabiliyor tabi. Bazen çok kızılıyorsun. Belki sivilde olsan eline alır oklavayı, tak tak vurursun. Ne kadar sinirlensen onu yapamazsın mesela. Bir kere biri kalorifer borularına vurmuştu. Kim olduğu anlaşılmadı tam. Herkes birbirini suçladı. Baya mesele olmuştu.”

Zakire'nin anlatısı farklı açılardan değerlendirilmeyi hak ediyor. İlk olarak bazı kadınların hafızasında evlilik demek, daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak için bir fırsatı ifade ediyor. Annesine bir subayla görüşüğünü söyleyen Zakire'nin karşılaştığı ilk soru ne kadar süredir görüştüklerine ya da ne kadar sevdiğine dair değil. Annesi tarafından Zakire'ye ilk sorulan soru müstakbel eş adayının karacı mı yoksa denizci mi olduğudur. Muhtemelen eğer bir denizciyle evlenirse daha iyi şehirlerde yaşayacağını düşündüğü için annesi böyle bir soru yöneltmiş. İkinci olarak Zakire lojmanda yaşıyor olmanın sivil hayatta yapabileceği bazı davranışlara mesafeli yaklaşma zorunluluğu getirdiğinin farkındadır. Zakire'nin, işçi kızı Zakire'den subay eşi Zakire'ye dönüşme öyküsüne baktığımızda statüsüyle birlikte davranış şekillerinin de değiştiğini söylememiz mümkün. Eskiden apartmandaki çocukların gürültüsünden rahatsız olduğunda bir oklavanın işi çözebileceği bilgisine sahip olan Zakire, altı yıllık lojman hayatı sonrası üst kattaki çocuğun eşinin komutanının oğlu olabilme ihtimalini aklında bulundurmayı ve bu sebeple de sakin kalması gerektiğini öğrenmiş. Son olarak Zakire'nin anlatısında yer alan *“baya mesele olmuştu”* cümlesi bize gösteriyor ki apartman içindeki gündelik bir olay, bir anda orduyu ilgilendiren büyük bir sorun haline dönüşebiliyor.

Bu durum hafızanın mekanla kurduğu ilişkiyle ilintilidir. Bahsi geçen hafıza alanında muktedirin kim olduğu belirgindir. Kendisi alan içinde görünmez ola bile işaretleri mekanın üzerine sinmiştir. Bu şekilde de gündelik hayat pratiklerini oluşturur. Muktedirin bu görünmez, sinmiş hali ona gücünü veren olgudur. Belirgin

değildir, işaretlenemez fakat izlerini sürmek kolaydır. Bir kuklayı oynatır gibi perdenin ardındadır, orada olduğunu herkes bilir, kuklanın hareketlerini görür fakat kuklanın bağlı olduğu ipleri görebilmek mümkün değildir. Böyle bir sahne içinde ipleri hafıza görüntülerine, perdeyi de hafıza çerçevesine benzetiyorum. Böyle bir toplumsal hafıza resmini çizerken özne kimdir? Bu sorudan hareket ederek özne ve toplumsal hafıza arasındaki ilişki ilerleyen bölümde tartışılacaktır.

3.5.1 Katmanlı Cinsiyet Rollerinin Eril Tahakküm Sarmalındaki Konumu

Bourdieu'ya göre eril tahakkümün iktisadi üretim ilişkilerindeki dönüşümden etkilenmeksizin varlığını ve gücünü sürdürmesindeki en önemli rol evliliğe aittir. *Evlilik zaman içinde ne kadar farklılaşırsa farklılaşsın meşru cinsellik edimi zenginliğin meşru aktarımı yollarından biri olan evlilik üzerinden miras aktarımı yoluyla düzenlenmeye ve bağlı kılınmaya devam eder.*³⁰¹ Kısacası evlilik sembolik sermayenin yeniden üretim aracı olarak işlev görür.³⁰² Erkekler evlenerek yeni bir erkeklik halinin kabına bürünürler. Yeni erkeklik halinin çizdiği sınırlar dahilinde yeni bir hafıza alanına dahil olurlar. Bu yeni, evli olma halinin getirdiği yükümlülükler ve kolaylıklar belirlenmiştir. Bourdieu bu yeni alandaki erkekler için hazırda bulunan avantajları şu şekilde açıklamıştır:

*"Anneliğe dair olanlar başta olmak üzere bu faaliyetler açıkça tanınıp bilinmekte ve bazı hallerde törensel olarak kutlanmakta olsalar da bu sadece gerçek bir iktisadi ve toplumsal onay gören üretim faaliyetlerinin aşağısında yer almaya ve soyun (yani erkeklerin) maddi ve sembolik çıkarlarınca düzenlemeye devam etmeleri kaydıyla oldu. Kadınlara düşen evcil işlerin çok büyük bir kısmının bugün dahi, çoğu kesimde, akrabalık ilişkilerini ve tüm toplumsal sermayeyi sürdürecektir bir dizi faaliyet örgütlemek yoluyla ailenin dayanışmasını ve bütünlüğünü ayakta tutma amacını taşıması bundandır; bu faaliyetler olağan (tüm ailenin bir araya geldiği yemekler gibi) olabileceği gibi, törenler ve kutlamalar gibi (doğum günleri vb.) olağandışı da olabilir (ki bunlar akrabalık bağlarını törensel olarak kutlamaya ve toplumsal ilişkiler ile aile saygınlığının muhafaza edilmesini sağlamaya yöneliktir), veya hediyelerin, ziyaretlerin, mektupların, kartların ya da telefon görüşmelerinin mübadelesi de kadınlara düşer.*³⁰³

Bourdieu "kadınların, erkeklerin maddi ve sembolik çıkarlarını düzenlemeye devam etmeleri kaydıyla" ancak eril tahakkümden pay alabileceğini açıklar. Başta çocukların bakımı olmakla birlikte eve dair bütün işlerin ve aile hayatına ilişkin bütün düzenlemeler, kadınlar tarafından üstlenilmesi gereken sorumluluklar olarak

³⁰¹Bourdieu, **Eril Tahakküm**, s.122.

³⁰²**Ibid.**

³⁰³Bourdieu, **Eril Tahakküm**, s.123.

görülür. Kadınlar bahsi geçen verili görevleri kendiliğinden, iktidar ilişkileri içindeki yerlerini bilerek kabul ettiklerini düşünür. Bahsi geçen kabulleniş hallerinin izlerini kadınların anlatıları üzerinden takip edelim. Yarbay Eşi Ayşe evlilikle gündelik hayatına giren yeni görevlerini şu şekilde aktarıyor:

“Eşim geleneksel bir aileden geliyor. Aslında benim ailem de geleneksel sayılabilir. Mesela birçok kişiye ters gelebilir belki ama benim annem bayramlarda babamın elini öper. Annem öğretmen yani baktığında ekonomik özgürlüğü olan bir kadın. Annemin ailesi çok modernmiş. Babamın ailesi ise çok gelenekseldi. Ben baba tarafımı daha iyi tanıyorum. Anne tarafım daha erken öldü, onları pek anımsamıyorum. Herhalde annem de zamanla evliliği için uyum gösterdi.(...) İlk evlendik falan eşimin annesi arabanın ön koltuğuna oturuyor. Sanki oğlu kocası. Ben rahatsız oluyorum. Kaç kere söyledim, aldığım cevap "annem dururken sen mi oturacaksın, tabi annem oturacak" oldu. Ne yaparsın, kavga et, küs, barış sonra. Eşim gemi komutanı oldu, bir bayramlaşma vardı galiba. Dedim olmuyor böyle komutan karısı olduk, hala ön koltukta törene bile gidemiyoruz. Utanıyorum dedim. Arabaya biniyoruz bir baktım annesi arkada oturuyor. Mutluluğumu anlatamam.”

Ayşe'nin anlatısı gösteriyor ki erkekler mesleklerinin gerektirdiği roller ve aile yapısından kaynaklanan rolleri arasında sıkışıyorlar. Farklı rollerin gereklilikleri katmanlı bir erkeklik yapıntısının ortaya çıkmasına sebep oluyor. Tıpkı farklı kadınlıklar gibi farklı erkeklikler de toplumsal hafıza içinde mayalanıyor ve yeri geldiğinde farklı katmanlar diğerleriyle yer değiştiriyor. Kimi zaman da farklı kadınlıklarla dans ediyor. Ayşe evliliğin ilk yıllarında Bourdieu'nün da açıkladığı gibi eril tahakkümden pay alabilmek adına kendinden yaşça büyük kayınvalidesine itaat ediyor. Eşinin kocalık rolüyle uyum içinde hareket ediyor. Fırsatını yakaladığı anda ise farklı bir erkeklik haline yönelik bir hamle gerçekleştiriyor. Komutan karısı olarak ön koltukta oturamamasını eşinin statüsüne yönelik bir eksiklik gibi sunarak kendi kadınlık haline bir avantaj alanı yaratıyor. Ayşe, geleneksel bir ailede yetişmiş eşinin kocalık rolüne uygun bir şekilde arka koltukta oturmaya rıza gösterirken eşinin komutan olmasıyla kamusal alandaki rolüne uyumlu olarak ön koltuğa terfi ediyor. Zaman, mekan ve toplumsal hafıza arasındaki ilişki yeni bir parametre oluşturuyor. Erkekliğin türevini alan zaman yeni bir erkeklik formu da ortaya çıkarıyor. Ayşe'yi mutlu eden gündelik hayatlarındaki bu değişim Bourdieu'nün belirttiği *"kadınların, erkeklerin maddi ve sembolik çıkarlarını düzenlemeye devam etmeleri kaydıyla"* ancak eril tahakkümden pay alabileceklerine dair açıklamasıyla örtüşüyor. Katmanlı erkekliğin farklı formlarına yönelik salınımlar gerçekleşmesi mümkündür. Bahsi geçen farklı formlara ilişkin başka bir anlatı için Yarbay Eşi Elife kulak verelim.

“Erkekler 40’lı yaşlarda bunalıma girip bir deliriyorlar. O dönemi iyi atlatmak lazım. Bence kadına o dönemde çok görev düşüyor. Biz boşanma evresine geldik. Sonra toparladık. Şimdi bakınca sorun neydi, neden kavga ettik hatırlamıyorum bile. Ben çocuğu bırakıp çektim gittim evden. Çocuğa bakamaz, gelir beni alır diye düşündüm. Gelmedi. Ben kuyruğu kıstırdım döndüm. Sonra çalkantılı zamanlar geçirdik. Tayin olduk o dönemde falan o koşturmaca iyi geldi. Zamanla yeniden düzene girdik. O dönemde artık beni çocuğun gibi görme. Oğlumla olan ilişkiye karışma. Senin yüzünden istediğim gibi davranamıyorum diye beni suçlayıp durdu. İşte bunlar hep andropoz.”(Güliyor)

Elif eşinin 40’lı yaşlara geldiği dönemde andropoza girdiğini bu nedenle de "asileştiğini" ve boşanmak istediğini açıklıyor. Elife göre evliliklerinin kötüye gitmesi eşinin girdiği erkeklik kriziyle ilişkili. Oysa anlatının ilerleyen bölümlerinde eşinin evliliği süresince şikayetçi olduğu gündelik hayat pratiklerini sıralıyor. Kadınlara yüklenen özel alana ilişkin kodlar aynı zamanda kadınlar için bir fırsat alanına da tekabül ediyor. Özel alanda erkeklerin kadınlara olan bağımlılığı farklı kadınlık hallerinin çıkarına olabiliyor. Çocukların; bakımının, büyütülmesinin, kadınlar tarafından yapılıyor olması, ev içinin düzenlenmesine ait sorumlulukların kadına atfedilmesi kadınlara önemli bir mevzi kazandırıyor. Eve dair bahsi geçen hakimiyet alanları kadınlık kurgusu için işlevsel bir hal alıyor. Benzer bir anlatı için Aslı'ya başvuralım.

“Günde konuşulan şeyler belli. Ay börek çok güzel olmuş, tarifini versene. Dizide ne oldu bu hafta. Çocukların okulda neler olmuş.(...) alt komşum en mükemmel anne. Hem çalışır hem evi en temiz onundur. Hem çocuğunu asla hasta etmez. Ne zaman çocuk konusu açılrsa ilk söylediği ben kızımı bir kere antibiyotik vermeden büyüttüm olur. Abarta abarta, bağıra bağıra anlatıp durur bunu. Aşağıda oturuyorsun, duyuyoruz çocuğun öksürük sesini. Eşlerimiz aynı gemide. Adam çocuk hastaydı, uyumadık gece diye anlatıyor. Kadın günde çocuğumu hasta etmeden büyüttüm diye anlatıyor. Sanki biz bakıyoruz çocuğa.”

Kadınlar için çocuğuna iyi bakmak, çocuğunu hasta etmemek önemli bir annelik göstergesi. Kadınlar kutsal annelik normlarını sahiplenerek kadınlık halleri üzerinden yeni taktikler geliştiriyorlar. Çoğu zaman erkeklerin ev içi işlerde kendilerine yardım etmemelerinden şikayetçi olurken diğer yandan erkeklerin bu hallerinden faydalanıyorlar. Özellikle kadınlıklarını annelik üzerinden tanımlamayı tercih eden kadınlar, erkeklerin bu alanda kendilerine bağımlı olması fikrinden hoşlanıyorlar. Boşanma aşamasına gelen Elif’in eşi, karısı yüzünden çocuğuyla istediği ilişkiyi kuramadığından şikayet etmiş. Bu ifadeden yola çıkarak kadınlığın erkekliğin baba halinin sınırlarını da çizmeye çalıştığını söylemek mümkün müdür? Kadınlar, erkeklerin "babalık" hallerinin sınırlarını çizerek aslında kendi iktidarlarını

güçlendiriyorlar. Anne olarak vazgeçilmez olmak, anneliği kutsamak kadınlar için "ben" in oluşturulması anlamında önemli. *"Kimliği kuran araçların tezahür edişi, aktörün de iman ettiği ve bir inanç olarak performe edilen, güncel sosyal beklentilerin, performatif olarak icra edilmesidir."*³⁰⁴ Kadınlar anneliklerini icra ederken erkeklerin babalığının da sınırını çiziyor. Bu müdahale kocaların ev içi hakimiyetini düzenlerken kadınlara ev dışı roller için alan açıyor. Meslekleri sebebiyle evde çok vakit geçirme şansı bulamayan emir vermek için yetiştirilmiş subayların ev içi hakimiyeti farklı taktiklerle kontrol altına alınıyor. Örneğin, hegemonik erkeklik için erkeğe avantaj sağlayan iyi bir evlilik yapmış olma hali, *çocuğunu hiç hasta etmeyen* bir anne olduğunun kamusal alanda beyan edilmesiyle perçinleniyor. Bu taktikle kadınlık yüceltilirken aynı zamanda erkeğin de koltukları kabartılıyor.

Toplumsal cinsiyet, farklı iktidar ve sermaye biçimlerinden etkilenen çok bileşenli ve karmaşık bir süreçtir.³⁰⁵ Bourdieu günlük yaşama sinmiş iktidar ilişkileriyle ve yeniden üretim mekanizmalarıyla ilgilenir.³⁰⁶ Bourdieu, cinsiyet ayrımını toplumsal düzene ilişkin en temel referans noktası olarak görmektedir.³⁰⁷ Eril tahakküm, erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkinin sürekli eşitsizlik üretmesidir. Bu eşitsizliğin üretilmesi karmaşık yapıların sonucudur fakat eşitsizlik bakidir, eşitsizliğin var oluşu normal kabul edilir. Bu eşitsizliği normal kabul edenler ön plana çıkar ve hafızada desteklenir. Gündelik hayatta kadınlardan "erkeğine" destek olması, hane içindeki işlerin sorumluluğunu üstlenmesi beklenir. Kolektif belleğin bu temennisine, olumlu yanıt veren kadınlık makbüllük mertebesinde bir üst kademeye geçiş yapma hakkı kazanabilir. Binbaşı Eşi Tolgay'ın anlatısı kadınların eril tahakküme nasıl destek olduğunu açıklıyor.

"Evlenince çalışmadım. Ondan önce ufak bir işletmenin muhasebesini tutuyordum. Düşündüm çocukların bakıcı parası, benim yol param, giyimim kuşamım maddi bir katkı olmuyordu. Evde kalıp çocuklara bakmayı tercih ettim. Aileden birileri olsa çocuğa baksalar mantıklı fakat öteki türlü mantıklı değil bence. Eşim de çocuklara bak en azından gözümüz arkada kalmasın dedi."

Bourdieu'nün da belirttiği gibi kadınlar eril tahakkümü normal olarak kabul etmektedir. Tolgay, çalışma hayatına katılmanın kişisel hikayesine katkısını sadece

³⁰⁴Judith Butler, **The Routledge Falmer Reader in Gender and Education**, (Ed.) M. Arnot, M. Ghail, New York: Routledge, 2003, s.61.

³⁰⁵Bora, **Kadınların Sınıfı**, s.27.

³⁰⁶Terry Eagleton, **İdeoloji**, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996, s.222.

³⁰⁷Bourdieu, **Eril Tahakküm**, s.22.

maddi bir kazanç olarak görüyor. Bu nedenle de maddi özgürlüğünü kazanmak yerine evde oturmayı tercih ediyor. Eril tahakküm, kadına çocuğa bakma rolünü verirken eve bakma görevini ise erkeğe atfeder. Kadının egemenlik altına alınmaya karşı tepkisiz kalması, aslında eril tahakküm döngüsüne sunduğu bir katkıdır. Verilen tasdik bu örnekte iş gücünün cinsiyetçi bölüşümüne sunulmuş bir onay olarak karşımıza çıkmıştır. İşleyen mekanizmaya verilen her onay, eril tahakküm sarmalına destek sunulmasıdır. Başka bir destek mekanizması için Aliye'nin anlatısına bakalım.

“Ben İzmir'de Ticaret Lisesinden mezun oldum. Çalışmadım hiç. Bir ara pasta-börek işine mi girsem dedim. Yaptıklarım hep çok beğenilir. Sonra vazgeçtim. Çalışmak işime gelmedi açıkçası. Ev işleri, çocuk zaten fırsat olmuyor. Bir de o kadar çok yer değiştiriyorsunuz, nerede iş kuracaksın. Pasta-börek işi yapanlar genelde evde başlıyor, dükkana geçiyor. Öyle yapmak mümkün değil, lojmanda laf olur. Onu, zaten eşim kabul etmez. Eşim benim çalışmama karşı değil yanlış anlaşılmasın, moderndir. Fakat ne yapacağım eşimin astsubayına kek börek mi satacağım?”

Aliye'nin anlatısı, eril tahakkümün mekanın cinsiyetçi bölüşümüne verdiği bir onaydır. Kadını eve, özel alana hapseden; çalışsa bile evden, kadına "uygun" bir iş yapmasını telkin eden bir yaklaşım ve bu yaklaşıma onay veren bir kadınlık hali söz konusudur. Bourdieu bu farklı onay biçimlerinin eril tahakküme hizmet ettiğini vurgular. Bu nedenle eril tahakkümü sarsmak zor bir hal almıştır. Bu onay ilişkisi kadına en büyük zararı vermektedir. Çalışmamak, ev işlerini doğal olarak sahiplenmek gibi sıradan gibi gözüken pratikler erkek egemen dünyanın köklerini sağlamlaştırmaktadır. Modern olarak tanımlanan kentli, orta sınıf, eğitilmiş, meslek sahibi erkekler kendilerini kadın-erkek eşitliğinin savunucuları olarak görmelerine rağmen eril tahakkümü temel bir eşitsizlik sorunu olarak kabul etmezler.³⁰⁸ Anlatısında Aliye, eşinin lojmanda yaptığı yiyecekleri satmasına izin vermeyeceğini belirtmesinin hemen ardından eşinin modern biri olduğunu belirtiyor. Lojmandaki diğer kadınları müşteri olarak görmek yerine eşinin alt rütbesindeki erkeklerin eşleri olarak kabul ediyor. Bu durum toplumsal hafıza içinde kadınların, kendilerini erkekler üzerinden tanımladıklarını gösteriyor. Aliye'nin anlatısındaki gibi Türk toplumu da subayları, her dönem "modern" olarak tanımlamıştır. Doğan Akyaz'ın ordu sosyolojisi alanındaki kitabında ordunun tarihsel mirası şu şekilde açıklanmıştır:

"Türk Ordusu'nun tarihsel mirasında üç temel unsurun olduğu söylenebilir. Birincisi, ordunun toplum ve devletle özdeşleşmesidir. Gerçekten de ilk Türk topluluklarından itibaren 'askerlik toplumun genel ve bireysel bir özelliğidir' ve ordu neredeyse bütünüyle toplumla bütünleşmiş bir 'Ordu-Millet' geleneği

³⁰⁸Sancar, **Erkeklik İmkansız İktidar**, s.11.

yaratılmıştır. İkincisi, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecindeki reform hareketlerinden itibaren yerleşmiş bulunan, ordunun ve subayların Batı tekniklerinin ve düşünce kalıplarının benimsenmesine dayalı modernleşmenin öncüleri olduğuna dair yaygın inançtır. Üçüncüsü de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ordunun günlük politikanın dışında ama ülke güvenliğinin tehlikeye düşmesi halinde siyasete müdahale edebilecek şekilde geliştirdiği rolüdür.³⁰⁹

Tarihsel süreç içinde Türk ordusu modernleşmenin öncü gücü olarak kabul edilmiştir. Serpil Çakır'a göre Türk modernleşmenin önünü çeken kadınların başında askerlerin eşleri ya da askerlerin kızları gelmiştir.³¹⁰ Ordunun neferleri subaylar batılılaşma yolunda rol model halini almıştır. Bu uğurda yaptıkları evliliklere dikkat etmişler Kemalist milli aile projesine örnek olacak adımlar atmışlar, bu nedenle de "sıradan" evlilikler yapmamışlardır. Fakat bahsi geçen örnek ve modern aile kurgusu cinsiyetçi yapının kırılmasını sağlamamış, aile içinde erkeğin söz sahibi konumunu sarsmamıştır. Erkekler, kadınlar üzerinde tahakküm kurmaya devam etmişlerdir. Bourdieu ve Wacquant erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu iktidar ilişkisini şu şekilde açıklıyor:

*"Erkekler, simgesel iktidarı korumaya ya da genişletmeye çalıştıkları evlilik stratejilerinin öznesiyken kadınlara, her zaman ittifakları tescil etmeye yönelik simgeler gibi dolaşıma girdikleri bu mübadelelerin nesnesi olarak davranılmıştır. Kadınlar, böylece simgesel bir işlevleri olduğundan, bekaret ve edeple tanımlanan kadın faziletine ilişkin erkek idealine uyarak, fiziksel değerlerini ve cazibe güçlerini artırmaya has bedensel ve kozmetik özelliklerle donanarak simgesel değerlerini korumak için sürekli uğraşmaya zorlanırlar."*³¹¹

Evlilik erkekler için toplumsal iktidarlarını pekiştirmek için bir araçtır. Kadın eril tahakkümü destekleyen ve sürdüren bir nesne işlevi görür. Kadınlar eril tahakküme destek olarak sahnede yer alma şansı elde ederler. Simgesel iktidarı üreten mekanizmaların gündelik hayattaki tezahürlerini görmek için Tolgay'ın anlatısını değerlendirelim.

"Gün tarihlerini eşlerimizin seyirlerine, nöbetlerine göre ayarlarız. O yüzden gün yapmak çok zor oluyor. Bazen aynı ayda üç tane yapmak zorunda kalıyoruz. O zaman da maddi olarak zor oluyor. Ama tabii kimse eşinin nöbet ertesinde gün kabul etmek istemiyor, seyirler, nöbetler derken sıkışıklık oluyor. Kimse eşi evdeyken gün yapmak istemez."

³⁰⁹Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İstanbul: İletişim Yayınları, s.15-16.

³¹⁰Çakır, **op.cit.**

³¹¹Bourdieu , Wacquant, **Düşünsel Bir Antropoloji**, s.173.

Kadınlar gündelik hayatlarını eşlerinin iş hayatına göre düzenliyorlar. Öncelikleri kocalarıyla vakit geçirmek. İdeal kadınlığın gereklerinden olan ev hayatında erkeğini mutlu etme görevini, kendisinin ve arkadaşlarının gündelik bir pratiğini bozarak yerine getiriyor. Ayrıca kadınlar arası bir pratik olan gün düzenleme kadınların tercihlerinden ziyade erkeğin ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş oluyor. Bununla birlikte, bütün kadınlar günü ertelemek için erkeğin evde olmasını kabul edilebilir bir bahane olarak görüyorlar. Erkek, evde yokken bile ev hayatının düzenlenmesi üzerinde söz sahibi oluyor. Başka bir anlatı için Yarbay Eşi Ceren'e kulak verelim.

“Bayramlarda çoğunlukla iki tarafa da gitmiyoruz. Eskiden yani ilk yıllarda, kavga meselesi olabiliyordu. Şimdi artık eşimin işteki sorumluluğu da büyüdü. Koca birlik var sorumlu olduğu. Bayramlarda birlikte kalmak gerekiyor. Ailecek birliğe gidiyoruz bayramlaşmaya.”

Evliliğin ilk yıllarında kadının mı, erkeğin mi ailesine gidileceği kavga meselesi olabiliyor. Bayramda aile büyüklerine gidilmemesi bir sorun iken daha sonra bayramlarda komutanı olduğu birlikte bayramlaşmaya katılma zorunluluğu, sorunun ortadan kalkmasını sağlıyor. Ailenin yerini ordu alıyor. Bayramda yapılacak aktivite, eşin iş hayatına göre düzenleniyor. Eşin taleplerine göre hayatı organize etmek eril tahakkümü güçlendirdiği gibi erkeğe fiziksel olarak layık olma çabası da kadınların güç mücadelesine giriştiği başka bir alan olarak karşımıza çıkıyor. Bourdieu'nün da belirttiği gibi kadınlar için toplumsal normların belirlediği güzellik standartlarına uyumlu olmak kendilerini alanda güçlü hissetmeleri için bir avantaja dönüşüyor.³¹² Kadın erkeğin yanındaki simgesel değerini korumak için bir çaba içerisine giriyor. Bu çabayı Ayşe şu şekilde açıklıyor:

“Kuaförlerdeki en büyük kavgalar fırkateynlerin seyirlerden döndüğü zaman olur. Mutlaka kuaförde randevular üst üste biner. Her zaman şikayet edilir dışarıdan o dönemde randevu almayın diye. Üst-rütbelilerle çekişmeler olur. Yazık o erler paralanır arada.”

Denizden lojmana bir gemi dolusu erkek dönüyor ve kadınlar hazırlanmak için kuaföre gidiyorlar. Kuaförde, bir süredir eşlerini görmeyen kadınlar eşlerine güzel görünmek için hem cinsleriyle sıra kavgası vermekten çekinmiyorlar. Bu durum toplumsal hafıza içinde olumsuz bir şekilde kodlanmıyor. Eşleri için güzelleşmeye çalışan kadınların diğer kadınlarla arasında yaşanan çekişme toplumsal

³¹²Bourdieu, **Eril Tahakküm**, s.174.

hafızaya olumlu bir davranış olarak yansıyor. Bourdieu'nün da belirttiği gibi kadınlar "fiziksel değerlerini ve cazibe güçlerini artırmaya has bedensel ve kozmetik özelliklerle donanarak" eşlerinin gözüne girmeye çalışıyorlar. Eril tahakküm sarmalı içinde kadınlar ve erkeler hafızada farklı "hafıza görüntüleri" aracılığıyla yeni hafıza alanının çerçevesini çiziyorlar. Erkekler, kurmay olup iktidar alanlarını genişletmeye çalışırken kadınlar, eşlerinin yanında sembolik güçlerini korumak adına ideal anne ve makbul subay eşine dönüşmek için yoğun bir çaba harcıyorlar.

3.5.1.1 Eril Tahakküm Sarmalında Evliliğin Rolü

Hegemonik erkeklik, ötekilerini ortadan kaldırmayı tercih etmez. Önemli olan yok edilmeleri değil, ikincil konuma itilmiş olarak varlıklarını sürdürmeye hevesli olmalarıdır.³¹³ Hegemonik erkekliğin konumu için "ötekilerinin" varlığı ve kabul etme pratikleri önemlidir. Kabul ettirmek için hegemonik erkekliğin iktidar alanından pay vermesi, ötekilerin kabul etmesi için de verilen payın diğerlerini memnun edecek seviyede olması gereklidir. Bourdieu ve Wacquant toplumsal cinsiyet hiyerarşisini şu şekilde açıklar:

*"Bu düzen, bir yandan zaman ve mekanın toplumsal örgütlenmesinde cinsler arası işbölümünde ifade edildiği şekliyle toplumsal yapılar, diğer yandan bedenlerde, zihinlerde kazılı bilişsel yapılar arasında kurulan neredeyse kusursuz ve doğrudan uyum sayesinde son derece doğal kabul edilir. Aslında ezilenler, yani kadınlar, toplumsal ve doğal dünyanın her nesnesine, özellikle içinde yer aldıkları tahakküm bağıntısına, ayrıca bu bağıntının gerçekleştiği kişilere, üzerinde düşünülmeyen düşünce şemaları uygularlar. Söz konusu şemalar bu iktidar bağıntısının kelime çiftleri halinde (yukarısı/aşağısı, büyük/küçük, dışarısı/içerisi, düz/eğik vb.) içselleştirilmesinin ürünüdür, dolayısıyla onları bu bağıntıyı tahakküm edenlerin bakış açısından, yani doğalmış gibi kurmaya yöneltir."*³¹⁴

Tahakkümün doğal kabul edilmesi, hegemonik erkeklik değerlerinin desteklenmesi anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisi zaman ve mekan içinde örgütlenir. Diğer bir deyişle toplumsal cinsiyet kodları toplumsal hafıza içinde kurgulanmaktadır. Toplumsal hafızadaki hafıza görüntüleri vesilesiyle tahakküm bağıntısının şemaları düşünülmeden kabul edilir yani doğallaştırılır.

Öznenin biyolojik cinsiyeti verili, değişmeyen bir kategori değildir. Her toplumda birbirinden farklı iktidar ilişkileri içinde konumlanmış, birbirleriyle hiyerarşik yapılar içinde rekabet eden erkeklikler vardır. Toplumda erkeklikler

³¹³Connell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, s.247.

³¹⁴Bourdieu, Wacquant, **op.cit.**, s. 171.

alanında adeta bir renk skalasını andıran bir çeşitlilik söz konusudur.³¹⁵ Bu çoğul erkeklikler için hangi erkeklik halinin makul kabul edileceği ve kendi hallerinin bu erkeklik durumuna olan mesafesi önemlidir. Erkek özneler, hegemonik erkekliğin değerleri etrafında hiyerarşik olarak konumlanır. Öyleyse farklı kadınlıklar da özne olarak konumlarını bu var olan erkeklik haline göre mi şekillendirirler? Başka bir deyişle farklı kadınlıkların konumu, ideal kadınlık haline göre mi, yoksa hegemonik erkekliğe göre mi belirlenir? Bu soruya cevap verebilmek için hiyerarşiyi oluşturan yapı taşına bakmak gerekir. Kadınlar arası hiyerarşide en önemli vurgu evli ya da bekar olma halinin üzerindedir. Bu hiyerarşiyi anlamak için Yarbay Eşi Belgen'in anlatısını inceleyelim.

"Ben eşimin ikinci eşiyim. Benim ilk evliliğim. Hiçbir subayla evleneceğimi düşünmezdim ama kısmet böyleymiş. Ailem ilk önce karşı çıktı, boşanmış diye. Ama sonra subay diye kabul ettiler. Ben de çok bunalmıştım artık. Evli olmamak zor bir durum. İnsanlar niye evlenmedin diye soruyorlar. Evlenmediysen kesin sen de bir sorun vardır. Bir arkadaşım vardı, çok da modern biridir. Başka biri için, kadın çok sorunlu bir tip, evlenmemiş ya ondan diyor ortamda. Halbuki ben de aynı yaşıyım. Evlenmemişim. Farkında değil, benim de bozulduğumun. His olarak insanı zorlayan bir durum."

Kadınlar arası hiyerarşide evli olmak önemli bir eşiği ifade ediyor. Tahakküm ilişkisinin ezilen tarafı kadınların içselleştirdiği, doğal kabul ettiği şemada evlilik bir dönüm noktasına tekabül ediyor. Bu şemanın en önemli özelliği, üzerine düşünülmeden kabul edilmesidir. Bir diğeri; *"bu iktidar bağıntısının kelime çiftleri halinde (yukarısı/aşağısı, büyük/küçük, dışarısı/içerisi, düz/eğik vb.) içselleştirilmesinin ürünü"* olmasıdır.³¹⁶ Evlilik bu nedenle kadının toplumsal hafızasının temel hatırlama çerçevesini değiştirir. Erkekler için evlilik simgesel iktidarın referans noktası, kadınlar ise bu iktidarı onaylayan edilgen bir unsur olarak kabul edilir. Kadınların onaylaması hegemonik erkeklik için önemlidir. Evlilik bu onay mekanizmasını kurumsal olarak üretir ve destekler. Kadınlar sistem içinde varlıklarını sorunsuz sürdürürler çünkü hegemonik erkeklik, ötekilerini ortadan kaldırmayı tercih etmez. Astsubay Eşi Dilan'ın evliliğini sürdürmek için nasıl hevesli olduğuna bakalım.

"Her evlilik zor. Günlere gidiyorsun bakıyorsun herkes kocasından şikayetçi. Ay ben çok mutluyum diyen yok. Evlilik aslında biraz yüzüzlük. Yüzsüz

³¹⁵Cenk Özbay, "Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak", **Doğu Batı**, Kasım, Aralık, Ocak 2012-2013, Sayı 63, s.183.

³¹⁶**Ibid.**

olacaksın. Bazen niye kavga ettiğini unutuyorsun. Nefret edecek kadar sinirleniyorsun. Sonra barışıp aynı yatağa giriyorsun. Biraz unutkan olman lazım. Bir sürü problem elbet var. Ama ben evliliğimden vazgeçmem. Elimden ne geliyorsa yaparım, sorunları halletmeye çalışırım."

Dilan önce genel olarak evlilik kurumuna bakışını açıklıyor. Evlilik içinde sorunların normal olduğunu, bu nedenle de evlilik içinde sorunların büyütülmemesi ve unutulması gerektiğini aktarıyor. Diğer yandan Dilan'a göre iyi bir evliliğin sırrı biraz "yüzsüz" olmakta saklı. Dilan'ın anlatısını ilginç kılan ne olursa olsun "evliliğimden" vazgeçmem ifadesidir. Eşimden, kocamdan, yuvamdan ya da çocuklarımın babasından vazgeçmem gibi bir ifade yerine "evliliğimden" vazgeçmem ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Evlilik kurumu için bir sürü olumsuz tespit sıraladıktan sonra "evliliğimden" vazgeçmem diyor. Evliliği eşinden ve kendinden bağımsız toplumsal bir kazanım olarak görüyor. Yuvamı dağıtmam, çocuklarımı babalarından mahrum bırakmam ya da ekonomik özgürlüğüm yok gibi evlilik içinde kalmak için rasyonel bahaneler bulmak yerine evliliğine bağımlılığını vurgulamış oluyor. Evlilik içinde kalma hevesi aynı zamanda kadının toplumsal hayatta ikincil konumda kalabilme isteğiyle de örtüşüyor. Kamusal alanda var olabilmek için kadınlar için evli olmak önemli bir araç halini alıyor.

Evlilik yüzüğüyle sokağa çıkan kadın, bir güvenlik zırhıyla otomatik olarak kuşatılmış oluyor. Öte yandan farklı kadınlıklar arasındaki hiyerarşide bir üst basamağa herhangi bir efor sarf etmeden kavuşuyor. Bu alt başlıkta ortaya koyduğumuz bu durumu desteklemek için Bourdieu'nün bir anısına kulak verelim. Bourdieu; "Celibat et Condition Paysanne" adlı makalesini yorumlarken şu açıklamada bulunuyor:

"Cümleleri "ben" kullanmadan kurmaya özen gösteriyor, bir tür "giriş sahnesi" olan o olayı mümkün olduğu kadar tarafsız anlatmaya çalışıyordum: Yani Noel öncesi bir arkadaşımın beni "göreceksin çok gırgır" vs. diyerek götürdüğü bir kahvede cumartesi gecesi düzenlenen küçük kır balosunu. Orada çok şaşırtıcı bir şey görmüştüm: Dans eden, şehirli görünümlü genç insanlar vardı ve benim yaşlarımda, hepsi de bekar olan bir grup insan daha vardı; dans etmiyorlardı, baloyu seyrediyor ve farkında olmadan yavaş yavaş ilerleyerek dansa ayrılan alanı daraltıyorlardı. Bu sahne bir tür meydan okumayı gizliyordu."³¹⁷

Bir kır balosunda pistte dans eden çiftleri izleyen bekarların davranışlarını gözlemleyen Bourdieu, bekarların içgüdüsel olarak çift olanların hareketlerini kısıtlamaya yönelik hareket ettiğini aktarıyor. Toplumsal hayatta tek olarak var

³¹⁷Bourdieu, Wacquant, **op.cit.**, s.161.

olmaya çalışan kadınlar ve erkekler için her türlü alandan zorluklarla karşılaşmak muhtemel. Evlilik bu nedenle de hiyerarşide bir üst segmente geçişin anahtarı konumundadır. Bu bölümde kadınların ikincil konuma itilmelerinin evlilik ile nasıl doğal olarak kabul edildiğini açıkladıktan sonra, bu ikincil konumu sağlamlaştıran bir diğer mekanizmayı açıklamak gerekir. Kadınlar evlilikle birlikte yeni bir toplumsal hafızaya dahil olurken Bourdieu da toplumsal hafızada faillerin davranış kalıplarının nasıl şekillendiğini şu şekilde açıklar:

“Failler, içerisinde yetiştikleri toplumsal ortama (aile) bağlı olarak aldıkları okul eğitimiyle edindikleri birincil habituslerin, yani bireysel tarihlerinin ürünü olmalarının yanı sıra, daha sonraki sosyalleşme süreçlerinde içselleştirdikleri düşünce kategorileri, algılama şemaları ve değerler sisteminden oluşan bireysel yatkınlıklarıyla kolektif bir tarihin de ürünüdürler.”³¹⁸

Aileden, okul ve arkadaşlardan edinilen siyasi-kültürel sermaye alana girişi kolaylaştıran bir yatkınlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bourdieu'ya göre kadınların eril tahakkümden aldıkları pay, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde köklü bir dönüşümün yaşanamamasının altındaki sebeptir. Bourdieu döngüsel tahakküm ilişkisini şu şekilde açıklar:

"Kadınların erkeklere karşı uyguladıkları sembolik stratejiler de örneğin büyü gibi, hakimiyet altındadır, zira başvurdıkları sembolik ve mitsel araçlar da tıpkı elde etmeyi umdukları sonuç kadar (sevilen ya da nefret edilen erkeğin aşkı ya da güçten düşmesi gibi), kadınları hükmedilen konumuna getiren erkek merkezli bakış açısının esaslarıyla belirlenir. Tahakküm ilişkisini gerçek anlamıyla tersyüz etmekten aciz olan bu stratejilerin tek etkisi kadınların uğursuz olduklarına dair hakim temsilin tasdik edilmesidir; tepeden tırnağa olumsuzlukla yüklü kadın kimliği (her biri ihlal ihtimalini de içinde barındıran) yasaklardan ibarettir. Bu özellikle, erkeklerin uyguladığı fiziksel veya sembolik şiddete karşı kadınların başvurduğu ve kimi zaman hepten görünmez haldeki tüm yumuşak şiddet biçimlerinde görülen durumdur: büyüden kurnazlığa, yalandan pasifliğe (özellikle cinsel ilişkilerde), Akdenizli anada veya anaç eşte görülen (kendini kurban ederek karşındakini kurbanlığa veya suçluluğa iten ve kendi sınırsız fedakarlığını yahut sessiz çilesini karşılığı verilemeyecek bir armağan ve geri ödenmesi mümkün olmayan bir borç olarak sunan) boyunduruk altındakinin boyunduruk altına alıcı sevgisine kadar.”³¹⁹

Bourdieu, kadınların erkek egemenliğine karşı ürettikleri direniş pratiklerinin sanıldığı gibi tahakkümü yıkmaya yönelik deneyimler biriktirmediğini, sanıldığının

³¹⁸Pierre Bourdieu, Roger Chartier” Le Sociologue et L'historien,” Agone&Raisond'Agir, 2010, s.74'den aktaran: Birol Caymaz, "Mücadele Alanı Olarak Parti Gençlik Kolları: Akp Gençlik Kolları ve Ülkü Ocakları'nda Gençlik", **GSÜ İletişim Dergisi**, Haziran 2015, s.38.

³¹⁹Bourdieu, **Eril Tahakküm**, s.48.

aksine eril tahakkümü kadınların kendi elleriyle güçlendirdiğini açıklar. Bir başka deyişle Bourdieu kadınsı habituslerin eril tahakkümü yeniden üreten birer araç haline dönüştüğünü düşünür. Binbaşı Eşi Alev'in anlatısı bu düşüncayı doğrular niteliktedir.

“Sen eşinle kavga edersin. Küser yatarsın. Ne biliyim yemek yapmazsın. Valla ben bir bağırarak kavga edeyim, evden çıkamaz.(...) Bir keresinde acayip kavga ettik. Nerdeyse bir hafta aynı evde konuşmuyoruz. O günaydın diyor, ben orah değilim. Uzattım. Biliyorum devre yemeği var cumartesi. Baktım cuma tek taşla geldi eve.(Güliyor.) Yemedi tabii. Gitmesem devre yemeğine büyük olay. Gitsem somurtup otursam daha büyük olay.”

Alev'in anlatısı bize gösteriyor ki kadınlar kullandıkları taktiklerle gündelik hayat içerisinde direniş mekanizmaları üretiyorlar. Buna karşılık üretilen bu mekanizmalar uzun vadede kadınların eril tahakkümü güçlendirdikleri bir sarmala dönüşüyor. Erkek egemen toplum; iktidar aygıtlarının, egemen erkeklik değerlerine sahip erkeklerin denetiminde olduğu ve bu mekanizmalar aracılığıyla erkekler tarafından yönetilen bir toplumsal düzeni ifade ediyor. Ataerkil sistem, kuralları erkeklerin belirlediği bir alandır. Kadınlar bu alanda yer alabilmek için ataerkilliğin belirlediği kuralları benimsemek ve bu kurallar doğrultusunda davranmak durumundadır. Kadın ve erkekler arasında kimi zaman uzlaşılan kimi zaman da karşı koyulan, zamanla yeniden gözden geçirilip değiştirilebilen bir pazarlık süreci söz konusudur.³²⁰ Egemen erkeklik değerlerinin nasıl üretildiği meselesini, kadınların eril tahakkümü nasıl kabul ettikleri olgusundan ayrı düşünmek mümkün değildir.

Egemen erkeklik değerleri devlet kurumları aracılığıyla pekiştirilir. Türkiye’de egemen erkeklik değerlerini üreten kurumların başında Türk Silahlı Kuvvetleri gelmektedir. Egemen erkek değerlerini üreten bir kurum olarak ordu, çıkarına en iyi hizmet edecek evlilik stratejisini de üretmeye çalışır. Bu çalışma “evlilik sözleşmesiyle” yeni bir alana dahil olan kadınların subaylarla evlendikten sonra yeni bir hafıza alanına kabulleri sırasında yaşadıkları iktidar çatışmalarını ve bu bağlamda geliştirdikleri gündelik hayat pratiklerini, subay eşlerinin hayat hikayeleri üzerinden değerlendirmiştir. Ordu kurumu, hiyerarşi esasına dayalı bürokratik örgütlenmenin en iyi örneğidir.³²¹ Bir ordu mensubu mesleğinde ilerlemek için tek bir otoriteye bağımlı kalmak zorundadır. Gündelik hayatı tek bir otoritenin kontrolü altındadır, bu nedenle askeri yaşam, kurumsal yaşamdır.³²² Performansa dayalı bir sistem yerine yaşa ve hizmet yılına bağlı olarak ilerleyen hiyerarşik

³²⁰Kandiyoti, **a.g.e.** s.114.

³²¹Janowitz, **a.g.e.**, s.25.

³²²**Ibid.**

sistemin izleri günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Ordu mensupları hem zihinsel hem mekansal bir ayrışmanın ürünü olarak sivil hayattan ayrı farklı bir hafıza alanı oluştururlar. Yine benzer bir nedenden ötürü, ordular aile kurumuyla da yakından ilgilidirler. Ordu personeli, personelin eşi, çocuğu hepsi ordunun üzerine "zimmekli birer kalem" olarak görülür. Ordu ve aile arasındaki bahsi geçen sıcak ilişkiyi Yarbey Eşi Burcu'nun aktardıkları doğrular niteliktedir:

“Diyelim bir yere tayin oldun gittin zaten büyük bir birlik değil ise sen gitmeden namın gitmiştir kesin. Tayin dönemleri geldiğinde herkes birbirini arar. Birbirinden haberdardır. Bir kere senin taşınabilmen için önce senin lojmanın boşalacak. Zincirleme bu işler önce o taşınacak, sonra sen. Herkes birbirinden haberdardır. Valla bu tayinde evi boşaltırken pis bırak ertesi tayinde herkes seni konuşur. İlk bir ortama girdiğinde, ilk sorulan soru nerelerde görev yaptığınızdır. Diğer sorular sonra gelir. Mesleğiniz, hobileriniz, aileniz ne bileyim. Herkes ilk bir önceki görev yerinde kimlerle görüştüğünüzü merak eder. Sanırım bu şekilde tavır belirlemeye çalışılıyor.”

Kadınlar evlilik sözleşmesiyle girdikleri yeni hafıza alanında ilk olarak asker eşi olma performanslarıyla değerlendirilirler. Geçmişten getirdikleri diğer özellikleri ikincil konuma itilir. Farklı bir kadınlık hali geliştirirler. Artık önemli olan kadının kendi özel hayatındaki başarısı değil, "tayin dönemlerinde yer değiştirirken gösterdiği" becerisidir. Ordu kadının ailesiyle tatile çıktığında bavulları kimin hazırladığıyla ilgilenmez. Fakat tayin dönemlerinde "kadının lojmanı boşaltma hızıyla" ilgilenir. Çünkü bir kadın taşınma işlemini zamanında gerçekleştiremez ise bu bütün lojman sakinlerinin yer değiştirme sürecini etkileyen zincirleme bir soruna dönüşebilir. Gölcük'te görev yapan bir teğmenin karısının lojmanı zamanında toplamaması, Marmaris'teki bir yarbeyin teğmene "fırça kaymasına" sebep olabilir. Burcu'nun aktardıkları, ordunun makbul gelinlerinin özellikleri listemize yeni bilgiler eklemektedir.

Kadınlar dahil oldukları yeni hafıza alanında oyunu kuralına göre ne kadar iyi oynarlarsa eşlerinin hegemonik erkeklik normlarıyla bir o kadar uyum göstermesini de sağlamış olurlar. Bu nedenle kadınlar için hegemonik erkekliğin çerperinde ideal bir şekilde yer almak önemlidir. Buna karşılık Coles'a göre her erkek, hegemonik erkek olma özelliği taşımak istemeyebilir. Bununla birlikte her erkek, hegemonik olma özelliği taşımak istememesine rağmen, her erkek hegemonik erkekliğı destekler çünkü ancak hegemonik erkeklik kadınların ikincil konumunu garantiye aldığı

müddetçe hegemonik olmayan erkekler, kadınlar üzerindeki tahakkümünü garanti altına almış olur.³²³ Coles bu desteği şu şekilde açıklar:

*“Kısacası her erkeğin hegemonik erkekliği desteklemesinin sebebi en azından bir gün hegemonik olabilecek olma ihtimali ya da en azından kadınlara karşı kurulan hiyerarşi piramidinin avantajlı bir yerinde konumlanması olasılığıdır.”*³²⁴

Hegemonik erkekliği toplumsal anlamda güçlü kılan Coles’un işaret ettiği bu noktadır. Hearn'e göre ise “teorik bir araç olarak hegemonik erkeklik gücünü; çoklu erkeklikleri, yapısal düzeydeki ilişki karmaşası içinde tanımlama ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve gücün değişkenliğini tanıma yeteneğinden alır.”³²⁵ Hegemonik erkeklik diğer bütün toplumsal cinsiyet kodlamalarının pozisyon alışlarını belirlediği için önemlidir.

3.5.1.2 Füzyon Hegemonya: Eşinin Kimliğiyle Kadının Arasındaki Geçirgenlik

Connell hegemonik erkekliğe tekabül eden bir kadınlık halinin olmadığını belirtir. Buna karşılık hegemonya alanları arasında, cinsler arasında bir geçirgenlik söz konusudur. Bu geçirgenliğe ait kartlar toplumsal hafızada dağıtılmıştır. Farklı cinsiyetlerin performansları üzerine düşündüğümüzde toplumsal hafızada aidiyetlerin nasıl icra edildiğine odaklanmak gerekir. Serpil Sancar durumu şu şekilde açıklar:

*"Erkek deyince erkeklerin davranışlarını mı kimlik olarak kurulmuş erkekliği mi, ilişkisel olarak temsil edilen erkekliği mi, imge olarak sunulan erkeklikleri mi, söylem olarak kurulmuş bir erkekliği mi kastettiğimiz ya da doğrudan yaşanan, gözlenen ve pratik olarak icra edilen erkeklikten mi bahsedildiği açık değildir.”*³²⁶

Toplumsal hafızada tek bir erkeklik hali yoktur. Farklı erkeklikler vardır. Bununla birlikte bir erkeklik halinin de farklı boyutları vardır. Söylemdeki hali, gündelik hayattaki hali, gözlenen hali farklılıklar gösterebilir. Örneğin, hegemonik erkeklik halinin kurucu unsurlarından biri güçlü olmaktır. Erkekliğin en önemli dayanağı, güçtür. Bu nedenle erkeklik ve askerlik hem imge hem de söylem olarak özdeşleştirilmiştir. Askerlik, "gerçek" erkek olma vasıflarının öğretildiği bir süreç olarak görülür:

³²³Tony Coles, "Negotiating the Field of Masculinity, the Production, and Reproduction of Multiple Dominant Masculinities", *Journal of Men and Masculinities*, Cilt 12, Sayı 1, 2009, s.37.

³²⁴*Ibid.*

³²⁵Hearn, *op.cit.*, s.54.

³²⁶Sancar, *Erkeklik İmkansız İktidar*, s.20.

“Asker! Şunu da unutma ki! Askerlik, bir erkeğe lazım olan yiğitlik ve kahramanlık vasıflarını, meziyetlerini aşıl原因an bir meslektir. Zaten her Türk’ün aslında var olan bu vasıf ve meziyetleri askerlik kuvvetlendirir. Bunu ispat için söz söylemek fazladır. Askerlik hizmetin boyunca kendin bunu nefsinde duyacak ve tezkere aldığın zaman hakikaten bunların tamamı ile gelişmiş olduğunu göreceksin.”³²⁷

Askerlik mesleği yiğitlik ve kahramanlıkla bütünleştiriliyor. Toplumsal hafızada erkek güçlü ve kudretli olarak kodlanırken hegemonik erkekliğin yol göstericiliğinin temelleri bütüncül ideolojik bir yaklaşım olarak sunulur. Hafıza mekanları kolektif hafızayı şekillendirmede ve dönüştürmede kilit bir rol oynar. Bu rolde ordunun önemi büyüktür. Erkeklerin kadınlara dair fikirleri de ordu hafızası içinde oluşur. Erkekler, bir subay eşinin nasıl olması gerektiğine dair bilgileri üstlerinden bir hiyerarşi içinde öğrenirler. 24 Eylül 2007 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ’un Harp Okulu açılış töreninde ilk ders bağlamında yaptığı konuşması şu şekildedir:

“Komutanınız olarak Türk Ordusunu diğer ülkelerin ordularından ayıran niteliğin altını çizmekte yarar görüyorum. Ordular temelde ve genelde gücünü silahtan alır. Bir tek Türk Ordusu vardır ki gücünün kaynağını ulusunun güven ve sevgisinden, yüreğinden alır. Türk ordusunun bu niteliği, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde tarihsel ve sosyal olarak biçimlenen kopmaz bağlarla perçinlenmiştir. Sizlere düşen görev, bu bağı korumak ve daha da güçlendirmektir. Unutmayınız ki Türk ordusunun ve Türk ulusunun ebedi lideri Mustafa Kemal Atatürk’tür. Atatürkçü düşünce sisteminin ışığı yolunuzu aydınlatacaktır.”³²⁸

Nilüfer Göle "her devrimin ideal bir erkek tanımı getirdiğini, buna karşılık Kemalist devrim için reformların simgesinin ideal kadın imajı olduğunu"³²⁹ belirtir. Kandiyoti de Kemalist reformların kadın kimlikleri üzerindeki etkileri belirli bir ideal kadın kimliği üzerinden şekillenirken Türk milliyetçiliğinin erkeklik ideallerinin daha muğlak olduğunu belirtir. Milliyetçi ideolojiler ideal kadın ve erkek stero-tiplerini oluştururken tutku barındırmayan bir güzellik anlayışından hareket etmişlerdir.³³⁰ İdeal bir subayın nasıl olması gerektiğinden daha çok erkekler

³²⁷Güven Gürkan Öztan, "Türkiye’de Milli Kimlik İnşası Sürecinde Militarist Eğilimler ve Tesirleri", (Der.) Sömbüloğlu, a.g.e., s.89-90.

³²⁸Nuran Yıldız, **Tanklar ve Sözcükler**, İstanbul:Alfa Yayınları, 2007, s.105.

³²⁹Nilüfer Göle, "Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı", (Der.) Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005, s.75.

³³⁰Nurseli Yeşim Sömbüloğlu, "Ulusun Umudu ve Felaketi Erkekler: Milliyetçi Kadın Yazarların Romanlarında Erkeklik Kurguları", (Der.) İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, **Türk Sağı Mitler, Fetişler,Düşman İmgeleri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.514.

eşlerinin subay eşi olarak nasıl hareket etmesi gerektiğine daha çok odaklanmış gözüküyorlar. Kadının Türk modernleşmesindeki rolünü Aytaç şu şekilde açıklar:

*"Tanzimat'la başlatılan Türk modernleşmesi, tıpkı Avrupa modernliğinde olduğu gibi ilerleme gereksinimine bağlı olarak, çocukluğu ve çocuğa bağlı olarak da kadını sorunlaştırarak işe başlamıştır. Kadının Türk modernliği için "sorun" olma özelliği iki açıdan ele alınmıştır:annelik ve ekonomik üretkenlik. Bu yüzden yaşam dünyasının kadınlık durumunu gereksinimlere uyarlayacak bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir."*³³¹

Toplumsal cinsiyet gibi oldukça karmaşık bir kategoriye dair daha iyi bir kavrayış kazanmanın, en iyi şekilde, bu kategorilerin bireylerin gündelik hayatlarında fiilen nasıl cisimleştiğinin ve deneyimlendiğinin keşfedilmesi gerekliliğinden yola çıkarak bu pratiklerin yer aldığı örnek olaylara yoğunlaşmak gereklidir.³³² Üsteğmen Eşi Mine'nin anlatısında ordunun nasıl bir güç halini aldığını değerlendirelim.

"Çocuğun cinsiyetinin erkek olduğunu öğrendik içim rahatladı. Biriyle evlenirken sadece kendinize koca almıyorsunuz. Asıl önemli olan çocuğunuza baba olması eşinizin. Ben iyi bir baba seçtim çocuğuma. O yüzden içim çok rahattı. Asker adam sonuçta. Güçlü, yıkılmaz, saygın bir mesleği var. Akıllı. Bir kadın çocuğunun babası için daha ne ister."

Mine eşini mesleği üzerinden yüceltiyor. Örnek olacak bir baba seçtiğinden çok emin. Çünkü eşi ordunun kahraman, yiğit subaylarından biri. Bu nedenle Mine eşinin çok iyi bir baba olacağına yönelik bir tereddüt taşımıyor. Diğer yandan hamile olduğunu öğrendiğinde değil, çocuğunun cinsiyetinin erkek olduğunu öğrendikten sonra içinin çok rahatladığını belirtiyor. Oğluna bir subayın babalık etmesinden memnun olduğunu dile getiriyor. Çünkü Mine'ye göre oğlu, erkekliği toplumsal hafıza içerisinde "gerçek" bir erkekten öğrenme şansı elde edecek. Bu şansı da çocuğuna veren bir anne olarak kendini yüceltiyor. Çünkü eşini seçerken çocuğuna babalık edebilecek kadar güçlü kahraman bir asker olmasına dikkat etmiş. Sadece erkekler değil, kadınlar da kendilerini zayıf erkeklerden nasıl korumaları gerektiğini toplumsal hafıza içinde öğrenirler ve bu bilgiyi yeniden üretirler.

"Gerçek" erkeklik, uğrunda mücadele gereken, eziyetli bir dolu test sonucunda ancak kazanılabilecek bir "ödül" olarak durur erkeğin karşısında. (...) dayanılmaz acılara katlanarak bir kez erkek olmayı hak ettikten sonra da

³³¹Ahmet Murat Aytaç, **Ailenin Serencamı: Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2012, s.220.

³³²Michael Kenny, Kirsten Smille, **Antropolojiye Giriş**, Çev. Soner Torlak, Ankara: Dipnot Yayınları, 2016, s.197

erkeğin 'erkeklik'le işi bitme, taşıyıcısı olduğu iktidarı her daim hayata geçirmesi, hep yeniden üretmesi beklenir ondan."³³³

Atay'ın erkeklik üzerinde değerlendirmesi yerinde iken "gerçek" erkeklik haliyle iş birliği içindeki kadınlık halini de dikkate almak gereklidir. Erkekliğin bu acıya direnen, güçsüz olma gibi kadınsı davranış kalıplarına uzak durması farklı kadınlıklar tarafından sürekli desteklenir. Eşini çocuğuna örnek olabilecek güçlü bir baba profilinden seçen Mine ayrıca şunları da söylemişti.

"Eşim bazen çakır keyif olur. O zaman başlar yok ben 13 yaşından beri yatılı okullarda okudum. Eziyet gördüm. Aile nedir bilmedim. Yıllardır küçücük demirlerin içinde uyuyorum. Bir başlar hep aynı hikaye. Bazen ağlar falan. Hiç sevmiyorum o hallerini. Söylüyorum da yüzüne. Hep aynı hikayeleri anlatmandan sıkıldım diye."

Oğluna seçtiği güçlü, kahraman subay baba geçmişi anımsayıp hatıralarını anlattığını, zaman zaman duygulandığında hemen Mine'nin gözündeki kudretli erkeklik imajı hasar görüyor. Atay'ın da belirttiği gibi erkeğin sadece "gerçek" erkeklik değerleriyle donatılmış olması değil, aynı zamanda bu imajı sarsabilecek herhangi bir davranışta bulunmaması da gereklidir. Acıya rağmen gücü yeniden kurmalı ve iktidarı icra etme yetisi her daim üretmelidir. Kadınsı davranışlar sergilemesi durumunda önce eşinden tepki görecektir. Bu nedenle grup içinde güçsüzlüğünü göstermemeyi tercih edecektir. Erkek dahil olduğu gruptan önce hane içinde eşinden kırmızı kartı görerek erkekliğine çeki düzen vermiştir bile. Dışarıya bu kadınsı hareketleri göstermeden yeniden "gerçek" erkekliğin beklentilerine göre hem bedenini hem de davranışlarını düzenlemiştir. Çünkü verili, bu inşa süreci her zaman geri alınabilme riskiyle karşı karşıyadır.³³⁴ Korkusuz, kahraman, evli bir asker olabilirsiniz fakat baba değilseniz cinsel hayatınıza ilişkin bir sorunuz olduğuna dair şüpheler üzerinizde toplanabilir. Kısır olma ihtimaliyle erkekliğiniz sakatlanmış bile olabilir. Çünkü toplumsal hafızada kadının ya da erkeğin kendi tercihleriyle çocuk sahibi olmayı reddedebileceğine dair bir bilgi pek hoş karşılanmaz. Babalık bu nedenle erkeklik için önemli bir ehliyettir. Selek babalığın erkeklik inşa sürecindeki önemini şu şekilde açıklar:

"Babalık 'erkekliğini' ispatlayan erkeklerin konumudur. Bu konum için çeşitli ruhsatlar kazanılmalıdır. Erkek iktidarını öncelikle cinsel alanda 'ispatlamalı', örneğin sünnet bıçağından geçmiş cinsel organ mutlaka ereksiyon 'yeteneğine' sahip olmalıdır. Bu da yetmez. Baba demek, kısır

³³³ Tayfun Atay, **Çin İş, Japon İş: Cinsiyet ve Cinsellik Üzerine Antropolojik Değiniler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.36-37.

³³⁴Tayfun Atay, "Erkeklik En Çok Erkeği Ezer", **Toplum ve Bilim**, Güz 2004, Sayı 101, s. 26.

olmayan koca, evini koruyan asker, elinden bir iş gelen, evini geçindiren, evle ilgili ekonomik, hukuki, siyasal tüm kararları alan patron ve devlet adamı olmak demektir. Yani erkek adam, evin bakıcısı-koruyucusu olmak için beceriler geliştirmeli, bunun için mutlaka değişik hayatların içine girip çıkmalıdır.”³³⁵

Erkekliğin inşa sürecinde babalık önemli bir alana tekabül eder. Özellikle Yarbay Eşi Nesrin'in hamilelik haberini aldıktan sonra yaşadığı sevinci anlatırken kullandığı "üzerimden büyük bir yük kalktı" ibaresi eşin "kudreti", kadının "iyi koca" seçme yetisiyle yakından ilişkilidir. Nesrin hislerini şu şekilde anlatmıştı:

“Biz 2002'de tanıştık. 2004'de evlendik. Evliliğin ilk yılları derken 2006'da hamile kaldım. Kayınvalidemler, çalışmıyorsun neden çocuk yapmıyorsunuz bunaltmıştı beni. İki yıl olmuş daha evleneli. Sanırsın on yıllık evliyiz. Sanki ben çalışmıyorsam illa çocuk yapmalıyım. O zaman kan sayımlarım düşük çıkıyordu. Doktora gittim. Hemen dedikodu çıkmış. Tedavi görüyorlar diye. Eşime sormuşlar sende bir şey var mı diye. Doktor sadece çok çay içme demişti.(Gülüyor) Bunlar büyüttü olayı.(...) Ben haber bile vermedim, eşime dedim sen söyle. Sevincimi bile tam yaşatmadılar. Üzerimden büyük bir yük kalktı hamile olduğumu duyunca.”

Çeşitli sebeplerden ötürü anne ya da baba olamamak veya olmayı tercih etmemek, bireyler üzerinde yoğun bir baskı oluşturuyor. Soyun devamını sağlama görevi verilen erkeğin bu görevi başarıyla yerine getirmesi bekleniyor. Kadın böyle bir "eksiklik" durumunda suçlanacak ilk kişi. Erkeğin soyun devamını sağlayamaması, hayatın olağan akışına ters olarak görülüyor. Bu nedenle kadın hamile kalamamaktan büyük bir endişe duyuyor. Nesrin'in "üzerimden büyük bir yük kalktı" diye aktardığı korku hali kadının annelik sevincinin üzerine bir gölge gibi çöküyor. Kadının, ya anne olamazsam ya eşime bir çocuk veremezsem diye başladığı bu korku yolculuğu; eşimi tatmin edemezsem, eşim beni aldatırsa, eşimden şiddet görürsem şeklinde vuku bulan farklı korkular eşliğinde eril tahakküm sarmalını genişletiyor ve destekliyor. Bu sorunları yaratan eril tahakküm, bu korkulardan beslenerek daha da görünmez, bir o kadar da hissedilir oluyor.

Milliyetçi ideoloji, erkekleri askerler haline dönüştürür. Cyntia Enloe, çalışmalarında milliyetçi siyasete, kadınların verdiği desteğin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Milliyetçi siyasetlerin baskın erkeklik davranışlarını nasıl destekleyip yaygınlaştırdığını ve ayrıcalıklarla ödüllendirdiğini söylerken aynı zamanda kadınların bu baskın erkek rollerini nasıl itiraz etmeden kendi çıkarlarına

³³⁵Selek, *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*, s. 22-23.

kullanmaya çalıştıklarını ve onayladıklarını anlatır.³³⁶ Erkeklik çalışmalarının temel tartışma noktası erkekliğin bir dizi karmaşık sosyo-kültürel etkileşimin ürünü olduğudur. Tek bir erkek kimliğinden söz edilemeyeceği gibi erkeklerin, mevcut sistemden çıkar sağlayanlar olarak her zaman ittifak halinde olduklarından da söz edilemez. Farklı erkeklikler arasındaki hegemonik ilişki, hem maduniyet ve ötekilik gibi kavramlar üzerinden hem de iktidar ve güç kavramlarının kendisine yönelik eleştirileriyle birlikte tartışılmıştır.

Serpil Sancar, Türkiye'de erkek egemenliğini besleyen düşüncenin sadece dinsel, muhafazakâr ve taşra kökenli değil, aynı zamanda modern, kentli ve orta sınıf bir zihniyetin ürünü olduğunu da ortaya koymuştur.³³⁷ Kadınlar erkeklerle çatışmak yerine geleneksel erkeklik ve kadınlık yapılarını korumayı tercih etmektedir. Geleneksel yapılar korunurken kadınlar anneliği ve mükemmel çocuk yetiştirmeyi kutsayarak aile içinde güçlenmeyi tercih etmişlerdir.³³⁸ Yaşlı kadınlara göre genç kadınların eril tahakkümü reddetmekte daha bilinçli davranması beklenirken mükemmel çocuk yetiştirme kaygısı kadınları sınırlayan bir davranış biçimi olarak ortaya çıkmıştır, kadınlar mükemmel annelik üzerinden yeni bir kadınlık biçimi kurmaya başlamışlardır.³³⁹ Yapılan araştırmalar, kadınların cinsiyet ayrımcılığından anladıklarının çoğu zaman cinsel taciz ile sınırlı kaldığını göstermektedir. Kadınlar genel olarak toplumsal hayata yayılmış ayrımcılığı cinsel taciz aşamasına kadar görmezden gelme eğilimindedir.³⁴⁰ Bütün bunlar gösteriyor ki kadınların cinsiyet hegemonyasına dair bilinçli bir düşünce sistemleri oluşmuş değil. Kadınlar genel olarak ayrımcılığı cinsel tacizle sınırlandırıyorlar ve gündelik yaşama sinmiş "sıradan" ayrımcılığa karşı geliştirdikleri güçlü bir tepkileri bulunmuyor. Bazen mecburiyet bazen suç ortaklığı veya çıkar ortaklığı şeklinde kadınlar iktidarın bir parçasıymış gibi oyuna dahil ediliyor. Erkek hegemonyası ve kadının kimliği arasındaki geçişin yoğunlaştığı süreç evlilikle yoğunlaşıyor. Evlilikle ortak bir hafıza alanı kuruluyor. Evli olmak kadının görünmezliğini artırıyor. Kadının kimliğini erkeğine ekleyerek kadını yeni bir hafıza alanına davet ediyor. Evli

³³⁶Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kurar, Kadınlar Aile**, s.63.

³³⁷Sancar, **Erkeklik: İmkansız İktidar**, s.305.

³³⁸Rosalind Coward, **Şu Hain Kalplerimiz Kadınlar Erkeklerle Neden Teslim Olurlar?**, Çev. Aksu Bora, Asuman Emre, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s.221.

³³⁹Evrin Mayatürk Akyol, "Kadın ve Anne Kimlikleri: Kuramsal bir Bakış", s.16, içinde (Ed.) Olca Sürgevil Dalkılıç, **Çalış Anne**, Ankara: Nobel, 2015.

³⁴⁰Pamela Aranson, "Feminists or Postfeminists? Young Women's Attitudes Towards Feminism and Gender Relations", **Gender & Society**, Cilt.17, Sayı 6, s. 908.

olmak kadın için toplumda kendini güvende hissetmek için önemli bir eşik. Bu eşığı şu şekilde değerlendirmek mümkün:

-Erkek için sünnet, askere gitmek, evlenmek, iş bulmak önemli dönüm noktalarıdır. Kadın için ise sünnetin karşılığına denk gelen bir an yoktur. Kadının regl olmaya başlaması gizlenecek, diğer kadınlara kulaktan kulağa fısıldadıkları bir andır. Hatta çoğu zaman annesi tarafından aklın başına gelsin denerek bir tokat atıldığı an olarak hatırlar o anı. Sünnet ise bütün tanıdıklara davul, zurna ile ilan edilir. Yine iş bulmak bir kadın için toplumsal olarak elzem olarak kabul edilmez. Buna karşılık kadın için evlenmek toplumsal hayatta kabul görmek için hayati önem taşır. Çünkü bir kadının anne olmak için önce evlenmesi gerekir. Annelik ise kadın için görünür olmanın yoludur.

-Kadın anne olursa hem evlilik içinde hem de toplumsal hayatta statü atlamaktadır. Bu statü atlayış farklı vasıtalarla olur. Kadın, anne olarak evlilik içinde daha çok söz sahibi olur. Çocuklarla ilgilenerek, ev ekonomisine katkı sunarak ev içinde yaptığı "görevler" artar. Kocasına, aile büyüklerine kısacası hane içindeki iktidar ilişkilerine karşı direniş şansı artar. "Erkeği eve bağlamak için çocuk doğurmak kadınların kullandıkları taktiklerden" biridir. Çocuk sahibi olmak hem kadını hem erkeği huzursuz bir evlilik içinde tutma oranını arttırır. Bu durum kadın için bir garanti olarak görülüyor. Ayrıca evlilik bir boşanmayla sonuçlanırsa yine çocuk kadının ekonomik olarak güvencesi halini alıyor. Bu bağlamda egemen erkeklik inşa sürecinde kadınların rollerini değerlendirdiğimizde egemen erkeklik değerlerinin inşa sürecinin lokomotif, çeperde yer alan kadınlardır. Çeperde yer alan kadınlar adeta bir hendek işlevi görürler. Çeperdeki kadınların hendek görevi görmesi ne anlama gelmektedir? Hegemonik erkekliği kuşatırlar, kollarlar ve hegemonik erkeklik değerlerine karşı çıkanlara karşı bir engel görevi görürler. Hegemonik erkekliğin dışarıda bıraktıkları bir duvara çarpmazlar çünkü Connell'ın da belirttiği gibi hegemonik erkeklik ötekilerini yok etmek istemez. Çeperdeki kadınlar bu nedenle bir duvar etkisi yaratmazlar, bir hendek etkisi yaratırlar. Hegemonik erkeklik inşa sürecine gelecek saldırıları absorbe edebilen bir çeper. Bu şekilde, hegemonik erkeklik bir mıknatıs gibi bütün farklı erkeklik ve kadınlık modellerini çevresinde toplamaktadır.

3.5.1.2.1 İkincil Konumun Çimentosu: Annelik

Connell ve Messerschmidt'in hegemonik erkeklik kavramının serüvenini tartıştıkları makalelerinde kavramın farklı boyutlarla yeniden ele alınması gerektiğini kabul ettiklerini belirtmiştik. Artık etnik ve cinsel kimlikler çeşitlenmiş aynı zamanda da karmaşıklaşmıştır. Diğer yandan kadınların çalışma hayatında yoğun olarak yer almaya başlaması ve farklı annelik modellerinin gelişmesi hegemonik erkeklik değerlerini de etkilemiştir. Bu noktadan hareketle kadınlıklar erkekliklere göre konumlanır fakat erkeklik değerlerini değiştirip dönüştürebilir. Örneğin, annelik rolünü kazanmak kadını hane içindeki erkeklik rolünü değiştirmek ve dönüştürmek için güçlendirebilir. Öncelikle, anne olan kadın cinsiyet hiyerarşisi içinde konumunu güçlendirir. İkinci olarak bir çocuğa sahip olabilecek fizyolojik güce sahip olduğunu kamuya duyurmuş olur. Diğer yandan eşinin erkekliğini, kamusal alanda otomatik olarak vurgulamış olur. Bütün bu nedenler, kadını diğer kadınların önüne geçirir. Şemaya aşağı/yukarı şeklinde bakarsak evli kadın, bekar kadının yukarısında; evli ve çocuklu kadının aşağısında yer alır.

Evlilik kadının toplumsal cinsiyet hiyerarşisi içinde konumlanışını belirlerken farklı erkekliklere karşı üreteceği mekanizmaları da açıklamamız için önemli bir referans olur. Aile kadının ikincil konumunun sabitlendiği, üretildiği kurumsal yapı olarak karşımıza çıkar. Erkeklerin erkeklik aşamaları kamusal alanda kutlanır. Kadınlar için annelik kamusal alanda kutlanmayı hak eden bir mertebedir. Herkes anne olamaz sözleriyle kutsanır. Kadın ve kayınpeder arasındaki sınırların aşıldığı andır, kadının anne olduğu an. Geleneksel olarak çocuk doğuran gelin kayınpeder tarafından ödüllendirilir. Bu maddi hediye çoğu zaman doğan çocuk erkek ise daha da değerli olur. Yeni annelik modeli *babyshower*, bebeğin cinsiyetinin öğrenildiği partiler gibi eğlencelerle bebeğin gelişini kamuyla paylaşma hevesindedir. Anne olunacağının kamuya duyurulması kadının konumunu değiştirir fakat ikincil konuma itilmişliğini değiştirmez. Aksu Bora'ya göre kadınlar anne oldukları için ikincil konuma itilmemektedir, ikincil oldukları için annelik kadınların kendilerini gerçekleştirebilmeleri için bir araç halini almıştır.³⁴¹

Badinter yeni mükemmelliyetçi annelik modelinin eril tahakkümün sürdürülmesine büyük katkı sunduğunu belirtmiştir. Mükemmel çocuk yetiştirme

³⁴¹Bora, *op.cit.*, s.149.

arzusu kadını erkek hakimiyetiyle iş birliği içinde olmaya itmiştir.³⁴² Böylece erkeğin çocuk bakımına ilişkin birçok aktiviteden ve bu yolla hane içindeki diğer yükümlülüklerden sıyrılmasına da kılıf hazırlanmıştır. Hem çalışan anne hem de mükemmel anne olmak için büyük bir yarış içinde olan kadınlar Coward'ın araştırmasına konu olmuştur. Coward'ın saha çalışmasından elde ettiği bulgular şu şekildedir:

"1.Kadınlar annelik görevleri ve çalışma hayatı arasında sıkışmıştır.

2.Çocuklarının iyi yetişmesi için ellerinden gelenin fazlasını yapma çabası kadınlarda yorgunluk ve yetersizlik hissi yaratmaktadır.

3.Kadınlar kendilerini annelik konusunda hem cinsleriyle bir yarış içerisinde hissetmektedir. Bu yarış kadınlar için adeta bir işkence halini almaktadır.

4.Diğer kadınlarla kendilerini karşılaştıran kadınlar çoğunlukla kendilerini başarısız ve yetersiz olarak görmektedir.

5.Çocuklarının davranışlarındaki bozuklukları kendi anneliklerinin hatası olarak görürler.

6.Kadınlar diğer kadınlar tarafından gözetlendiklerini hissetmektedirler."³⁴³

Geçmiş bize intikal eden nesnel bir bilgi kümesi değildir. Bilgi yığınları içinden seçici ve işe yarayan mekanizmaların seçildiği geniş bir yelpazeden söz etmek mümkündür. Annelik bu mekanizmalardan biridir. Yeni mükemmel annelik modeli, kadınlara toplumsal hayatta yer edinmek için önemli bir alan açmaktadır. Bu nedenle kadınlar arasında evlilikleri ve çocukları üzerinden bir yarış vardır. Bu duruma ilişkin evlenmeden önce çalışan Binbaşı Eşi Tolgay'ın anlatısına bakalım.

"Ben çalışsam zaten bu kadar işe yetişemezdim. Hazırla,okula götür, o okuldayken geliyorum ev işleri. Zaten hop öğle yemeği vakti geliyor. Gidip alıyorum yemek yiyor, geri götür. Geliyorum akşam yemeğini hazırlıyorum. Alıyorum etüde götürüyorum. Hafta içi nerdeyse hiç boş vaktim olmuyor. Hafta sonu oluyor, bu sefer piyano, satranç, tenis kursu. Oradan oraya onun peşinde helak oluyorum.(Gülüyor) Çalışsam bunları nasıl yapacağım. Ama ancak çocukla ilgilenirsen başarı geliyor. Hem satrançta, hem teniste hep birinci oluyor. Herkes gıptayla bakıyor ama takdir edemiyor herkes. Ancak laf çarpıyorlar. Geçen bir günde, bir arkadaş, "ay ben ne kendimi ne çocuğumu paralayamam, Sharapova yetiştirmiyoruz sonuçta" dedi. Ben biliyorum bana laf harcıyor.(...) Önemli olan çocuğunu tanıyacaksın, eksikliklerini bileceksin."

Tolgay çocuğunun her ihtiyacını karşılayan, çocuğunun her isteğine cevap veren bir anne profili çiziyor. Çocuğunu servise vermek ya da okulda yemek yemesini sağlamak yerine çocuğunun bütün ihtiyaçlarını kendi karşılıyor. Bu

³⁴² Elizabeth Badinter, **Kadınlık mı Annelik mi?**, Çev. Ayşen Ekmekçi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 101-103.

³⁴³ Coward, **Şu Hain Kalplerimiz Kadınlar Erkeklerle Neden Teslim Olurlar?**, s.98-100.

nedenle, çalışmasının mümkün olmadığını düşünüyor. Bu durum, annenin çocuğu kendisine bu denli bağımlı kılmasının günlük hayatın bir gerekliliği mi yoksa annenin kendi ihtiyacından mı kaynaklandığı sorusunu akla getiriyor. Tolgay,zamanını çocuğuna adayarak anneliğini kutsuyor. Diğer annelerin bunu yapmamasını ve kendisini takdir etmemesini ise kınıyor. Diğer yandan çocuğunun başarısından kendisine pay çıkarıyor. Kadınlar diğer kadınlar tarafından annelikleri üzerinden gözetleniyor. Kadınlar arasındaki bu yarış kadınlar arası hiyerarşiyi perçinlediği gibi aynı zamanda eril tahakkümü sağlamlaştırıyor. Çünkü kadınlar arasındaki yarış, asıl kapsayıcı tahakkümün görünürlüğünü bulanıklaştırıyor, mücadeleyi zorlaştırıyor. Bununla birlikte kadın yaş aldıkça bir hafıza aktarıcısı halini alıyor. Toplumsal hafızada bilgi üretmeye başlıyor ancak toplumsal hafızada bilgi üretmesi yeterli değil. Aynı zamanda kabul görmesi, desteklenmesi ve dinlenmesi gerekiyor. Toplumsal hafızadaki bu merteye için evlilik ve daha sonra annelik önemli eşikler. Funda Şenol Cantek ve Elif Akşit kadınların hafıza aktarıcıları haline gelmesini şu şekilde açıklıyor:

*"Yaş ilerledikçe, eğitim seviyesi arttıkça, sınıfsal konum yükseldikçe ve evlenip çocuk sahibi olunca, kadın bizatihi bilgi kaynağı haline geliyor ve itibar kazanıyordu. Anlatılanlardan çıkan sonuçlardan birisi, çocukluk ve ergenlikte anne ve akraba çevresi ile komşulardan akan bilginin deneyime dayalı bilgi olduğu, çocuklar büyüdükçe ve kamusal alanda temsiliyet kazandıkça kurumsal bilginin de devreye girdiği idi. Kurumsal bilgi, kızlardan annelerine ve diğer kadınlara doğru akmaya başlıyordu bu kez."*³⁴⁴

Çocukları yetiştirilmesindeki her sorun kadınların kendilerini eksik hissetmelerine sebep olmaktadır. Toplumsal hayat kadına en önemli sorumluluk olarak çocukların bakımını ve yetiştirilmesini vermiştir. Kadınlar bu kutsal görevi yerine getirememekten ötürü büyük bir endişe duymaktadır. Kadınlara yüklenen bu sorumluluk, kadınlar üzerindeki tahakkümü güçlendiren bir işlev görmektedir. Kadınlara yüklenen bu sorumlulukla ilk olarak erkekler, çocukların sorumluluğundan kurtulmuş olur. İkinci olarak çocukların bakımından doğan ev işlerinin yapımından da sorumlu tutulmazlar. Üçüncüsü, toplumsal hayatta kadınlar çocuktan sorumluymuş gibi görüldüğünden, çocuğun herhangi bir olumsuz davranışından dolayı kendilerini suçlu hissetmezler. Bunlar erkeğin gündelik hayatını kolaylaştıran etmenlerdir. Diğer yandan kadınların çocukların davranışları üzerinden kendilerini eksik hissetmeleri, çocukların bakımı için iş hayatından çekilmeleri, kadınlar arası rekabet ve çekişmeler eril tahakkümü güçlendirir. Kadınlar, birbirleriyle mücadele

³⁴⁴ Cantek, Akşit, **op.cit.**, s.564.

etmekten erkeklerle mücadele etmeye fırsat bulamazlar. Badinter'in de belirttiği gibi mükemmel anne olma çabası kadınların eril tahakkümle iş birliği içinde olmasına sebep olmuştur. Bu iş birliği için Yarbay Eşi Nesrin'in anlatısına bakalım.

“Lojmanlarda önce eşimin yakın arkadaşlarıyla görüşmeye başladım. Zamanla çocuğun iyi anlaştığı arkadaşlarının anneleriyle görüşmeye başladım. Bir yere gittiğimizde huzurlu olmak için önce çocukların mutlu olması lazım. Yoksa huzur vermezler.(...) Çocuklar okulda kavga ediyor. Veli toplantısına babası gidiyor, sonra fırçayı biz yiyoruz. Senin bu olaylardan haberin yok muydu diye? Geçen bir albayın çocuğuyla kavga etmiş, eşimi okula çağırılmışlar. Beni mesaiden okula çağırdılar dedi. Fırçayı ben yedim. Eğer oğlan alkışlanacak bir şey yaparsa babasından, kabahati varsa oğlun bak ne yapmış olur.”

Kadınlar arasında çocukların yetiştirilmesine ilişkin zımni bir antlaşma var. Çocukların bakılması kadına ait görüldüğü gibi çocuğun mutluluğu, kadının mutluluğundan önemli görülüyor. Çocuk ne kadar mutluysa aileye çocuğun hayatı o kadar az sorun olarak dönüyor. Çocuğun mutsuz olması, okulda sorun yaratmasına ve bu sorundan babanın haberdar olmasına neden olabilir. Tıpkı annelik gibi okul hayatları kadınların kendilerini iyi ve güvende hissettikleri bir dönemdir. Özkazanç ve Sayılan'ın araştırmasına göre kız çocuklarının kendilerini en güvende hissettiği yerlerden biri okuldur. Okulda kız çocukları daha "makbul" öğrencilerdir. Daha çalışkan, daha sessiz, daha uyumlu kız öğrenciler haylaz oğlan çocuklarına göre okul normlarına daha uyumludur, bu nedenle de daha fazla değer gördükleri için daha mutludurlar.³⁴⁵ Okul yılları gibi annelik de kadının kendini rahat hissettiği alanlardan biridir. Nesrin'in anlatısında olduğu gibi okula çocuğunun bir hatası için çağrılan baba, mesai saatlerinde okula gittiği için şikayetçidir. Anlatıda çocuğun kavga etmiş olmasından ziyade baba, işinden çağırılmış olmaktan dolayı mutsuzdur. Çocuğun başarısızlıkları annenin kabahati gibi görülür, bu aşağılayıcı tavır eril tahakkümü yeniden üretir.

Annelik gibi, okulda iyi, sessiz, uyumlu öğrenci olmak kadınlığa değer katan özellikler olarak karşımıza çıkar. Eril tahakküm sistemiyle kadınlar ne kadar uyumluysa o kadar makbul kabul edilirler. Anne olmak ve iyi öğrenci olmak kadının kendini değerli hissettiği anlara tekabül eder. Kısacası eril tahakküm sarmalı, kadınlara kendilerini değersiz hissettirerek güç kazanır ve sürdürülebilir bir hal alır. Jill Vickers'a göre kadınlar güçlü bir annelik vurgusu üzerinden (*maternal femininity*), ulusun anneleri rollerini ön plana çıkararak erkek karşısında güçlenmenin yolları

³⁴⁵Alev Özkazanç, Fevziye Sayılan, "İktidar ve Direniş Bağlamında Toplumsal Cinsiyet: Bir Okul Etnografisi", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 114, 2009, s.65.

aramıştır. Ulusun bekçiliği üzerinden kamusal alanda erkeklerle eşitlenme talebinin vurgusu annelik üzerindedir.³⁴⁶ Vickers'ın *maternal femininity* kavramına göre kadınlıktan ziyade ulusun anneliği rolü önemlidir. Bu durum anne olan kadını hemcinslerinden farklı bir alana konumlandırır çünkü hem çocuğunun hem de ulusun annesidir. Anne çocuk sahibi olmayan hemcinsine göre farklı kadınlıklar hiyerarşisinde bir üst mevzide konumlanır. Subay eşleri arasındaki kesişimsel ilişkisellik açısından annelik mevkisini değerlendirmek için Derya'nın anlatısına bakmak gereklidir.

“Dernekte bir sürü çocuğu olmayan arkadaş var. Onların stand işleriyle ilgilenmesi gerektiğini söyledim görev dağılımı yapılırken. Sonra duydum, arkamdan çok konuşulmuş. Yaza merhaba konseri içindi söylediğim. Neymiş sıcakta çok biliyorsa kendisi dursun demişler. Benim dört yaşında çocuğum var nasıl durayım ama onlar durabilir.”

Derya anneliğini kutsuyor ve diğer kadınlara iş buyurmak adına bir fırsat olarak kullanıyor. Bu durumu bir hak olarak görüyor. Derya eşinin rütbesinden aldığı güçle diğer kadınlardan "kıdemli" bir hal alıyor. Diğer yandan, bir anne olarak diğer kadınlardan farklılaşıyor. Bu bağlamda *maternal femininity* kavramını destekleyerek annelik hem kadının diğer kadınlar üzerinde bir hakimiyet alanı kurmasını sağlıyor hem de toplumsal hayatta kadına çocuğu olmayan kadınlara göre avantaj sağlamasının yolunu açıyor.

Susan Zeiger, ideal asker ve ideal anne arasında özdeşlik kurar. *"İkisinin de otoriteye koşulsuz itaat etmesi beklenir, ikisinin de kendilerinden daha rütbeli erkeklerin emirlerine maruz kalırlar, her ikisinin de kendilerini gerektiğinde önemli kişiler için feda etmesi beklenir.”*³⁴⁷ Oğlunu askere gönderen kadının bu süreçte sabır göstermesi, oğlu şehit olursa metanetli bir şekilde vatan sağ olsun demesi makbul kadınlığın şiarındandır. Asker, komutanın sözünü babasının sözü gibi koşulsuz kabul eder, askerliğin esasının itaat ve disipline uymak olduğunu doğal olarak içselleştirmiştir. Şehit olma yolunda ilerlerken gözünü bile kırpmaz çünkü erkek korkmaz. Erkek annesi diğer kadınlıklara göre farklı konumlandırılmıştır. Vatan uğruna ölebilecek bir evlat doğurmakla analık hiyerarşisinde bir üst basamağa tırmanmıştır. Kadının evini çekip çevirdiği gibi orduyu da çekip çevirmesi beklenir.

³⁴⁶Jill Vickers, "Some Methodological and Conceptual Issues in Connecting Feminism with Nationhood and Nationalism", *International Journal of Politics*, 8/1, 2006, s.100.

³⁴⁷Susan Zeiger, "She Didn't Raise her Boy to be a Slacker: Motherhood, Conscription and Culture of the First World War, *Feminist Studies*, No.22, 1996, s.7-39'dan aktaran: Senem Kaptan, "Çatlakların Gölgesinde Militarizm: Türkiye'de Askerlik, Annelik ve Toplumsal Cinsiyet", s.350, içinde Sumbüloğlu, *a.g.e.*, s.350.

Evinin çıkarlarını kolladığı gibi ordunun nizamını kollamak için de elinden geleni yapar. Ordunun nizamı için kadının evliliğini kusursuz yürütmesi ve ideal anne olması beklenir. Yarbay Eşi Nesrin'in anlatısına kulak verelim.

“Evlilik için iki seçenek var. Ya yapıcı olacaksın evliliği yürüteceksin ya da burnunun dikine gideceksin. Eğer boşanmayı düşünmüyorsan bence hiç zorlamamak lazım düzelteceğim diye. Çünkü yok öyle bir durum. Ben evliliği yürütmeyi tercih edenlerdenim. Çünkü bana göre öteki türlü aptallık. İki çocuğum var boşanmayacağıma göre neden hayatı eziyete çevireyim.”

Nesrin, iki çocuğu için evliliğinde sorunlarla karşılaşsa bile evliliğini yürütmeyi tercih edeceğini açıklıyor. İdeal anne olmak, fedakar bir kadınlık davranışına ihtiyaç duyuyor. Kadınlık kodları, toplumun kadınlardan uymasını beklediği bir takım kurallar dizisidir. Kırılma alanlarında bulunan kadınların çift yönlü konumları bulunuyor. Bahsi geçen kadınlar hem kime hangi bilginin hem de bilginin ne kadar aktarılacağına karar veriyorlar. Annelik, bahsi geçen kırılma alanlarında önemli bir pozisyona tekabül ediyor. Bilgi akışını kontrol eden kadınların hegemonik erkeklik açısından rolü daha kritik. Kararı veren kadınlar muktedir bir pozisyonadadır. Erkekliklerin sürekli dominant pozisyonda kalışını üreten kurumlar içinde kadınların rolünü ortaya koyamamak, toplumsal cinsiyet rejiminin nasıl üretildiğini açıklayamadığı için kısıtlılık göstermektedir. Bu teorik kısıtlamaları aşmak için muktedir pozisyonadaki kadınlıkların toplumsal cinsiyet rollerini etkili bir şekilde nasıl yerine getirdiklerini araştırabileceğimiz meşru bir zemin bulunması gereklidir. Annelik, kadının muktedir pozisyona geçişinde önemli bir eşiktir. Cinsiyet rollerinin nasıl yerine getirildiğini anlamak için farklı konumlar arasındaki gerilimleri anlamak gerekmektedir. Annelik, farklı kadınlıklar arasındaki pozisyon alış şeklinin kısıtlılıklarının ve avantajlarının sınırını çizer.

3.6 Müzakere Yöntemiyle Direniş

Müzakere yöntemiyle direniş tamamen bir reddediş değildir. Buradaki stratejiyi dönüştürme yöntemi ve uyum göstermekten ayırt etmek meşakkatlidir. Çünkü bu yöntemdeki direniş topyekûn bir reddediş kapsamaz. Ama aynı zamanda bütüncül bir kabulleniş de ifade etmez. İki yöntemde de kadın makbüllük sınırları içinde kalır. Yani, iki yöntemin ayırt edici özelliği makbüllük sınırları içinde kalmasıdır. Kısacası iki yöntemin de ideal olanın dışına taşma, ideal olanın sınırlarını aşma gibi bir düşüncesi yoktur. Bu bağlamda iki yöntemde ideal kadınlık algısı çemberinin içinde yer alır. Biri ötekilere çizilen sınırı sağlamlaştırmayı, diğeri ise

sınırları esnetmeyi, eğip bükmeyi tercih eder. Buna karşılık hiçbir zaman sınırların silikleşmesine katkı sunmak gibi bir hedefi bulunmaz. Çünkü bahsi geçen sınırın varlığı çeperde yer alan kadınlıklar için bir koruma kalkanıdır. İdeal olmayanla mücadele ederken iktidardan aldıkları payı kendilerine kalkan ederler, bu nedenle bu kalkana her daim ihtiyaç duyarlar. Bu noktadan ötürü, her iki yöntem de hegemonik erkeklik değerleriyle yakından ilişkilidir. Müzakere yöntemiyle direnişin ideal kadınlık normlarıyla herhangi bir derdi yoktur. Aksine bu normların beslenmesi için elinden geleni yapar. Burada bahsi geçen direniş daha çok iktidardan kimin ne kadar, nasıl, hangi koşullarda pay alacağı mekanizmaların düzenlenişiyle ilgili bir müzakere sürecinin sonucudur. Bu mekanizmaların düzenlenişine ilişkin Öğretmen Albay Eşi Rüzgar'ın anlatısı dikkat çekici.

“Marmaris’ten tayin olduk Gölcük’e geldik. Ben Piri Reis’te göreve başladım. Bir yandan yeni okul telaşı, bir yandan evi yerleştiriyorum, çocuklar okula alıacak falan derdim başımdan aşkın. Eşim o zaman yarbaydı. Şimdi albay. Tam geldik gemiden bir üsteğmenin düğünü var orduevinde. Kimseyi tanımıyorum daha. Düğüne gidelim dendi. Konuşuluyor falan. Daha ortada bir şey yok. Bana yan geminin komutanının eşi haber getirdi. Hanımefendi çok kızmış daha doğru düzgün tanışmadık, kermese gelmiyormuş diye. Benim ne kermesten haberim var daha, ne düğünden. Ev yerleştirme derdindeyim. Komik komik işler. Gittik düğüne gidebilir miyiz diye icazet aldık. Sonraki kermeste beni göreceksin kendimi parçaladım.”(Gülüyor)

Rüzgar'ın anlatısı bize gösteriyor ki dışarıdan hafıza alanına yeni gelen kadınların ivedilikle o hafıza alanının önceden ürettiği bilgilere uyum sağlaması bekleniyor. Rüzgar'ın yaşadığı durumun çok farklı boyutları bulunuyor. Yeni bir şehre taşınmış. Yeni bir okulda göreve başlamış çocuklarını yeni okullarına alıştırmak gibi dertleri bulunuyor. Bunun yanında evin yerleşmesi, düzenlenmesine ilişkin sorumlulukları da var. Diğer yandan eşinin gemisinde yaşanan bir sosyal değişimi yakından takip etmesi bekleniyor. Muhtemelen kermes yerine düğüne gitmeyi düşündükleri üsteğmeni de hiç tanımıyor. Bu sorumluluğu eşinin gemisinin düzeni için yaparken başka bir hiyerarşinin beklentilerinin hedefi olmuş. Hem eşinin gemisindeki ilişkilerin bozulmaması hem de "hanımefendiyle" olan diyalogunun zarar görmemesi adına bir müzakere yürütüyor. Tekrar belirtmek gerekir ki bu müzakere direniş pratikleri oluşturmaya yönelik bir müzakere olmaktan ziyade, iktidardan pay alma mücadelesinde kimin hangi güç dengesinin neresinde yer alacağına ilişkin bir müzakeredir.

Erkekliğin yapıntılığı içinde farklı kadınlıklarla kurduğu zincirleme ilişkinin farklı şekillerde analiz edilmesi gereklidir. Kadınlar ve erkekler arasında iktidar paylaşımını anlayabilmek için mücadele alanlarından ziyade uzlaşma alanlarına bakmak toplumsal cinsiyet hiyerarşisini çözümlemek adına daha elverişli bir zemin sunmaktadır. Hegemonya mücadelesi veren farklı kadınlık ve farklı erkeklik hallerinin uyum içinde olduğu zeminleri incelemek gerekir. Örneğin, hegemonik erkeklik dışında kalan erkeklerin feminist tartışmalar içinde nasıl incelendiği önemlidir. Duruma başka bir açıdan bakarsak hegemonik kadınlıktan pay alma mücadelesi içindeki farklı kadınlık mücadelelerinin hegemonik olmayan erkekliklerle ilişkiselliğine bakılmalıdır. Bir subay eşinin, bir astsubayla; bir astsubayın komutanın eşiyle ilişkiselliği farklıdır. Bununla birlikte bu ilişkiler aileler üzerinden de farklılaşmaktadır. Bu katmanlı yapıyı çözmeden hegemonya mücadelesi anlaşılamaz. Kadınların eşlerinin aileleriyle olan mücadeleleri de başka bir hegemonya alanıdır. Yarbay Eşi Aliye'nin aşkını elde etme mücadelesine bakalım.

“Ben İzmir'de ailesiyle yaşayan genç bir kızdım eşimle tanıştığım da. Liseden mezun oldum. Evdeydim. Güzellik uzmanlığı kursuna gitmişim ama çalışmıyordum. Çok güzeldim ama talibim o kadar çok olmadı. Eşimle tanıştığım da hem onu çok sevdim hem de elimden gelen her şeyi yaptım kaybetmemek için. Valla nişanlıyken ayrıldık evin önünde yattım karda. Ailesi beni istemedi üniversite mezunu değilim diye. Vazgeçemedim eşimden.”

Kadınlara, çocuklarından itibaren iyi bir evlilik yapıp çocuk doğurması dayatılmış Türk geleneksel aile yapısı, belli bir yaşa geldiklerinde de evliliği mecburi bir istikamet olarak gösteriyor. Evlilik, çalışmayan kadınlar için baba evinden çıkış yolu, çalışan kadınlar için toplumsal hiyerarşide yükselme imkanı olarak kabul edilebilir. Kuşkusuz geleneksel eril bir alana evli bir kadının kabul edilişi bekar bir kadınıkinden çoğu zaman daha kolaydır. Evli bir kadının müttefik halini alması bekar kadına göre her zaman daha risklidir.

Kadınlar evlilikle birlikte "tehlikeli kadınlık halinden", müttefik bir kadınlık haline doğru geçiş yaparlar. Eğer kadın aynı zamanda orduya da gelin gitmiş ise "müttefik kadınlık" daha ziyade "tembihli bir kadınlık" haline doğru evrilir. Kadınlığın katmanlı bir uyum göstermesi söz konusudur. *"Benim eşimin ailesi beni istemedi. Hep oğullarına öğretmen bir kız layık görmüşler çünkü"* cümlesinin içerdiği anlam farklı görüşmelerde de tekrarlanıyor. Öğretmen kadın; okumuş, çalışan, maaşı olan bir kadındır. Ayrıca öğretmenlik kadına geleneksel ailevi

görevlerini zaman açısından yerine getirebileceği bir imkan da sunar. Bu nedenle de kadınlar tarafından sıklıkla tercih edilir. Öğretmen kadının tayin olma kolaylığı sebebiyle ideal eş olarak görülmesi sadece subaylarla sınırlı bir yaklaşım da değildir. Gelinlerinin öğretmen olmasının hayalini kurarken lise mezunu bir gelinle karşılaşan ebeveynlerin hayal kırıklığını Yarbay Eşi Aliye şu şekilde açıklıyor:

“Ben lise mezunuyum. Sorun oradan başladı. Bu sefer senin yüzünden kurmay olmadı demeye başladılar. Çünkü onlara göre ben yükselmesi için gerekli şartları sağlayamazmışım. Gezelim demeyecekmişim de çalış diyecekmişim. Tabi onlar diyemiyorlar da lise mezunuyum ya kurmay koca benden daha üstün olacak diye istemiyorum sanıyorlar. Onlara göre bilerek oğullarını aşağıya çektim. Bir kere şöyle bir şey var. Ben çok güzelim, insanlarla iletişimim çok iyi, becerikliyim diye hep kıskançlık gördüm. Hep çok kıskanıldım. Çok dedikodum yapıldı. Bayramlarda falan törenler yapılır ben askerlere börek, çörek yapar götürürüm askerler beni çok sever. Uzmanların, astsubayların eşi sevmezdi. Daha doğrusu kıskanır.(...)”

“İlk zamanlar eşim seyre gitmeden kavgalar başlardı. Sanki evimde oturamam. Ya da annemin yanına gidemem. Çalışmıyorum diye sanki hayatım eşime ve onun ailesine endeksli. Seyirdeyse tek yol var kayınpederin kayınvalidenin yanına gideceksin.”

Kadınlığın sınırları farklı erkeklikler tarafından çizilmiştir. Bununla birlikte bir de "tembihli kadınlık"lar vardır. Bahsi geçen kadınlık hali toplumsal hafızayla yakından ilişkilidir. Üretildiği mekan ve zamanla yakından ilişkili, aktarıcılarına bağımlıdır. Tembihli kadınlıkmüttefik kadınlığın üretim sürecidir. Tembihli kadınlar hegemonik erkekliğin ördüğü ağları birebir kabul ederler, sınırların dışına çıkmazlar. İşlerini orduya göre organize etmeye gönüllüdürler. Kadınlar eşlerinin en büyük destekçisidir. Eşinin kurmay olmasını destekleyecek olan kadındır. Törenlerde Mehmetçiğe ev yemeği yapacak olan da kadındır. Aynı zamanda törende eşinin yanında da durmalıdır. Eşinin ailesi tarafından oğullarının kurmay olamaması önünde engel olarak kendisinin lise mezunu olmasının gösterilmesinden şikayetçi olan Aliye, hep çok kıskanılan, başarılı bir subay eşi olduğunun altını çiziyor. Müttefik kadınlığın üretim sürecinde yer alan tembihli kadınlık zamanla yakından ilişkilidir. Zaman geçtikçe kadın iktidardan pay almaya başlıyor ve kendine güveni artıyor. Yarbay Eşi Aliye anlatısına şu şekilde devam ediyor:

“Biz orduevinde evlendik ama o zaman karşı durabilecek gücüm olsaydı orduevinde de evlenmezdim. Oğluma sünnet yaptım davetiyeyi gönderdim herkes geri aradı. Orduevinde niye yapmıyorsunuz diye.”

Bu anlatı bize iki şey gösteriyor:

İlk olarak subaylar ve ailelerinin arkadaşları, çevreleri yine çoğunlukla subaylardan oluşuyor. Sivillerle iletişim kurmaları genelde hem iş hayatları hem yaşayış tarzları hem de zihin dünyaları sebebiyle zor oluyor. Hepsi için orduevi gündelik hayatlarının bir parçası. Düğün yapılacaksa orduevinde yapılmalı, eğlenmeye gidilecekse yine orduevine gidilmelidir. Orduevi toplumsal hafızanın oluşturulmasında önemli bir hafıza görüntüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnekte, oğullarının sünneti için davetiye dağıttıklarında ailenin aldığı ilk cevap niye düğünü orduevinde yapmadıklarına yönelik eleştirilerden oluşuyor. Grup içinde üretilen belli gündelik hayat pratiklerinin dışına çıkmak bile grubun tepkisine sebep oluyor. Benzer bir anlatı için Aliye'nin araba tercihi üzerine aldığı eleştirilere bakalım:

“Ben arabalara çok meraklıyım. Özelliklerini falan bir kadın olarak iyi bilirim. Toyota bir araba aldık. O zaman Türkiye'ye gelen ilk modeldi. Millet hayırlı olsun diyeceğine, neden Renault almadınız dedi. Oyak'tan ötürü. Eşimin ailesi arabayı hayırlamadı, sormadı alırken neden Renault almadık diye. Kaliteyi seçme hakkınız sanki yok. Ben farklılaşmayı seviyorum. Eşim de benim fikirlerime çok önem veriyor. Çünkü ondan iyi bilirim arabanın özelliklerini araştırırım.”

Subaylar aileleriyle birlikte yeni hafıza alanının kodlarını destekleyen bir zihin dünyası oluşturuyorlar. Yine bu noktada mekansal birlikteliğin önemi var. Çünkü bahsi geçen görüşülen kişinin eşinin ailesi de yaklaşık 35 senedir Değirmendere'de oturuyor. Subayların Oyak yardımları sebebiyle Renault marka araç satın almayı tercih ettiğini duyarak ve görerek tecrübe etmişler. Alanda elde edilen bu tecrübeyi gerekirse zorlamayı bile mubah gören bir yaklaşımla aktarmayı tercih ediyorlar. Basit bir gündelik hayat pratiği olan araba satın alma, aile içinde bir güç mücadelesine dönüşüyor. Kadın eşinin terfilerinde ya da mesleki başarısında kendine "resmi" bir pay çıkararak iktidarın bölüşümüne müdahil oluyor. Araba alımında söz sahibi olan Aliye, eşinin yaptığı prestijli görevi kendi katkısı olarak görüyor:

“Ben lise mezunuyum ama kocamın arkasında öyle durdum. Eşim kurmay olamadı ama ben öyle iyi çalıştım ki. Normalde olmayan bir atama oldu. Şuan eşim kıdemli yarbaylıkta gelinebilen bir göreve yarbay olur olmaz geldi. Tabi eşimin ailesi bu desteği, hakkımı teslim ediyorlar mı? Hayır ama olsun ben biliyorum.”

Aliye eşinin aldığı terfinin kendi eseri olduğuyla övünüyor. Lise mezunu olduğu için eşinin ailesi tarafından yerilen bir kadın, yeni girdiği hafıza alanında kocasının arkasında güçlü bir şekilde duran müttefik kadına dönüşmesiyle iktidar alanından pay alacak bir mevkiye layık hale geliyor. Müttefik kadınlık içinde performans gösterdikleri "makbüllük" ekseninde bir farklılaşma olsa bile aynı

kategori içindeki kadınların zihin dünyasında farklı akslar söz konusudur. Aynı küme içinde birbirinin içine geçmiş birbirini kapsayan fakat yeri geldiğinde ayrıksı olarak nitelendirilebilen bir konumdalar. Örneğin, ordunun müttefik kadınları aynı küme içindeyken kendi içlerinde de çeşitli ayrışmalara tabiidirler. Müttefik kadınlığın yüklediği zorlu mücadele için Binbaşı Eşi Tülay'ın anlatısını değerlendirelim:

“Valla hiç kolay bir şey değil. Evlendik. Hadi çocuk demeye başladı herkes. Ben hem evliliğe alışayım hem gençken daha uzun seyirlere gidiyorlardı. Onlar geçsin diye bir kafadaydım. Seyirlere göre mi çocuk yapacağız dedi eşim. Zaten adam sürekli tatbikatta, nöbette, evliliğe de alışacak bir durum yok. İlk altı ay bir kursa gitti eve geliyor gene çalışıyordu. Neyse hamileliğin çoğu yalnız geçti son aylara doğru annem geldi. Hem okula git ders anlat hem evde çalış. Küçükken baba yok evde her iş sende. (...) Geçen telefon geldi, gemi komutanının babası ölmüş. Herkes yemek, börek, çörek yapsın dediler. İyi güzel ben dersteyim. Dersten çıktım koştur koştur börek falan aldım. Gittim bütün kadınlar tam kadro ben en son gittim. Bazen gidemiyorsun falan keyfinden olmuyor. Ben çocuğu olmayan evde yatan bir kadın değilim ki her şeye yetişmek zor oluyor.”

Müttefik kadınlar arasında rütbelerin belirlediği kesin ayrımların yanında kadınların mesleğine göre arada geçişkenliğin olduğu farklı bir kategori söz konusudur. Kadınlar iş birliği içinde oldukları grupla farklı akslar üzerinden ilişki içindedir. Öğretmen ve çocuklu olan Tülay, hem müttefik kadınlığın yapması gereken "görevler" için koştururken diğer yandan kendi mesleki ve ailevi sorumluluklarını da yerine getirmeye çalışıyor. Müttefik bir kadın olarak mütetekabil hegemonik kadınlık mücadelesine giriyor. Elinden geleni yapmaya çalışmasına rağmen, geç geldiği için eleştiriliyor. İş birliği için gönüllü olmasına rağmen mütetekabil hegemonik kadınlıktan yeterli derecede pay alamıyor.

“Tatbikata gittiklerinde benim için bekarlık günleri başlardı. Bir arkadaşım vardı. Aynı yaşlardaydık ikimizde de çocuk yoktu. Valla ne güzel gezerdik dert yok tasa yok. Sabahları spora gidiyorduk sonra orduye yeme içme. Keyifli oluyordu. Ama yine de geç saatlere kadar dışarıda kalmıyorduk. Lojmandasın her yan güvenli ama yine de gören eden olur diye çok geçlere kadar dışarıda kalmazdık. Bazen birbirimizde kalırdık. Bir kere eski orduevinin tepesinde bir roof vardı. Depremde yıkılanın. Oraya gittik. Marmaris'te eşimin aynı gemide çalıştığı bir arkadaşı geldi eşiyile. Ben bir garip oldum. Birayı içemedim. Sanki koca çalışıyor ben orda eğleniyorum gibi oldu. (...) Devre yemeği olur her sene bazen değişiklik olsun diye farklı yerlerde yapıyorlar. Biz nerde olursa olsun gidiyoruz. Çünkü özlüyoruz. Kocaman bir aile gibi.”

Kadınlar kendilerini gözetleniyor gibi hissetse de güvenli alanın dışına çıkmayı tercih etmiyorlar. Çünkü içinde bulundukları alanı kocaman bir aile gibi görüyorlar.

Bu aile içinde farklı kadınlık pratikleri üretiyorlar ve bu pratiklere göre iktidardan pay alıyorlar. Farklı kadınlık alanları içinde katmanlı yapılar söz konusu: görünen katmanlar ve görünmeyen katmanlar. Bir lezbiyenle, bir heteroseksüel ya da bir Kürt ve Türk kadın arasında görünen sosyal ilişkilerde ayrımcılığı gözlemleyebileceğimiz bir katman vardır. Görünen katmanlar toplumsal olarak daha net tespit edilebilen, bu noktada belirgin bir ayrımcılık olduğu görülebilen daha kolay izi sürülebilen ayrışmalardır. Öte yandan daha silik, toplumsal uzamlarda daha zor gözlemlenen, eşikte duran ayrışmalar da söz konusudur. Topyekûn gibi duran sınıfsal olarak biricikmiş gibi kabul edilen bütünleşik yapılar içindeki ayrık hikayeler. Örneğin taşrada yaşayan bekar çalışan kadınlar, "makbul gelin" olmayı reddeden subay eşleri gibi örnekleri çoğalttığımızda karşımıza çıkan tablodaki farklı kadınlıkları nasıl konumlandırmak gerekir? Bu silik farklılıkların belirginleşmesi için çabalayan çalışmalara ihtiyaç vardır. Kadınların evlilik içinde ürettikleri kadınlık hallerini sahada yeniden test edelim.

3.6.1 Evlilikle Birlikte Değişen Algılar

Askeri yapı içinde benzer simgelerden referans almak mümkündür. Ordu, ordu komutanı ve kitle arasındaki yatay ve dikey katmanların bir arada uyumlu bir şekilde hiyerarşilere itaat vasıtasıyla çalışan bir kurumdur. Kurumun mekanizmasının temelinde koşulsuz itaat vardır. Yani bir ordunun olmazsa olmazı itaat mekanizmasının çalışmasıdır. Ordu içindeki erkeklerin ve profesyonel kadın askerlerin tabi oldukları itaat mekanizması belirliken orduya “gelin gelen” kadınların ordunun parçası haline getirilme süreçleri belirsizdir. Orduda ortak bir gövdesellik vardır. Kadınlar evlilik sözleşmesiyle dahil oldukları bu alana uyum gösterirler. Sjoberg ve Via'ya göre, militarizmle birlikte askeri değerlerin sivil hayatı ele geçirmesinin ötesinde, hem savaşta hem de barışta askeri ve sivil hayat arasındaki sınırların yok olması ya da görünür olmaması söz konusudur.³⁴⁸ Cinsiyetçi paradigmlar militarizmi besleyen damarlardan biridir.

Türkiye'de asker-sivil ilişkileri, askeri vesayet ve militarizmle ilgili tartışmalar tükenmeden devam ediyor. Toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden düzenlenen birçok mekanizma militarizmi üretmeye devam ediyor. Kadınlar evlilikle dahil oldukları

³⁴⁸Via Sandra, Sjoberg, Laura, “Introduction”, **Gender, War and Militarism: Feminist Perspectives**, (Der.) Laura Sjoberg, SandraVia, Santa Barbara, Oxford: Praeger, 2010, s.7.

yeni alanda militarize edilmiş algılarla yeni bir toplumsal hafıza üretiyorlar. “*Militarizm, 20.yy son dönemine kadar modern ulus-devletin asli bir unsuru olan yurttaş orduları ve zorunlu askerlik uygulaması ile ortaya çıkmış ve güç kazanmıştır.*”³⁴⁹ Murat Belge'ye göre militarizm bir ideoloji ve aynı zamanda bir pratiktir; bir toplumsal düzendir. “*Militarizm sivilleri, kadınlarıyla toplumun tamamını, çocukluktan başlayarak, “askeri değerler ve normlar” çerçevesinde eğitmek, bu çerçevede davranmaya çağırmak, askerliği askerliğin dışına çıkarmak ve genel bir yaşam üslubu haline getirmek demektir.*”³⁵⁰ Türkiye'de militarizm şu şekilde açıklanabilir:

*“Türkiye’de militarizm, özellikle zorunlu askerlik uygulaması aracılığıyla, erkeklerin toplumsallaşma süreçlerini şekillendiren, devletle kurdukları vatandaşlık ilişkisini düzenleyen ve erkekleri devletin cinsiyet rejimi içinde konumlandıran önemli bir iktidar unsuru olmuştur.”*³⁵¹

Kadının bir subayla evlenerek askeri normlara uyum göstermesi yaygınlaşır. Kadın aynı zamanda da bu kodların taşıyıcısı konumuna gelir. Kıdemli üsteğmen eşi Mediha değişen konumunu şu şekilde açıklıyor:

“Kürtlere, bir ön yargım var evet. (...) Evlenmeden önce de böyleydi. Belki artmıştır. Çünkü bu askerlerin vatani korumak için nasıl bir fedakarlık gösterdiğini görüyorum. Siz belki sadece televizyondan görüyorsunuz ama ben içindeyim. Kayıtsız kalmak mümkün değil. Ana kuzuları daha hepsi. Bayramda birliğe gidiyoruz bayramlaşmaya. Pasta, börek yapıp götürüyoruz. Sırf evlerinde hissetsinler diye. Sonra biz çıkıyoruz oradan onlar kalıyor ama.”

Birlikteki askerlere vatani korudukları için duyduğu minneti bayramlarda “ana kuzuları” evlerinde hissetsin diye ev yemekleri yapıp bayramlaşmaya götürerek göstermeye çalışıyor. Kabaran milliyetçi duygularını, vatanın askerlerini besleyerek tatmin etmeye çalışıyor. Bir subayla evlenen kadın için "ideal kadının inşası" kadın kimliğinin özünü keşfedici bir süreçtir. Toplumsal militarizasyonun temel bileşeni olan ordu-millet miti eril bir dille kolektif hafızanın inşa edilmesine hizmet etmektedir. Cyntia Enloe, militarizasyonun cinsiyetlendirilmiş bir inşa olduğunu ve bu inşanın farklı kadınlık ve erkeklik normlarının kabulüyle yürüyebileceğini açıklar.³⁵² Kadınlar askeri kültürün kodlarıyla örülü bu alana gönüllü olarak dahil

³⁴⁹ Sumbüloğlu, **Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve**, s.10.

³⁵⁰ Belge, **Militarist Modernleşme**, s.150.

³⁵¹ Sumbüloğlu, **a.g.e.**, s.15.

³⁵² Enloe, **Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler**, s.220-222.

oluyorlar ve bir subayla evli olmaya büyük önem veriyorlar. Binbaşı Eşi Ceyla'nın evliliğe attığı anlamı değerlendirelim:

“Burası küçük bir yer. İşte önüne gelen fırsatlar belli. İyi çalışacaksın iyi bir üniversite okuyacaksın. Buradan gideceksin. Ya iyi bir evlilik yapacaksın. Ben çok başarılı bir öğrenci değildim. Babam işçi, annem ev hanımıydı. Zaten üniversite kazansam gidebilir miydim? Onu tam bilmiyorum. Ama zaten kazanamadım da. Liseyi bitirdim ev kızı olarak takılırken (Gülüyor) eşimle tanıştım. Eşim o zaman yeni teğmen çıkmıştı. İşte iş ciddiye bindi. Arkadaşlarıma söyledim hemen astsubay mı dediler. Teğmen deyince herkes çok kıskandı, bana bakışlar değişti valla. (Gülüyor) Ailem bayıldı bu işe. Görmeden verdiler zaten beni.(Gülüyor).”

Bir subayla evlenmek babası işçi olan Ceyla için hem kendi hem de ailesi için büyük bir fırsat olarak görülmüş. Evlilik "statü atlamak" için kadınlar tarafından bir taktik olarak kullanılıyor. Bu nokta ataerkilliğin üretildiği mekanizmalardan biridir. Ordu katı bir cinsiyet farkları hiyerarşisine göre inşa edilmiştir. Kadınların evliliğe attığı bu anlam eril tahakküm sarmalını güçlendiren bir etken olarak karşımıza çıkıyor. Kardeşi de asker olan Binbaşı Eşi Tolgay, evlilikle nasıl statü atladığını açıklıyor:

“Benim babamın kahvehanesi vardı. Kardeşim askeri okulu kazandı. Karacı benim kardeşim de. Uçtuk tabi havalara tüm aile. Daha okulun ilk yılları herhalde eve birileri gelmiş artık askeri istihbarat mı, okuldan subaylar mı bilmiyorum. Şansa bakın annemde halı çırpıyormuş ağzı burnu kapalı elinde tahta öyle çıkmış kapıya. Zaten Sakarya daha muhafazakâr bir yer. Annemi öyle ağzı burnu kapalı görünce bunlar babamın kahvehaneye gitmişler. Babamla konuşmuşlar falan. Neyse sonra babam kahvehaneye Atatürk posterini astıydı. Sonra çok defa gelmişler. Öyle aileler hakkında da istihbarat topluyorlardı. (...)Ben öğretmen oldum Gölcük'e taşındım. Eşimle tanıştık bir arkadaş ortamında. İşte arkadaş olduk bir süre. İş evlilik aşamasına geldi. Eşimin ailesi biraz elittir. Babamın kahveci olmasını küçümsediler biraz. Annem de ev hanımı zaten. Valla eğer kardeşim askeri okulda okumasaydı belki engel bile koyarlardı.”

Karacı, havacı ya da denizci olması fark etmeksizin askeri bir kimlik özdeşliği kuruyor subay olmak. Ailenin güvenilir olduğunun adeta etiketi. Konu üzerinde bir şüphe varsa bile bütün şüpheleri silip götüren bir ortaklıktan bahsediyoruz. Bu durum militarize edilmiş bir zihniyetin sonucudur. Tolgay babasının mesleğinin, eşinin “elit” ailesi açısından evlilikleri önünde bir engel olarak görülmüş olmasına rağmen kardeşinin subay çıkacak olması bütün şüpheleri ortadan kaldırmış. Cinsiyetçi yaklaşımlar hem benliğin bedensel olarak düzenlenmesi hem de kimliğin inşası açısından modern yönetimlerin önemli araçlarından biridir.

Cinsiyetçi politikalar milli kimliklerin ve ulusların modernleşme süreçlerinin temel dayanak noktalarından biridir. Türkiye’de de ordu, toplumsal cinsiyet normlarının en katı olduğu ve titizlikle işlediği kurumdur. Modern değerlerin kadın bedeninde görünürlük kazanması önemlidir. Giyim-kuşam tarzı modern kadınlar referans gösterilerek özendirilir. Kadınlar bir subayla evli olmanın ne demek olduğunu yeni hafıza alanında öğreniyorlar. Bu öğrenme sürecinde en önemli rol hafıza aktarıcılarına aittir. Askeri değer ve normlara göre kadınların eğitilmesi gündelik hayat pratiklerinden başlar. Bir subayla evlendikten sonra yapılamayacak davranışların sınırının kayınvalidesi tarafından nasıl sert bir şekilde çizildiğini üzüntü içerisinde aktaran Binbaşı Eşi Mehlika'nın anlatısına kulak verelim:

“Ben Bursalıyım. Arnavut göçmeniyiz. Bizde örf, adet çok önemlidir. Abartmayı severiz misal. Ama en önemlisi geleneklere çok bağlıyızdır. Bizim düğün orduvinde oldu. Bursa’da da bir çay bahçesi gibi bir yerde kına oldu. Şimdi Arnavutlarda, şöyle bir gelenek vardır kınada. İşte ne kadar çok kıyafet değiştirirsen o kadar zenginsin demektir. Hatta bir sürü kız, kıyafet toplar etraftan. İşte önce normal gece elbisesi giyersin. Sonra kına elbisesi. Sonra geleneksel Boşnak kıyafeti. Bunlar fiks. Onun dışında işte ne kadar zengin olduğunu göstermek isteyenler sürekli değişir kıyafet. Ben kınasını sadece kıyafet değiştirerek geçiren kadınlar gördüm. Zaten bizde düğünden çok kına önemlidir. Düğün konuşurken kayınvalidem kına yapacak mısınız dedi. Annem, "Arnavutuz yapacağız" dedi. Bizde önemlidir çok. (...) Her kıyafet değiştiğinde kayınvalideye temenna yaparsın.(...) Temenna bir saygı göstergesi. Kayınvalidenin önünde dansa benzeyen figürleri olan bir saygı gösteriş şekli. İşte önce elini alnına, diline, kalbine götürürsün. Sonra kayınvalidenin iki elini üç kere öpersin. Bazıları kocasının da ellerini öper. İşte elini öptükten sonra kayınvalide altın takar sana. Böyle bir şey. Ben başladım yapmaya. Kadın kalktı, gitti oturduğu yerden. Benim beynimden kaynar sular döküldü. Normalde elbise değiştirmeyecektim. Gittim elbiseyi değiştirdim. Ağla ağla içim çıktı. Neymiş bunlar ne biçim adetlermiş. Ama sonra bana saygı göstermiyor senin karın diye beni kocama şikayet etmeyi biliyor.”

Ordu, yeni bir kadın yaratıyor ve bu kadının nasıl olması gerektiğinin sınırları toplumsal hafızada ritüellerle oluşturuluyor. Mehlika'dan beklenen artık geleneklerine göre değil, askeri düzene uygun kılıç sesleri eşliğinde geleneksel motiflerden uzak bir düğün yapmasıdır. Ordunun kadından beklediği ordunun geleneklerine uygun bir düğün performansının motifi haline gelmesidir. Uygun görülen düğün adetlerden uzak, kayınvalidenin belirlediği modern çizgideki bir düğündür. Kadınların hegemonya alanı, erkeğin hegemonya alanına teyellidir. Tıpkı bir etek dikerken artan payın içe doğru teyellenmesi gibi kadının iktidar alanı erkeğinkine teyellidir. Onunla örtüşür fakat eteğin içeride kalan payı gibi görünmezdir. Eteği uzatmak gerekirse ihtiyaç duyulursa görünür olur, teyel açılır

kalan pay kullanılabilir; ihtiyaç durumu ortadan kalktığında pay içeri doğru yeniden teyellenebilir. Kadınların hegemonya alanı da tıpkı böyledir. Eşleriyle örtüşen, ondan bağımsız değil fakat eşin çizdiği sınırlarla korunan bir hegemonya alanında gezinir kadının iktidarı.

Bu kadın iktidarı baskıcıdır, yırtıcıdır, ezicidir. Ben bu yerlere “*turnaklarım*la söke söke geldim”, “*ne çileler çektim*” anlatısından beslenir. Hafıza yeniden kurulur. Kadınlar için yeniden kurulan hafıza görüntülerinin başında doğum yaptıkları gün gelir. Askeri hayatın beklentilerine göre şekillenmiş algılarıyla kadın, eşinin görevini en iyi şekilde yapabilmesi için bütün zorluklara tek başınagөгüs germelidir. Örneğin, eşleri seyirde olduğu için doğuma eşleri olmadan giden kadınlar doğum yaptıkları günü büyük bir iştahla anlatmaktadır. Ve dikkat çekici bir şekilde eşlerinin seyirde olduğunu tekrar tekrar belirtiyorlar. Yarbay Eşi Nesrin'in anlatısı bu açıdan önemli.

“Eşim ben hamileyken sürekli seyre gidiyordu. O zaman sahil güvenlik gemisinin komutanıydı. En zor görevlerden biridir sahil güvenlik komutanı olmak. Sürekli aranır. Sürekli tetikte beklemek gerekir falan. O yok, ben delirecek gibi oluyordum. Hadi gündüzler arkadaşlarla falan geçiyor bir şekilde. Ama geceler zor. Bazen sıcağdan uykumdan uyanırdım, şimdi bir sancı başlasa ne yaparım diye karabasanlar basardı. Hamilelik ben de nasıl bir korku olduysa tek çocukta kaldım, hiç ikinciye düşünmedim. Bazen soruyor neden benim kardeşim yok diye bir anlatıyorum yaşadıklarımı susuyor.(Gülüyor) (...) Her işimi kendim yaptım. Beşinci kat asansör yok. Askerlerden falan rica ediyordum ağır şeyler olunca. Herkes zaten üzülüyordu halime. Yardımcı oluyorlardı.”

Hamileliğin yedinci ayında bir ay evinde yalnız kalan Nesrin oğlu dokuz yaşına gelmiş olmasına rağmen olayları dün gibi hatırlıyor ve oğluna da aktarıyor. Anne olarak oğlu tarafından da kıymet görmek için yalnız geçen hamileliğini bir koz olarak kullanıyor. Kadınlar yeni bir hafıza alanına girdiklerinde önceden belirli bir ilişki ağına da otomatik olarak dahil olurlar. Alanda var olan duruma uyum göstermenin ardında gerçekte bir pay alma mücadelesi vardır. Bourdieu habituslara uyum göstermenin önemini şu şekilde açıklıyor:

“Alanın içkin gerekliliğine itaat etmek ve orada kazılı durumda bulunan birtakım zorunluluklara riayet etmek için (ki bu, her alan için geçerli olan mükemmellik tanımının ta kendisidir) insanların tek yapmaları gereken şey habituslarını kendi işleyişine bırakmak olduğunda, aslında bir görev ifa etmekte olduklarının da farkına varmazlar, (belli türden) bir çıkarı maksimize etmeye çalıştıklarının ise hiç farkında değillerdir.Bu sayede, kendilerini” çıkar

peşinde koşmayan” biri gibi görmek ve böyle görülmek gibi ekstra bir kazançları olur.”³⁵³

Alana uyum göstermek aslında alanın öznelere düşen, alanın öznenin beklediği davranış tipidir. Çünkü uyum aynı zamanda itaati ve alandaki iktidar kodlarını da belirler. Alana uyum göstermek, sessiz kalmak aynı zamanda alanın beklediği bütün mekanizmaları da üretmeye talip olmak demektir. Bu kazanç sağlama durumu Binbaşı Eşi Leyla'nın uyum gösteren halini açıklıyor:

“Benim eşim Deniz Lisesinde sınıfta kalmış. Kaç kere okuldan ayrılmak istemiş. Mesleğini sever, onur duyar ama ölmez. Hatta emekliliğimi hak edeyim hemen emekli olacağım der. Ben, o yüzden çok fazla o işlere bulaşmadım. Giderim çaylara, bir iş verilirse yaparım ama o kadar. Çünkü öyle bir kendimi gösterme derdim yok. Bence bu bizi kurtardı. Eşim de hep söyler, parlak bir subay olsaydım, ben de şimdi içerdeydim diye. Bazı kadınlar o kadar hırslı ki belki de kocalarının başlarını onlar yaktı.”

Alana uyum gösteren Leyla, çaylara ve kermeslere katılmış. Eşiyle birlikte askeri hayatın gerekliliklerini yerine getirmiş fakat sorumlulukları yapmakta aşırı hevesli olmamış. Hırslı diğer kadınları suçlayıcı bir tavır geliştiriyor. Diğer yandan kadınların ordu içinde erkeklerin pozisyonunu etkileyebilecek kadar güçlü olduğunu da açıklıyor. Kadınlar evlilikle dahil oldukları lojman hayatının gereklerini militarize edilmiş algıları doğrultusunda sorgusuz bir şekilde yerine getiriyorlar. Çaylara, kermeslere katılarak, eşlerinin rütbelerinin sorumluluklarını üstlenerek ordunun birer neferi gibi çalışıyorlar. Kadınlar tel örgülerle çevrilmiş yaşam alanlarında, militarize edilmiş hafızalarıyla mütekabil hegemonik kadınlıktan pay alabilmek için mücadeleci bir tavır takınıyorlar. Bourdieu alanın işleyebilmesi için aynı zamanda içeride hevesli faillerin olması gerektiğini belirtir.

"Herhangi bir alanın işleyebilmesi için, söz konusu alana has belirli birtakım mücadele nesnelerinin varlığı ile oyunun ve mücadele nesnelerinin doğasına ilişkin içkin kuralları bilen ve ikrar eden habituslarla donanmış, oyuna katılmaya ziyadesiyle hevesli faillerin varlığı gereklidir.”³⁵⁴

Kadının kendisini ideal eş prototipi olarak sunması söz konusudur. "Baba evinden çıkan genç kız", evlilik sözleşmesiyle evlilik kurumunun gereklerini yerine getirecek bir özneye dönüşür. Kadın için önemli olan artık ideal bir eş olmaktır. Kadın bir erkeğin evinden çıkar ve başka bir erkeğin evine girer. Nedir bu ideal kadınlık halinin davranışları?

³⁵³Bourdieu, **Sosyoloji Meseleleri**, s.145.

³⁵⁴Bourdieu, **op.cit.**, s.138

“Alana yeni girenler oyunun değerini ve (pratik) işleyiş esaslarını tanıyıp ikrar etmeyi içeren bir giriş ücreti ödemek zorundadırlar (seçim ve üyeliği kabul için oyuna bağlılık ve yatırım göstergelerine büyük dikkat gösterilir.) failer, alaşağı etme stratejilerine kendilerini adanmış olsalar daoyundan atılma korkusu nedeniyle belirli sınırları kontrol etmek zorundadırlar.”³⁵⁵

Bu kapsamda kadınların evlilik stratejileri yoluyla kendilerini toplumsal uzamda konumlandırışı iki yönlü gerçekleşmektedir: Dikey olarak astsubaylarla evli alt-sınıf kadınlardan, yatay olarak ise sivillerden özellikle de muhafazakâr kadınlardan kendilerini ayırmaları göze çarpmaktadır. İlkinde burjuva pratikleri temel ayrımı oluştururken ikincisinde “tel örgülerle” çekilen sınır bir yaşam tarzının simgesi olarak öne çıkmaktadır. Toplumsal hafızayı şekillendiren ana eksen gruptur. Birey grupla birlikte anımsar, hatırlar. Alain Touraine, *Kadınların Dünyası*’nda kadınların söyleminde "ben" vurgusunun erkeklere göre daha fazla olduğunu aktarır:

"Kadınların davranışlarının tüm kesimlerini harekete geçiren ve onları kendi aralarında birleştiren genel yönelim kadınların kendi öznelliklerini olumlamalarıdır. Kadınlar tarafından düşünülen ya da hissedilenler, her zaman onların kadın-özneler olmasa da, en azından bilinçli kadınlar olarak kendilerini biçimlendirmelerin göre algılanıp değerlendirilir. Bu formül, itirazlara, hatta inkarlara neden olur. "Ben" in kadınların söyleminde hep erkeklerinkine göre daha fazla yer aldığı, ama kadınların hedef olduğu öznellikten-ve hatta özneleşmeden -yoksun kalmanın da işareti olduğu söylenir.”³⁵⁶

Alain Touraine, "ben" vurgusunun kadınlarda daha fazla olmasının özneleşmeden yoksun olmasının işareti olduğunu dile getirir. Subay eşleri, sürekli eşlerinin kutsal görevlerini yerine getirmelerinde arkalarında destek olduklarını "ben" vurgusu üzerinden yapıyorlar. “Çocuklara ben baktım, her işimi kendim yaptım, bir subayla evliyseniz” ile başlayan cümlelere sıklıkla rastlıyoruz. Vatanseverlik yine "ben" vurgusunun temel taşlarından biri olarak karşımıza çıkıyor. Binbaşı Eşi Mediha'nın anlatısında da vatansever kadınlık vurgusu ön plana çıkıyor:

“Benim eşim kalıplı bir adamdır. Gemideki yataklara sığmıyor adam. O yüzden beliyle ilgili büyük sorunları var. Fiziken çok yıpranıyor zaten denizciler. Ama önemli değil. Önemli olan görevini layığıyla yerine getirebilmesi. Evliliğimiz ilk yıllarında nerdeyse eşime hasret kaldım. Askerlik; bayram, seyran, tatil dinlemez. Kaç tatilimizden döndük izinli olmamıza rağmen. Şikayet etmedim ama çocuklara anlatmak zor oluyor. Tatile gideceğiz diye anlatıyorsun küçücük çocuğu denizden çıkarınca anlamıyor tabii. Ama onlarda büyüdükçe sorumluluklarının farkına vardı. Ben eşimin yanında

³⁵⁵Bourdieu, *op.cit.*, s.140.

³⁵⁶Alain Touraine, *Kadınların Dünyası*, Çev. Mehmet Morali, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2007, s. 255-256.

durma görevini layığıyla yerine getirdiğime inanıyorum. Çocuklara, bu duyguyu aşıladığımı düşünüyorum.”

Kadınlık ve erkeklığe ilişkin anlam biçimlerini analiz edebilmek için toplumsal ilişkileri irdelemek gerekir, bu ilişkilerin şekillendiği yer de toplumsal hafızadır. Modern ordular savaşmak için güçlü, kaslı, akıllı, korkusuz erkeklere ihtiyaç duyar. Ordu bu noktada sadece ulus devletlerin güvenliğini sağlayan bir mekanizma olmaktan çok erkek egemen kültürün yerleşmesine hizmet eden bir kurum işlevi görüyor. Bu durum militarizm ile erkeklerin ve kadınların farklı ilişkiler kurduğunu gösteriyor. Militarizm ve eril tahakküm nasıl birbirini besleyen bir döngü oluşturuyorsa toplumsal cinsiyet eşitsizliği de üçgenin bir diğer köşesini oluşturuyor. Kadınların "ben" vurgusunun temelinde "vatanseverlik" bulunuyor. Subay eşi kadınların, kadınlık kurgularının başat bir diğer özelliği "Atatürkçü" olmaktır. Kadınlar "Atatürkçü" olmayı, "Atatürkçü" çocuklar yetiştirmeyi kimliklerinin önemli bir vurgusu olarak değerlendiriyorlar. Kendini Atatürkçü olarak tanımlayan Binbaşı Eşi Leyla'nın anlatısını değerlendirelim:

“Anne olunca kendimi çok güçlü ve tamamlanmış hissettim. Hayatımda en unutamayacağım an anne olduğum andır. Kızım on yaşında ama şimdi bile düşününce heyecanlanıyorum, gözlerim doluyor.(...) Eşim yoktu kızımın doğumunda seyirdeydi. Beklenenden erken doğum yaptığım için sadece annem vardı doğumda sonra eşimin ailesi geldi. Bir subay çocuğu yetiştirdiğimin farkındayım. Tabi ki, bir subay çocuğunun diğer çocuklardan farkı var. Babasının üniformasına laf getirmemesi lazım. Komutanın oğluna bak ne terbiyesiz dedirtmemek lazım. Bu esasen benim görevim. Babası işlerden benim kadar ilgilenemiyor. Ben de kıyamıyorum zaten. Kısıtlı zamanlarında beraber eğlensinler istiyorum ben de.”

Leyla'nın anlatısına kulak vermeye devam edelim.

“Bir kere bir subay çocuğu Atatürkçü olacak. İlk Atatürk sevgisini aşıladık. Zaten o bilinçte olduktan sonra gerisi gelir. Ben çok Atatürkçüyümdür. Serde İzmirliklik var. Hatta eşim babasına ilk benden bahsederken çok sıkı Atatürkçüdür diye anlatmış.”

Babasına evlenmeyi düşündüğü sevgilisini tanıtırken subayın ön plana çıkardığı özellik müstakbel eş adayının Atatürkçü olmasıdır. Atatürkçü olmak kadınlar tarafından da en az iyi bir anne olmak gibi önemseniyor. Kadınların Atatürkçü olmayı bu denli önemsemesi ve kimliklerinin yapı taşı olarak sunması ilgi çekici. Öncelikle kadınlar bir subayla evli oldukları için mi daha Atatürkçü gözükmeyi önemsiyorlar yoksa gerçekten mi Atatürkçüler bu nokta muğlak. Bu noktada sorulması gereken diğer bir soru Atatürkçülük nedir? Saha defterine aldığım

notlara göre Atatürkçülük subay eşlerinin ideal subay eşi olma özellikleri listesinde hem fikir oldukları diğer bir özellik olarak beliriyor. Eşiyle tanışmadan önce de Atatürkçü olduğunu vurgulayan Yarbay Eşi Burcu, Atatürkçülüğü'nü şu şekilde icra ediyor:

“Geçen Facebook’a bir fotoğraf koydum. İşte klasik bir fotoğraf Atatürk çevresinde çok modern giyimli kadınlar. Ben işte 1930'larda böyleydi Türkiye gibi bir yorum yazdım. Altına eşimin eniştesi hiç sevmem zaten onu. Bir avuç kaldınız yazmış. Bunu bir gördüm nevrime döndü, bir saydım buna akrabadır, büyüktür dinlemedim. Bayramlarda bile aramıyorum artık. Sildim zaten Facebook'tan da onu.”

Burcu dahil olduğu alanda Atatürkçü olmanın önemli bir özellik olduğunun farkındadır. Toplumsal hafıza kurgusunda yer alan bu önemli simge Burcu'nun çocuğunu yetiştirirken önemseydiği konulardan biridir. Subayla evli olmak diğer bütün kadın rollerinin yanında kadından vatansever ve Atatürkçü bir profil çizmesini de beklemektedir.

Kadınların makbul kadınlık düzeyinde derinlik sağlamak için geliştirdikleri diğer bir strateji, kendilerini sivil kadınlardan ayırmaktır. Kadınlar kendilerine meşru bir alan yaratmak için farklı kadınlık tipleri arasında manevralar yaparlar. Çeperde yer alan kadınlıkların toplumsal cinsiyet pratikleri hareketlidir. Bu hareketlilik sebebiyle çeperde yer alan kadınlıklar toplumsal cinsiyete dayalı norm yapılarını bozmayabilir aksine toplumsal cinsiyet rejiminin derinleşmesine sebebiyet verebilirler. Bourdieu'nün belirttiği gibi alana dair hevesli olan failler ve habituslara uyumlu özneler iktidar ilişkilerini perçinleyerek güçlendirir. Alana yeni gelenler "oyundan atılma korkusu nedeniyle belirli sınırlara" uygun hareket etmek zorundadır. Albay Eşi Neşe'nin anlatısını değerlendirelim.

“Bir denizciyle evliyseniz özellikle gençlik döneminde gideceği uzun seyirleri göze almanız gerekiyor. Gençlik dönemlerinde özellikle bir giderler altı ay. Kocanız var ama yok. Ailenin reisi sizsiniz. Birçok işi ona sormadan halletmeye alışkınsınız. Bir deniz subayıyla evliyseniz onun erken çökeceğini de göze almış olmanız gerekiyor. Kocanıza nerdeyse emekliliğinizde kavuşuyorsunuz. O zaman da yıllardır denizde olmanın verdiği hastalıkla uğraşıyorsunuz. Mesela benim eşimde vertigo var. Bel rahatsızlıkları vardı hep. Çünkü boylar uzun, gemilerde daracak yatakları.”

Evliliğin ilk yıllarındaki uzun seyirlerden ve kocasından uzak kalmaktan şikayet etse bile bunun eşinin kutsal görevinden kaynaklandığını özümsemiş.

Hegemonik erkekliğin fiziksel özelliklerinden biri olan güçlü, atletik erkek özelliği subayların da fiziksel niteliklerindendir. Buna karşılık sürekli gemide olmaktan dolayı eşinin karşılaştığı rahatsızlıklardan ve eşinin mesleğinden ötürü diğer erkeklerden erken çökmesinden de şikayetçi olmamayı öğrenmiş. Subay biriyle evlenmenin avantajlarını kullanmayı öğrendiği gibi "erken yıpranacak bir erkekle" evlenmiş olmanın da bu oyuna dahil olmanın giriş ücreti olduğunun bilincinde görünüyor. Bütün bu kusursuz uyum hafızanın askeri norm ve değerlerle gösterdiği uyumun bir sonucudur. Kadınların toplumsal hafızaya gösterdiği bahsi geçen kusursuz uyum mütekabil hegemonik kadınlık alanından pay alma yarışının bir sonucudur. Bu kusursuz uyum Ergenekon ve Balyoz Kumpas davaları sonucu bozulmuştur. Mütekabil hegemonik kadınlık alanından pay alma mücadelesinin dışına itilen kadınlar aynı zamanda toplumsal hafızadan da dışlanmıştır. Tez çalışmasının bundan sonraki bölümünde toplumsal hafıza çerçevesinin dışına hem mekandan hem de gruptan dışlanarak gönderilen subay eşlerinin ürettiği yeni kadınlık hali tartışmaya açılacaktır.

3.7 Hafızada Farklı Bir Kurgu Hali: "Vardiya Bizde Platformu"

Türkiye’de fazla tartışılmamış sahalara ilişkin bilgi üretebilmek için “zaman” değişkenini dikkate almak, farklılaşan bakış açılarını değerlendirebilmek açısından elzemdir. Bu açıdan kolektif hafızanın kavram setlerini kullanmak işlevseldir. "Vardiya Bizde Platformu" Balyoz, Ergenekon, Askeri Casusluk, Poyrazköy gibi kumpas davalarında tutuklanan asker eşlerinin kamuoyu desteğini arkalarına alabilmek için kurdukları bir platform olarak ortaya çıkmıştır. Mayıs 2006’da gerçekleştirilen Danıştay saldırısı sonrası ilk kez ortaya atılan "Ergenekon" örgütüne ilişkin davalar, Haziran 2007’de başlamış, davalar yetmiş dört ay boyunca karara bağlanmamıştır. 6 Aralık 2010’da Gölcük Donanma Komutanlığında yapılan aramalar sonrası basına yansıyan "Balyoz Darbe Planı", "Ergenekon" örgütü davasıyla birleştirilmiştir. 6 Ocak 2012’de dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ’un tutuklanmasıyla kumpas davaları hız kazanmıştır. Yargılamalarda, 107 celse sonunda hiç beraat verilmemiş, çeşitli rütbelere 363 emekli ve muvazzaf subay tutuklanmıştır. Duruşmalar Silivri Cezaevi’nde oluşturulan duruşma salonunda görüldüğü için özellikle Deniz Kuvvetleri’ni ilgilendiren "Balyoz Kumpası"nın mekansal simgesi haline gelmiştir. 21 Nisan 2016’da Ergenekon isimli

bir terör örgütü bulunmadığı karara bağlanmış, kumpas davaları çökmüş, bu süreçte orduda kilit noktalarda bulunan birçok subayın haksız yere ceza aldığı ortaya çıkmıştır. Ceza alan, rütbeleri sökülen, tasfiye edilen subaylara iadei itibar verilmiştir.³⁵⁷ "Silivri Davaları" sürecinde Vardiya Bizde Platformu, bu davaların haksız iddianamelere dayanan, sahte delil üreten kumpas davaları oluşunu anlatabilmek için subay eşleri tarafından Balyoz Davası'na ilişkin tutuklamaların başlamasından sonra oluşturuldu. Eşlerinin haksız yere tutuklandığını, iddianamelerin hukuksuz olduğunu anlatmak için kadınlar imza kampanyaları ve her hafta farklı illerde "Sessiz Çığlık" eylemleri düzenlemiştir. Bu süreçte, evlilik sözleşmesiyle eşlerinin rütbelerini kuşanan kadınların hafızada oluşturdukları yeni hafıza görüntüleri tartışmaya açılacaktır.

Tez çalışmasının bu bölümünde, önemli olan platformun eylemlerinden ziyade eylemleri ortaya çıkaran özneler ve bu öznelerin grupla kurdukları ilişki üzerinden oluşturdukları yeni hafıza alanı açıklanacaktır. Vardiya Bizde Platformunu araştırma alanı için değerli kılan platformun Connell'in "hegemonik erkeklik" kavramsallaştırmasının 2000'li yıllara kadar Türkiye özelinde karşılığı olan subayların eşleri tarafından kurulmuş olmasıdır. 2000'li yıllara kadar Türkiye'de subayların siyasal ve toplumsal alandaki özgül ağırlığı yadsınamaz. Lieuwen'e göre subaylar hangi sınıftan gelirlerse gelsinler kurumsal bağlılık ve aidiyetleri o kadar güçlüdür ki bu durum sivil toplumsal gruplara olan her türlü bağlılıklarını ortadan kaldırmaktadır.³⁵⁸ Subayların ideolojisini ve siyasal tavrını belirleyen şey, toplumsal kökendense onların sosyalleşme ve kurumsal çıkarlarını savunma biçimleridir. Kurumsal aidiyet diğer bütün aidiyetlerin üzerindedir.³⁵⁹ Ordularda en sık rastlanan olgu, kişisel hayatın ortadan kalkması ve işin toplumsal hayatın bir parçası haline gelmesidir.³⁶⁰ *Askerlik; tamamen başka bir yaşam biçimi, istenilen karakterde ve fiziksel güçte üniformalılar yetiştirecek bir "yap ve yapma"lar demetidir.*³⁶¹ İstenilen karakterde ve fiziksel güçteki üniformalılar Connell'in işaret ettiği erkeklik değerleriyle örtüşmektedir.

³⁵⁷ Kumpas Davaları esnasında tutuklanan, uzaklaştırılan birçok subay 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrası yeniden Türk Silahlı Kuvvetlerinde kritik görevlere getirilmişlerdir.

³⁵⁸ Ünsaldı, *Asker ve Siyaset*, s.195.

³⁵⁹ Ünsaldı, *op.cit.*, s. 194.

³⁶⁰ Caforia, *Handbook of the Sociology of the Military, Culture in Military Organizations*, s.241.

³⁶¹ Akgül, *Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri*, s.59.

Connell'a göre erkeklik kişiliğin olduğu gibi kurumların da bir özelliğidir.³⁶² Kuşkusuz ordu halen bir tür "erkeklik okulu" olarak erkekliği biçimlendiren bir kurumdur. "Savaşçı" portresi erkekliğin hemen her sıfatını doruğa çıkartır: Fiziksel direnç, saldırganlık, kavgaya hazır olma, riske girmeye hazır olma, duygular üzerinde hissizlik, disiplin, heteroseksüellik vb. Bu nedenle militarizmin erkeklik kurumlarıyla yakın ilişkisi bulunmaktadır. Tüm günümüz devletleri savaşlarla ortaya çıkmıştır ve erkek iktidarının somut bir biçimde kurumsallaştırılmasına dayanırlar.

Türkiye'de siyasal iktidar ilişkilerinin ve yapılarının analizinde kurumsal olarak ordu çok önemli bir yer tutar. Türk Silahlı Kuvvetleri kendi sayısal varlığıyla kıyaslanması mümkün olmayan bir etkiye sahipti. Bu etki sadece baskı ve şiddetle elde edilen bir egemenlik değil, ondan daha güçlü bir hegemonyanın sonucuydu. Grup hafızası, egemen erkeklik değerleri üzerinden kurulur ve bu hegemonik erkeklik haliyle zımni bir sözleşme yaparak ordunun çeperine yerleşen kadınlar yeni hafıza görüntülerinin eşliğinde yeni bir toplumsal hafıza alanına giriş yapmıştır.

Evlilik sözleşmesiyle "hegemonik erkeklik"ın çeperine yerleşmiş kadınlar dış dünyadan fiziki anlamda yalıtılmış yaşam mekanlarında farklı simgeler ve ritüeller üzerinden yeni bir grup hafızası kurarlar. Fakat Silivri Mahkemeleri süreci davalar, kadınların hafıza görüntülerinde keskin kırılmalar oluşmasına sebep olmuştur. Vardiya Bizde Platformu'yla birlikte ise subay eşlerinin "hatırlama çerçeveleri"nin yer değiştirmesi, unutmanın başlaması ve yeni bir hafıza alanının üretilmesi söz konusudur. Bu değişimi gözlemlemek, iktidar ile ilişkisini beklemek üzerinden kuran bir grubun; zaman ve mekan tahayyülünün geçmiş, şimdi ve gelecek arasında nasıl başkalaştığını anlamak açısından önemli bir zemin sunmaktadır.

3.7.1 “Üniformalı Subay Eşleri”nin Silivri Yolculuğu

Halbwachs'ın, insanların bireysel hafızaları olmadığını aksine her zaman hafıza topluluklarına dahil olarak hatırlama fonksiyonunu yerine getirdiklerini ortaya koyduğunu açıklamıştık. Halbwachs'a göre, insan sadece ait olduğu grupla etkileşim içindeyken o grubun çerçevesine göre hatırlama işlevini yerine getirir. Subaylarla evlenen kadınların yeni bir hafıza alanına dahil olduğunu açıkladık. Bu hafıza alanının kendine özgü kodları ve mekansal özellikleri bulunmaktadır. Zaten yeni grubun hafızasının kurulmasında bahsi geçen araçların etkin rolü yadsınamaz.

³⁶²Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, s.27.

Örneğin; özel günlerde düzenlenen balolar, çaylar, subayların geleneksel seyirlere uğurlanmalarından önce aileler tarafından gerçekleştirilen ritüeller, gündelik hayatın pratiklerinin üretilmesi için tel örgüler içinde aynı yaşam mekanını paylaşan öznelerin kolektif hafızalarının oluşmasında rol alan en önemli hafıza görüntüleridir. Kumpas Davaları'nın başlamasıyla ordunun bir kısmı, bu hafıza görüntülerinden dışlanmıştır. Evlilik sözleşmesiyle dahil oldukları bahsi geçen hafıza alanından tutuklanmalar sonrasında dışarı itilmiş ve koparılmışlardır. Eşi Balyoz Davası'ndan tutuklanan Emekli Albay Eşi Serpil'in aktardıkları "Silivri"nin subay eşlerinin hafızalarını nasıl dönüştürdüğünü açıklaması açısından değerlidir.

“Ne zaman böyle bir platform kurma fikri doğdu hatırlamıyorum bile. Hem üzerinden çok zaman geçti hem de öyle planlanarak yapılmış bir durum yok ortada. Biz çok büyük bir mağduriyet yaşıyorduk ama bunu kimse bilmiyordu. Platformun ilk ortaya çıkışı bu şekilde. En büyük isteğimiz duruşmaların televizyonda yayınlanmasıydı. Ülkenin genelkurmay başkanı, üst düzey komutanları haksız yere yargılanıyor ama herkes habersizdi. Çünkü televizyonlar vermiyor, haberlerin hepsi yanlış. Sanki hiç yaşanmadı. Sanki komutanlarla ben aynı sofrada oturmamışım hiç. Ordumuz bizi çok yalnız bıraktı. Ben kendi gemi arkadaşlarımızdan duydum demek ki ortada bir suç var, komutanlar hiç konuşmuyor. Kimse konuşmadığına göre doğrudur diyordu insanlar.”

Serpil "gemi arkadaşlarımızdan duydum" diyerek eşinin üniformasını nasıl sahiplendiğini ele veriyordu. Kadınlar subaylarla evlenerek orduyla da evleniyorlar ve erkeklerin çeperinde eşlerinin rütbeleri üzerinden yeni bir hafıza alanı kuruyorlardı. Fakat "hafıza görüntüleri" Silivri Davaları'yla birlikte yer değiştirmeye başlamıştır. Grubun bir arada olmasından doğan ortaklığı yara almaya başlamıştır. Serpil'in aktardıkları bahsi geçen kopuşun tutuklanmalardan çok daha önce başladığını ortaya koymaktadır.

“Tutuklanmalar daha başlamamıştı ama gemilerde bir huzursuzluk varmış. Artık birilerine bir yerlerden bilgi mi geliyordu talimat mı geliyordu hiç bilmiyorum. Eşim herkes çok tedirgin diye anlatıyordu. Eşlerin durumunda da gariplikler vardı. Normalde sık görüştüğüm bir yarbay eşi vardı. Şimdi hatırlamıyorum bir iş için kadını arıyordum açmıyor. Her zaman görüştüğümüz insanlar bir anda yok olmuştu.”

Serpil'in anlatısı bize gösteriyor ki iktidarın ortak mekanların kullanımını kısıtlayarak, yasaklayarak, bireylerin o alanlara ulaşımını engelleyerek grup hafızasını etkilemesi ya da yönlendirmesi, manipüle etmesi mümkündür. Ucu açık bekleme halinde özneyi çaresizliğe hapsedmek iktidarın kullandığı önemli bir taktiktir. Büyük bir belirsizlik halinin hafızada yaratacağı kırılmanın adam öldürmekten hukuki yaptırımları belli bir ceza bekleyen bir kişinin hapsedilme

halinden farklı şekilleneceğini beklemek şaşırtıcı olmaz. Aynı durum bekleyen içinde söz konusu. Görüşülenlerin aktardıklarından hareketle kadınların bekletilme sürecine verdikleri tepkilerin zaman içinde farklılık gösterdiğini gözlemlemek mümkün.

Davaların ilk başladığı, soruşturmaların yürütüldüğü dönemleri herkesin birbirine şüpheyle baktığı bir eylemsizlik ve sessizlik dönemi olarak nitelendirebiliriz. Bu süreç aynı zamanda bireylerin kolektif hafızadan dışlandığı zamansallıkla örtüşmektedir. Tutuklama sonrası rütbelerin söküldüğü dönem yoğun bir eylemsel süreç olarak görülebilir. Üçüncü aşama ise yoğun eylemsel dönem sonrası bireylerin yeni hafıza görüntüleri üretmesi ve yeni hafıza alanına geçiş aşaması olarak değerlendirilebilir. Örneğin, yaşanan süreç askeri kamp içindeki orduevinde aynı dönemden subayların eşleriyle birlikte yenilen bir yemeğin hafıza görüntüsünün yerini Silivri'ye giderken otobüste rütbeleri sökülen diğer subayların eşleriyle birlikte yenilen kumanyaların hafıza görüntüsüyle yer değiştirmesi şeklinde somutlaştırılabilir. Bu durum hafıza aktarıcılarının deneyimlerinin farklılaşmasıyla da yakından ilgilidir. Örneğin, artık kadın çocuğuna orduevinde gül ve kılıçlardan oluşan takın altından geçerek başlayan düğün törenini anlatmak yerine garnizon kartı elinden alındıktan sonra orduevlerine giremediğini anlatmayı tercih edebilir. Eşlerini beklerken aktörleşen kadınlar gündelik hayat pratiklerinde yaşadıkları değişimlerin getirdiği yeni pratikleri yüceltmeyi, önemsemeyi tercih edebilirler.

Subayların mahkum olması subayların grup hafızasından dışlanmasına hizmet etmiştir. Aynı yöntemle eşlerinin, ailelerinin de grup için artık makbul olmadığının hükmünün verilmesine neden olmuştur. Bir kadın, bir subayla evlendiği zaman orduyla da evlenmiş olur. Ordunun kadından beklediklerini sorun çıkarmadan yerine getirmesi beklenir. Ancak o zaman "makbul gelinlik" sıfatı ordu tarafından kendisine layık görülür. Bu durum genel olarak bütün ordular için geçerlidir.

Ordular ideal asker eşinin yukarıdaki belirtilen özellikleri taşımasını beklemektedir. Buna karşılık orduların "makbul" görmediği eşler de vardır. "Sorunlu eşler", ideal "kurumsal bağımlılar"dan sapmış eşler anlamına gelmektedir. Kadınların ordunun makbul gelinlerine dönüşmesi yeni dahil oldukları hafıza alanının kodlarıyla en iyi şekilde özdeşleşmeleriyle ilişkilidir. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki davalar, tutuklanmalar, yargılanmalar Assmann'ın işaret ettiği bağlamda hafıza aktarıcıları arasındaki bağlantıların kopmasına sebep olmuştur. Bu kırılma hafızada derin bir çatlak oluşturmuştur. "Makbul gelinlerin" bir anda gruptan

dışlanmasına hizmet etmişlerdir. Üniformalı gelinler, tutuklu eşlerine dönüşmüştür. Kurmay Albay Eşi Sibel gruptan nasıl dışlandığını şu sözlerle açıklıyor:

“Eşim tutuklandığında bu ülkenin en önemli gemilerinden birinin komutanıydı, kurmaydı. Nisanda tutuklandı eşim, biz 30 Ağustos'ta terfi alırsız Ankara'ya gideriz diye planlıyorduk. Eşimin rütbeleri söküldü. Ben lojmanda dışarı çıkamaz hale geldim. Biz kendimizi biliyoruz bir suçumuz yok ama o dönemde öyle bir karalama kampanyası vardı ki. Dedim herhalde asacaklar. Bunları anlatmak çok zor benim için. (...)Yani kısacası hayatımızı orduya adadık, (sinirli bir şekilde gülüyor) başımıza bunlar geldi.”

Bütün sosyal hayatlarını geçirdikleri tel örgülerle çevrili lojmanda bir subayın eşinin evden çıkamaz duruma gelmesi, yaşadıkları mekansal sıkışıklık, öznenin yalnızlaşmasına ve gruptan kopmasına sebep olmaktadır. Evlilik sözleşmesiyle girdikleri yeni hafıza alanında kendilerini “makbul gelinler” olarak kodlayan, simgeleştiren kadınlar hayatlarında yaşadıkları ani kopuş sonrası iktidarın onları bekletme üzerinden nasıl kontrol ettiğini pratik etmişlerdir. Eşlerinin maaşlarını alamayan, lojmanlardan ve diğer bütün imkanlardan yararlanamayan kadınlar hayatlarını mekansal anlamda da farklılaştırmak zorunda kalmışlardır. Kadınlar önce komutanlardan, eşlerinin sorunlarını çözmeleri için destek almaya çalışmışlardır. Yaşadıkları sürecin “kumpas” olduğunu düşündükleri için bekletilme sürecinin ilk evrelerinde sakin kalmayı işbirlikçi bir pazarlık içinde hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Bekletilme süresi arttıkça, eski gündelik hayat pratikleri terk edilmek zorunda kalındıkça kısacası, kaybedecek pek bir şey kalmadığı zaman eylemsellik artmaya başlamış ve kadınların aktörleşme süreçleri başlamıştır. Benzer bir anlatıyı ev hanımı, Üsteğmen Eşi Duygu'nun söylediklerinde de görmek mümkündür.

“İki yıl olmuştu evleneli. Eşimi götürdüler. Ne yapacağımı bilemedim. Hanımefendiyi aradım. (...) Açmadı. Sonradan anladım neden açmadığını. Oysaki 30 Ağustos balosu hazırlıklarında beni çok beğendiğini söylemişti.”

İki yıl önce orduya gelin gelen Duygu, subay eşleri arasında önemli bir statüye sahip olan hanımefendiye olan güvenini tutuklanmalar sürecinde yaşadığı deneyimle kaybetmiş. Hafıza aktarıcılarının gruptan kopması kolektif belleğin çerçevesinin değişmesine sebep olur. Bu kopuş sadece alt rütbelerdeki subayların eşlerinde değil, üst rütbelerdeki subayların eşlerinde de gözlemlenmektedir. Hafıza alanında geçirilen zaman yerine grupla kurulan özdeşliğin daha önemli olduğu görülmektedir. Kurmay Albay Eşi Sibel, grup tarafından terk edilmiş olmanın verdiği sızıyı şu şekilde açıklamıştır:

“Benim en zoruma giden diğer subay eşlerinden gördüklerimdi. Herkes diyemem ama büyük çoğunluk bize sırtını döndü. Düşenin dostu olmaz lafını net bir şekilde yaşadım. Hanımefendi, hanımefendi diye peşimden koşturanlar, selamı sabahı kestiler. Benim hissettiğim kolum kanadım kesilmiş gibi oldum ben. Güven duygumu tamamen kaybettim. Bu yaştan sonra bir daha kimseye güvenebileceğimi de sanmıyorum.”

Duygu üsteğmen eşi ve ev hanımıydı. Sibel ise kurmay albay eşi ve öğretmendi. Evlilik sözleşmesiyle dahil olduklarını alana karşı duydukları faydacı yaklaşım yerini dışlanmışlık duygusuna bırakmış. Evlilik ile dahil oldukları hafıza alanı rütbeler ile örülmüşken kolektif hafızanın dışına itilmiş kadınların arasındaki hiyerarşinin çözülmüş olduğunu söylemek mümkündür. Bekletilme sürecinde kolektif hafızanın dışına itilen kadınların bekletilmenin özgürleştirici etkisini deneyimlemişlerdir.

3.7.2 Değişen Gündelik Hayat Pratikleri

Assmann, toplumsal belleğin zaman ve mekan kavramları ancak yaşayan bir grupla ilişkilendirilebileceğini açıklamıştı. Grup kimliğini ve kolektif hafızayı bu araçlarla tekrar tekrar var ederiz, güçlendiririz. Gündelik hayat pratikleri grup kimliğinin tekrarlarla oluşturulması için etkin bir işlev görür. Daha önce lojmandan pek çıkmayan, hayatlarını; her türlü sosyal imkana sahip bu mekanlarda sivil hayatla pek de yüzleşmeden yaşayan kadınlar, yeni pratiklerle sivil hayatta karşılaşmaya başlamışlardır. Emekli Albay Eşi Serpil'in aktardıkları eşlerinin tutuklanmasıyla birlikte kadınların gündelik hayatlarının nasıl değiştiğini vurgular niteliktedir.

“Ben hayatımda hiç eyleme falan gitmedim. Nasıl yapılır da bilmiyorduk, öğrendik. (Gülüyor) Eşim emekli olalı üç sene olmuştu. Ama emekli olsak bile ordudan kopmamıştık. Orduvine gidip gelirken göz aşinalığının olduğu isimler olduğu gibi aralarında tanıdıklarım da vardı. Emekli olduğumuz için hem korkum yoktu hem de vaktim vardı.”

Emekli Albay Eşi Serpil'in anlatısı öncelikle eşinin mesleğiyle kendi hayatı arasında nasıl bir özdeşlik kurduğunu göstermesi açısından önemlidir. Serpil, ev hanımı olmasına rağmen "emekli olsak bile" diyerek kendi hayatını eşinin mesleğiyle bütünleştirmektedir. Kadınlar orduya gelin giderken algılarının militarize edilmesini de hayatlarının ordunun kurallarına göre düzenlenmesini de bir nevi kabul etmiş olduklarını göstermektedir. Kadınlar, Vardiya Bizde Platformu ile yeni gündelik hayat pratiklerini öğrenmişlerdir. Yarbay Eşi Elif'in konuyla ilgili söyleminde de yeni mücadele alanına girişte yaşadığı çaresizliği ve karmaşayı izlemek mümkündür:

“Yalan yok, eşime hep uzak durmasını söyledim. Aman sakın karışma dedim. Bir gün pazardan dönüyorum, anıtın orda ufak bir kalabalık gördüm. Yavaş yavaş yaklaştım. Bir kadın elindeki rütbeleri yere atıp üstüne bastı, bütün bu yalan bunlar için miydi diye ağlıyordu. Önünde on yaşlarında bir çocuk vardı, çocuk ağlamaktan sarsılıyordu. Kendimden utandım. Konuşmaları izledikçe kadını da tanıdım zaten. Çaylardan da tanıyordum ama kadıncağz o kadar yıpranmıştı ki ilk anda tanıyamadım. O günden sonra vakit oldukça platformla birlikte Silivri'ye gitmeye başladım.”

Elif'in eşi, yarbaydı ve muvazzaf bir subaydı, tutuklanmamıştı. Elif, ilk günlerde çekimser kalıp eşinden sessiz kalmasını istemiş olsa bile pazara giderken tesadüfen karşılaştığı bir görüntü onun Vardiya Bizde Platformu'nun bir üyesi haline dönüşmesine vesile olmuş. Elif, eşi o dönemde muvazzaf bir subay olduğu için Silivri'ye gidiş gelişlerinin komutanları tarafından pek hoş karşılanmadığını, Silivri'ye gitmeye başladıktan sonra yardım çaylarına çağrılmadığının altını çiziyor. Silivri süreci, hiyerarşik kodlamalar üzerinden sıkı bir grup hafızası üzerine inşa edilen Goffman'ın kavramsallaştırmasıyla "total bir kurum" olan orduyu iki gruba bölmüş gibi görünmektedir. Total kurumun sınırları dışına itilen kadınlar yeni hafıza görüntülerinin peşinden yeni bir hafıza alanı inşa etmeye başlamışlardır. Bu durum bize kolektif hafıza üzerinden strateji üretmenin en etkin yönteminin iktidarın tercihi göre kutuplaştırma ya da bütünleştirme taktiklerini uygulama olduğunu göstermektedir. Elif, Vardiya Bizde ile birlikte deneyimlediği yeni gündelik pratikleri şu şekilde aktarmaya devam ediyor:

“Vardiya Bizde benim o günlerle ilgili hatırladığım en güzel şeylerden biri. Eşimin devre arkadaşı tutuklandı. Biz tutsak edilmedik ama birileri gibi arkadaşlarımızın yanında olmaktan da kaçmadık. (..) İlginç bir şey anlatayım. Biraz komik. Subay Eşleri Derneği olarak biz geziler düzenliyorduk, işte atıyorum Sapanca'ya kahvaltıya gidiyoruz, oradan elde ettiğimiz gelirle yardıma muhtaç kız çocuklarını okutuyoruz. Ali Abi var bizi o gezilere götürür getirir, otobüsünü kiralardık. Tutuklamalar başladı Ali Abi'yi aradım dedim sana devamlı iş çıktı. Şaka bir yana Silivri-Değirmendere arası git gel ile geçen günlerdi. Tanıdığımız, bildiğimiz, anılarımız olan birçok subay tutsak edilmişti. Bizim çok kalabalık olmamız gerekirken çok azdık. İnsanlar çok korktu. Tabii bu durum en çok bu kumpas hazırlayanların işine geldi. Her hafta yağmur çamur demeden Silivri'nin yolunu tuttuk. Ailecek seferber olduk. Ben davalara gidiyorum. Annem, babam çocuklarla ilgileniyordu. En etkilendiğim anlar "Sessiz Çığlık" eylemleridir. O eylemlere dayanmak çok zordu. Bu durumdan en çok etkilenenler lojmanda yaşayan ve ev hanımı olan subay eşleridir. Neden dersiniz rütbeler söküldü, haklar ellerinden alındı. Subay eşleri bir anda evsiz, parasız kaldı. Zaten yapılmak istenen subayların itibar kaybetmesiydi. Kendi aramızda para toplayıp çocukların eğitimine destek olduk.”

Elif, hayatının Vardiya Bizde ile nasıl değiştiğini anlatırken diğerlerini korkmakla suçluyordu. Fakat Elif bu anlatıyı ilk günlerde kendisinin de tutuklanmalar karşısında sessiz kaldığını unutarak inşa ediyordu. Herhangi bir öz eleştiri yapmadan Silivri-Değirmendere arasında geçen, özveriyle inşa ettiği mücadelesini övgüyle aktarıyordu. Silivri-Gölcük arasında geçen yolculuklar aynı zamanda kadınların zihinlerinde sivilleşmeye yönelik yapılmış bir yolculuk gibi bir işlev görmüştür. Kadınlar üniformalarına aşık olarak evlendikleri eşlerinin üniformalarıyla sivil hayat içerisinde kalmışlardır. Bir subay ile evlenerek elde ettikleri bütün avantajları kaybetmişlerdir. Garnizon giriş kartları ellerinden alınan kadınlar, lojman hayatının sağladığı hizmetlerden de yoksun kalmışlardır. Rütbeleri sökülen subayların eşleri; evlerini, komşularını, arkadaşlarını da kaybetmişlerdir. Öğretmen, Yarbay Eşi Zehra yaşadığı zor günlerin etkisiyle zaman kavramının nasıl farklılaştığını şu sözlerle aktarıyor:

“Ben kocamı öyle spor kıyafetle pek görmedim. Ömrümüz o üniformaların çizgilerini denk getirmekle geçti. Yaz geldi mi beyazları yıka, lekelerini incele. Neyse ki gemide iş başlarını kullanıyorlardı. Tabii şimdi bakınca bunlar dert miymiş diyor insan. Hep yatılı okuduğundan hafta sonu sabah kahvaltısına bile düzgün kıyafetle gelirdi. İlk görüşmeye gittiğimde 15 gün geçmişti sanırım son görüşmemizin üzerinden. Daha önce altı ay görmediğim zamanlar olmuştu. Ama hiçbirisi bu kadar uzun gelmemişti. Bana o kadar farklı geldi ki sanki bambaşka bir insan oturuyordu karşımda. O üniformalı, heybetli adam gitmiş, yerine çaresiz bir çocuk gelmişti sanki. Hayatım tamamen değişmişti, o an anlamıştım.”

İktidar tarafından bekletilmenin haksızlığı ne kadar görünür ise bekleme deneyiminin kolektifleşmesi ve yeni pratiklerin yeni bir hafıza alanı üretmesi, yeni hafıza görüntüleriyle desteklenmesi daha kolaydır. Bununla birlikte bekle(t)ilmenin ucu açık ve belirsiz olması yine mücadeleyi etkinleştiren diğer bir faktör olarak karşımıza çıkar. Eski gündelik hayat pratiklerinden kopmak, kolektif hafızadan dışlanmak bireyin eylemselliğinin tahakküme karşı direnmeye dönüşmesine katkı sunar.

3.7.3 İçerisi, Dışarısı: Muğlak Bir Hafıza Alanı

Olmuş olan her şey anlatılamayacağına göre anlatı kurgulanırken seçici bir ideolojik tavır tercih edilebilir. Neyin anlatılıp neyin anlatılmayacağını ya da anlatılamayacağını karar veren bir iktidar bulunmaktadır. İktidar ile hafıza arasında bu bağlamda hem geçmiş hem gelecek ile ilişkilendirilebilecek bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki iktidarın hem geleceği hem geçmişi kontrol edebilme

hevesinden kaynaklanmaktadır.³⁶³ İktidar kontrol ederek beklemeye maruz bıraktığı öznelerin zaman ve mekan tahayyülünü tahrip eder. İktidarın hem içeridekileri hem dışarıdakileri nasıl kontrol ettiğini Yarbay Eşi Nehir'in paylaştıkları üzerinden değerlendirebiliriz.

“Çok ilginç ben eşimden önce eşimin üniformasına hayran olarak evlendim. O üniforma bizim hayatımızı kararttı. Üniformasını alınca dev gibi adam çöktü. Eşim içerde tutsaktı ben de dışarıda sürgün. Lojmanı boşalttık. Davalarla noldu biz bütün çevremizden tamamen koptuk. Yüzbaşılar mahallesinde bir ev tuttum. Evini emekli subaylar derneğinin yaptığı yardımlarla taşınan çok arkadaşım oldu bunlar bir subay eşi için katlanılması ne kadar zor durumlar. Şanlı bir Türk askeriyle evleniyorsun devlet sana işkence yapıyor. (...)Her gün bir diğerinin aynı ama eski hayatımdan da bir o kadar farklı. (...) Çocuklarım her asker çocuğu gibi babasızlığa alışkın. Ben de eşimin tatbikatlarından kocasızlığa.”

Tutuklanmalardan önce lojmanda gündelik hayat içinde sürekli karşılaştıkları arkadaşlarıyla mekansal irtibatları kesilen kadınlar, hiyerarşik ilişkinin izlerinin silindiği yeni bir hafıza alanına giriş yapıyorlardı. Anlatılar, yeni hafıza alanında hiyerarşinin yerini "zor gün yoldaşlığının" aldığını açıklıyordu. Ordunun dışına itilmiş kadınlar yeni bir "güvenli bölge" aramaya başlamışlar. Bu güvenli bölge kadınlar için Vardiya Bizde Platformu olmuş. Silivri çadırı içinde kadınlar arasında eşlerinin rütbeleri üzerinden oluşan hiyerarşinin kodları çözülmüş, mağduriyet üzerinden yeni bir eşitlik zemini oluşmuştur. Yarbay Eşi Nehir, hafıza alanı içinde kaldığı dönemde gözlemlediği bu ayrımcılığın zihinlerde nasıl farklılaştığını şu şekilde açıklıyor:

“Her aşamada büyük sıkıntılar çektik. Beni en çok yaralayan biz bir kabus yaşıyorduk. Tutuklananlar bu vatan için canını feda etmeyi göze almış, hayatını buna adanmış insanlar. Gençliklerini, bütün hayatlarını ülkelerine adanmışlar. Biz tutsak edilmişiz ama kimse duymuyor. Ulusal basından hiç destek göremedik. Bir tarafta sessizlik bir tarafta büyük karalamalar. Bu kadar yalnız kalmamak belki "Vardiya Bizde" doğmazdı.(...) Orda rütbelere yok oldu. Acılarımız vardı.”

Kolektif hafızada rütbelere üzerinden oluşturulan farklı kadınlıkları etkileyen hiyerarşik örüntüler "ortak acılar" tarafından yıkılmaya başlanmıştır. Grubun hiyerarşik örgütlenme yerine gündelik hayat pratikleri üzerinden farklı "hafıza görüntüleri" biriktirmeye başladığını gözlemek mümkündür. Hafıza bagajı iktidarın baskısıyla daha farklı bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Muhtemelen

³⁶³Assmann, a.g.e., 73-75.

hiyerarşik kodlamalar üzerinden kurulan grup hafızasından daha kıymetli ve sağlam bir hafıza çerçevesi oluşturulması beklenebilir. *"Şimdi senin eşin tutuklansa bunu herkes bilmez. Benim eşimin, esir düştüğünü bütün cihan duydu. Hem de vatana ihanetten. Bu bir asker için çok korkunç bir his."* diyerek yaşadıkları süreci özetleyen ve Vardiya Bizde Platformu'yla birlikte yaptıkları işlerle gündelik hayatlarını nasıl organize etmeye başladıklarını Emekli Albay Eşi Serpil şu şekilde anlatıyor.

"Çadırlar kurduk, derdimizi anlatmaya çalıştık. Televizyonlarda, basında kendimize yer bulamadık. Hakkımızı savunamadık. Mahkeme, iddianame, savcılar her şey kötü bir şaka gibiydi. İddianamelerde çok büyük tutarsızlıklar vardı. Ama derdimizi anlatamıyorduk. Ben bu yaştan sonra sosyal medyayla tanıştım. En ufak bir şey sorduğumda bağırان oğlum sabırla bana günlerce sosyal medya, akıllı telefon dersleri verdi. Bu şekilde Twitter, Facebook, blogları kullanarak uğradığımız haksızlığı anlatmaya çalıştık."

Orduyla kurdukları ilişkiyi kadınların çoğu duygusal bağlılık, vatan sevgisi, Atatürkçülük ve fedakarlık anlayışıyla açıklamayı tercih etmişlerdir. Bunlar görüşülenlere göre şerefli bir Türk subayının eşinin sahip olması gereken özelliklerdir. Bu duruş tam da Enloe'un ideal bir ordu mensubunun eşine yüklediği anlama tekabül etmektedir. Hayatında hiç eylem yapmamış, hiç duruşma salonu görmemiş, hak araması hiç gerekmemiş bir grup iktidarın baskı araçları aracılığıyla görünmez hale getiriliyordu. Faydacı bir bakış açısıyla yaklaştığımızda kadınların bu süreçte eşlerinin rütbelerinin gölgesinden çıktığını ve özneleşme sürecini deneyimlediklerini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Bu tez çalışması kapsamında subay eşleriyle yapılan derinlemesine görüşmelerden hareketle toplumsal cinsiyet hiyerarşileri arasındaki bağlantılar çözümlenmeye çalışılmıştır. Toplumsal hafızada kurgulanan bu hiyerarşiler, farklı iktidar alanlarının ürünleridir. Hafızada; mekan, zaman ve grup arasındaki etkileşim sonucu farklı erkeklik ve farklı kadınlık halleri ortaya çıkmıştır. Bu kadınlık hallerinden biri mütekabil hegemonik kadınlıktır. Mütekabil hegemonik kadınlık evlilikle yakından ilişkilidir. Kurumsal olarak evliliğe muhtaçtır. Çünkü toplumsal hayatta kurgulanan "hegemonik erkeklik" değerlerini taklit eder ve eril tahakkümü üretir. Connell'in tanımladığı hegemonik erkekliğe eş değer bir hegemonik kadınlık halinden bahsetmek mümkün değildir. Farklı kadınlıklar arası ilişkiyi bir piramit gibi kabul edersek mütekabil hegemonik kadınlık en üstte yer alacaktır. Mütekabil hegemonik kadınlık bütün etnik, kültürel, sınıfsal vb. özelliklerden bağımsızdır. Fakat evlilik kurumuna sıkı sıkıya bağlı ve bağımlıdır. Bu nedenle erkeğin tahakkümünden pay almayla ilişkilidir. Buna karşılık Connell'in belirttiği gibi her kadınlık hali farklı erkekliklere göre ikincil konumda değildir. Mütekabil hegemonik kadınlık zaman ve mekana göre değişmekle birlikte farklı erkekliklere göre cinsiyet hiyerarşisinde üst basamaklara tırmanabilir.

Toplumsal hafızada; kadın ve erkek doğar, büyür, evlenir ve yeni bir aile kurmaları sosyal çevre tarafından beklenir. Toplumsal hayatın her iki cinsten de beklentileri vardır. İlk beklenti "normal" olmalarıdır. Bu beklentilerin temelinde marjinal kadınlık ve erkekliklere destek çıkacak davranışları üretmemesi vardır. Makbüllüğün dışına çıkacak her davranış kalıbı ve hayat tarzı reddedilir. Erkeklik sadece bir cinsiyet meselesi değil, toplumsal hayatın iktidar ilişkileri üzerinden örgütleniş biçimidir. Connell erkeklik tartışmalarını şu şekilde açıklar:

*"Erkekliğin fiziksel anlamı basit bir şey değildir. Boy pos ve şekli, tavır ve hareket alışkanlıklarını, belirli fiziksel becerilere sahip olmayı ve belirli becerilerin eksik kalmasını, kişinin kendi beden imajını, bunun öteki insanlara sunulmuş biçimini ve buna karşılık verme biçimlerini, kişinin bedeninin çalışma ve cinsel ilişkilerdeki işleyiş biçimini içerir. Bunların hiçbiri, hiçbir anlamda XY kromozomlarının sonucu değildir. Hatta erkeklik tartışmalarının büyük bir sevgiyle üzerinde durduğu şeyin, yani penisin yarattığı bir sonuç da değildir. Erkekliğin fiziksel anlamı, toplumsal pratiğin kişisel tarihi, toplumdaki yaşam çizgisi aracılığıyla gelişir."*³⁶⁴

Connell'ın da belirttiği gibi cinsiyet toplumsal hafızada şekillenmektedir ve gündelik hayat pratikleriyle yakından ilişkilidir. Erkek olma hali bir cinse tekabül etse bile toplumsal ilişkiler içinde şekillenir ve bu ilişkiselliğe verdiği tepkilerle farklı mekanizmalar üretir. Yine Connell'ın belirttiği gibi hegemonik erkeklikle birebir örtüşen bir hegemonik kadınlık hali yoktur. Bu tez çalışmasının ortaya koyduğu gibi müteakıl hegemonik kadınlık müstakıl bir kadınlık hali değildir. Kadınlar parmaklarına taktıkları alyansla hiç tanımadıkları bir dünyaya dahil olurlar. Yeni alanın onlardan beklentileri vardır. Bu beklentileri sorunsuz bir şekilde yerine getirmeleri kadınlardan istenir, hem de hiç vakit kaybetmeden ivedilikle. Kısacası ordu; kadınlara bu yeni dünyayı tanımaları, keşfetmeleri, alışmaları için zaman tanımaz çünkü görevlerin hızla yerine getirilmesi gerekmektedir. Müteakıl hegemonik kadınlık evlilikle birlikte toplumsal hafızaya dahil olan, değişen, dönüşen bir kadınlık halinin sonucudur. Yine evlilikle ilişkili olması sebebiyle ordularla da yakından ilişkilidir. Çünkü orduların evlilikle ilgili benzer stratejileri bulunmaktadır. Cynthia Enloe, askeriye kültürünün ve bir asker eşinin nasıl davranması gerektiği yönündeki beklentilerin eşin militerleşmesine yol açtığını açıklar. Askeriyenin bir örgüt olarak işlev göstermesi ve askeri ve politik gündemlerini yürütebilmesi için asker eşlerine bağımlı olduğunu ortaya koyar. Bu nedenle ordular kurumsal bekaları gereği kendileri için en elverişli evlilik stratejisini üretme eğilimindedirler. Cynthia Enloe, uluslararası politik sistemin belli cinsiyet rollerini oynayan "vatansever eşler" tarafından desteklendiğini, güç ilişkilerinin onların uyum sağlamayı reddetmeleri halinde tehlikeye gireceğini iddia etmiştir.

İşte bu noktada toplumsal cinsiyet rolleri toplumsal hafızada bir eşik atlar ve kadın orduya gelin gider. Orduya gelin giden kadının toplumsal hafızasında gündelik hayat pratikleri farklılaşır. Toplumsal hafıza içinde kadınlar kimi zaman müzakere yöntemi olarak direnişi dönüştürme yöntemi olarak da uyumu tercih edebilirler.

³⁶⁴Connell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, s. 122-123.

Direnış ve dönüştürme toplumsal hafızada özneyi etken bir konuma getirir. Halbwachs toplumsal hafızayı şu şekilde değerlendirir:

“Mekanların ve zamanların çeşitliliğine rağmen tarih, olayları kıyaslanabilirlikleri apaçık olan terimlere indirger ve bu da onun, olayları, bir veya birkaç tema üzerinde yapılan varyasyonlar gibi, birbirine tekrar birleştirmesine olanak sağlar. Geçmişin kısaltılmış bir görünümünü bize sunmayı sadece bu şekilde, bir anın üzerinde yoğunlaştırarak, birkaç sert değişimde ve yavaş gerçekteşen kolektif evrimleri toplumların ve bireylerin attığı bazı adımlarda simgeleyerek başarır. Bize bu geçmişin benzersiz ve eksiksiz bir görüntüsünü böyle temin eder.”³⁶⁵

Militarizmin kodlarını ancak grubun içine girip dilini öğrenerek, davranış kalıplarını inceleyerek anlamak mümkündür. Ordunun çeperinde yer alan kadınların algıları militarize edilmiştir. Kadınların militarize edilmiş algılarının izini en iyi sürebileceğimiz izlek rütbelerdir. Bir subay eşinin, bir astsubay eşine uyguladığı simgesel şiddet toplumsal hafızada benliğin kuruluşunun sınırlarını ifade eder. Kadın, evlilikle yeni bir alana dahil olur ve mütekabil hegemonik kadınlıktan pay alma yarışına girişir. İktidardan pay alma mücadelesinin öznesi haline gelir. Subay eşleri özelinde yapılan bu çalışma bize farklı alanlarda farklı kadınlık hallerinin üretilebileceğini ve bu kadınlık hallerinin mütekabil hegemonik kadınlığı oluşturabileceğini göstermektedir. Bahsi geçen hegemonya aynı zamanda eril tahakkümü üreten bir mekanizma olarak karşımıza çıkar. Makbullük haritası içinde kadın kendi yerini bulmaya çalışır. Toplumsal hafızada kadınlar eşlerinin rütbelerine paralel bir şekilde kodlanırlar. Bir kurmay eşinin, bir subay eşine; bir subay eşinin bir astsubay eşine, bir astsubay eşinin ise bir uzman eşine yönlendirdiği bir hiyerarşi söz konusudur.

“Olduğum "ben" diğerlerinin aşağılanmasını gerektiriyorsa o halde bu "ben" söz konusu aşağılamaya kökten bağlıdır. Hatta söz konusu aşağılama, bu "ben"’in koşuludur ve bu özerklik durumunu, onu temellendiren inkarlar tarafından içsel olarak güçsüzleştirilmiş biçimde kurar.”³⁶⁶

Kadınlar arası yarışın kurduğu yeni iktidar alanı "ben" diğer kadınları aşağılamasını gerektirmektedir. İşte bu alt oyma stratejisi ya da aşağılama yöntemi taklitseldir. Mütekabil hegemonik kadınlık, gücünü diğer kadınların güçsüzleştirilmesinden alır. Subay eşlerinin, astsubay eşlerine ve her ikisinin uzman eşlerine yönelik uyguladıkları "aşağılama" temellerini bu içsel hegemonya alanından

³⁶⁵Halbwachs, **Kollektif Hafıza**, s.83

³⁶⁶Butler, **Çatışan Feminizmler**, s.152-153.

almaktadır. Bu noktada tekrar belirtmek gerekir ki buradaki "ben" eşin rütbesiyle yakından ilişkilidir, erkeğe bağımlıdır. O nedenle Connell'ın hegemonik erkeklik kavramsallaştırmasıyla tam olarak örtüşmez. Terfi alamayan ya da kurmay olamayan bir erkek; kadına, alanda güçlenme stratejileri üretmesi için yeterli imkanı sunmamış olur. Güç ilişkilerini kontrol eden otorite karşısında kadın, eşi yüzünden alanda deneyimli olmasına rağmen büyük bir güç kaybı yaşar. Bu nedenle kadınlar eşlerinin rütbesinin yükselmesini iple çeker ve bu yükselmeye destek olmak için ellerinden gelen ne varsa gündelik hayat pratikleri içinde yerine getirir. Bu durum Bourdieu'nün alanın işleyebilmesi için aynı zamanda hevesli faillerin de olması gerekliliğine dair iddiasıyla örtüşür.

*"Herhangi bir alanın işleyebilmesi için, söz konusu alana has belirli bir takım mücadele nesnelerinin varlığı ile oyunun ve mücadele nesnelerinin doğasına ilişkin içkin kuralları bilen ve ikrar eden habituslarla donanmış, oyuna katılmaya ziyadesiyle hevesli faillerin varlığı gereklidir."*³⁶⁷

Görüşmecilerin çoğu alanda "hevesli failler" olarak karşımıza çıkıyor. Örneğin, okulun en başarılı öğretmeni olan arkadaşını "paspal" olduğu için çok sevmediğini açıklayan Nilay, arkadaşının eşinin rütbesiyle hiç ilgilenmediğini açıklarken bile astsubay eşi olmakla paspal giyinmek ve bakımsız olmak arasında bir bağ kuruyor. Görüşmeciler, ataerkil toplumsal süreçlerin yaşantılarında eşitsizlikler yarattığının farkındalar. Buna karşılık bütün eşitlikçi özelemlerine rağmen ilişkilerindeki bu uyumsuzluğu değiştirmek için herhangi bir çaba içinde değiller. Benzer bir durum "hanımefendi"nin sandalyesini çeken arkadaşını görünce şaşırان kadının anlatısında da gizli. Kadınlar, hiyerarşiler üzerinden mütekabil hegemonik kadınlık alanını üretiyorlar. Bir diğer kadını ezen, aşağılayan ve bu mekanizmadan kendi iktidarına yönelik pay çıkaran bir kadınlık hali oluşuyor. Benzer bir iktidardan pay alma mücadelesi, komutanın eşinin çantasını taşıyan ya da çayda hanımefendinin sandalyesini çeken kadının davranış kalıplarına da sinmiş durumdadır. Çünkü kadın, toplumsal hafızada ordunun makbul gelini olarak kodlanmak için büyük bir çaba sarf etmektedir. Bu nedenle eşinin rütbe mücadelesinin destekçisidir. Diğer yandan subay eşi kadınlar, ordunun onlardan beklediği gibi sorunlarını eşlerine yansıtmamak için büyük uğraş göstermektedir. Eşinin kafasını gündelik hayatın sorunlarıyla meşgul etmemesi gerektiğinin bilincindedir. Ancak bu şekilde mütekabil hegemonik kadınlıktan pay alabilir.

³⁶⁷Bourdieu, **Sosyoloji Meselesi**, s.138

Farklı cinsiyet halleri mesele iktidar elde etmek olduğunda keskinleşir. Amaçlarına ulaşmak için her kadınlık hali heveslidir. Bununla birlikte erkekler, kadınlarla iktidarı kadınların gücü nedeniyle mi yoksa erkeklerin zayıflığından dolayı mı paylaşır? Kadınlar evlilikle birlikte subay eşi olma halini yeni davranış kalıplarıyla yeniden öğrenirler. Bir başka deyişle kendi davranışlarını yeniden şekillendirirler. Tayinlerin teamüle göre gerçekleştirilmesi hafızada bir döngü oluşmasını sağlıyor. Kadınlar eşlerinden lojman hayatına dair bilgileri alıyorlar ve gündelik hayatlarını kolaylaştırmak için hafızada yer alan bilgileri kullanıyorlar. Tayinler gibi farklı yöntemler, kadınlara lojman hayatının kurallarını öğretiyor. Toplumsal hafıza içinde yeni kodlar oluşuyor ve kadın yeni mekanında, yeni ailesi ordu için dönüşüyor. Dönüşüm içinde üretilen yeni davranış kalıpları, özneye yeni var olma yöntemlerinin sınırlarını gösteriyor. Kendinden önce alana gelen kadının sahip olduğu iktidar ile lojmanların mekansal olarak ürettiği hiyerarşinin kesiştiği yerde kadının ait olduğu toplumsal hafıza şekilleniyor.

Kadınlar kurumlar tarafından üretilen hiyerarşiler aracılığıyla patriyarkanın temellerini öğreniyorlar. Bu ilişkiler kimi zaman ev içinde kimi zaman ise ev dışında şekilleniyor. Ev içindeki denetleme çocuk yetiştirme üzerinden şekillenirken ev dışında da kadının emeğinin denetlenmesi söz konusu. Toplumsal hafızada rütbelere kodlanırken bu kodlama, çocuklara da aksediyor. Adeta bileşik kaplar gibi babanın rütbesi, eşi; eşten çocuğa kadar bütün aileye doğru yayılıyor ve aktarılıyor. Örneğin; subay eşi, evliliğin ilk yıllarındaki uzun seyirlerden dolayı kocasından uzak kalmaktan şikayet etse bile bunun eşinin kutsal görevinden kaynaklandığını bu yolla içselleştiriyor.

Kadınlığın sınırları farklı erkeklikler tarafından çiziliyor. Sınırları çizilmiş kadınlık hallerinden biri de "tembihli kadınlık" halidir. Bahsi geçen kadınlık hali toplumsal hafızayla yakından ilişkilidir. Üretildiği mekan ve zamanla yakından ilişkili, aktarıcılara bağımlıdır. "Tembihli kadınlık" müttefik kadınlığın üretim sürecidir. Tembihli kadınlar hegemonik erkekliğin ördüğü ağları birebir kabul ederler, sınırların dışına çıkmazlar. İşlerini orduya göre organize etmeye gönüllüdürler. Bununla birlikte tercihlerini de orduya göre şekillendirmeyi öğrenmişlerdir. Örneğin; hegemonik erkekliğin özelliklerinden biri olan güçlü ve atletik olma hali, subayların da fiziksel niteliklerindendir. Buna karşılık sürekli

gemide olmaktan dolayı eşinin yaşadığı fiziksel rahatsızlıklardan ya da eşinin erken çökmesinden şikayetçi olmamayı, toplumsal hafızada öğrenen bir subay eşiteimbihli bir kadınlık hali üretir. Subay biriyle evlenmenin avantajlarını kullanmayı öğrendiği gibi "erken yıpranacak bir erkekle" evlenmiş olmanın da bu oyuna dahil olmanın "giriş ücreti" olduğunu bilincindedir.

Katmanlı alanlar içinde farklı kadınlıklar mevzilenmiştir. Hegemonik erkeklik nasıl kadınların onayına ihtiyaç duyuyorsa yeni bir alana evlilik yoluyla giren kadın da eşinin hegemonyasını bu onay yoluyla taklit etmektedir. Bu hegemonya hibrittir. Hegemonik erkeklik gibi yeni bir hegemonya alanı üretmez, ondan etkilenir. Referans noktası hegemonik erkekliktir fakat kopyası değildir. Erkeğin hegemonyasıyla izdüşümseldir ve yöndeştir. Ondan ayrı düşünülemez. Bahsi geçen eril tahakküm üretme sarmalı ancak kadınların gündelik hayat pratiklerini farklı alanlarda nasıl ürettiğini inceleyerek aşılabılır. Mütekabil hegemonik kadınlığın en önemli özelliği, müstakil bir hegemonya alanı kuramaması ve eril iktidara olan bağımlılığıdır. Gücü, kuvveti, sürekliliği ve caydırıcılığı tamamen eril hegemonyaya bağlıdır. O halde, mütekabil hegemonik kadınlık müstakil değildir. Connell hegemonik erkekliğin de kadınların onayına bağımlı olduğunu açıklar. Fakat benim burada açıklamak istediğim Connell'ın bahsettiği bağımlılık ilişkisinden farklıdır. Çünkü Connell bize hegemonik erkekliğin sürekliliği için kadınların rızasına ihtiyaç duyduğunu anlatır. Mütekabil hegemonik kadınlık da ise var oluş süreciyle ilişkili bir ihtiyaç söz konusudur. Hegemonik erkeklik vardır, oluşmuştur, meydana gelmiştir. Sürdürülebilirliği için kadınların onayına ihtiyaç duyar. Mütekabil hegemonik kadınlık ise kadınlar arası bir yarışa ihtiyaç duyar. Kadınlar ne kadar eril tahakkümün alanından pay almak için çaba sarf etmeye hevesliyse hegemonik erkeklik bu yarıştan o denli beslenir. Bu noktada Connell'a yapmak istediğim bir ekleme bulunuyor. Bu tezin saha çalışması; hegemonik erkekliğin sadece kadınlar tarafından sunulananonaya, rızaya, kabule değil hegemonik erkekliğin bunların yanında farklı olarak daha çok kadınlar arası bir mücadeleye ihtiyaç duyduğunu da gösteriyor. Bahsi geçen bu yarış biraz farklı.

Kadınlar arasındaki sıradan bugün kim ne giymiş ya da başka bir kadınla beraberliği olan bir erkeği "ayartmak" için giriştiği bir dişilik savaşı değil söz konusu olan bu yarış. Aksine bu yarış çoğu zaman gizliden yürütülen, belli belirsiz simgesel bir şekilde yürütülüyor. Mütekabil hegemonik kadınlık zaten gücünü ve esnekliğini

yani eklemlenebilir olma özelliğini de bu gizemden alıyor. Bu nedenle eril tahakküm sarmalını anlayabilmek için çeperde konumlanmış kadınları incelemek işlevsel ve önemlidir.

Bu kapsamda kadınların evlilik stratejileri yoluyla kendilerini toplumsal uzamda konumlandırışları iki yönlü gerçekleşmektedir: Dikey olarak astsubaylarla evli "alt-sınıf" kadınlardan, yatay olarak ise sivillerden özellikle de muhafazakâr kadınlardan ayırım göze çarpmaktadır. İlkinde burjuva pratikleri temel ayrımı oluştururken ikincisinde “tel örgülerle” çekilen sınır bir yaşam tarzının simgesi olarak öne çıkmaktadır. Öğretmen olan bir astsubay eşi, hafta içi mesleğini yaparken de astsubay eşidir, hafta sonu garnizonda gezerken de astsubay eşidir. Zaman ve mekan değişse bile astsubay eşi olma kimliği o hafıza alanı içinde değişmez. Örneğin, ailesinin yanına bayram tatiline gittiğinde öğretmen kimliği ön plana çıkabilir fakat yine de astsubay eşi olma hali de onunladır. Ama garnizona döndüğünde astsubay eşi olma rolü baskın hale gelir. Bu nedenle mekan toplumsal hafızada toplumsal cinsiyet kodlarının örülmesi aşamasında belirleyicidir.

Egemen erkeklik değerlerinin inşa sürecinin lokomotif çeperde yer alan kadınlardır. Çeperde yer alan kadınlar adeta bir hendek işlevi görürler. Hendek metoforu bu noktada önemlidir. Çeperde yer alan kadınların hegemonik erkekliği bir hendekle kuşatmasını ve bu yolla dokunulamaz hale getirilmesini ifade eder. Hegemonik erkekliği kuşatırlar, kollarlar ve hegemonik erkeklik değerlerine karşı çıkanlara öncül engel vazifesi görürler. Hegemonik erkekliğin dışarıda bıraktıkları bir duvara çarpmazlar. Çünkü Connell'ın da belirttiği gibi hegemonik erkeklik ötekilerini yok etmek istemez. Çeperdeki kadınlar bu nedenle bir duvar etkisi yaratmazlar, bir hendek etkisi yaratırlar. Hegemonik erkeklik inşa sürecine gelecek saldırıları absorbe eden bir çeper. Bu bağlamda mütekabil hegemonik kadınlık adeta bir turnusol kağıdı işlevi görür. Hegemonik erkeliğin kopyasıdır. Fakat silik bir kopyasıdır. Hegemonik erkeklik gibi özelliklerini sıralamak kolay değildir. Daha karmaşık bir yapıdır. Çünkü çoğu zaman çeperdeki kadınlar, çeperde yer aldıklarını kabul etmezler. Tıpkı seçkinci kadınların kendi hikayelerine mesafeli yaklaşımları gibi hikayelerini toplumsal hafıza içinde farklı bir bakış açısı içinden değerlendirirler. Hegemonik erkeklik bir mıknaş gibi bütün farklı erkeklik ve kadınlık modellerini çevresinde toplamaktadır. Bahsi geçen mıknaş işlevi sayesinde mütekabil hegemonik kadınlık, hegemonik erkeklikle senkronize edilmiştir. Tez

kapsamında yapılan saha çalışması, hegemonik erkekliğin ve ürettiği bütün cinsiyet hiyerarşilerini hem kültürel hem de kurumsal aidiyetlerin bir sonucu olduğunu da göstermiştir. Tüm cinsiyet hiyerarşileri toplumsal hafıza içinde kültürel ve kurumsal kodlara bağlı olarak durağan olmayan bir yapıda kurgulanır. Mütakabil hegemonik kadınlık da hegemonik erkekliğe bağımlı ve onunla birlikte dönüşen, yenilenen bir kadınlık halidir. Toplumsal hafıza içinde üretilen kurumsal ve kültürel aidiyetler birbirinden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir.

Aile ve kadın ya da ordu ve kadın arasındaki güç ilişkilerinin kesişiminin oluşturduğu zihniyet dünyası bize eril tahakkümün sınırlarını verebilir. Ailede daha yalın bir halde bulunan güç ilişkileri, ilişkisellik ordu içine taşındıkça daha kompleks, kimi zaman örtülü fakat bir o kadar da hissedilir bir hal alabilir. Aile ve ordu arasındaki ilişkilerin kavranması açısından kadınlar aracılık rolü üstlenmiştir. Bu aracılık rolü, mütakabil kadınlığa ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturma çabasının yanında belli sınıflandırma ölçütlerini de sorunsallaştırma fırsatı sunmaktadır. Mukabil bir iktidar ilişkisi söz konusudur. Yansıyan fakat birebir örtüşmeyen bir iktidar ilişkisi. Mütakabil hegemonik kadınlık iktidar ilişkisinin bir aynada yansıması gibi ters yüz olur, değişir, dönüşür ve farklılaşır. Mütakabil hegemonik kadınlık kavramı farklı kadınlık halleri arasındaki etkileşimi ve güç ilişkilerini anlamamızı sağlayan bir kavramdır. Kadınlar arasındaki güç ilişkisinin yapısı; değişmeyen sadece değerleri aktaran, basit bir iletken ya da yeniden üretim şeklinde değildir. Toplumsal hafıza içinde yeniden dönüşen zaman ve mekan içindeki sürekliliği sağlayan bir formülasyondur. Toplumsal hafıza söyleminin ilk dikkat çekici figürü mekandır. Zaman geçtikçe toplumsal hafıza içinde kadın hangi araçları kullanırsa daha iyi bir pozisyon alabileceğini öğrenmiş olur. Bu değişim şu şekilde gerçekleşir:

- İlk olarak kadın yeni bir toplumsal alana dahil olur. Mekan, hafıza görüntüleri, zaman yeni bir toplumsal hafıza alanı inşa eder. Kadın bu alana zaman zaman bir figür zaman zaman ise bir özne olarak yerleşir.

- İkinci olarak zaman toplumsal hafızada önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın yaş aldıkça hem deneyimleri değişir hem de bahsi geçen toplumsal hafıza alanı içindeki var olma süresi artar. Bu durum toplumsal hafızadan etkilene değişkenini, hafızanın güçlenmesi yönünde pozitif yönde geliştirir. Bu durumu hafızanın kendini güçlendirme stratejisi olarak açıklayabiliriz.

- Son olarak mütakabil hegemonik kadınlık alanından pay alma hevesi kadınları değiştiren başka bir etkidir. Kadın toplumsal hafıza içinde zamanla yeni alanın kodlarını daha iyi öğrenir. Hafıza görüntülerine daha çok maruz kalır. Hafıza aktarıcılarını dinler ve yeni alanı daha iyi öğrenir. Bu süreç sonunda hevesi ve başarısı oranında eril iktidardan beslenen yeni bir kadınlık hali üretir.

Çalışmamız kapsamında değerlendirilen hayat hikâyeleri bize gösteriyor ki bir subayla evli olmak kadınların zihin dünyasına yeni bir “biz” algısı yerleştiriyor. Geçmiş; dâhil olunan yeni sosyal sınıfın gerektirdiklerine göre yeniden oluşturulmuş, unutmama ve yeni hatırlama pratikleri kurarak örülmüştür. Örneğin, gençlik yıllarında uzun seferlere çıkan deniz subaylarının birçoğu, çocuklarının doğum anında eşlerinin yanında olamamış. Eşler ise bu yalnızlığı pek sorun etmemişler. Düğün fotoğraflarında eşlerinin üniformalı olmasını ya da eşlerinin Deniz Harp Okulundan mezun olurken kuşandıkları kılıçların evlerinin duvarlarında bir manzara resmi gibi asılı durmasını ise sorgulamamış gibi duruyorlar. Bu içselleştirme hali ancak orduyla bütünleşmiş zihniyetle açıklanabilir. Orduların özündeki örgütlenmenin sırrı, belli bir nesneye duyulan sevgi sonucunda ortaya çıkan özdeşlik duygusudur. Bu duygu onları kitleye dâhil olma heyecanına sürükler ve hiyerarşik örgütlenmenin irrasyonel kodlamaları bu şekilde görmezden gelinir. Kadınlar bu özdeşlik duygusuna büyük ölçüde uyum göstermişler. Bu bütünsellik tel örgülerle çerçevelenen bir toplumsal hafızanın ürünüdür. Hiyerarşik örgütlenmenin irrasyonel kodlamalarını kabul etmede toplumsal hafızanın örgütlenmesinde mekân önemli bir işlev görmüştür.

Kadınlar evlilikle kurumsal olarak daha eril bir alana adım atarlar. Artık eşlerinden daha az para kazanmalı, yuvanın sağlam temellerini atmalı, çocuklarına iyi bir anne olmalıdırlar. Evliliğe kadar toplumsal hafızada öğrendiklerini artık uygulama zamanı gelmiştir. Orduya gelin giden kadınlarda ise eril tahakkümün çift katmanlı bir yapı ürettiği söylenebilir. Kadınlar dahil oldukları yeni hafıza mekanının hiyerarşik örgütlenmesini öğrenerek iktidar alanından pay alma mücadelesine girerler. Bu iktidar alanında eşinin rütbesinin getirilerini en iyi kullanan kadın mütakabil hegemonik kadınlığını ilan etme şansı yakalar. İktidarın subay eşleri üzerindeki toplumsal karşılığı böylece yeni bir hegemonya alanı oluşturur. Bu noktada Alev'in anlatısına yeniden başvuralım.

“Sen eşinle kavga edersin. Küser yatarsın. Ne biliyim yemek yapmazsın. Valla ben bir bağırarak kavga edeyim, evden çıkamaz.(...) Bir keresinde acayip kavga ettik. Nerdeyse bir hafta aynı evde konuşmuyoruz. O günaydın diyor, ben

oralı değilim. Uzattım. Biliyorum devre yemeği var cumartesi. Baktım cuma tek taşla geldi eve.(Gülüyor.) Yemedi tabii. Gitmesem devre yemeğine büyük olay. Gitsem somurtup otursam daha büyük olay.”

Alev'in eşine evde bağırması, subayın sadece lojmandaki komşusuna değil aynı zamanda mesai arkadaşlarına da rezil olması demektir. Diğer yandan mekansal yakınlık sebebiyle subay, lojmandaki farklı rütbelerdeki diğer subayların bu durumdan haberdar olması gibi bir sorunla karşılaşabilir. Bu durum subayın erkekliğine laf getirebilir. Evli çiftin özel hayatında yaşanacak uzun süreli bir küslük komutanların evliliklerindeki geçimsizlikten haberdar olmasına sebep olabilir. Aile içindeki ufak bir sorun ordunun meselesi haline gelebilir. Alev kadınısı bir pratik olarak gündelik hayat içerisinde eşiyle kavga etmeyi, bir direniş pratiği haline getirmiş. Başka bir subay eşi; hanımefendinin beğenisini kazanmak için çay düzenlerken kendini paralamayı, bir diğeri bir astsubay eşini ezerek göze girmeyi deneyebilir. Farklı yollar deneyerek kadınlar mütekabil hegemonik kadınlık alanında eşlerinin rütbelerine uyumlu bir pozisyon almaya çalışırlar. Buna karşılık hafızada üretilen bu mekanizmalar aracılığıyla bahsi geçen pay alma çabası, kadınların eril tahakkümü güçlendirdikleri bir sarmala dönüşüyor. Erkek egemen toplum kendisini üreten mekanizmaları, kadınlardan destek alarak ya da kadınlara iktidardan pay vererek güçlendiriyor. Bu iktidar ilişkisini çözümlemek başka bir tahakküm sarmalını düşünmek için zihin açıyor. Mütekabil hegemonik kadınlık halinin oluşumunu, ürettiği hegemonya alanının sınırlarını ve işlevini açıklamaya çalışan bu tez çalışması; yeni bir soruyu düşünmeye davet ediyor. Bir subay eşinin kurmay eşine dönüşmek için ortaya koyduğu çaba ve hayatını bu amaca göre şekillendirme hevesi görüşülenlerin anlatılarında tespit edilmiştir. Bununla birlikte ideal bir subay eşi olmak için üretilen temel hafıza görüntüsü, hiçbir alanda bir subayın bir astsubayla denk olamayacağıdır. "Beceriksiz astsubayların paspal eşleri ve kıskanç çocukları" söylemi hafızada üretilmiş ve kadınlar tarafından da benimsenmiştir. Bu söylemi benimseyen subay eşleri aynı zamanda hanımefendinin gözüne girmek için yarışan kadınlardan başkası değildir. Kısacası, mütekabil hegemonik kadınlığın bir parçası olabilmek için kadınlar hem ezmek hem de ezilmeye "gönüllü" olmak durumundadırlar. Alt oyma stratejileri geliştirirken başka bir bağlamda, aynı stratejinin gönüllü kurbanlarına dönüşmeyi de kabul etmiş olmaları gerekmektedir.

Bu bağlamda şu soruyu sormak işlevseldir. Bir kurmay eşinin, bir astsubaya yönelik mütekabil dışsal hegemonik kadınlık üretmesi mümkün müdür? Bir kurmay eşi, bir astsubay eşini lojman hayatı içinde ezerken ürettiği kadınsal hegemonya alanını erkeğe de yönlendirerek genişletebilir mi? Bu soru, toplumsal cinsiyet hiyerarşilerine yönelik yeni araştırmaların kapısını açmıştır. Mütekabil hegemonik kadınlık evlilikle ortaya çıkan erkeğe bağımlı bir hiyerarşik düzen üretir. Kadınlar arası içsel bir hegemonya paylaşımı meselesinin sonucudur. Eğer bir kurmay eşi kadının, bir astsubay üzerinde dışsal bir iktidar ilişkisi söz konusu ise bu durumu mütekabil dışsal hegemonik kadınlık ile açıklamak gerekecektir. Fakat böyle bir kadınlık hali yine evliliğe ve erkeğin rütbesine ihtiyaç duyduğu için sadece kadının tek başına ürettiği bir iktidar ilişkisi olmaması sebebiyle yine eril tahakkümün temellerini güçlendirmekten öteye gidemeyen bir ilişkisellik üretecektir. Tarafların taşıdığı dönüşme ve dönüştürme potansiyeli eril tahakkümün kuşatması altında kalacağından hegemonik erkekliğe tekabül eden hegemonik bir kadınlık hali üretme becerisine sahip olamayacaktır. Bu nedenle mütekabil dışsal hegemonik kadınlık hegemonik kadınlık alanına işaret eden bir iktidar ilişkisi üretemez.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ahouandjinou Alexandra, **Hayatta Kalmak İçin Küçük Felsefe Seti: Gündelik Hayatın Saldırılarına Karşı Koymak**, Çev. Didem Tuna, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018.

Akgül Çiğdem, **Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri Devlet, Ordu ve Toplumsal Cinsiyet**, Ankara: Dipnot, 2011.

Akşit Elif, **Kızların Sessizliği**, İstanbul: İletişim, 2007.

Akyaz Doğan, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İstanbul: İletişim, 2002.

Aleksiyeviç Svetlana, **Kadın Yok Savaşın Yüzünde**, Çev. Günay Çeteo Kızıllırmak, İstanbul: Kafka Yayınları, 2016.

Alatuntek N. Serpil, **'Yerli'nin Bakışı - Etnografya: Kuram ve Yöntem**, Ankara: Ütopya, 2009.

Aanthias Floya; Yuval-Davis, Nira (Ed.), **Woman-Nation-State**, Londra: Macmillan, 1989.

Assmann Jan, **Kültürel Bellek: Eski Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik**, Çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı, 2000.

Atay Tayfun, **Çin İş, Japon İş: Cinsiyet ve Cinsellik Üzerine Antropolojik Değıniler**, İstanbul: İletişim, 2012.

Aytaç Ahmet Murat, **Ailenin Serencamı: Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması**, Ankara: Dipnot, 2012.

Aytaç Ahmet Murat, **Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması**, Ankara: Dipnot, 2012.

Badinter Elisabeth, **Kadınlık mı Annelik mi?**, Çev. Ayşen Ekmekci, İstanbul: İletişim, 2010.

Becker Howard S, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür? Mesleğin İncelikleri**, Ankara: Heretik, 2014.

Becker Howard S.,**Toplumu Anlatmak**, Çev. Şerife Geniş, Mesut Hazır, Ebru Arıcan Ankara: Heretik, 2016.

Becker, Howard S., **Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi: Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı**, Çev. Şerife Geniş, Ankara: Heretik Yayınları, 2015.

Belge Murat, **Militarist Modernleşme, Almanya, Japonya, Türkiye**, İstanbul: İletişim, 2011.

Berktaş Fatmagül, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul: Metis Yayınları, 2006.

Bora Aksu, **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Bourdieu Pierre, **Eril Tahakküm**, Çev. Bediz Yılmaz, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2015.

Bourdieu Pierre, **Pratik Nedenler**, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Hil Yayınları, 2005.

Bourdieu Pierre, **Sosyoloji Meseleleri**, Çev. Aslı Sümer, Mustafa Gültekin, Filiz Öztürk, Büşra Uçar, Ankara: Heretik Yayınları, 2016.

Bourdieu Pierre, Wacquant Loic J. D.,**Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim, 2003.

Bröckling Ulrich, **Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008.

Butler Judith, **Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, Çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

Cantek Funda Şenol, **Aynanın Önünde Cımbızın Ucunda**, İstanbul: İletişim, 2017.

Castoriadis Cornelius, **Dünyaya, İnsana ve Topluma Dair**, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Collin Françoise, Kaufer Irene, **Feminist Güzergah**, Çev. Gülnur Acar Savran, Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.

Connell Raewyn W., **Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics**, Cambridge: Blackwell Publishing, 1987.

Connell Raewyn W, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika**, Çev. Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı, 1998.

Connerton Paul, **Toplumlar Nasıl Anımsar**, Çev. Alaeddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı, 2000.

Connolly William E, **Kimlik ve Farklılık. Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri**, Çev. Ferma Lekesizalın, İstanbul: Ayrıntı, 1995.

Coward Rosalind, **Şu Hain Kalplerimiz Kadınlar Erkeklerle Neden Teslim Olurlar?**, Çev. Asuman Emre, Aksu Bora, İstanbul: Ayrıntı, 1995.

Çakır Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul: Metis Yayınevi, 1994.

Çamoğlu Dikmen Yakalı, **Kaynana Ne Yaptı, Gelin Ne Dedi? Ailedeki Kadınlar ve İlişkileri**, İstanbul: İletişim, 2017.

Dalkılıç Olca Sürgevil, **Çalış Anne**, Ankara: Nobel, 2015.

Dalkılıç Olca Sürgevil, **Çalış Babam Çalış**, Ankara: Nobel, 2017.

De Certau Michel, **The Practice of Everyday Life**, Çev. Steven Rendall, Berkeley: University of California Pres, 1984.

Direk Zeynep, **Cinsiyeti Yazmak**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Donovon Josephine, **Feminist Teori**, Çev. Meltem Ağduk Gevrek, Aksu Bora, Fevziye Sayılan, İstanbul: İletişim, 2010.

Eagleton Terry, **İdeoloji**, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı, 1996.

Enloe Cynthia, **Feminist Thinking About War, Militarism and Peace, Analyzing Gender**, California: Sage, 1987.

Enloe Cynthia, **Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar**, Çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: İletişim, 2006.

Enloe Cynthia, **Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler**, Çev. Berna Kurt, Ece Aydın, İstanbul: Çitlembik Yayınları, 2003.

Eenloe Cyntia, **Globalization and Militarism: Feminists Make The Link**, Lanham: Rowman&Little Field Press, 2007.

Enloe, Cynthia. **Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics**, Londra: Pandora, 1989.

Gardiner Michael, **Gündelik Hayat Eleştirisi**, Çev. Deniz Özçetin, Babacan Taşdemir, Burak Özçetin, Ankara: Heretik, 2016.

Goffman Erving, **Asylums: Essays on The Social Situation of Mental Patients and Other Inmates**. NY: Anchor Books, 1961.

Goffman Erving, **Kamusal Alanda İlişkiler: Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri**, Çev. Fatih Karakaya, Ankara: Heretik, 2017.

Goffman Erving, **Tımarhaneler: Akıl Hastalarının Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler**, Çev. Ebru Arıcan, Ankara: Heretik, 2015.

Halbwachs Maurice, **Hafızanın Toplumsal Çerçevesi**, Çev. Büşra Uçar, Ankara: Heretik, 2016.

Halbwachs Maurice, **Kolektif Hafıza**, Çev. Banu Barış, Ankara: Heretik, 2017.

Halbwachs Maurice, **La Mémoire Collective**, Paris: Albin Michel, 1997.

Harmanşah Rabia; Nahya Z. Nilüfer (Der.), **Etnografik Hikâyeler: Türkiye'de Alan Araştırması Deneyimleri**, İstanbul: Metis, 2016.

Hartman Heidi, **Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği**, Çev. Gülşad Aygen, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

Herbert Melissa S., **Camouflage isn't Only for Combat: Gender, Sexuality and Women in the Military**, New York: New York University Press, 2000.

Huyssen Andreas, **Alacakaranlık Anıları: Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek**, Çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis, 1999.

İnsel Ahmet, Bayramoğlu Ali (Der.), **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**, İstanbul: Birikim, 2009.

Janowitz Morris, **Sociology and Military Establishment: A Social and Political Portrait**, New York: Russell SageFoundation, 1959.

Jayawardena Kumari, **Feminism and Nationalism in the Third World**, London: Zed Boks, 1986.

Kandiyoti Deniz, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul: Metis, 2011.

Karpat Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kenny Michael, Smille Kirsten, **Antropolojiye Giriş**, Çev. Soner Torlak, Ankara: Dipnot, 2016.

Kimmel Michael S., Hearn Jeff, Connell Raewyn (Ed.), **Handbook of Studies on Men & Masculinities**, California: Sage, 2005.

Kramer Laura, Beutel Ann, **The Sociology of Gender: A Brief Introduction**, Oxford University Press, 2010.

Kurtcephe İsrail, Balçioğlu Mustafa, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası, 1991.

Lamott Anne, **Bir Kuştan Öbürüne: Hayat ve Yazmak Üzerine Tavsiyeler**, Çev. Damla Göl, İstanbul: Hep Kitap, 2017.

Le Guin Ursula K., **Dümeni Yaratıcılığa Kirmak**, Çev. Damla Göl, İstanbul: Hep Kitap, 2017.

Lefebvre Henri, **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, İstanbul: Metis, 2010.

Mitchel Juliet, **Kadınlar: En Uzun Devrim**, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

Neyzi Leyla, **Ben Kimim? Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Nora Pierre, **Hafıza Mekanları**, Çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara: Dost Kitabevi, 2006.

Oskamp Stuart, Sachulz P. Wesley, **Attitudes and Opinions**, New York: Psychology Press, 2004.

Özarslan Osman, **Hovarda Alemi: Taşrada Eğlence ve Erkeklik**, İstanbul: İletişim, 2016.

Öztan Güven Gürkan, **Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

Ricoeur Paul, **Hafıza, Tarih, Unutuş**, Çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul: Metis, 2012.

Sancar Mithat, **Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**, İstanbul: İletişim, 2008.

Sancar Serpil, **Erkeklik: İmkansız İktidar**, İstanbul: Metis, 2008.

Sancar Serpil, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kurar, Kadınlar Aile**, İstanbul: İletişim, 2012.

Savran Gülnur Acar, **Beden, Emek, Tarih, Diyalektik Bir Feminizm İçin**, İstanbul: Kanat Yayınları, 2013.

Scott Joan W, **Feminist Tarihin Peşinde**, Çev. Ayça Günaydın, Ayten Sönmez, Fahriye Dinçer, Öykü Tümer, Özlem Aslan, İstanbul: Bgst Yayınları, 2013.

Selek Pınar, **Sürüne Sürüne Erkek Olmak**, İstanbul: İletişim, 2018.

Şen Serdar, **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, İstanbul: Su Yayınları, 2010.

Tilly Charles, **Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge, 2001.

Touraine Alain, **Kadınların Dünyası**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2007.

Türker Nurdan, **Vatanım Yok Memleketim Var, İstanbul Rumları: Mekan, Bellek, Ritüel**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Ünsaldı Levent, **Türkiye’de Asker ve Siyaset**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

Vagts Alfred, **A History of Militarism**, New York: Meridian Books, 1959.

Weinstein Laurie, White Christie C., **Wives and Warriors: Women and the Military in the United States and Canada**, Londra:Cambridge University Press, 1997.

Yavuz Ahmet, Pekin İsmail Hakkı, **Asker ve Siyaset Osmanlı’dan Günümüze Sivil-Asker İlişkileri**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.

Yıldız Nuran, **Tanklar ve Sözcükler**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.

Kitap Bölümleri

ALTINAY Ayşegül, "Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm", **Vatan, Millet, Kadımlar**, İstanbul: İletişim, 2000, ss. 9-25.

Benhabib Seyla, "Dikkatli Bir Okuma İçin", **Çatışan Feminizmler**, (Ed.) Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, İstanbul: Metis, 2017, ss. 119-137.

Berktaş Fatmagül, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, (Der.) Mehmet Alkan, Cilt 1, İstanbul: İletişim, 2001, ss. 348-361.

Caforia Guiseppe, "Some Historical Notes", (Ed.) Caforia, Guiseppe, Nuciari, Marina, **Handbook of the Sociology of the Military**, Culture in Military Organizations, Springer, 2003, ss. 9-31.

Cantek Funda Şenol, "Bir 'Korkunç Yenge' Prototipi Olarak Semra Özal", (Der.) Tanıl Bora, Musa Çiftçi, **Yengeler Cumhuriyeti**, İstanbul: İletişim, 2017, ss.109-129.

Cantek Funda Şenol, Akşit Elif Ekin, "Kadınların Kuşaklar ve Sınıflar Arası Bilgi Aktarımları", **Birkaç Arpa Boyu**, (Der.) Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi, 2011, ss. 535-369.

Çakır Serpil, "Feminizm: Patriyarkal İktidarın Eleştirisi", **İdeolojiler**, (Der. Birsan Örs), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, ss.413-475.

Çeğin Güney, "Erken Cumhuriyet Döneminde Rejimin Militarist Özerkliği", **Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları**, (Der.) Güney Çeğin, İbrahim Şirin, İstanbul: İletişim, 2014, ss. 31-55.

Göle Nilüfer, "Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, (Der.) Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, ss. 70-81.

Güvenç Serhat, “ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü 1942-1960”, **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, (Der.) Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, ss.255-285.

İnce Gökçen Başaran, “Gündelik Hayatta Kolektif Belleğin İnşası: Minibüs Sembolleri Üzerine Bir Değerlendirme”, (Der.) Mesut Yücebaş, **Yerli ve Milli Gündelik Hayat**, İstanbul: İletişim, 2016, ss. 195-224.

Kimmel Michael Scott, “Masculinity as Homophobia: Fear, Shame and Silence in the Construction of Gender Identity”, *Race, Class and Gender in the United States: An Integrated Study*, New York: Worth, ss.81-93.

Kaptan Senem, “Çatlakların Gölgesinde Militarizm: Türkiye’de Askerlik, Annelik ve Toplumsal Cinsiyet”, **Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler**,(Der.) Nurseli Yeşim Sümbüloğlu, İstanbul: İletişim, 2013, ss. 337-368.

Kümbetoğlu Belkıs, “Feminist Yöntem ve Kadın Çalışmalarına İlişkin Bazı Sorular ve Sorunlar”, **Birkaç Arpa Boyu**, (Der.) Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi, 2011, ss.475-503.

Mayatürk Evrim Akyol, “Toplumsal Yaşamda ve Çalışma Hayatında Kadın ve Anne Kimlikleri: Kuramsal Bir Bakış”, **Çalış Anne – Kadın Akademisyenlerin Kaleminden Çalışma Yaşamında Annelik**, (Ed.) Olca Sürgevil Dalkılıç, Ankara: Nobel, 2015, ss.3-30.

Öztan Güven Gürkan, "Türkiye’de Milli Kimlik İnşası Sürecinde Militarist Eğilimler ve Tesirleri”, **Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler**, (Der.) Nurseli Yeşim Sümbüloğlu, İstanbul: İletişim, 2013, ss. 79-113.

Selek Pınar, “Türkiye’de Özgürlüğü Ararken”, **Cinsiyetli Olmak**, (Der.) Zeynep Direk, İstanbul: Cogito Yapı Kredi Kültür Sanat, 2016, ss. 118-129.

Sirman Nükhet, “Köy Kadınının Aile ve Evlilikte Güçlenme Mücadelesi”, **Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, (Der.)Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim, 1993, ss. 247-276.

Sjoberg Laura, Via Sandra, "Introduction", **Gender, War, and Militarism: Feminist Perspectives**, (Der.) Laura Sjoberg, Sandra Via, Santa Barbara, Oxford: Praeger, 2010, ss 1-13.

Sümbüloğlu Nurseli Yeşim, "Ulusun Umudu ve Felaketi Erkekler: Milliyetçi Kadın Yazarların Romanlarında Erkeklik Kurguları (1918-1951)", **Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, (Der.) İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İstanbul: İletişim, 2014, ss. 509-538.

Sümbüloğlu Nurseli Yeşim, "Giriş: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve", **Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler**, Der. Nurseli Yeşim Sümbüloğlu, İstanbul: İletişim, 2013, ss.9-44.

Tekeli Şirin, "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, ss.337-346.

Van Dijk Teun, "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım", **Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji**, (Haz.) Zeynep Özarslan, Barış Çoban, İstanbul: Su Yayınları, 2003, ss. 14-110.

Vaner Semih, "Demokrasiyle Otoritarizmin Birlikteliği", **21. yy'a Girerken Türkiye**, (Der.) Semih Vaner, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, ss.153-193.

Yazıcı Çiğdem, "Toplumsal Cinsiyet ve Irk Kesişimlerinde Çoğulluğun İmkânını Düşünmek", **Cinsiyeti Yazmak**, (Der.) Zeynep Direk, İstanbul: Cogito Yapı Kredi Kültür Sanat, 2016, ss.55-66.

Makaleler

Aronson Pamela, "Feminists or "Post-feminists"? Young Women's Attitudes Toward Feminism and Gender Relations, **Gender&Society**, Cilt 17, sayı 6, 2003, ss. 903-922.

AtayTayfun, "Erkeklik En Çok Erkeği Ezer", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 101, 2004, ss.11-30.

Beasley Chris, “Problematizing Contemporary Men/Masculinitis Theorizing: The Contribution of Raewyn Connell and Conceptual-terminological Tensions Today”, **The British Journal of Sociology**, Cilt 63, Sayı 4, 2012, ss.747-764.

Béaud Stéphane, “L'usage de L'entretien en Sciences Sociales”, **Politix**, No.35, 1996, ss. 226-257.

Bora Aksu, “Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri”, **Bilig**, Bahar 2010, Sayı 53, ss.51-66.

Butler Judith, “Performative Acts and Gender Constitution: An Essay In Phenomenology and Feminist Theory”, **The Routledge Falmer Reader in Gender and Education**, (Ed.) Madeleine Arnot, Mairtin Mac An Ghaill, New York: Routledge, 2003, ss.61-71

Caymaz Birol, “Mücadele Alanı Olarak Parti Gençlik Kolları: Ak Parti Gençlik Kolları ve Ülkü Ocakları’nda Gençlik”, **GSÜ İletişim Dergisi**, Haziran 2015, ss.31-64.

Coles Tony, “Negotiating the Field of Masculinity: The Production and Reproduction of Multiple Dominant Masculinities”, **Journal of Men and Masculinities**, Cilt 12, Sayı 1, 2009, ss. 30-44.

Connell Robert W., Messerschmidt James W, “Hegemonic Masculinity: Rethinking The Concept”, **Gender and Society**, Cilt 19, No 6, Aralık 2005, ss. 829-859.

Crane Susan A, “Writing the Individual Back Into Collective Memory”, **The American Historical Review**, Cilt 102, Sayı 5, Aralık 1997, ss. 1372-1385.

Çakır Serpil, “Osmanlı Kadın Dernekleri”, **Toplum ve Bilim**, Bahar 1991, Sayı 53 ss.139-159.

Davies, Christie, “Goffman’s Concept of the Total Institution: Criticisms and Revisions”, **Human Studies**, Sayı 12, 1989, ss.77-95.

Demetriou Demetrakis Z, “Connell’s Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique”, **Theory and Society**, June 2001, Cilt 30, Sayı 3, ss. 337–361.

Demren Çağdaş, “Kadınlık Dolayısıyla Erkeklik Öznelliği”, **Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 1, Mayıs 2008, ss. 73-92.

Donoldson Mike, “What is Hegemonic Masculinity?”, **Theory and Society**, Cilt 22, Sayı 5, Special Issue: Masculinities, Ekim 1993, ss. 643–657

Dosse François, “Le Moment Ricouer”, **Vingtieme Siecle, Revue d’Histoire**, 2001/1, Sayı 69, ss.137-152.

Dosse, François, “L’Histoire à l’épreuve de la Guerre des Mémoires”, **Cités**, Sayı 33,2008, ss. 31-42.

Durakbaşı Ayşe, “Kadınların Tarihinden Dersler: Feminist Bir Sosyoloji İçin Notlar”, **Toplum ve Demokrasi**, Eylül-Aralık 2008, Cilt 2, Sayı 4, ss.15-26.

Hearn Jeff, “From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men”, **Feminist Theory**, Cilt 5, Sayı 1, 2004, ss. 49-72

Jefferson Tony, “Subordinating Hegemonic Masculinity”, **Theoretical Criminology**, Cilt 6, Sayı 1, 2002, ss. 63-88.

Kaplan, Laura Duhan, “Woman as Caretaker: An Archetype That Supports Patriarchal Militarism”, **Hypotonia**, Cilt 9, Sayı 2, 1994, ss.123-133.

Lüküslü Demet; Çelik Kezban, “Sessiz ve Görünmez, “Genç” ve “Kadın”: Ev Kızı”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 112, 2008, ss. 101-119.

Missztal Barbara A, “Collective Memeory in Global Age: Learning How and What to Remember”, **Current Sociology**, Cilt 58, Sayı 1, 2010, ss.24-44.

Misztal Barbara A., “Narrative's Reliance on Memory: The Case for an Interdisciplinary Exchange Between Memory and Narrative Studies”, **Life Writing**, Cilt 7, Sayı 1, Nisan 2010, ss. 85-97.

Misztal Barbara A., “The Sacralization of Memory”, **European Journal of Social Theory**, Cilt 7, Sayı 1, 2004, ss. 67-84.

Moller Michael, "Exploiting Patterns: A Critique of Hegemonic Masculinity", **Journal of Gender Studies**, Volume 16, Issue 3, 2007, ss. 263-276.

Nora Pierre, "Profane et Sacré en République", **Médium**, 2005/3, Sayı 4, ss.22-31.

Olick Jeffrey K., Robbins Joyce, "Social Memory Studies: From "Collective Memory" to the Historical Sociology of Mnemonic Practices", **Annual Review of Sociology**, Cilt 24, Sayı 1,1998, ss.105-140.

Öğütle Vefa Saygın, "Bir Sosyal Mekanizma Olarak Toplumsal Cinsiyet", **Doğu Batı: Toplumsal Cinsiyet**, Sayı 63, Kasım, Aralık, Ocak 2012-13, ss.45-71.

Özbay Cenk, "Türkiye’de Hegemonik Erkekliği Aramak", **Doğu Batı: Toplumsal Cinsiyet**, Sayı 63, Kasım, Aralık, Ocak 2012-13, ss 185-205.

Özbay Cenk, Balıç İlkay, "Erkekliğin Ev Halleri", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 101, ss. 89-103.

Poynting Scott, Donaldson Mike, "Snakes and Leaders: Hegemonic Masculinity in Ruling-Class Boys’ Boarding Schools", **Men and Masculinities**, Cilt 7, Sayı 4, 2005, ss. 325-346.

Roger Alain, "La Mémoire et L'histoire", **Critique**, Sayı 726, 2007, ss.830-841.

Pyke, Karen D., Johnson Denisel L., "Asian American Women and Racialized Feminities "Doing" Gender Across Cultural Worlds", **Gender & Society**, Şubat 2003, Cilt 17, Sayı 1, ss.33-53.

Sabourin Paul,"Perspective sur la Mémoire Sociale de Maurice Halbwachs", **Sociologie et Sociétés**, Cilt 29, Sayı 2, Bahar 1997, ss. 139–161.

Sancar Mithat, "Geçmişle Yüzleşme: Bir Adalet ve Özgürleşme Sorunu", **Biririm**, Sayı 211, Kasım 2006, ss. 18-26.

Sayılan Fevziye, Özkazanç Alev, "İktidar ve Direniş Bağlamında Toplumsal Cinsiyet: Bir Okul Etnografisi", **Toplum ve Bilim**, Sayı 114, 2009, ss. 51-73.

Schippers Mimi, “Recovering the Feminine Other: Masculinity, Femininity, and Gender Hegemony”, **Theory and Society**, Mart 2007, Cilt 36, Sayı 1, ss. 85–102.

Schudson Michael, “Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri”, **Cogito (Bellek: Öncesiz, Sonrasız)**, Sayı 50, Bahar 2007, ss.179-200.

Şen Serdar, “Kadının Toplumsal Konumu ve Silahlı Kuvvetler”, **Birikim**, Sayı 97, Mayıs 1997, ss.56-69.

Vickers Jill, “Bringing Nations in: Some Methodological and Conceptual Issues in Connecting Feminisms with Nationhood and Nationalisms”, **International Feminist Journal of Politics**, Cilt 8, Sayı 1, 2006, ss. 84-109.

West Candace; Zimmerman Don H., "Doing Gender", **Gender and Society**, 1(2), 1987, ss. 125-151.

İnternet Kaynakları

Bayendor David, “HTS Redux: A “Halfie” Talks Anthropology and The Army”, Erişim Adresi: <http://www.e-ir.info/2012/03/01/hts-redux-a-halfie-calls-for-an-anthropology-of-the-military/>, Erişim Tarihi, 01.11.2014.

Tilch Florence, “«Je m’y Promenais Donc Avec Dickens» L’influence Des Représentations Littéraires Sur la Mémoire Collective Dans la Théorie de Halbwachs”, **Conserveries Mémoires**, No:9, 2011, Erişim Adresi: <https://journals.openedition.org/cm/824>, Erişim Tarihi, 20.04.2018.

EKLER**EK-1 Görüşme Bilgi Formu**

Görüşülen tarih:

Yer:

İletişim Bilgileri:

Doğum Yeri, Tarihi:

Aile Kökenleri:

Anne Mesleği:

Baba Mesleği:

Eğitim Durumu:

Mesleği:

Eşinin Rütbesi:

Saha Notları:

Ek-2 Görüşmeci Kılavuzu

Görüşmeci Soru Kılavuzu

Hayat Hikayesine Yönelik Bilgiler Evlilik Öncesi ve Sonrası

1. Kısaca hayatınızdan bahseder misiniz? (Nerede doğdu, okuduğu okullar, ailesinin sosyo-ekonomik durumu, ailesinin eğitim durumu, bildiği diller, kardeşlerin eğitim düzeyi, yaşadığı şehirler, çalıştığı işler v.b.)

Evliliğe İlişkin Sorular

2. Evliliğinizi anlatır mısınız? (Kaç yaşında evlendiniz, nerede evlendiniz, düğün töreni, ailelerin uyumu, eşinizle nerede tanıştınız, eşinizin mesleğinin evliliğinize etkisi, vb.)
3. Evlilik kararınızı ailenize bildirdiğinizde tepkileri nasıl oldu?
4. Kendinizi nasıl tanımlarsınız? Evlilik hayatınızda neleri değiştirdi?
5. Eşinizin ailesiyle ilişkilerinizi değerlendirir misiniz?

Erkeğin Mesleğine Yönelik Sorular

6. Eşinizin tayinlerinin sizin gündelik hayatınıza yansımaları nasıl oldu? (Çalışmayı bırakmış mı, taşınmaları nasıl değerlendiriyor?)
7. Ordu içindeki rütbe sistemine ilişkin gözlemlerinizi aktarabilir misiniz?

Gündelik Hayata İlişkin Değerlendirmeler

8. Lojman hayatını anlatır mısınız?
9. Kermesler, yardım geceleri, günler v.b. sosyal etkinlikleri anlatır mısınız?
10. Evlenmeden önceki hayatınızla lojman hayatınız arasındaki farklılıkları açıklar mısınız?
11. Bir subayla evlenmiş olmak ne demek? Eşinizin özelliklerini, evliliğinize bakış açısını anlatır mısınız?
12. Eşinizin mesleğinin zorlukları nelerdir? Eşiniz rütbe alınca hayatınız değişti mi? Eşinizin mesleğinden dolayı hangi şehirlerde yaşadınız?
13. (Çalışıyor ise) İş hayatınızdan bahseder misiniz?

Çocuklar ve Hane İçi Düzen/İş bölümü

14. Çocuğunuz var mı? (Yaşı, eğitimi, çocuğun bakımı, evdeki iş bölümü, v.b.) Seyir dönemlerinde eve ilişkin sorumluluklar nasıl düzenleniyor? Seyirden dönüşlerde hane içinde roller nasıl dağıtılıyor?

Geleceğe Yönelik Düşünceler

15. Çocuklarınızın eşinizin mesleğine bakış açısı nasıl?
16. Hayatınızın bundan sonraki dönemi için öngörüleriniz, hayalleriniz neler? Dönüp hayatınıza baktığınızda kendinizi nasıl hissediyorsunuz?
17. Bir subayla evlenmiş olmaktan memnun musunuz?
18. (Vardiya Bizde Platformu Üyesi ise) Hayatınız nasıl değişti? Eşinizin mesleğine bakış açınızda değişiklikler oldu mu? Çalışmayı bıraktıysanız devam etmediğiniz için pişmanlık duydunuz mu?
19. Ordu hakkındaki duygu ve düşünceleriniz neler?

Ek-3 Görüşmecı Listesi

1. Tez adı Merve: Eşi üsteğmen olan Merve'nin Gölcük'te butiğı vardır. Bu butik Merve'ye ailesinden kalmış. Lise mezunu olan Merve 34 yaşında ve hep Gölcük'te yaşamış. Görüşme Merve'nin Batı Lojmanlarındaki evinde Nisan 2015'te yapılmıştır. Merve'nin yedi yaşında bir kızı var.

2. Tez adı Betül: Emekli Albay Eşi Betül öğretmendir. Bursa Öğretmen Okulundan mezun olan Betül 64 yaşındadır ve İzmit'te doğmuştur. Görüşme Betül'ün Gölcük Garnizonunun Batı Kapısının hemen karşısında bulunan evinde yapılmıştır. Betül'ün eşi daha önce İskenderun, Marmaris, İzmir ve Gölcük'te görev yapmış. İki oğlu olan Betül'ün çocukları askerlik mesleğini seçmeyi hiç düşünmemiş. Görüşme, Ocak 2015'te yapılmıştır.

3. Tez adı Neşe: Eşi albay olan Neşe öğretmendir ve Gölcük doğumludur. Emekli olduktan sonra özel bir okulda mesleğine devam eden Neşe 58 yaşındadır. Neşe'nin bir oğlu ve bir kızı var. Babası da deniz subayı olan Neşe oğlunun asker olmasını hiç istememiş. Görüşme Neşe'nin Gölcük'teki evinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme, Ocak 2015'te yapılmıştır.

4. Tez adı Şükriye: Eşi kurmay albay olan Şükriye ev hanımıdır. 50 yaşında olan Şükriye'yle yapılan görüşme Batı Lojmanlarında gerçekleştirilmiştir. Eşinin tayinleri sebebiyle İzmir, İstanbul ve Gölcük'te yaşamış olan Şükriye lise mezunudur. Adanalı olan Şükriye'yle yapılan görüşme Batı Lojmanlarında Mayıs 2013'te gerçekleştirilmiştir.

5. Tez adı Oya: Oya'nın eşi astsubaylıktan subaylığa geçmiş bir üsteğmendir. İki oğlundan biri Deniz Harp Okulunda okuyan Oya 48 yaşındadır. Gölcüklü olan Oya, Garnizon Komutanlığı'nda sivil memur olarak çalışmaktadır. Lise mezunudur. Lojmanlarda oturmayan Oya'yla yapılan görüşme Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Değirmendere Şubesinde Mayıs 2013'de gerçekleştirilmiştir.

6. Tez adı Elif: Yarbayla evli olan Elif'in ailesi de Gölcüklü. Otuz dokuz yaşında olan Elif eşinin tayinleri sebebiyle Çanakkale, Gökçeada ve Gölcük'te yaşamış. Öğretmen olan Elif Gölcük Batı Lojmanlarında yaşamaktadır. Görüşme Elif'in öğretmen olduğu okulun bahçesinde Nisan 2015'de gerçekleştirilmiştir. Elif Vardiya Bizde Platformuyla birlikte hareket etmiş.

7. Tez adı Hatice: Yarbay eşi olan Hatice 40 yaşında bir ev hanımıdır. Lise mezunudur. Eşinin görevi sebebiyle İzmir, Çanakkale, Gökçeada ve Gölcük'te yaşamış olan Hatice İzmir'de doğmuştur. Bir oğlu olan Hatice Gölcük Batı Lojmanlarında yaşamaktadır. Görüşme Değirmendere'deki bir kafede Nisan 2015'de gerçekleştirilmiştir.

8. Tez adı Filiz: Astsubayla evli olan Filiz öğretmendir. İki oğlu olan Filiz'in ailesinde başka asker bulunmuyor. Afyonlu olan Filiz'in eşinin ailesi de Gölcüklü. Eşinin görevi sebebiyle Mersin ve Gölcük'te yaşamış olan Filiz 44 yaşındadır. Görüşme Filiz'in Doğu Lojmanlarındaki evinde Haziran 2013'te gerçekleştirilmiştir.

9. Tez adı Deniz: Üsteğmenle evli olan Deniz 35 yaşındadır. Bir kızı olan Deniz ev hanımıdır. Gölcüklü olan Deniz, üniversite mezunu olmasına rağmen hiç çalışmamış.

Batı Lojmanlarında yaşayan Deniz ile yapılan görüşme Değirmendere'deki bir kafede Temmuz 2014'te yapılmıştır.

10. Tez adı Gülay: Yarbayla evli olan Gülay ortaokul mezunu amatör bir ressam. 48 yaşındadır. Babası astsubay olan Gülay'ın çocukluğu da lojmanlarda geçmiş. İki kızı var. İzmitli bir ailenin kızı olan Gülay'la yapılan görüşme Temmuz 2014'te Gülay'ın Gölcük Batı Lojmanlarındaki evinde gerçekleştirildi. Gülay'ın iki kızı vardır.

11. Tez adı Gülnur: İzmirli olan Gülnur ev hanımıdır. Üsteğmen eşi olan Gülnur'un bir oğlu vardır. Eşinin görevleri sebebiyle İzmir, Karamürsel ve Gölcük'te yaşamış. Bir oğlu olan Gülnur'un ailesinde asker kökenli kimse yok. Görüşme Gölcük'te bir kafede Temmuz 2014'te yapılmıştır.

12. Tez adı Ayşe: Eskişehirli olan Ayşe, Anadolu Üniversitesi İktisat mezunudur. İzmit'te özel bir şirkette çalışan Ayşe'nin bir oğlu vardır. Eşi Yarbay olan Ayşe, eşinin görevleri sebebiyle İzmir ve Gölcük'te yaşamış. 42 yaşında olan Ayşe'yle yapılan görüşme Haziran 2013'te lojmanlarda yapılmıştır.

13. Tez adı Aslı: Yarbayla evli olan Aslı, Gölcüklü bir aileden gelmektedir. Babası da subay olan Aslı Kocaeli Üniversitesi mezunu fakat hiç çalışmamış. Marmaris ve Gölcük'te yaşamış olan Aslı'yla yapılan görüşme Değirmendere'deki evlerinde Haziran 2013'te yapılmıştır. 38 yaşında olan Aslı'nın bir kızı vardır.

14. Tez adı Feride: Yarbayla evli olan Feride 40 yaşındadır. İki çocuğu olan Feride Sakarya'da doğmuş. Lise mezunu olan Feride ev hanımıdır. Marmaris ve Gölcük'te yaşamış olan Feride'yle yapılan görüşme Batı Lojmanlarında Haziran 2013'te yapılmıştır.

15. Tez adı Didem: Didem'in eşi astsubaylıktan subaylığa geçmiş. Kayseri doğumlu olan Didem 49 yaşındadır. Eşi üsteğmen. Lise mezunu olan Didem Kayseri, Karamürsel ve Gölcük'te yaşamış. İki çocuğu bulunan Didem'le yapılan görüşme Gölcük'teki evlerinde Temmuz 2014'te yapıldı.

16. Tez adı Derya: Eşi yarbay olan Derya 40 yaşındadır. Bir oğlu olan Derya lise mezunudur ve ev hanımıdır. Derya eşinin tayinleri sebebiyle İskenderun, Marmaris ve Gölcük'te yaşamıştır. Haziran 2013'te yapılan görüşme Derya'nın Batı Lojmanlarındaki evinde yapılmıştır.

17. Tez adı Nükhet: Bir yarbayla evli olan Derya 34 yaşındadır. Bir kızı olan Derya üniversite mezunudur. Eşinin tayini sebebiyle Marmaris ve Gölcük'te yaşamış olan Derya Marmaris'te yaşadıkları dönemde bir otelin muhasebesini tutmuş ve iki yıl çalışmış. Daha sonra tayin sebebiyle işini bırakmış. Görüşme Gölcük'te Ocak 2015'te kafede yapılmıştır.

18. Tez adı Yeliz: Kıdemli üsteğmenle evli olan Yeliz 34 yaşındadır. Gölcüklü bir aileden gelen Yeliz Gölcük, Marmaris ve İzmir'de yaşamıştır. Bir kızı olan Yeliz üniversite mezunudur. Yeliz hiç çalışmamış. Görüşme Yeliz'in Değirmendere'deki evinde Ocak 2015'te yapılmıştır.

19. Tez adı Harika: Eşi kurmay albay olan Harika 48 yaşında ve ev hanımı. Eşinin görevleri sebebiyle Çanakkale, Gölcük ve İstanbul'da yaşamış. Harika'yla yapılan görüşme Haziran 2013'te yapılmıştır.

20. Tez adı Mübeccel: Emekli Albay eşi olan Mübeccel ilkokul mezunudur. Çocuğu olmayan Mübeccel eşinin tayinleri sebebiyle Ankara, İzmir, İskenderun ve Gölcük'te yaşamıştır. Görüşme Mübeccel'in Değirmendere'deki evinde Haziran 2013'te yapılmıştır.

21. Tez adı Füsün: Denizaltıcı bir astsubayın eşi olan Füsün öğretmendir. 57 yaşında olan Füsün'un iki oğlu vardır. Eşinin tayinleri sebebiyle Kefken, Foça ve Gölcük'te yaşamış olan Füsün'la yapılan görüşme Haziran 2013'te Doğu Lojmanlarında yapılmıştır.

- 22. Tez adı Mediha:** Kıdemli üsteğmenle evli olan Mediha Göcük'ü bir esnafın kızı. 32 yaşındadır. Lise mezunu olan Mediha Karamürsel ve Gölcük'te yaşamış. Bir kızı olan Mediha'yla yapılan görüşme Ocak 2015'te Batı Lojmanlarında yapılmıştır.
- 23. Tez adı Pelin:** Yarbayla evli olan Pelin 38 yaşındadır. Öğretmen olan Pelin'in bir oğlu var. Eşinin tayinleri sebebiyle İskenderun ve Gölcük'te yaşamış olan Pelin'le yapılan görüşme Temmuz 2014'te Gölcük'te bir kafede yapılmıştır.
- 24. Tez adı Meltem:** Yarbayla evli olan Meltem 39 yaşındadır. Ev hanımı olan Meltem lise mezunudur. Edirne doğumlu olan Meltem eşinin tayinleri sebebiyle Marmaris ve Gölcük'te yaşamıştır. Meltem'le Haziran 2013'te yapılan görüşme Batı Lojmanlarında yapılmıştır.
- 25. Tez adı Alev:** Binbaşıyla evli olan Alev'in ailesi Bilecikli. Lise mezunu olan Alev 34 yaşındadır. Eşinin görevleri sebebiyle Marmaris ve Gölcük'te yaşamış olan Alev'le yapılan görüşme Mayıs 2013'te Değirmendere'de bir kafede yapılmıştır.
- 26. Tez adı Mine:** Üsteğmenle evli olan Mine lise mezunudur. Bir bankada gişe memuru olarak üç yıl çalışmış olan Mine eşinin İzmir'den Gölcük'e tayin olmasıyla işini bırakmış. İzmirli olan Mine'yle yapılan görüşme Batı Lojmanlarındaki evinde Mayıs 2013'te yapılmıştır.
- 27. Tez adı Aliye:** Yarbayla evli olan Aliye lise mezunudur ve ev hanımıdır. 42 yaşında olan Aliye Çanakkale, Foça, İzmir ve Gölcük'te yaşamış. Çanakkaleli olan Aliye'nin iki çocuğu var. Batı Lojmanlarında Aliye'nin evinde yapılan görüşme Temmuz 2014'te yapılmıştır.
- 28. Tez adı Zakire:** Binbaşıyla evli olan Zakire üniversite mezunu ve bir çocuk annesidir. Sırasıyla İzmir, İskenderun ve Gölcük'e taşınmış olan Zakire'nin ailesi Balıkesirli. Gölcük'teki bir çay bahçesinde yapılan görüşme Temmuz 2014'te gerçekleştirilmiştir.
- 29. Tez adı Tolgay:** Yarbayla evli olan Tolgay'ın kardeşi de subay. Babasının kahvehanesi olan Tolgay kırk yaşındadır. Ev hanımı olan Tolgay eşinin tayinleri sebebiyle Mersin, Sinop ve Gölcük'te yaşamış. Görüşme Tolgay'ın Batı Lojmanlarındaki evinde Temmuz 2014'te yapılmıştır.
- 30. Tez adı Belgen:** Yarbayla evli olan Belgen 37 yaşında. Gölcük'ü olan Belgen üniversite mezunu ve bir tekstil firmasında çalışıyor. Görüşme Belgen'in Batı Lojmanlarındaki evinde Temmuz 2014'te yapılmıştır.
- 31. Tez adı Dilan:** Astsubayla evli olan Dilan ortaokul mezunu, 42 yaşında ve ev hanımı. İki çocuğu olan Dilan'ın ailesi Artvinli. Görüşme Dilan'ın Doğu Lojmanlarındaki evinde Temmuz 2014'te yapılmıştır.
- 32. Tez adı Burcu:** Yarbayla evli olan Burcu lise mezunu ve ev hanımı. 39 yaşında olan Burcu'nun bir oğlu vardır. İzmirli olan Burcu eşinin görevleri sebebiyle Marmaris ve Gölcük'te yaşamış. Burcu'yla yapılan görüşme Temmuz 2014'te Batı Lojmanlarında yapılmıştır.
- 33. Tez adı Nesrin:** Yarbayla evli olan Nesrin üniversite mezunu ve 36 yaşındadır. Nesrin hiç çalışmamış. Eşinin görevleri sebebiyle İskenderun, Foça ve Gölcük'te yaşamış. Nesrin'le yapılan görüşme Batı Lojmanlarında Mayıs 2013'te yapılmıştır.
- 34. Tez adı Leyla:** Binbaşıyla evli olan Leyla lise mezunu ve 35 yaşındadır. Eşinin görevleri sebebiyle Karamürsel, İzmir ve Gölcük'te yaşamış olan Leyla'nın ailesi de Gölcük'ü. Leyla'yla yapılan görüşme Batı Lojmanlarında Mayıs 2013'te gerçekleştirilmiştir.
- 35. Tez adı Rüzgar:** Albayla evli olan Rüzgar lise mezunu. 44 yaşında olan Rüzgar eşinin görevleri sebebiyle Foça, İstanbul, Ankara ve Gölcük'te yaşamış. İki çocuğu olan Rüzgar'la yapılan görüşme Temmuz 2014'te Batı Lojmanlarındaki evinde yapılmıştır.

36. Tez adı Tülay: Binbaşıyla evli olan Tülay üniversite mezunu ve 35 yaşındadır. Tülay'ın ailesi de Gölcüklü. Tülay eşinin görevleri sebebiyle İstanbul, Marmaris ve Gölcük'te yaşamış. Tülay'la yapılan görüşme Mayıs 2013'te Batı Lojmanlarında yapılmıştır.

37. Tez adı Mücella: Eşi emekli albay olan Mücella ev hanımıdır. 62 yaşında olan Mücella'nın iki çocuğu var. Ailesi de Gölcüklü olan Mücella lise mezunudur. Eşiningörevleri sebebiyle Mersin, Ankara ve Gölcük'te yaşayan Mücella'yla yapılan görüşme Mayıs 2013'te Değirmendere'deki evinde yapılmıştır.

38. Tez adı Ceyla: Binbaşıyla evli olan Ceyla lise mezunudur. Babası da Gölcük'te işçi olan Ceyla 36 yaşındadır. Bir oğlu olan Ceyla, eşinin görevleri sebebiyle İskenderun ve Gölcük'te yaşamış. Görüşme Temmuz 2014'te Gölcük'teki bir kafede yapılmıştır.

39. Tez adı Mehlika: Binbaşıyla evli olan Mehlika üniversite mezunudur. 37 yaşındadır. Ev hanımı olan Mehlika hiç çalışmamış. İki çocuğu olan Mehlika, Karamürsel ve Gölcük'te yaşamış. Görüşme Mayıs 2013'te Batı Lojmanlarında yapılmıştır.

40. Tez adı Ülkem: Emekli tuğamiral ile evli olan Ülkem üniversite mezunudur. 64 yaşında olan Ülkem eşinin görevi sebebiyle Gölcük, İstanbul, Ankara, Mersin'de yaşamış. Görüşme Temmuz 2014'te Ülkem'in Değirmendere'deki evinde yapılmıştır.

41. Tez adı Firdevs: Eşi astsubay olan Firdevs'in kendisi emekli öğretmendir. Firdevs 58 yaşındadır. Aileden kalan toprakları olan Firdevs'in iki oğlundan biri deniz subayıdır. Firdevs eşinin tayin olması sebebiyle İzmir'de üç sene yaşamış. Daha sonra Gölcük'e tayin olmuşlar. Görüşme Mayıs 2013'te Firdevs'in Gölcük'teki evinde gerçekleştirilmiştir.

42. Tez adı Nezahat: Eşi binbaşı olan Nezahat'ın iki çocuğu var ve ailesi Ispartalı. 36 yaşında olan Nezahat öğretmen. Eşinin mesleği sebebiyle Çanakkale ve Gölcük'te yaşamış olan Nezahat'la yapılan görüşme Temmuz 2014'te Batı Lojmanlarında yapılmıştır.

43. Tez adı Aylin: Eşi yüzbaşı olan Aylin'in ailesi İstanbullu. 34 yaşında olan Aylin üniversite mezunu. Eşinin mesleği sebebiyle Marmaris ve Gölcük'te yaşamış. Aylin'le yapılan görüşme Şubat 2015'te Batı Lojmanlarında yapılmıştır.

44. Tez adı Nigar: Eşi teğmen olan Nigar 24 yaşında ve üniversite mezunu. Gölcüklü bir ailenin kızı olan Nigar çalışmıyor. Gölcük'te yaşayan Nigar'la yapılan görüşme Şubat 2015'te Batı Lojmanlarında gerçekleştirilmiştir.

45. Tez adı Çiğdem: Eşi yüzbaşı olan Çiğdem 27 yaşında ve üniversite mezunu. Çiğdem daha önce Marmaris'te bir butikte çalışmış. Eşi Gölcük'e tayin olunca işi bırakan Çiğdem'le yapılan görüşme Şubat 2015'te Gölcük'te bir kafede yapılmıştır.

46. Tez adı Funda: Eşi binbaşı olan Funda 29 yaşında ve lise mezunu. Eşinin mesleği gereği Foça, İzmir ve Gölcük'te yaşayan Funda'nın ailesi İzmirli. Funda'yla yapılan görüşme Temmuz 2014'te Batı Lojmanlarında gerçekleştirilmiştir.

47. Tez adı Gönül: Eşi yarbay olan Gönül lise mezunu ve ev hanımı. 40 yaşında olan Gönül'ün ailesi Bursalı. Eşinin mesleği gereği Karamürsel, Çanakkale ve Gölcük'te yaşamış olan Gönül'ün iki çocuğu var. Gönül ile yapılan görüşme Temmuz 2014'te Batı Lojmanlarında yapılmıştır.

48. Tez adı Ayfer: Eşi teğmen olan Ayfer üniversite mezunu ve ev hanımı. 25 yaşında olan Ayfer eşinin mesleği sebebiyle Gölcük'te yaşamaya başlamış. Görüşme 2015 yılının Mart ayında Batı Lojmanlarında yapılmıştır.

49. Tez adı Ece: Eşi binbaşı olan Ece 36 yaşında ve lise mezunu. Bir kızı olan Ece eşinin mesleği gereği Marmaris ve Gölcük'te yaşamış. Görüşme, Mart 2015'te Batı Lojmanlarında yapılmıştır.

50. Tez adı Şenay: Eşi yüzbaşı olan Şenay 33 yaşında ve üniversite mezunu. İzmit'te bir spor salonunda halkla ilişkiler bölümünde çalışan Şenay, eşinin mesleği gereği İstanbul ve Gölcük'te yaşamış. Görüşme, Şubat 2015'te Batı Lojmanlarında yapılmıştır.

51. Tez adı Ceren: Eşi yarbay olan Seher 38 yaşında ve lise mezunu. Eşinin mesleği gereği Marmaris ve Gölcük'te yaşayan Seher'le yapılan görüşme Şubat 2015'te Batı Lojmanlarında yapılmıştır.

52. Tez adı Esmâ: Eşi yarbay olan Esmâ 37 yaşında ve ev hanımı. Eşinin görevi gereği Trabzon, Antalya ve Gölcük'te yaşamış olan Esmâ'yla yapılan görüşme Batı Lojmanlarında Şubat 2015'te yapılmıştır.

53. Tez adı Latife: Eşi yarbay olan Latife 38 yaşında ve lise mezunu. Eşinin görevi gereği Antalya, Karadeniz Ereğli ve Gölcük'te yaşamış. Görüşme Temmuz 2014'te Batı Lojmanlarında yapılmıştır.

54. Tez adı Sevtap: Eşi astsubay olan Sevtap 42 yaşındadır. Eşinin mesleği gereği Antalya, Karamürsel ve Gölcük'te yaşamış. Sevtap'la yapılan görüşme Doğu Lojmanlarında Şubat 2015'te yapılmıştır.

55. Tez adı Birgül: Eşi yüzbaşı olan Birgül 38 yaşında ve öğretmen. Gölcük'te yaşayan Birgül ile yapılan görüşme Değirmendere'de bir kafede Şubat 2015'te yapılmıştır.

56. Tez adı Meral: Eşi binbaşı olan Meral 40 yaşında ve ev hanımı. Eşinin tayinleri sebebiyle İzmir, Çanakkale ve Gölcük'te yaşayan Meral'le yapılan görüşmeler Şubat 2015'te yapılmıştır.

57. Tez adı Melek: Astsubayla evli olan Melek lise mezunudur. Bir firmada çalışan Melek 40 yaşındadır. Eşinin görevi gereği Sinop, İzmit ve Gölcük'te yaşamış. Görüşme Temmuz 2014'te Doğu Lojmanlarında yapılmıştır.

58. Tez adı Serpil: Albay eşi olan Serpil 48 yaşındadır. İki çocuğu olan Serpil ev hanımıdır. Eşinin tayinleri sebebiyle İstanbul, Gölcük ve İskenderun'da yaşamış olan Serpil Vardiya Bizde Platformu üyesidir. Serpil'in eşi Balyoz Kumpası'yla tutuklanmış. Serpil'le yapılan görüşme Temmuz 2014'te yapılmıştır.

59. Tez adı Sibel: Kurmay albay eşi olan Sibel 49 yaşındadır. İki çocuğu olan Sibel, eşinin tayinleri sebebiyle Marmaris, Mersin ve Gölcük'te yaşamış. Vardiya Bizde Platformu üyesi olan Sibel'le yapılan görüşme Sibel'in Batı Lojmanlarındaki evinde Temmuz 2014'te yapılmıştır.

60. Tez adı Duygu: Üsteğmenle evli olan Duygu 33 yaşında ve ev hanımı. Eşi tutuklu olan Duygu'nun bir kızı var. Eşinin görevi sebebiyle Gölcük'e yerleşen Duygu'yla yapılan görüşme Temmuz 2014'te Değirmendere'de yapılmıştır.

61. Tez adı Zehra: Yarbayla evli olan Zehra 37 yaşında ve öğretmen. Ailesi de Gölcüklü olan Zehra'nın eşi Kumpas Davaları'ndan yargılanmış. Zehra Vardiya Bizde Platformu'yla birlikte hareket etmiş. Eşinin görevi sebebiyle Karamürsel, Çanakkale ve Gölcük'te yaşamış olan Zehra'yla yapılan görüşme Değirmendere'de çay bahçesinde Temmuz 2014'te yapılmıştır.

62. Tez adı Nehir: Yarbay eşi Nehir 39 yaşında. Eşinin görevleri sebebiyle Çanakkale ve Gölcük'te yaşamış olan Nehir ev hanımı. Vakti oldukça Sessiz Çılgık eylemlerine katılan Nehir ile yapılan görüşme Temmuz 2014'te Değirmendere'deki bir kafede yapılmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Sevcan KARCI, 1983 yılında Gölcük'te dünyaya geldi. 2007 yılında Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Bölümünden mezun oldu. 2009 yılında Prof. Dr. Ahmet İNSEL danışmanlığında hazırladığı "La Comparaison des Méthodes de la Justice Réparatrice " (Onarıcı Adalet Yöntemlerinin Karşılaştırılması) başlıklı teziyle Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalından yüksek lisans derecesini aldı. Şubat 2010 tarihinde aynı ana bilim dalında doktora öğrenimine başladı. Aralık 2009 tarihinden bu yana Uşak Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Yayınları:

Karcı, Sevcan, "Küreselleşme Sürecinde Değişen Hafıza Algısı: Onarıcı Adalet Metotları Üzerine Bir Değerlendirme", **Tartışılan Boyutlarıyla Küreselleşme**, (Ed.) Osman Tekir, Şerif Öner, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010, ss.75-87.

Karcı, Sevcan, "A Narration of Identity: The Case of Becoming a Woman in the Country", **Global Issues in Social Sciences: Different Perspectives-Multidisciplinary Approches**, (Eds. Nurettin Bilici, Birol Akgül), Peter Lang, Frankfurt, 2017, ss.351-364.

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : Sevcan KARCI
Tez Başlığı : Toplumsal Hafıza Bağlamında Türk Silahlı Kuvvetlerinin
"Sivil" Kanadı: Subay Eşleri
Savunma Tarihi : 20 /07/ 2018
Danışmanı : Prof. Dr. Füsun ÜSTEL

JÜRİ ÜYELERİ

Unvanı, Adı Soyadı

İmza

Prof. Dr. Füsun ÜSTEL

Prof. Dr. Birsen ÖRS-

Doç. Dr. Birol CAYMAZ

Doç. Dr. Özgür ADADAĞ

Doç. Dr. Ateş USLU

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. M. Yaman ÖZTEK

